

Az osztrák hivatásrendi alkotmány (1934)

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
történelem tudományágban

Írta: **Harkácsi Péter** okleveles történelem – német szakos tanár
Készült a Debreceni Egyetem Multidiszciplináris Bölcsészettudományok doktori
iskolája
(**történelem** programja) keretében

Témavezető: Dr. Gunst Péter

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200...

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 200...

Én, Harkácsi Péter teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Tartalomjegyzék

Bevezető	4
1. A választott téma forrásairól és szakirodalmáról	7
2. A téma alapfogalmai: hivatásrend, korporativizmus, autoriter kormányzat, fasizmus	13
3. Ausztria történeti fejlődése a demokráciától a diktatúráig	19
4. Az alkotmány eszmei alapjai	42
4.1. A hivatásrendi gondolat hagyományai és fejlődése a XIX-XX. században	42
4.2. A „Quadragesimo anno”	46
4.3. Othmar Spann és az „lgazi állam”	55
4.4. A spanni eszmék hatása az osztrák politikai életre	65
5. A hivatásrendi alkotmány megszületése	68
5.1. Az alkotmány kidolgozása	68
5.2. Az alkotmány életbe léptetése	78
6. Az alkotmány	88
6.1. Bevezető, általános rendelkezések	88
6.2. Az állampolgárok általános jogai	91
6.3. A törvényhozás	102
6.3.1. <i>A törvényhozás módja</i>	102
6.3.2. <i>A törvényhozó szervek megalakulása és működése (1934-38)</i>	121
6.4. A szövetség és a tartományok közötti hatásköri megoszlás	130
6.5. A végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás	132
6.6. Az alkotmányosság ellenőrzése	140
6.7. A hivatásrendi szervezet	145
6.8. Záró rendelkezések	190
7. Az osztrák rendszer helye a két világháború közti Európában	193
8. Összegzés: hivatásrendi vagy tekintélyelvű Ausztria?	213
Fontosabb rövidítések jegyzéke	222
Források jegyzéke	224
Felhasznált irodalom	228

Bevezető

Számos tanulmány foglalkozott már a legutóbbi ötven év folyamán az 1930-as évek Ausztriájával; többek között a neves magyar történész, Kerekes Lajos is e korszakot választotta kutatásai tárgyának. A korszak történetének eseményeit, így a februári felkelést, az osztrák náci 1934. júliusi puccsát, az Anschlusst és az azt megelőző eseményeket tárgyaló művekről hosszú és részletes bibliográfiát lehetne összeállítani. Azonban viszonylag kevés mű született az 1933 és 1938 közötti évek osztrák államrendszeréről, az öt évig fennálló Dollfuss – Schuschnigg – diktatúra működéséről, az ún. „rendi államról”, ahogy ezt az államberendezkedést a kortársak nevezték, és ahogy gyakran az utókor is nevezi.

Az állam működésének kereteit és alapját ebben az országban is egy alaptörvény képezte, melyet a történetírás „hivatásrendi alkotmányként” tart számon. Azonban csakugyan hivatásrendinek minősíthető-e ez az alkotmány, és vele együtt az államberendezkedés? Mennyiben voltak összhangban az alkotmány előírásaival a korszak hatalomgyakorlási mechanizmusai? Mennyiben tért el az alkotmány és az osztrák politikai struktúra a hivatásrendi eszme ideológusainak elképzeléseitől? Ezekre a döntő fontosságú kérdésekre keres választ e tanulmány, remélhetőleg sikerrel, s eme kérdések megválaszolója után talán pontosabb képet alkothatunk majd az osztrák államberendezkedés jellegéről.

A munka szerkezetiileg nyolc részre oszlik. Az első fejezet áttekintést ad a felhasznált forrásokról és szakirodalomról, a második rész pedig a legfontosabb alapfogalmakat (hivatásrend, korporáció, autoritarizmus, fasizmus) értelmezi. A harmadik fejezet azzal a bel- és külpolitikai, valamint gazdasági feltételrendszerrel foglalkozik, melynek végterméke az új osztrák hatalmi rendszer és a hivatásrendi alkotmány, és azt a történeti fejlődést mutatja be, amely a diktatúra megszületéséhez vezetett.

A negyedik fejezet a hivatásrendi eszme fejlődését vázolja fel a XIX. század közepétől az 1930-as évek elejéig. Leírja a német és osztrák keresztényszocialista társadalomfilozófia eszmei geneziséjét, és szót ejt különböző irányzatainak legfőbb képviselőiről, Adam Müllertől kezdve Lugmayerig és Othmar Spannig. A tanulmány különös figyelmet fordít XI. Pius

pápa „Quadragesimo anno“ című enciklikájára, valamint Spann „Az igazi állam“ című művére, amelyek gondolatvilága a leginkább befolyásolta az osztrák hivatásrendi alkotmány megalkotóit, és a későbbi fejezetekben hasonlítom majd össze az alkotmányt és a rendi állam politikai realitását az ideológiai fundamentumként szolgáló művekben képviselt alapelvekkel.

Az ötödik fejezet az osztrák hivatásrendi alkotmány megszületését vázolja fel. Bemutatja, hogy az államrendszer kiépülésével párhuzamosan az alkotmányos rendszerre vonatkozó elképzelések milyen mértékben módosultak 1933 márciusától 1934 májusáig, és milyen hatások érték az alaptörvény koncepcióját e bő egy esztendő alatt. Végezetül ismerteti az alkotmány életbe léptetésének körülményeit, az új állami struktúra legitimálását és annak jogi hátterét.

A hatodik fejezet magát az alkotmányt és az 1934 után kiépülő hivatásrendi szisztémát elemzi. Ennek során mindenekelőtt magára az alkotmányszövegre támaszkodik, és leginkább azokra az ellentmondásokra és különbségekre világít rá, amelyek a hivatásrendi és az 1920. évi alkotmány, valamint az előbbi és az 1933-38 során keletkezett törvényi és rendeleti szabályozások között figyelhetők meg. A tanulmányban fontos hangsúlyt kap a szabadságjogok és a törvényhozás struktúrájának, valamint a kiépülő hivatásrendi szisztémának a bemutatása, de emellett elemzi a szövetség és a tartományok közti hatásköri megoszlást, a végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás rendszerét, hatáskörét és az alkotmányosság ellenőrzésének lehetőségeit. A vizsgálat során felmerülő legfontosabb kérdés az, hogy az alaptörvény és a politikai rendszer csakugyan hivatásrendi jelleggel bírt-e, mint ahogy ezt propagálói állították, és az osztrák törvényhozásban, a végrehajtó hatalomban és a hivatásrendi szervezetben a rendiség mellett milyen mértékben volt képviseltetve a föderatív, a demokratikus és a tekintélyi elv.

Munkám hetedik része megkísérli az osztrák diktatúrát az 1930-as évek nemzetközi kontextusába helyezni, a nyolcadik fejezet pedig összegzi a vizsgálat végeredményét: rendszerezi az alkotmány és a korabeli osztrák államszervezet legfőbb ismérveit, és ennek révén jellemzi a hivatásrendi Ausztria politikai struktúráját, megvizsgálva, hogy a fentebb felsorolt alapelvek közül melyik nyomta rá bélyegét leginkább a „rendi államra“.

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, akik segítséget nyújtottak e tanulmány létrejöttében: a levéltárosoknak és könyvtárosoknak, akik rendelkezésemre bocsátották a szükséges forrásokat és szakirodalmat, illetve azoknak a történész kollégáknak, akik jótanácsokkal láttak el. Külön köszönet illeti meg azóta sajnos elhunyt témavezetőmet, Dr. Gunst Péter Professzor Urat, kinek útmutatásai révén ez a tanulmány lassanként formát öltött, s kinek lelkes biztatása sokszor erőt adott, mikor váratlan nehézségek merültek fel kutatásaim és a tanulmány megírása folyamán. Az ő emlékének szeretném ezt az írásművet ajánlani.

1. A választott téma forrásairól és szakirodalmáról

A rendelkezésre álló források között kiemelkedő helyet foglal el a hivatásrendi alkotmány (1934.V.1.) és az azt pontosító átmeneti alkotmánytörvény (1934.VI.19.), illetve az 1920. évi (majd 1929-ben módosított) szövetségi alkotmány: ez utóbbi Ausztria ma is hatályban lévő alkotmánya. A két alaptörvény összehasonlítása azonban oknál fogva elengedhetetlen, mivel a törvényhozó és végrehajtó hatalom autoriter vonásainak erősítése lényeges szerepet játszott az 1933 és 1938 között fennálló rendszer kiépítésében, és az összehasonlítás egyértelműen megmutatja az Osztrák Köztársaság és a hivatásrendi szisztéma közti különbségeket.

Lényeges forrásként kell tekinteni a mindenkori osztrák kormányzat által hozott törvényekre és rendeletekre is. A rendeleti kormányzás alapját képezte az 1917-es hadigazdasági felhatalmazási törvény (Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz), majd később az 1934. IV. 30-án kibocsátott felhatalmazási törvény is, amely a kormányt a törvényhozás jogkörével ruházta fel, csorbítva ezáltal az alkotmány érvényességét is. A hivatásrendi alkotmány által felsorolt szabadságjogokat (mint pl. gyülekezési és szervezkedési szabadság, sajtószabadság, a véleménynyilvánítás szabadsága, törvény előtti egyenlőség) kisebb – nagyobb mértékben csorbítják az 1933-34 folyamán kibocsátott kormányrendeletek, s ezek a jogszabályok is képet adnak az alkotmány és a belpolitikai gyakorlat között feszülő ellentmondásokról.

Nem szabad megfeledkeznünk a hivatásrendi testületekről (a mező- és erdőgazdaság és a közszolgálati hivatásrend, a négy munkaadói kamara, a Szakszervezeti Szövetség, a kereskedelmi kamarák, a munkás- és alkalmazotti kamarák, továbbá a hivatásrendi bizottságok) kibocsátott törvényekről és rendeletekről sem: ezek alapján fogalmat alkothatunk a hivatásrendi szerveződés kiépüléséről, a rendi kamarák szervezetéről, jogköréről, az államhoz való kapcsolódásáról, a politikai életben betöltött szerepéről. A hivatásrendi alkotmány és a fentebb felsorolt törvények közjogilag szabályozták és meghatározták az osztrák diktatúra belpolitikai életét és a hatalomgyakorlás rendszerét, ezért az elemzés során alapvető fontosságúak, segítségükkel írható le leginkább az osztrák hivatásrendi berendezkedés.

A korporatív ideológia alappilléreit képezi Othmar Spann: „Az igazi állam” című műve (1921),¹ valamint XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” című enciklikája (1931).² Az osztrák vezető politikusok legfontosabb hivatkozási alapja ez a két írás, mindazonáltal a hivatásrendi állam vonásait érdemes összehasonlítani e két művel, ugyanis teória és gyakorlat több tekintetben eltértek egymástól az adott korszak politikai életében. Odo Neustädter–Stürmer Heimwehr – politikus „Der Ständestaat Österreich” (Az osztrák rendi állam, 1930)³ című írását már csak ezen oknál fogva is érdemes nagyító alá venni: az ő művében több, a későbbi osztrák berendezkedésre emlékeztető vonásra bukkanhatunk.

Kurt Schuschnigg volt kancellár három kötetben megjelent visszaemlékezései (Dreimal Österreich, Ein Requiem in Rot – Weiß – Rot, Im Kampf gegen Hitler)⁴ kormányzati oldalról és némileg részrehajlóan mutatják be az 1930-as évek Ausztriáját, de helyenként érdemes követni gondolatmenetét. Hasznosabb azonban a Magyar Országos Levéltár külügyminisztériumi anyagait lapozgatni (K 63, K 64, K 66 jelzet alatt), ezek sok lényeges információt tartalmaznak a Dollfuss – Schuschnigg - rendszer létrejöttéről és működéséről, valamint az alkotmány megszületéséről, s ezekre a szempontokra érdemes odafigyelni a Keresztényszocialista Párt parlamenti klubvezetőségének jegyzőkönyveiben is (Protokolle des Klubvorstandes der Christlich – Sozialen Partei 1932-34).⁵ Ezeken a forrásokon kívül a korabeli magyar és osztrák lapok anyaga is sok segítséget nyújtott a téma vizsgálata folyamán, ezek részletes listája a forrásjegyzékben található.

Ausztria történetét számos összefoglaló munka taglalja, ezek többsége német, kisebb részben angol és magyar nyelvű. Az Első Osztrák Köztársaság, illetve a XX. századi Ausztria történetével foglalkozó művek között magyar nyelven csupán Kerekes Lajos írásai⁶ jelentek meg. Az ún. „koalíciós

¹ Othmar Spann: Der wahre Staat. Verlag von Quelle und Mayer, Leipzig, 1923.

² XI. Pius: Quadragesimo anno. In: Politikai és szociális enciklikák XIX-XX. század. Szerk.: Zsigmond László. 2. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 55-115.o.

³ Odo Neustädter – Stürmer: Der Ständestaat Österreich. Graz, 1930

⁴ Kurt Schuschnigg: Dreimal Österreich. Thomas – Verlag Jakob Hegner, Wien, 1937

Kurt Schuschnigg: Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot. Verlag Amstutz, Herdeg & Co. Zürich, 1946

Kurt Schuschnigg: Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee. Verlag Fritz Molden, Wien – München – Zürich, 1969

⁵ Protokolle des Klubvorstandes der Christlich – Sozialen Partei. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980

⁶ Kerekes Lajos: Ausztria története 1918-55. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.; Ausztria hatvan éve 1918-78. Gondolat, Bp., 1984.

történetírás” szellemében fogant három német nyelvű összefoglaló munka: Walter Goldinger és Hanns Leo Mikoletzky könyvei, valamint egy munkaközösség által 1954-ben megjelentetett köztörténeti áttekintés, tehát nem épp a legfrissebb kiadványok, mindamellett azonban hasznosan forgatható kézikönyvek.⁷ Ernst Hanisch „Der lange Schatten des Staates” című műve az Ueberreuter kiadó 1990-es években publikált „Österreichische Geschichte” sorozatában jelent meg, szemléletmódja már lényegesen modernebb: nem koncentrálnak minduntalan a politikai történésekre, mint az előbb felsorolt munkák mindegyike, hanem a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális élet árnyalt és sokszínű tablóját adja, az ország XX. századi történetének mindenképpen hasznosan forgatható elemző összefoglalása.⁸ Már kifejezetten az Első Köztársaság történetével foglalkozik Friedrich Weissensteiner,⁹ valamint Hugo Portisch műve,¹⁰ ez utóbbi egy televíziós dokumentumfilm-sorozat alapján íródott, nagy előnye a többi munkával szemben (leszámítva persze Hanisch könyvét) az 1918-38 közti életmódtörténet színes és szemléletes megjelenítése.

A válságévek és a diktatúra korszakát bemutató történeti irodalomban előkelő helyet foglal el Gerhard Botz „Krisenzonen einer Demokratie” című tanulmánykötete.¹¹ Az ebben megjelent írások az Első Köztársaság kulcsfontosságú eseményeinek és fejlődési tendenciáinak (az Igazságügyi Palota felgyújtása, a Nationalrat kikapcsolása, az Anschluss stb.) közvetlen és strukturális eredetű okait próbálja feltárni, magyarázatot adni a demokratikus fejlődés válságtüneteire és kudarcára. Walter Wiltscheggnek a Heimwehrről szóló könyve¹² (a szerző egyébként maga is egykori Heimwehr-tag) a félkatonai szervezet és később egyben politikai mozgalom történetét vázolja fel, mind országos, mind tartományi szinten, ezenkívül a szerző árnyaltan foglalkozik a szerveződés, a fegyverzet, az ideológia és a társadalmi összetétel kérdésével.

⁷ Geschichte der Republik Österreich. Hrsg von Heinrich Benedikt. Verlag R. Oldenbourg, München, 1954

Walter Goldinger: Geschichte der Republik Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1962.

Hanns Leo Mikoletzky: Österreich im XX. Jahrhundert. Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst. Wien, 1969.

⁸ Ernst Hanisch: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte 1890-1990. Ueberreuter, Wien, 1991

⁹ Friedrich Weissensteiner: Der ungeliebte Staat. ÖBV, Wien, 1990.

¹⁰ Hugo Portisch: Österreich I. Die unvollendete Republik. Kremayr & Scherau, Wien, 1989

¹¹ Gerhard Botz: Krisenzonen einer Demokratie. Campus Verlag, Frankfurt a. M., 1987.

¹² Walter Wiltschegg: Die Heimwehr. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1985.

Kerekes Lajos a Heimwehr magyar és olasz kapcsolatairól és az osztrák belpolitikai életben játszott szerepéről írt egy könyv alakban megjelent tanulmányában, feltárva a Heimwehr szerepének nemzetközi összefüggéseit.¹³

A Dollfuss – Schuschnigg – rendszer és az ún. „rendi állam” jellegét és szerkezetét feltáró alapvető munka az Emmerich Tálos és Wolfgang Neugebauer szerkesztésében megjelent „Austrofaschismus” című tanulmánykötet. A „Zeitgeschichével” foglalkozó legnevesebb osztrák történészek különálló tanulmányokban tárgyalják a fenti korszak ideológiáját, a diktatúra kiépülését, államszervezetét, művelődés- és szociálpolitikáját, külpolitikáját, gazdasági életét, egyházpolitikáját stb., Tálos pedig az osztrák rendszert jellemzi a kötet záró fejezetében, hangsúlyozva az olasz fasizmussal közös vonásait („imitációs fasizmus”, félfasizmus), mindemellett azzal a kitéttel, hogy a rendszer öt éves fennállása során nem teljesedhetett ki a maga valójában.¹⁴ Ezzel ellentétes álláspontot foglal el Ulrich Kluge, aki, bár elismeri, hogy Dollfuss kancellársága alatt fasiszta mintájú államot próbáltak kiépíteni, a rendszer Schuschnigg alatti részleges defasizálódásáról, a diktatúra fellazulásáról és a kaotikus államszervezetben megmaradt szabadság „kis szigeteiről” beszél művében, továbbá a rendszer keletkezésének és gazdaságpolitikájának árnyalt bemutatását adja.¹⁵

A Keresztény Szakszervezetek történetét és a munkásság megnyerésének kísérleteit tárgyalja Anton Pelinka „Stand oder Klasse?” című munkájában, rávilágítva a rendszer társadalomtörténetének egy új aspektusára.¹⁶ Irmgard Bärnthaler monográfiájában a dollfussi egységpárt, a Hazafias Arcvonal megalakulását, fejlődését és szervezetét elemzi, új szempontokkal gazdagítva a rendi államszervezet kutatásának tematizálását.¹⁷ Anton Hopfgartner Schuschnigg kancellárról írt életrajzi monográfiája¹⁸ is sokat segít a korszak és az osztrák diktatórikus rendszer működésének

¹³ Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.

¹⁴ „Austrofaschismus”. Hrsg. von Emmerich Tálos und Wolfgang Neugebauer. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1988. 2., erweiterte Auflage

¹⁵ Ulrich Kluge: Der österreichische Ständestaat. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984.

¹⁶ Anton Pelinka: Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung in Österreich 1933-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1972.

¹⁷ Irmgard Bärnthaler: Die Vaterländische Front. Europa Verlag, Wien, 1971.

¹⁸ Anton Hopfgartner: Schuschnigg. Verlag Styria, Graz, 1989

megértésében, bár leginkább a tárgyalt évek politikatörténetére koncentrál. Természetesen számos más kiváló összefoglaló munka és monográfia jelent még meg a fent említetteken kívül, szakirodalmi elemzésemben mindössze a leglényegesebbekre tudtam szorítkozni.

A hivatásrendi alkotmánnyal és az 1930-as évek osztrák alkotmányos rendjével viszonylag kevés munka foglalkozik a szakirodalomban. A Brauner – Lachmayer – féle „Österreichische Verfassungsgeschichte” egy fejezetében tárgyalja a rendi alaptörvény alapvető jellegzetességeit,¹⁹ egy másik, az Első Köztársaság alkotmányos viszonyaival foglalkozó tanulmánykötet pedig csupán a szabadságjogok korlátozásáról és annak módzatairól ír.²⁰ Alapvető alkotmánytörténeti munka viszont Helmut Wahnouté,²¹ aki a hivatásrendi alkotmány eszméi alapjairól és előkészítéséről, az osztrák rendszer törvényhozásának működéséről és jó három éves tevékenységéről ír, különösen részletesen elemezve az utóbbi két szempontot mind az alkotmányban leírt, mind a ténylegesen alkalmazott legiszlátív módszereit tekintve, az alkotmány összességét azonban nem veszi vizsgálat alá. Vele ellentétben Wolfgang Putschek figyelme már több mindenre kiterjed az osztrák alkotmányos rendszer elemzése során: munkájában jelentős részt foglal el a szabadságjogok elméleti és gyakorlati rendszerének vizsgálata, részletesen kimutatja az eredetileg rögzített jogelvek elégtelen voltát vagy a későbbi rendeletekkel való manipulálásuk lehetőségeit. A törvényhozás módját ugyanazon eszközökkel vizsgálja, mint Wahnout, ezen kívül behatóan tárja fel a hivatásrendi szerveződés szerkezetét is, hangsúlyozva mind a rendi testületek formális szerepkörét Ausztria politikai életében, mind azok hiányos megszervezettségét.²² A szakértő alaposággal felépített könyv azonban nem tér ki a hivatásrendi Ausztria végrehajtó hatalmi rendszerére, a föderatív államszervezet felépítésére, az alkotmányosság garanciáinak mégoly szűk körű lehetőségeire, továbbá a preambulum és a záró rendelkezések elemzésére, ez azonban mit sem von le vitathatatlan érdemeiből. Wahnout és Putschek műveinek végkonklúziója azonos: a valódinak” kikiáltott hivatásrendi

¹⁹ Wilhelm Brauner – Friedrich Lachmayer: Österreichische Verfassungsgeschichte. Manzsche Verlag für Universitätsbuchhandlung, Wien, 1983.

²⁰ Die österreichische Verfassung 1918-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980.

²¹ Helmut Wahnout: Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Böhlau Verlag, Wien, 1993.

²² Wolfgang Putschek: Ständische Verfassung und autoritäre Regierungspraxis in Österreich 1933-38. Mit Dokumentenanhang. Peter Lang, Frankfurt a. M., 1993.

demokrácia helyett az 1930-as évek Ausztriájában diktatórikus kormányzat volt hatalmon, amelynek a látszatrendiség csak kevésbé korlátozta jogkörét, s amely a hivatásrendi Ausztria politikai életét ténylegesen irányította.

2. A téma alapfogalmai: hivatásrend, korporativizmus, autoriter kormányzat, fasizmus

Mielőtt az ember nekilátna egy hosszabb lélegzetű munka megírásához, célszerű néhány alapfogalmat tisztázni a könnyebb érthetőség és a fogalmi differenciálás végett. Mivel jelen munka egy hivatásrendi alkotmányról szól, ezért érdemes a hivatásrend és a korporáció fogalmával foglalkoznunk.

A hagyományos értelemben vett középkori „rend” fogalomnak kevés köze van a modern kori korporativizmushoz, legfeljebb csupán abban az értelemben, ami az azonos tevékenységi kört és a politikai reprezentáció kérdését illeti. A középkori értelmezés szerinti rendek, a „bellatores”, „laboratores”, „oratores” - harcosok, dolgozók, imádkozók, Aquinói Szent Tamás csoportosítása szerint - a XI–XII. századtól kezdődően fokozatosan bekapcsolódtak a politikai döntéshozatal folyamatába, olyanformán, hogy az országgyűlésbe eme három rend: az egyház, a nemesség (esetenként felsőházi személyenkénti meghívóval a főnemesek és a prelátusok) és a városok elküldték követeiket, s ez az intézmény közösen kormányzott a mindenkori uralkodóval. Ebben az értelemben tehát a rendek olyan közös gazdasági, politikai és társadalmi érdekekkel rendelkező és olyan tevékenységet folytató rétegek, amelyek politikai és érdekképviselőik céljából öngazgatási szerveket hoztak létre, amelyek az állami törvényhozásban és a kormányzásban egyaránt részt vettek, ellensúlyt képezve az uralkodó politikai törekvéseivel szemben.²³ Az már országonként más-más képet mutat, hogy mely rétegek alkottak a fentebbi értelemben önálló rendet. Általában a főnemesség, a köznemesség, az egyháziak és a városi polgárság rétegei rendelkeztek rendi képviselettel, de egyes országokban (mint pl. Svédországban) a paraszti társadalom is rendként képviseltette magát az országos fórumokon.

A XX. században létrejött korporációk és rendek ugyan egymással szoros összefüggésben álló fogalmak, egymást azonban nem fedik teljesen, legalábbis a rendiség fogalmának újkori értelmezése szerint. A hivatásrend tudniillik az ugyanabban a gazdasági ágban vagy - ha a szellemi dolgozókat

²³ „Austrofascismus”. Hrsg. von Emmerich Tálos und Wolfgang Neugebauer. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1988, 2., erweiterte Auflage. 66-69.o.

nézzük - szakterületen tevékenykedő emberek összessége, a korporáció pedig az a testület, amely összefogja, tömöríti őket, és érdekképviselőtől is gondoskodik (G. Botz).²⁴ Tehát, ha úgy tetszik, a rend tulajdonképpen egy absztrakció, eszme, ennek a gyakorlati politikai életbe történt átültetése, konkrét politikai testületi és érdekképviselői formája a korporáció. Azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a korporativizmus fogalomköre sokkal tágabb, mint a hivatásrendiségé: a társadalom rendi átalakításának törekvése főleg a keresztényszocializmus reformeri tevékenységéhez köthető, korszakolásban pedig az 1920-as és 40-es évek közé tehetjük, mindenekelőtt az autoriter kormányzattal rendelkező európai államokban, a korporatív szervezet viszont a XIX. századtól kezdve mind a mai napig megfigyelhető több ország és államalakulat életében. Csak az újkori Ausztria történetében négy ízben figyelhetünk meg ilyen jelleget viselő, a munkaadók és munkavállalók konszenzuskeresése céljából létrehozott szerveződéseket: a kamarai szerveződés kapcsán a Taaffe – korszakban (1879-93), az első világháború után, az általunk vizsgált Dollfuss – Schuschnigg – érában, valamint a modern Ausztria szociális partnerségi rendszerében. A gazdasági élet jellemzően mindegyik esetben valamilyen gazdasági - társadalmi válsághelyzetben nyúlt ehhez az eszközhöz: az 1873-as „krach”, az első világháború utáni gazdasági depresszió, a nagy gazdasági világválság, továbbá az ország II. világháború utáni újjáépítése során.²⁵

A mi esetünkben vizsgált korporáció tulajdonképpen egy érdekképviselői rendszer: alkotóelemei, az egyazon termelési ágban vagy szakmai területen tevékenykedő munkaadók és a munkavállalók, nem konkurálnak egymással, hiszen hivatalosan és gyakorlatilag is mindegyikőjük érdekeit képviseli és védi ugyanaz a korporáció. A korporációk rendszere hierarchikusan felépített: a vezetettek és a vezetők között létezik egyfajta alá - és fölérendeltségi viszony, bár ez a viszonyrendszer nem a hagyományos munkaadói - munkavállalói kapcsolat, hiszen mindkét oldal egyenlő jogokkal és kötelességekkel rendelkezik. A munkaadók és a munkavállalók közti jogegyenlőség gyakorlati megvalósítása azonban mindig nehézségekbe ütközött - legalábbis a „létező korporativizmus” gyakorlatában. A korporatív szervezeteket az állam teljes mér-

²⁴ Gerhard Botz: Krisenzonen einer Demokratie. Campus Verlag, Frankfurt a. M., 1987. 169.o.

²⁵Uo., 172-173.o.

tékben elismeri, sőt olyan jogkörrel ruházza fel őket, amely számukra egy - egy hivatásrend kizárólagos szakmai érdekvédelmi és politikai életben történő képviselét teszi lehetővé. Ez a képviseleti monopólium minden hivatásrendnél egyaránt megfigyelhető. A hivatásrendek és a korporációk elvileg önszerveződők és létezik önálló politikai képviselötük, ezért megengedhetetlen lenne, hogy az állam teljesen ellenörzése alá vonja őket, az azonban gyakorta jelentős befolyást gyakorol a testületek vezetőségének megválasztására, illetve ellenörzi ezeket (Olaszországban a hivatásrendi csúcsszervek fölött a korporációs miniszter, Ausztriában pedig az illetékes szakminiszter gyakorol ellenörzést, így pl. a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend fölött a mezőgazdasági miniszter). A hivatásrendek megszervezésében és működésében az államapparátus is tevékenyen részt vállalt, sőt Olaszországban az államapparátus szinte behatolt a fentebb említett szervezetekbe, és ez garantálta az állami politika szempontjainak érvényesítését a korporációs szervezetben.

A tagsági viszony a korporatív szervezetekben mindig annak alapján jön létre, hogy az illető tag a gazdaságban és a társadalomban milyen szakmai funkciót tölt be, milyen tevékenységet folytat. Konkurrenciaharc és osztályharc elvileg nem létezik ugyanazon hivatásrenden belül, mivel az államilag ellenörzött korporáció szabályozza az egyes vállalkozások működését, és elejét veszi mindenféle viszálynak, másrészt pedig - legalábbis papíron - a munkaadó és a munkavállaló azonos érdekei megakadályozzák az osztályharc minden formáját.²⁶

A korporáció tehát a munkaadók és a munkavállalók közös érdekképviseleti, konfliktuskezelő és konszenzusteremtő szervezete, amely az állam szerveként és egyszersmind képviselőinek részvételével jött létre. Ennek keretében történik a munkaerő, a beruházási javak, a jövedelmek elosztása és újraelosztása is, ezért egyben az államnak a gazdasági életbe történő beavatkozását és beleszólását, sőt olykor irányítását is garantálhatja a piac szabad mozgásának korlátozásával és szabályozásával. A korporáció ezenkívül lehet a társadalomban szétforgácsolódott, egymással kapcsolatot nem találó, konfliktusokban megosztott érdekcsoportok összefogásának szervezeti kerete a gazdasági életben, függetlenül attól, hogy ez a szervezeti

²⁶Uo., 169-172.o.

keret diktatórikus államban vagy demokráciában jön-e létre.²⁷ Más értelmezések szerint a korporáció nem más, mint a parlamenten kívüli politikai döntéshozatal, konfliktuskezelés és konszenzusteremtés (helyenként csak informális) gazdasági szervezeti formája, amely a piaci törvényszerűségek figyelembevételével, de a társadalmi béke és a szociális biztonság szempontjainak szem előtt tartásával végzi a munkaadók és munkavállalók közötti érdekegyeztetés és az elosztási aránytalanságok kiegyenlítésének feladatát, különösen gazdasági válsághelyzetek esetén, mintegy kizárva és ezzel tehermentesítve az államszervezetet.²⁸ A politikai elméletek és a történelmi megvalósítás, az eszme és a gyakorlat között azonban gyakran elég nagy a távolság, a szépen hangzó ideálok mellett a gyakorlatba is átültetett korporativizmus az autoriter államszervezetekben néha egészen másképp nézett ki, mint ahogy ezt az előbbi elméletek felvázolták: a korporációk több helyen az állam gazdaságirányító és a társadalom ellenőrzését célzó szervezete lett, nélkülözve mindenféle autonómiát.

A történeti szakirodalomban gyakorta használt fogalom az „autoriter kormányzati rendszer”. Eme szó alapértelmezésben tekintélyelvű kormányzatot jelent, pontos definiálását azonban Juan Linz politológusra kell bízunk, aki a totalitárius és autoriter kormányzatokról szóló munkájában határozta meg eme fogalmat. Szerinte autoriter az a diktatórikus politikai rendszer, amely korlátozott pluralizmussal rendelkezik, ugyan nincs kidolgozott és meghatározó ideológiája, de sajátja egy bizonyos mentalitás, néhány egyedi esettől eltekintve nem bír extenzív vagy intenzív mobilizáló erővel, vezetői pedig a hatalmat formailag pontatlanul definiált, de valójában elég jól prognosztizálható keretek között gyakorolják. Karl – Dietrich Bracher is hasonlóképpen értelmezi az autoriter kormányformát: ő az ideológia és az egységpárt csekély szerepére mutat rá, továbbá a kis mértékű szellemi és politikai mobilizációs kapacitásra. Eme tézisek jól elhatárolják a demokráciáktól az autoritarizmust, ami azonban a fasiszmusokat illeti, e definíció árnyaltsága mellett sem könnyű dolog több két

²⁷ Lengyel László: Korporatív vállalat a korporatív államban. Az olasz korporatív irányítás. In: Medvetánc, 1983/4 - 1984/1. 115-141.o. 115.o.

²⁸ Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. Korporativizmuselméletek. In: Medvetánc, 1983/4 – 1984/1. 83-112.o. 84-86.o.

világháború között fennálló diktatúráról eldönteni, hogy melyik csoportba sorolható leginkább.²⁹

Itt jutunk el egy újabb fogalomhoz, illetve az ahhoz kapcsolódó kérdéshez: mi is lényegében a fasizmus? A kérdés megközelíthető a totalitarizmus – elmélet eszmei bázisán is, amely párhuzamot von a kommunista és fasiszta rendszerek közt, közös jellemvonásaik (egypártrendszer, monopolhelyzetben lévő és egységes pártmozgalommal, abszolút és kizárólagos állami ideológia, állami beavatkozás a hétköznapi élet minden területén, terror a társadalom „gleichschaltolásának” ellenzőivel és/vagy az osztályellenségekkel szemben) alapján. Több történész azonban – így például Ernst Nolte is – kételkedik eme álláspont teljes tarthatóságában. Nolte szerint a totalitarizmust nem lehet egy meghatározott korszakra és néhány államra leszűkíteni, a múltban már több ízben létezett ilyen kormányforma, és azért sem célszerű ezt az elnevezést a „totális” rendszerekre alkalmazni, mert minden hasonlóságuk ellenére az olasz és a német fasizmusnak, valamint a szovjet bolsevizmusnak kimutathatóak egyedi jellegzetességei.³⁰ A fasizmusok és az autoriter rendszerek egybemosása és azonosítása sem járható út, mivel Pilsudski rezsimjétől a falangista Spanyolországon át a Mussolini- és Hitler – féle totalitarizmusig a diktatórikus kormányzás többféle árnyalata kimutatható a korabeli Európában,³¹ ezért ezeket nehéz kategorizálni. Nolte a fasizmust a maga korszakában („in seiner Epoche”) és egyediségében politikai jelenségként így definiálja: „A fasizmus ezeket olyan antimarxizmus, amely az ellenfelet egy radikálisan ellentétes, vele mégis szomszédos ideológiával, és csaknem azonos, mégis jellegzetesen átformált módszerekkel megsemmisíteni igyekszik, de mindig a nemzeti önfenntartás és autonómia széttörhetetlen keretén belül”.³² Ebben az árnyaltabb megközelítésben benne rejlik a totalitarizmus – elmélet ideológiai és terrorisztikus – elnyomó vetülete is, viszont alapvetően csak a fasizmusokra jellemző vonásként említi a nacionalizmus eszméjét és az antimarxizmust, és a hasonlóságokon túlmenően hangsúlyozza az ideológiai alapok és a megsemmisítés módszereinek különbségeit.

²⁹ Autoritäre Regime in Ostmittel – und Südosteuropa 1919-44. Hrsg. von Erwin Oberländer. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2001. VIII-IX.o.

³⁰ Ernst Nolte: A fasizmus korszaka. Kairosz Kiadó, Bp., 2003. 34-35.o.

³¹ Uo., 52.o.

³² Uo., 55.o.

További differenciálásra ad módot Wolfgang Merkel elmélete is, amely konkrétan fogalmazza meg az autoriter és a fasiszta rendszerek közötti különbséget. Az ő értelmezése szerint öt szempontot kell figyelembe venni a kategorizálás során, gondolatai szintén támpontokat nyújthatnak az egyes rendszerek besorolásánál:

a., Az állampolgárok részvétele az autoriter rendszerben korlátozott (leszűkített választójog), a totális rendszerben viszont egyáltalán nem vesznek részt a hatalomban.

b., Az uralom szerkezete az autoriter rendszerekben szemipluralista (a hatalommegosztás korlátozott, a hatalom ellenőrizhető, az általa gyakorolt erőszak pedig kordában tartható), a totalitarizmusban pedig monisztikus (a hatalmat és az általa gyakorolt erőszakot nem korlátozza és ellenőrzi semmilyen politikai tényező).

c., A hatalom igénye az autoritarizmusban átfogó (a politikai szféra ellenőrzése), a totális államban viszont teljesen korlátlan, minden társadalmi viszonylatot uralma alá kíván hajtani.

d., Az uralom jellege az autoriter rendszerekben nem jogkorlátozó, de nem is teljesen represszív, a totalitarizmusban viszont szisztematikusan represszív és mindezen felül terrorisztikus is.

e., A világnézet az autoriter rendszerekben mentalitásokon alapul, a totális államok viszont zárt és abszolút világnézettel rendelkeznek.³³

Vitára persze mindegyik fasizmus- és totalitarizmus-értelmezés adhat okot, mint ahogy az autoritarizmus meghatározása is – munkámnak nem is célja e fogalmak újradefiniálása - , viszont ezek kiindulópontként szolgálhatnak egy korabeli politikai rendszer, az osztrák hivatásrendi állam jellemzése során. A munka végén remélhetőleg választ kapunk arra, Ausztria fasiszta vagy autoriter rendszerként értékelendő-e, addig azonban helyenként kénytelen leszek az „autoriter” jelzőt a rendi állam vonatkozásában használni, egyrészt azért, mert a rendszer prominens képviselői és pártprogramjai ezt a megjelölést használták állami berendezkedésük definiálására,³⁴ másrészt pedig ideiglenesen, „tekintélyelvű”, illetve „jogkorlátozó” értelemben, ezek szinonimájaként, amíg az előbb feltett kérdésre választ nem kapunk.

³³ Oberländer, 496.o.

³⁴ Klaus Berchtold (Hrsg.): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Oldenbourg, München, 1967. 402-403.o.;432.o.;

3. Ausztria történeti fejlődése a demokráciától a diktatúráig

Disszertációm témája az 1934-ben kibocsátott osztrák hivatásrendi alkotmány ugyan, de a téma megkívánja azt is, hogy tökéletes megértéséhez visszapillantsunk Ausztria múltjára. Csak a XIX. és a XX. századi osztrák történelem mélyreható ismeretében lehet megfelelő módon feltárni azokat a háttérben húzódó vagy nagyon is szembetűnő politikai tendenciákat, amelyek az Első Köztársaság utolsó éveiben az államszervezet gyökeres átalakításához vezettek. A szakirodalom az 1930-as évek válságának okait már régen feltérképezte és behatóan tanulmányozta, ezért következő fejtegetéseim kiindulópontjaként is erre a szakirodalomra támaszkodnék.

Az Osztrák Császárságban - akárcsak Magyarországon - az 1860-as években számos, fontos következményekkel járó folyamat zajlott le. Ezekben az években kristályosodott ki az osztrák parlamentarizmus, amelyet a februári pártens és a kiegyezés teremtett meg és hívott életre. Az osztrák parlamentnek, a Reichsratnak két kamarája volt: az alsóház (Abgeordnetenhaus) és a felsőház szerepkörét betöltő Herrenhaus.³⁵ A parlamentarizmusnak ebben az országban nem voltak régi hagyományai, kultúrája, másrészt az osztrák nemzet számára még javarészt ismeretlenek voltak a parlamenti élet gyakorlatával együtt járó viselkedésformák: a viták, a törvényjavaslatok megtárgyalása, valamint a többpárti konszenzuseresés. Igaz, hogy a parlamenti pártok álláspontjainak merevsége nem kizárólag Ausztriára volt jellemző, a fejlett demokráciával rendelkező nyugati államokban is akad erre jócskán precedens, de azok - hosszabb, nem egyszer több száz éves gyakorlat után - már rendelkeztek némi tapasztalattal, hogyan lehet ilyen parlamentáris jellegű válságokat kezelni. Ausztriában viszont a parlamentarizmus még nem rendelkezett mély gyökerekkel, és a politikai közgondolkodás számára is részben idegen volt még a konszenzuseresés fogalma.³⁶

A másik fontos esemény, amely Ausztria későbbi politikai életére befolyást gyakorolt, a kislemet egység 1866 és 1871 közé tehető megvalósulása és az osztrák vezetéssel megvalósítandó nagynemet egység tervének kudarca volt. Az Osztrák Birodalom lakosságának egy jelentős része

³⁵ A. J. P. Taylor: A Habsburg – Monarchia 1809-1918. Scolar Kiadó, Bp., 1998. 116. o., 122.o.

³⁶ Krisenzonen, 26.o.

német anyanyelvű volt, ők németnek és a „nagynémet” nemzethez tartozónak vallották magukat, igazi osztrák identitástudat még nem fejlődött ki a Monarchiában, leszámítva a politikai elit egy jelentős részét, akik a konzervatív birodalmi eszme jegyében a Monarchiához és annak széttagolhatatlan egységéhez, a katolikus hithez és a császári házhoz voltak hűek, s miután ez az államalakulat szétesett, legitimista körökben éltették tovább a birodalmi tudatot.³⁷ Tartományi identitástudat az „örökös tartományokban” már a rendi szerveződés kora óta jelen volt, sőt, mind a mai napig jelen van (az állam föderatív szerkezete is részben ezen alapszik),³⁸ de osztrák nemzetnek az állampolgárok még sokáig nem aposztrofálták magukat.

A Monarchia felbomlása után a nagynémet orientáció hívei és – meglepő módon - a szociáldemokraták szorgalmazták leginkább az Anschlusst, nem hittek a megcsonkított Ausztria életképességében és létjogosultságában,³⁹ Seipel ellentétben, aki – bár eleinte egy dunai konföderáció vagy akár egy katolikus délnémet állam létrehozásában látta az új kisállam életlehetőségeinek garanciáját – később hangsúlyozta, hogy a nemzeti és állami lét nem feltétlenül esik egybe. Ő az osztrák államban mindenekelőtt kultúrközösséget, kultúrnemzetet látott, amely ezen a téren önálló fejlődést járt be a Német Birodalommal szemben, s úgy vélte, inkább az európai egységesülés keretében kellene Németországhoz közelednie, nem az Anschluss keretében.⁴⁰ A rendi állam Ausztria – eszméje már némileg visszanyúlt a birodalmi tudathoz: Ausztria eszerint az ideológia szerint az Európa védőbástyájának számító, a balkáni népek felé kultúrát közvetítő, magasztos küldetést teljesítő második, de egyben „jobbik” és különleges, katolikus hitű német állam, amely szemben áll a barbár, porosz, evangélikus szellemű Német Birodalommal, egy különálló szellemi és kulturális közösség, amely a múltban játszott szerepéből is nyeri létjogosultságát, és a legtöbbet tette eddig a német kultúráért.⁴¹ Az osztrák nemzettudat kialakulása és a németektől való világos elhatárolódás azonban

³⁷ Bariska István. Az osztrák nemzeti identitás és önállóság kérdéséről 1945 előtt és után. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, 2000. 13-18.o.

³⁸ Uo., 73-75.o.

³⁹ Uo., 30-36.o.

Friedrich Heer: Kampf um die österreichische Identität. Böhlau Verlag, Wien, 1981. 335-353.o.

⁴⁰ Bariska, 36-41.o., Heer: 358-369.o.

⁴¹ Bariska, 43-62.o.

Anton Staudinger: Austrofaschistische Österreich – Ideologie. In: „Austrofaschismus”. Hrsg. von Emmerich Tálos und Wolfgang Neugebauer. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1988. 287-317.o.

csupán az Anschluss és a német megszállás alatt kezdődött meg,⁴² majd a Második Köztársaságban folytatódott. Jelenleg a nagynémet ideológia hívei kisebbséget alkotnak, a legtöbb osztrák önálló nemzetként definiálja hazáját, kulturális és történeti fejlődési alapon, egyfajta sorsközösségként, kultúr- de leginkább államnemzetként, amelyet az államalkotó nép akarata tart össze.⁴³

A XIX – XX. század fordulóján azonban osztrák identitástudatról még nem beszélhetünk, csupán birodalmiról az államalkotó elit esetében, míg a német anyanyelvű állampolgárok inkább vallották németnek magukat, mint osztráknak. Ezzel természetesen együtt járt az a szándék is, hogy sokan szerettek volna a Német Birodalom keretein belülre kerülni, és ezek a „nagynémet” gondolkodást képviselő polgárok csakhamar önálló pártokat és mozgalmakat is létrehoztak, többek között Georg von Schönerer vezetésével.⁴⁴ Ezekből a német öntudatot propagáló, a birodalmon belüli németség szupremáciáját hirdető, és ezáltal a birodalom többi nemzetiségétől markánsan elhatárolódó mozgalmakból nőtt ki később az 1920-as években a Nagynémet Néppárt, amely az Első Köztársaságban vált fontos kormányzati tényezővé és egyben a keresztényszocialisták koalíciós partnerévé. Az évek folyamán a német sorsközösséghez való tartozás vágya nem csökkent, bár a St. Germain-i béke Anschluss-tilalma ezt a törekvést - legalábbis egy ideig - sikerrel akadályozta meg.

Az 1860-70-es években az Osztrák Birodalom gazdasága már jórészt „kapitalizálódott”, az ipari forradalom ebben az országban is tért hódított. A tőkés vállalkozások és az iparosodás felvirágzásának egyik következménye volt az is, hogy megjelent az ipari munkásság, másrészt viszont a megizmosodó nagyüzemek számos kisiparost és kisvállalkozót tettek tönkre, és ez a lesüllyedés érintette a középréteg egy jelentős részét is. A politikának választ kellett adnia ezekre a jelenségekre,⁴⁵ és ennek eredményeképpen két új politikai irányzat jelent meg az osztrák közélet palettáján: a szociáldemokrácia és a keresztényszocializmus.

Ausztria Szociáldemokrata Pártja 1888-1889 fordulóján jött létre a hainfeldi kongresszuson. Ezt a pártot utóbb a történészek ausztromarxistának

⁴² Felix Kreissler: Der Österreicher und seine Nation. Böhlau Verlag, Wien, 1984. 16.o.

⁴³ Bariska, 5-6.o., 102-103.o.

⁴⁴ Taylor, 190.o.; 192.o.; 234.o.

⁴⁵ Kerekes Lajos: Ausztria hatvan éve. Gondolat, Bp., 1984. 16.o.

nevezték, s bár frazeológiájának radikalizmusa nem maradt el más országbeli baloldali pártokétól, főbb jellemzői inkább a kompromisszumkereső politika, az Osztrák Birodalom népeinek kulturális és nemzeti autonómiájának elismerése, a Habsburg - Birodalom lassan időszerűvé váló demokratizálásának követelése és a proletárforradalom helyett a fokozatos hatalomátvétel és a tőkés rend megreformálásának szándéka voltak. Legfontosabb vezetői közé tartozott Viktor Adler, Karl Renner, az Osztrák Köztársaság első kancellárja, Karl Seitz későbbi bécsi polgármester és Otto Bauer, a párt parlamenti képviselőcsoportjának vezetője.⁴⁶

A létrejövő másik irányzat a keresztényszocializmus volt, amely XIII. Leó pápa "Rerum novarum" című enciklikájának hatására fogalmazta meg programját. A Keresztényszocialista Párt szintén a tőkés rend megreformálását tűzte ki célul, de felülről indikált reformokat tartott szükségesnek. A munkaadók szociális és keresztényi érzületére apellált, az alsóbb társadalmi rétegek anyagi helyzetének javítását az ő jóindulatuktól tette függővé, követelve egyúttal egészségügyi és szociális vívmányok bevezetését is.⁴⁷ A századelő körül ennek az irányzatnak legmarkánsabb képviselői közé tartozott dr. Karl Lueger, Bécs polgármestere 1897-1910 között, aki frazeológiáját popularista gazdasági antiszemitizmussal és szociális demagógiával színezte. A Monarchia fővárosában több százezres zsidó közösség élt, és Lueger - mint ahogy később számos szélsőjobboldali politikus – az ő számlájukra írta az iparosodás és tőkekoncentráció egyik sajnálatos kísérőjelenségét, a középrétegek proletarizálódását, továbbá a német elem térvesztését az értelmiségi és pénzügyi pályán, amit az érintett társadalmi rétegek választási mozgósítására használt fel, de polgármesteri működése során számos haladó városfejlesztési és szociális intézkedést hozott.⁴⁸ Az 1910-es évek végétől 1932-es haláláig Ignaz Seipel katolikus prelátus állt a párt élén, utóbb az Első Köztársaság egyik legjelentősebb politikai személyisége.

⁴⁶ Taylor, 209-212.o.

Geschichte der Republik Österreich. Hrsg. Von Heinrich Benedikt. Verlag R. Oldenbourg, München, 1954. 426-436.o.

Hanns Leo Mikoletzky: Österreich im XX. Jahrhundert. Austria Edition, Wien, 1969. 58-59.o.

⁴⁷ Taylor, 208-209.o.

Mikoletzky, 56-58.o.

⁴⁸ Friedrich Weissensteiner: Der ungeliebte Staat. ÖBV, Wien, 1990. 31-32.o.

Mindezek mellett azonban még számos más politikai irányzat létezett. A bécsi antiszemita mozgalom indította útjára a vékonypénzű festőt, Adolf Hitler politikai pályáján, s az általa Németországban létrehozott Nemzetiszocialista Párt később magába olvasztotta a Walter Riehl által irányított osztrák nemzetiszocialista mozgalmat is. Az 1920-as években ez az irányzat ugyan még nem rendelkezett számottevő tömegbázissal, de 1930 körül már nem elhanyagolható bázist mondhatott magáénak. A parasztság mozgalmából nőtt ki a Landbund, az Első Köztársaság kormánykoalícióinak másik fontos eleme. Az 1918 és 1934 közti évek politikai életét azonban mindenekelőtt a Keresztényszocialista Párt és a szociáldemokraták rivalizálása határozta meg, amely kibékíthetetlen ellentété mélyült az 1920 - as évek végétől.

Adva volt tehát két ellentétes politikai tábor: a keresztényszocialisták (a jobboldali erők) és az SPÖ (munkásság), és az évek során e két fő erő között a szakadék egyre inkább mélyült. Az Első Köztársaságban ezt a szembenállást még tovább élezte a politika egyre jobban kibontakozó militarizálódása.⁴⁹ A Szociáldemokrata Párt az 1920-as években létrehozta a Republikanischer Schutzbundot, amely fegyverrel is kész volt védeni az Első Köztársaság szociális vívmányait (jóléti és iskolareformok), az osztrák demokráciát, valamint az anyapártot, a Keresztényszocialista Párt viszont eszközként az 1918-19-ben alakult Heimwehr-szervezeteket vette igénybe.⁵⁰

A Heimwehr-mozgalom kezdetben féllegális fegyveres alakulatai eleinte a fiatal köztársaság határait védték a csehszlovák és jugoszláv „határrendezések” ellen, északon kevesebb, Dél-Ausztriában több sikerrel,⁵¹ de hamarosan a keresztényszocialisták meghosszabbított karjaként fegyverkeztek a baloldal törekvései ellen. Ezek a tartományi szinten szerveződő alakulatok csak 1927-ben léptek fel önálló politikai erőként, amikor megalakították országos szervezetüket Richard Steidle tiroli ügyvéd vezetésével. Ideológiájuk elég sok irányzatot ölelt fel, mondhatni tartományról tartományra változott: megtalálható volt ebben az elegyben a legitimizmus, az antikapitalizmus, az antimarxizmus, az antiparlamentarizmus, a nagynémet gondolat, az antiszemitizmus egyaránt, és később az 1930-as években - főleg Karintiában és

⁴⁹ Ernst Bruckmüller: Sozialgeschichte Österreichs. Herold Verlag, Wien, 1985. 503-504.o.

⁵⁰ A Heimwehr – mozgalom történetéről és gyökereiről ld. Walter Wiltschegg művét: Die Heimwehr. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1985. 108.o.

⁵¹ A Heimwehrek határvédő harcaról ld. uo., 138-139.o., 166-167.o., 172-173.o.

Stájerországban - a német fasizmus gondolatvilága is nyomot hagyott ezen az ideológiai képződményen. Mindegyik Heimwehr-irányzat egyetértett azonban a fő cél tekintetében: német vagy olasz mintára diktatórikus kormányformát szándékoztak osztrák földön létrehozni egy „erős ember”, egy diktátor vezetésével, azonban később a hivatásrendi gondolat is helyet kapott ebben az ideológiai elegyben.⁵²

Végeredményben nem csak a Heimwehrre, hanem mindegyik pártra jellemző volt az a közös vonás, hogy saját soraikban és a politikai ellenfelek felé is erőt akartak felmutatni, saját erőik szorosabb és mélyrehatóbb összefogását akarták elérni. A belső egységre való törekvés szoros összefüggésben állt azzal, hogy elhatárolták magukat ellenfeleiktől, és a szembenálló pártban találtak ellenséggépet. Emiatt a két tábor, a szociáldemokraták és a jobboldal közti eszmei távolság nem hogy csökkent volna, hanem sokkal inkább nőtt. Az egy irányzaton belüli összetartozási érzést és az elhatárolódást a külső és belső önmeghatározás, a különböző jelvények viselése egyaránt erősítette, de az első világháború élményei is magyarázhatják ezt a fajta harckészséget és harciasságot a politikában.⁵³ Ezenkívül azt a tényezőt is figyelembe kell venni, hogy ezek a pártok lényegében osztálypártok voltak: a szocialisták szinte kizárólag az ipari és kis részben a mezőgazdasági proletariátust, a keresztényszocialisták és a Heimwehr leginkább a kis- és középtulajdonos polgári rétegeket és a parasztságot tömörítették, és ez, valamint a főváros („vörös Bécs”) és a vidék („fekete” tartományok) politikai és gazdasági antagonizmusa az ideológiai szembenállást még inkább kiélezte.⁵⁴

A két politizáló tábor ellentéte mellett azonban még egy újabb problémakör jelent meg 1918 után. Ausztria a világháború vesztesei közé tartozott, és az egykori birodalmat azzal büntették, hogy területét felosztották az utódállamok között, és a még így is megszabdalt Német - Ausztria területén alakult ki az Osztrák - Magyar Monarchia jogutódja („L'Autriche c'est la reste” - ezt a mondást állítólag Clemenceau francia miniszterelnöktől hallották a St. Germain-i béketárgyalásokon). A maradék, „Kis-Ausztria” azonban a kortárs osztrákok szemében egyáltalán nem tűnt gazdaságilag életképesnek: a Habsburg-Birodalom ipari kapacitásának jelentős része - Csehországot

⁵² A Heimwehr ideológiájáról *uo.*, 253-272.o.

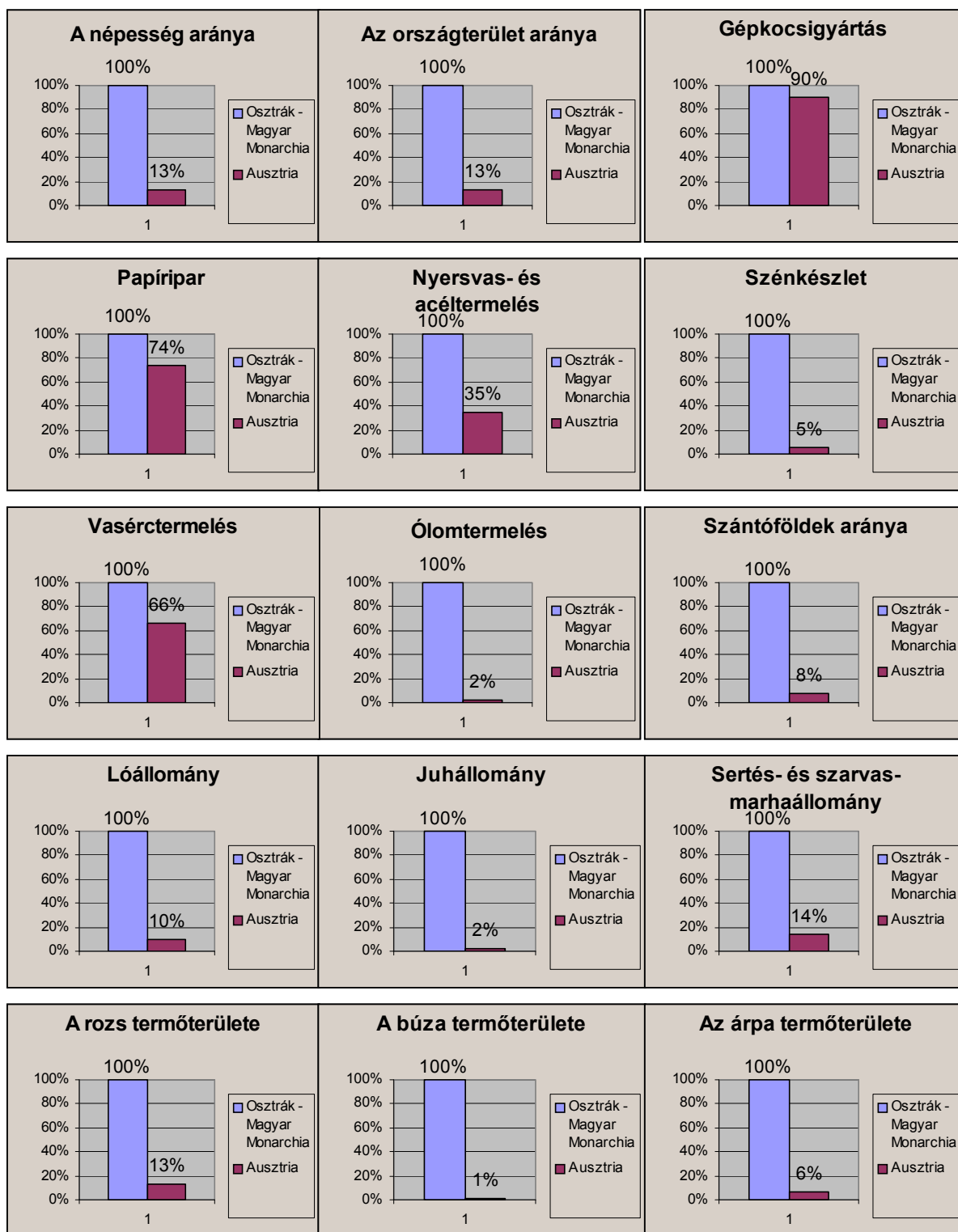
⁵³ *Uo.*, 23-25.o.

⁵⁴ Ernst Bruckmüller: *Sozialgeschichte Österreichs*. Herold Verlag, Wien, 1988. 503-504.o.

leszámítva - ezen a területen maradt, mint pl. a Monarchia gépkocsigyártásának 90 %-a, papíriparának 74 %-a, mozdonygyártásának 83 %-a, nyersvas-és acéltermelésének 35 %-a, bőriparának 40 %-a, mezőgazdasági gép-gyártásának 34 %-a és luxusiparának jelentős hányada (az adatok forrása: Ausztria hatvan éve, 51.o.), miközben az egykori Birodalom területének mindössze 13,2 %-át és népességének 13 %-át örökölte (az adatok forrása: Julius Patzelt: Österreichs Wirtschaft 1919-35. Österreichischer Bundespressdienst, 1935. 6.o.).

Látható tehát, hogy a nemzeti össztermék nagy részét termelő iparvidékek jelentős része Ausztriában maradt. Azonban hiányoztak az alapvető energiahordozók és ércek, amelyek a felsorolt iparágak folyamatos termeléséhez nélkülözhetetlenek lettek volna: a Birodalom rézérclelőhelyeinek 0,6 ezreléke, az ólomlelőhelyek 1,5 %-a, az ezüstkészlet 6,6 ezreléke, az osztrák birodalomrész szén- és lignitkitermelésének 5 %-a maradt csupán „Kis - Ausztriában”, míg a Birodalom vasérctermelésének 66 %-a, valamint a nyersvas- és acéltermelés 35, illetve 30 %-a ezt a 6,7 millió lakosú országot gazdagította. 1918-20 között szénhiány miatt az országban alig volt tüzelő, a nehézipar hónapokig állt kihasználatlanul. Ami a mezőgazdaságot illeti, a kis ország az egykori Monarchia szántóföldjeinek mindössze 8 %-át örökölte (míg legelőinek 16 %-át és erdőterületeinek 17 %-át), lóállományának 10 %-ával, szarvasmarha-állományának 15 %-ával, sertésállományának 14 %-ával, viszont a juhállománynak csupán 2 %-ával rendelkezett. A főbb mezőgazdasági termények termőterületének csekély hányada jutott csak osztrák kézre: a rozs monarchiabeli termőterületének 13 %-a, a zabénak 11 %-a még kielégíthette volna a piac igényeit, de a búza termőterületének 1(!) %-a, az árpaénak 6 %-a, a kukoricáénak 1,5 %-a, a cukorrépaénak pedig 3 %-a már kevésbé, és ráadásul a mezőgazdaságot a terméseredmények csökkenése is sújtotta a megmaradt termőterületeken, a népelelmezés főbb ágai csak a töredékét tudták megtermelni a szükséges mennyiségnek (az adatsorok grafikai megjelenítését illetően ld. az 1. ábrát, 26. oldal).

(Az előbbi bekezdésben felsorolt adatok forrása: saját számítások Magyarország statisztikai évkönyve 1913. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1915, 81.o., 96.o., 117-118.o.; Österreichs statistisches Handbuch für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder 1913. Hrsg. von der

1. ábra: Ausztria gazdasági mutatói az Osztrák – Magyar Monarchiához viszonyítva

(Forrás: saját szerkesztés a 25. oldal adatsorai alapján)

K.u.K. Statistischen Central – Commission. Wien, A. Hölder, 1914, 78-80.o., 86.o., 96-97.o., 108.o., 120.o.; Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 1923. Bundesamt für Statistik, Wien, 1924, 26.o.; Annuaire statistique international 1926. Genève, Société des Nations, 1927, 36.o., 38.o., 40-41.o., 43.o., 47.o., 54.o., 83.o., 85-88.o., 90.o., 100.o. adatai alapján).

Számadatokkal érzékeltetve ez a kis ország 1919 - ben az 1913. évi mezőgazdasági terméknek csak 47 %-át volt képes előállítani (forrás: Ausztria hatvan éve, 53.o.). Emellett azonban azt is tekintetbe kell venni, hogy Bécs, a volt birodalmi főváros is igen nehéz helyzetben volt az összeomlás után: egy 1,6 milliós várost (amit sok kortárs csupán „hatalmas vízfejnek” titulált Ausztria népe nyakán) egy 6,5 millió lakosú országnak kellett permanensen mezőgazdasági termékekkel eltartani. Ezeket a nehézségeket később sikerült ugyan leküzdeni, de ennél súlyosabb problémát jelentett az, hogy a Monarchia felbomlásával egy hatalmas gazdasági egység esett szét, melynek részei korábban jelentős mértékben egymásra voltak utalva. Miután a korábbi kapcsolatok megszűntek, az egyes utódállamok önellátásra próbáltak berendezkedni, de ezzel a lépéssel még nehezebb helyzet elé állították saját gazdaságukat, arról nem is beszélve, hogy a birodalomra méretezett bankrendszer és bürokrácia is túl nagynak bizonyult a kis ország lehetőségeihez képest. Eme nehézségeknek is volt köszönhető, hogy az ebben a térségben dúló strukturális válságot csak nehezen és csupán ideiglenesen sikerült mérsékelni az 1920-as években, s a nagy világgazdasági válság beköszöntével kiújultak ezek a nehézségek. Ráadásul a protekcionista gazdaságpolitika még tovább mélyítette a Monarchia utódállamai közti ellentéteket, így a kisantant államai és az ún. vesztesek közti viszony ezzel még inkább elmérgesedett.⁵⁵

Az 1920 – as években Ausztria mindenesetre megpróbált gazdaságilag is talpon maradni: a kormány nagy nehézségek árán egyensúlyba hozta a kereskedelmi mérleget és az államháztartást, megpróbálta rendbe tenni a gazdaságot, és az első Seipel – kormányzat idejében (1922 – 24) az állam külföldi kölcsönöket vett fel. A gazdasági erőfeszítésekkel sajnos a szanációs politika is együtt járt, amely mindenekelőtt a szegényebb néprétegeket, a bérből és fizetésből élőket és a nyugdíjasokat érintette rendkívül hátrányosan. A

⁵⁵ Ausztria hatvan éve, 53-57.o.

költségvetési hiány leküzdését és a pénzügyek rendbehozatalát azonban nem követte a gazdasági szerkezet modernizálása és az új követelményekhez való igazítása.⁵⁶

A viszonylagos gazdasági regenerálódás ellenére már az 1920-as években is egyre erősebb volt azoknak a tábor, akik egy nagyobb és életképesebb államalakulathoz való csatlakozásban remélték megtalálni a kivezető utat Ausztria válságos helyzetéből. Sokak számára tűnt vonzónak Tardieu francia külügyminiszter Európa - terve, de sokkal több követőt vonzott a Németországhoz való csatlakozás vagy a vele való gazdasági kooperáció gondolata. Ezt a törekvést egyelőre megghiúsította ugyan a békeszerződés Anschluss - tilalma, ennek ellenére Ausztria népeinek szívében élt a remény, hogy egyszer talán mégis keresztülvihető lesz a csatlakozás. Ezt a reményt jelzi az is, hogy a kormány és az antanthatalmak tilalma ellenére több tartományban népszavazást tartottak 1921-ben az Anschluss kérdéséről, és az érintett tartományok lakosai elsöprő többséggel a csatlakozás mellett foglaltak állást. Az mindenesetre érdekes, hogy nem csak a nagynémet irányzat képviselői és hívei, hanem a szociáldemokraták is támogatták az ötletet, talán abban reménykedve, hogy a német munkásmozgalom súlya az ő befolyásukat is erősítheti. Letagadhatatlan tény, hogy saját népe szemében Ausztria pártállástól függetlenül gazdaságilag életképtelennek számított, még ha ez a szemléletmód nem is volt teljesen reális, és ezt a pesszimizmust a pár évig tartó relatív gazdasági fejlődés ténye sem tudta teljesen eloszlatni.⁵⁷

A politikai megosztottság mellett tehát a gazdasági krízishelyzet is éreztette hatását, 1930-ig azonban csak a politikai ellentétek okoztak fennakadásokat az osztrák parlamentarizmus működésében. Ha mindenáron egy időponthoz szeretnénk kötni az ellentétek elmérgesedésének kezdetét, akkor dátumként 1927. július 15-e kínálkozik automatikusan. Az 1927 januári schattendorfi merényleket aránytalanul kis büntetéssel sújtó bírósági ítélet miatt erre a napra a Szociáldemokrata Párt általános sztrájkot hirdetett, majd lefújta azt, de a tömeg, amely addigra már összegyűlt, Bécs központjában elkezdett randalírozni és gyújtogatni, lángba borítva az Igazságügyi Palotát. A szociálde-

⁵⁶ Seipel kancellár szanációs politikájáról és a népszövetségi kölcsönről ír Walter Goldinger: Geschichte der Republik Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984, 95-109.o.

⁵⁷ Krisenzonen, 242-243.o.

mokratáknak ugyan közvetlenül nem volt közük a lázongásokhoz, a polgári pártok és ezáltal a másik tábor hívei azonban őket hibáztatták a sztrájk és az azt követő események miatt, és ez még inkább elmélyítette a köztük már meglévő szakadékokat.⁵⁸ A linzi szociáldemokrata pártprogram (1926) egyes pontjai, mint például a proletárdiktatúra bevezetésével való fenyegetőzés (bár ezt a lehetőséget csupán abban az esetben vette volna a párt fontolóra, ha a burzsoázia meg akarná semmisíteni a demokrácia vívmányait) is őket erősítették meg paranoiájukban.⁵⁹

Nem beszélhetünk ugyan a parlamentarizmus hibás működéséről ezekben az években, letagadhatatlan tény azonban, hogy az 1920-as évek vége felé a polgári blokk bizalma megingott a baloldal iránt. A jobboldali pártok a nagykoalíció kormányzása alatt megvalósult szociális reformokban és az „átkozott” parlamentarizmusban látták minden rossznak az okát, de a pártok viszálykodása, a törvényhozás munkájának obstrukció általi zavarása és a szociáldemokratáknak a választásokon történő előretörése is a másik fél iránti bizalmatlanságot erősítette az osztrák jobboldalon, ez a félelem azonban csak az 1930-as évek elejétől vált a politikai változások jelentős indikátorává.⁶⁰ 1927 után a Keresztényszocialista Párt vezetője, Ignaz Seipel új eszközre lelt a baloldal elleni harcra: a Heimwehrre, amely jó ideig a polgári blokk parlamenten kívüli hatalmi instrumentumaként szolgált.⁶¹ A Heimwehr előretörésével a baloldal veszített tekintélyéből, politikailag fokozatosan defenzívába szorult (1928-ban Wiener Neustadtban a Heimatschutz felvonulása megtörte a baloldal „utcai monopóliumát”),⁶² még ha látványos sikereket is ért el az Első Köztársaság legutolsó parlamenti választásán (1930: a mandátumok 43,5 % - val a legerősebb parlamenti párt). Ez a győzelem azonban még inkább azt a félelmet keltette jobboldali körökben, hogy a proletárdiktatúra mint a szociáldemokraták fő célja is egyre közelebbi perspektívába kerülhet.⁶³

⁵⁸ Mikoletzky, 114-119.o.

⁵⁹ Goldinger, 133-135.o.

⁶⁰ Krisenzonen, 27.o.

⁶¹ A Heimwehr és a Keresztényszocialista Párt viszonyáról ld. Anton Staudinger tanulmányát: Die Christlich – Soziale Partei und die Heimwehren. In: Die Ereignisse des 15. Juli 1927. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984. 110-137.o.

⁶² Wiltschegg, 44-45.o.

⁶³ Mikoletzky, 171.o.

Az 1920-as évek végén a Heimwehrek egyre inkább kezdtek önálló politikai arculatot felvenni, s kiléptek Seipel, a „kegyelmet nem ismerő prelátus” árnyékából. Az olasz fasiszták sikerei és eszmevilága, valamint Magyarország és Olaszország anyagi támogatása arra ösztönözte őket, hogy puccsal vegyék át a hatalmat a Marcia su Roma mintájára, ebből a tervből azonban végül is nem lett semmi, és egyelőre a reménybeli, Rómától függő dunai tömb gondolata is kútba esett. A mozgalom ekkortájt tette magáévá az olasz korporativizmus eszméit, a vezérelvet, valamint az Othmar Spann által az „Igazi állam” című munkában részletesen leírt hivatásrendi elveket, és lassanként befolyásos politikai erővé formálódott. A Heimwehr harckészsége és szándékai az 1930-as években már szinte a későbbi polgárháború rémképét idézték fel,⁶⁴ az ellenségeskedések előidézésének egyértelmű felelőssége azonban nem róható fel egyik félnek sem, ráadásul az államhatalom is elnézte a Wehrverband-ok akcióit. Ezzel az erőszakos politikai offenzívával szemben a szociáldemokraták védekezésre kényszerültek (emellett a Schutzbund is szorgalmasan fegyverkezett, készülve egy esetleges összezapásra), de nem óhajtották az esetleges polgárháború kirobbantásának ódiumát sem magukra vállalni, és elképzelhető, hogy ez a defenzív magatartás még tovább gerjesztette a másik tábor harckészségét.

A Heimwehrek tehát az állam fasiszta mintájú átalakítását és a hivatásrendi kormányzat bevezetését próbálták megvalósítani, és e célból léptek szövetségre Johannes Schoberral, Bécs rendőrfőnökével, aki 1929-ben Ernst Streeruwitz kancellár távozása után a kormány feje lett. A polgári blokk legfontosabb célja a tárgyalások során a végrehajtó hatalom kompetenciájának bővítése és az alkotmány reformja volt. A blokk szándéka szerint az új alkotmány egy harmadik kamarát hívott volna életre a Nationalrat és a Bundesrat mellett a hivatásrendek képviselőire. Ezt a tervet a kormánykoalícióból a Heimwehren kívül a keresztényszocialisták jobbszárnya, a nagynémetek és a Landbund egyaránt támogatta volna, a Szociáldemokrata Párt azonban mereven ellenezte a rendi képviselő megvalósítását. Véleményük szerint a reform nem lenne más, csak egy „fasiszta köntösbe öltöztetett régi gondolat”, attól tartottak, hogy a hivatásrendiség csorbítaná a munkásosztály jogait, szakítana a parlamentáris

⁶⁴ A Heimwehrnek Olaszországgal és Magyarországgal folytatott tárgyalásairól, valamint 1933 előtti fejlődéséről ír Kerekes Lajos: Az első Osztrák Köztársaság alkonya című munkájában. Gondolat, Bp., 1973.

demokráciával, és az első lépést jelentené a nyílt diktatúra felé. Elképzelhető, hogy a polgári pártok mérsékeltebb irányvonalat valló képviselői megelégedtek volna egy német mintájú gazdasági tanácsadó testülettel is (Reichswirtschaftsrat), amely a gazdasági törvényhozásban törvénykezdeményezési jogkörrel is rendelkezett volna. A radikálisabb keresztényszocialisták és a Heimwehr viszont a Bundesratnak rendi kamarává való átalakítását szorgalmazták, az ő szándékuk azonban még nem lett volna elég a sikerhez, mivel az 1920-as alkotmány előírta, hogy csak kétharmados többségű törvénnyel lehet az alaptörvényt módosítani.

A tárgyalások során kiderült, hogy Schober kancellárnak nem a „tartományi és rendi tanács” életre hívása az elsődleges cél, az ötletet csak lavírozásra és taktikázásra használja fel, valójában a végrehajtó hatalom szükségrendeleti kompetenciájának növelését akarta elérni. A demokratikusabb beállítottságú keresztényszocialisták is el akarták kerülni, hogy a törvényhozásban háromkamarás rendszer alakuljon ki. Az ő elképzelésük az volt, hogy a kilenc tartományfőnök és ugyanennyi tartományi pénzügyi referens mellett a „tartományi és rendi tanácsban” a még nem létező hivatásrendek is képviseltetve legyenek. Később, november folyamán a merev álláspontok némileg közeledni kezdtek egymáshoz: Karl Renner ugyan még mindig reakciós utópiának nevezte a tervet, Hans Kelsen alkotmányjogász, az 1920-as alkotmány szülőatyja is kritizálta, Otto Bauer cikkeiben azonban már nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy létrejöhessen egy testület a német Szövetségi Gazdasági Tanács (Bundeswirtschaftsrat) mintájára, amely a kormány törvényjavaslatait véleményezné, maga is kezdeményezne ilyeneket és tanácsadó tagokat delegálna a különböző parlamenti bizottságokba. A kormánypártok ellenben még ragaszkodtak a „tartományi és rendi tanács” létrehozásának legalább elviekben történő lefektetéséhez az alkotmánymódosítás során, amelyet majd egy későbbi törvény hívna életre.

Végül is hosszas tárgyalások után a felek annyiban maradtak, hogy a rendi képviselet egy időre lekerül a napirendről, kiterjesztették viszont a szövetségi elnök jogkörét (a hadsereg főparancsnoksága, a Nationalrat összehívásának és felosztatásának joga, a kormány kinevezése, szükségrendeletek meghozatala), és az eredeti alkotmányszövegben más apróbb változtatások is történtek. Ha megvonjuk a mérleget, ebben az ügyben -

a szociáldemokratákat leszámítva - csak vesztesek voltak: a Heimwehr szinte teljes vereséget szenvedett a rendi képviselő kérdésében, és ezt hamarosan belső meghasonlás is követte. A többi párt sem érte el minimális célját, a weimari mintájú gazdasági tanácsadó testület életre hívását. Azt már szintén említettem, hogy Johannes Schober kancellár számára az alkotmánymódosítás eme része már kezdettől fogva egyáltalán nem volt szimpatikus, a Heimwehrek az ő sakkjátszmájában csupán gyalogok voltak, akiket a megfelelő időben egyszerűen félredobott. A hivatásrendeknek a törvényhozásba való bekapcsolása még öt évet váratott magára.⁶⁵

Miután a kormányfő nem váltotta be a Heimwehr hozzá fűzött reményeit, a keresztényszocialisták jobboldali szárnya Seipel támogatásával koncentrált rohamot intézett ellene, aminek következménye Schober lemondása lett. Távozása után Carl Vaugoin hadügyminiszter alakított új kormányt, amelybe már a Heimatschutz képviselőit is bevonta, azonban a mozgalom kormánybeli pozíciója ellenére sem ért el átütő sikereket. A Wehrverband-ok az 1930. évi szeptemberi választásokon csupán 228 838 szavazatot kaptak, a leadott voksoknak mintegy 6 %-át. Vaugoin novemberben lemondott, mivel a választások után nem tudott új kormányt alakítani, a Heimwehr pedig mindezek után permanens válságba került. A párt ebből a krízisből csupán 1932-33 táján tudott kilábalni, amikor Dollfuss kancellár bevonta őket újonnan megalakított kormányába, a mozgalom hangja azonban 1930 után is ugyanolyan harsány maradt, mint eddig.⁶⁶ A válság Steidle helyett Ernst Rüdiger Starhemberg herceget juttatta a Heimwehr fővezéri székébe, aki Bécs egykori (1683) felszabadítójának leszármazottja volt. Ő alkalmasnak tűnt a vezéri szerepkör betöltésére, s arisztokrataként jó nemzetközi összeköttetésekkel is rendelkezett (egy darabig még Hitlerrel is kapcsolatokat tartott fenn).⁶⁷ Az ő részvételével zajlott le a külvilágnak, a közvéleménynek szánt demonstrációnak számító korneuburgi tömeggyűlés (1930. V. 18.), amelyen a Heimatschutz vezetői kiáltványukban deklarálták elkötelezettségüket

⁶⁵ Az 1929-es alkotmányreform körül kibontakozó vitákról ld. Helmut Wohnout: *Regierungsdiktatur oder Ständeparlament?* Böhlau Verlag, Wien, 1993. 33-43.o.

⁶⁶ A Heimwehrnek a Vaugoin-kormányban való részvételéről ld. Wiltschegg, 61-65.o.

⁶⁷ Ausztria hatvan éve, 151.o.

a hivatásrendi állam, a vezérelv és az autoriter államvezetés iránt, és elvetették a nyugati mintájú parlamentarizmust.⁶⁸

A következő években Ausztria gazdasági és politikai életét a nagy gazdasági világválság „begyűrűzése” határozta meg. Schober - aki Otto Ender kormányában a külügyminiszteri posztot töltötte be - és német kollégája, Julius Curtius titokban készítették elő a két ország vámunióját, követve ezzel Briand francia miniszterelnök javaslatát, aki a válság leküzdésének egyik hatásos eszközét éppen a vámhatárok felszámolásában látta. Amint azonban a terv napvilágra került, a nemzetközi tiltakozás nyomására kénytelen volt mindkét fél elállni a megvalósításától.⁶⁹

A bajok sorozata ezzel még nem ért véget: 1931 májusában összeomlott a Creditanstalt, a legnagyobb osztrák bank, és ez az osztrák gazdaságot és a kelet - közép - európai monetáris rendszert is csődbe döntötte. A Buresch vezette kormány kénytelen volt megszorító intézkedéseket bevezetni: csökkenteni a kiadásokat, hogy az államháztartási deficitet és a kereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulását leküzdje, és újabb külföldi kölcsönért folyamodott. A belpolitikai válság mellett tehát a gazdaság területén is krízishelyzet állt elő, mint ahogy ez történt a világ sok más országában is. A kérdés az volt, hogy ezen a válságon milyen módszerrel tudnak majd úrrá lenni Ausztriában: keynesiánus gazdaságpolitikával, vagyis a vásárlóerő erősítésével, munkahelyteremtéssel, a kereslet növelésével és ezáltal a belpolitikai feszültség csökkentésével (mint ahogy ezt az USA tette a New Deal - program keretében), avagy szigorú monetáris és inflációs politikával. Ausztria az utóbbi megoldást volt kényszerült választani csekélyebb gazdasági potenciálja miatt.⁷⁰

Eközben a szélsőjobb erői sem tétlenkedtek: 1931 szeptemberében Walter Pfrimer, a Heimwehr stájerországi Landesführerje felkelést robbantott ki, amely azonban csak erre a tartományra terjedt ki, Ausztria többi részét

⁶⁸ A korneuburgi eskü szó szerinti szövege a következő forráskiadványban található: Klaus Berchtold (Hrsg.): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Oldenbourg, München, 1967. 402-403.o.

⁶⁹ Goldinger, 156-159.o.

Kerekes Lajos: Az osztrák tragédia. Kossuth, Bp., 1975. 21.o.

⁷⁰ Mikoletzky, 183-185.o.

jóformán nem is érintette. A puccsot sikeresen elfojtották,⁷¹ azonban az újabb megrázkódtatásra nem kellett sokat várni. A nemzetiszocialisták tevékenysége egyre inkább fokozódott 1930 óta az egész ország területén, és az 1932. áprilisi tartománygyűlési választásokon az osztrák náci párt jelentős sikereket könyvelhetett el magának: pl. Salzburg tartományban a mandátumok 25 % - át szerezte meg, de jelentős mértékben megerősödött Bécsben és Alsó – Ausztriában is. Míg a Szociáldemokrata Párt nagyjából megőrizte pozícióit, a választások igazi vesztesei főleg a polgári pártok: a Keresztényszocialista Párt, a Landbund és leginkább a nagynémetek voltak.⁷² Ezekben az években vette kezdetét a konzervatív pártok eróziójának folyamata: a jobboldal hatalmi pozícióit erősen veszélyeztette az Ausztriában mindeddig csekély szerepet játszó nemzetiszocializmus. Ezek a pártok kezdtek egyre inkább attól tartani, hogy a kezdetet baljósabb események fogják követni, és a következő választások eredménye esetleg katasztrofális is lehet az eddigi kormánykoalíció számára, mivel a baloldal és az NSDAP kettős szorításában akár semmivé is olvadhat fölényük az államhatalmi pozíciók területén. Ezért nem csoda, hogy Seipel erős tekintéllyel rendelkező államot és a parlamentarizmussal való leszámolást követelő beszédei és a Heimwehr már jól ismert programja, amely számukra orvosságot ígért ezekre a bajokra, nem maradt visszhang nélkül a pártok vezetőinél: a kormánypártoknál megfigyelhető volt egyfajta elfordulás a parlamenti demokráciától, jelentősen megerősödött az iránta való ellenszenv.

A hatalmon lévő elit politikai céljai a következők voltak: kikapcsolni a szociáldemokratákat a politikai hatalomból és megakadályozni a náci párt felemelkedését, valamint eltávolítani a szanációs intézkedések és a gazdaságba történő állami beavatkozás útjában álló erőket. A konzervatívok számára a megoldás a kormány és a végrehajtó hatalom szerepének megerősítésében rejlett, amely eleget tesz a gazdaságpolitika elvárásainak (szanáció, a vállalkozók haszonkulcsának garantálása, külföldi kölcsönök felvétele), valamint az elit esetleges pozícióvesztésének megakadályozásában, a parlament vagy teljes kikapcsolásában, vagy a kormányzati hatalomtól való függővé tételében, megszüntetve ezáltal a hatalmi ágak szétválasztását, az

⁷¹ Starhemberg visszaemlékezései szubjektív élményekre támaszkodnak a Pfrimer – puccsot illetően, de meglehetősen részletességgel számolnak be az eseményekről: Ernst Rüdiger Starhemberg: Die Erinnerungen. Amalthea Verlag, Wien, 1991. 106-117.o.

⁷² Osztrák tragédia, 23-24.o.
Goldinger, 169-170.o.

osztályharcot hirdető irányzatok felszámolásában és egy demokratizmus és diktatúra között egyensúlyozó parlament életre hívásában, amely legitimitást biztosít az államvezetésnek, és elleplezi annak kivételes törvénykezési módszereit.⁷³ Mindez kétfrontos háborút jelentett a jobb- és a baloldal ellen, de akkor még senki nem sejthette, hogy ebben a harcban Ausztria később összeomlik, a nemzetiszocializmus martalékává válik.

Amikor Engelbert Dollfuss 1932 májusában kinevezték szövetségi kancellárnak, még nem léteztek konkrét tervek az új államrend kiépítésére, de az előbbiekben felvázolt gondolatok már lényeges mértékben befolyásolták a konzervatív politikusok szemléletmódját. A szakirodalom Dollfuss kancellárságának első évét ezért túlnyomórészt kísérletezésnek fogja fel, mivel a diktatórikus kormányzás koncepciója konkrétan ugyan még nem fogalmazódott meg, de már történtek lépések afelé, hogy a kormányzat pozícióit erősítsék.⁷⁴ A keresztényszocialista párti kormányfő koalíciós partnernek a Landbundot és a Heimwehrt választotta, a nagynémetek ellenzéki szerepkörre rendezkedtek be. A kormány parlamenti többsége igen csekély volt, mindössze egy szavazat, ami bármikor semmivé olvadhatott.

A kormánykoalíció labilis volta már 1932 nyarán megmutatkozott, ugyanis az előző, Buresch vezette kormány tervbe vette egy külföldi (népszövetségi) kölcsön felvételét, és a Népszövetség ennek megadásának feltételeként az Anschlusstról történő lemondás újbóli becikkelyezését szabta. A feltételeket elfogadta ugyan a Nationalrat, bár minimális szavazattöbbséggel,⁷⁵ de a konzekvenciákat levonva a kancellár és bizalmasai elérkezettnek látták az időt arra, hogy a továbbiakban a parlament megkérdezése nélkül kormányozzanak. Közvetlenül Dollfuss jogi tanácsadójának, dr. Robert Hechtnek tulajdonítják az ötletet, miszerint a kormány az 1917-ben kibocsátott hadigazdasági felhatalmazási törvényt használja fel jogalapul szükségrendeletek kibocsátására, holott erre az eshetőségre a törvény valójában nem vonatkozott, és a cikkelyeit szó szerint értelmezve sem vonatkozhatott (az erről szóló fejtegetést ld. 5.2. fejezet). A törvényt első ízben 1932. október 1-jén alkalmazták, mikor a kormány rendeletet bocsátott ki a

⁷³ Ulrich Kluge: Der österreichische Ständestaat. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984. 58-59.o.

⁷⁴ Uo., 52-53.o.

⁷⁵ Magyar Országos Levéltár, Külügyminisztériumi Levéltár, Politikai Osztály általános iratai, K 63 (a bécsi magyar nagykövetség politikai tárgyu iratai), 167. csomó, 1449/1932 (148-pol/1932)

Creditanstalt tönkremenetelért felelős vezetők felelősségre vonása ügyében.⁷⁶ Ezt a rendeletet számos további követte, a szükségrendeleteket azonban jó ideig egyetlen parlamentáris fórum sem hagyta jóvá, erre csak 1934. április 30-án, a régi Nationalrat utolsó ülésén kerül sor. Az ellenzék és a kormányzó pártok demokratikusabb érzelmű képviselői hasztalanul kritizálták a rendeleti úton történő kormányzás módszerét, bár protestálásuk alkotmányjogilag teljesen megalapozott volt: a kormány az 1920. évi alkotmány betűje alapján szükségrendeleteket nem bocsáthatott volna ki, erre csupán a köztársasági elnök lett volna jogosult (BVG, 18. §).

Nemsokára megérett az idő a parlamentarizmussal való leszámolásra, és az alkalom nem is váratott sokáig magára. 1933. március 4-én a Nationalrat ülésén napirendre került a március 1-én tartott vasutassztrájk felbujtói felelősségre vonásának kérdése, azonban a javaslat az ellenzékben lévő Szociáldemokrata Párt és a nagynémetek ellenállásába ütközött. A szavazás során bizonyos szavazójegyeket kicseréltek, ezért az ellenzék a szavazás megismétlését követelte, s hogy a javaslat elutasítása elegendő szavazatot kapjon, Karl Renner, a parlament szociáldemokrata párti elnöke lemondott posztjáról, hogy frakciójával együtt szavazhasson. Erre a két alelnök: Ramek ex-kancellár (Keresztényszocialista Párt) és Sepp Straffner (Nagynémet Párt) is egymás után követte példáját, így a parlament elnök hiányában határozatképtelenné vált, dolgavégezetlenül volt kénytelen befejezni az napi tevékenységét. Dollfuss kormányfő szinte azonnal reagált erre az elhibázott lépésre: a hadigazdasági felhatalmazási törvény alapján korlátozta a felvonulási, gyülekezési és sajtószabadságot, és kibocsátott egy proklamációt, melyben hangoztatta, hogy a parlament önmagát kapcsolta ki, önmagát tette cselekvőképtelenné, ezért voltaképpen eljátszotta jogait arra, hogy továbbra is ellássa a törvényhozás feladatát az Osztrák Köztársaságban.

A kormánykörök egyszerűen negligálták a Nationalratot, a többi párt viszont még egyáltalán nem: Straffner második alelnök ugyanis úgy határozott, hogy mint utoljára hivatalban lévő parlamenti elnök összehívja a törvényhozást, folytatva ezzel a megakadt munkát. A kormány nem hagyta jóvá szándékát, mondván, Straffner, miután lemondott, immáron nem több pusztán egyszerű parlamenti képviselőnél, ezért nincs joga ehhez a lépéshez. Az alelnök március

⁷⁶ Krisenzonen, 140.o.

15-én, 3 óra 30 percre hívta össze a Nationalratot, azonban a képviselőket, akik egyáltalán be akartak jutni az ülésre, már odafelé menet atrocitások érték: rendőrkordon és Heimwehr - készség vette körül a Parlament épületét, és a később érkező honatyákat be sem engedték az épületbe. A jelenlévők előtt Straffnernek is pusztán arra volt lehetősége, hogy befejezettnek nyilvánítsa a március 4-i ülést, de a következő ülés időpontját nem jelölte meg. Külső kényszer hatása alatt az osztrák nemzet egy időre elbúcsúzhatott a parlamentáris demokráciától.⁷⁷

Dollfuss kancellárnak az események után feltett szándéka volt, hogy folytassa a megkezdett irányvonalat. Fellépett a nemzetiszocialista követelések (új választások kiírása, részvétel a jelenlegi kormányban) ellen, és betiltotta a szociáldemokraták tömeggyűléseit is. Már az első hónapoktól kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a kormány nem kívánja folytatni a parlamentarizmus gyakorlatát, helyette valami egészen újat: a „Quadragesimo anno” című pápai enciklikában és Othmar Spann-nak az „Igazi állam”-ban lefektetett elvei alapján létrejövő hivatásrendi képviseleti fórumot kívánta a Nationalrat és az időközben szintén életképtelenné tett Bundesrat helyett létrehozni (lásd a 5. fejezetet!).⁷⁸ Kezdetét vette a diktatórikus kormányzás, amelyet azonban jelentősen megnehezített a világgazdasági válság, valamint a defenzívába szorult Szociáldemokrata Párt, de főként a magukra a figyelmet felvonulásokkal, látványos akciókkal és bombamerényletekkel felhívó nemzetiszocialisták fellépése.⁷⁹ A kancellár viszont támaszkodhatott a végrehajtó hatalom erejére, a katolikus klérus hűségére, a nagyipar és a nagybirtok képviselőire, a keresztény középrétegekre és a koalíciós pártokra: a keresztényszocialistákra, de főleg a Heimwehrre, amely már 1927 óta bírta az olasz Duce, Mussolini és a magyar kormány rokonszenvét és bizalmát, ami fegyverszállításokban és pénzbeli támogatásban nyilvánult meg⁸⁰, és kisebb mértékben a demokratikus elveket sokkal inkább magáévá tevő Landbundra. A közép - kelet - európai térségben az évtized fordulóján az olasz befolyás volt mértékadó, és Mussolini igyekezett is befolyást gyakorolni a szomszédos Ausztria bel - és külpolitikájára.

⁷⁷ MOL KÜM, Pol. O. ált. iratai, K 63, 167. cs., 662/1933 (18-pol/1933)

⁷⁸ Ausztria hatvan éve, 166.o.

⁷⁹ Osztrák tragédia, 34-36.o.

⁸⁰ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 168. cs., 662/1933 (21-pol/1933)

Ami a belügyeket illeti, a Duce - miután tudomást szerzett az osztrák kormány diktatórikus szándékairól - állandóan sürgette a politikai élet fasiszta mintájú átalakítását (többek között az 1933. augusztusi, riccionei találkozón), vagyis a diktatúra bevezetését, a náci és főleg a Szociáldemokrata Párt betiltását, egy új tömegpárt és tömegmozgalom életre hívását és az olasz korporativizmus átvételét.⁸¹ A kancellár 1933 őszétől teljes erőbedobással igyekezett a diktatórikus kormányformát bevezetni, ekkorra tehető időben a teljes „váltóállítás”, amit a szeptember 11-én a Trabrennplatzon megtartott híres beszédében hivatalosan is proklamált: „Egy szociális, keresztény, német, rendi alapokon nyugvó Ausztriát akarunk, amely erős autoriter vezetéssel rendelkezik”.⁸² Mindazonáltal le kell szögeznünk: az osztrák diktatúra kiépülése nem csupán kizárólag Mussolini sürgetésére valósult meg, a belpolitikai fejlődés is ebbe az irányba mutatott. Dollfuss kancellár külpolitikailag egyre erősebben közeledett Olaszországhoz, amely egy befolyása alatt álló nagyhatalmi térséget akart kialakítani a Duna - medencében. Az olaszok ebbéli törekvéseit azonban gátolták a náci Németország hatalmi ambíciói és az általa napirenden tartott Anschluss - kérdés, de 1936 végéig, a nemzetiszocialista Németországgal megkötött júliusi egyezményig az olasz befolyás és egyszersmind az osztrák függetlenség Mussolini által szavatolt fegyveres garanciája töretlen maradt.

A későbbi események menete mindenestre nem hagyhatott semmi kívánnivalót sem az osztrák politikai vezetés, sem a Duce számára: Dollfuss 1933. V. 19-én egy Kremsben végrehajtott kézigránátos merénylet után betiltotta a náci pártot, amely ezentúl csak illegalitásban tevékenykedhetett, bár elég aktív maradt így is.⁸³ Feloszlatták a Republikanischer Schutzbundot, a Szociáldemokrata Párt félkatonai szervezetét is, bár a színfalak mögött az tovább működött és szorgalmasan fegyverkezett, készülve egy esetleges fegyveres harcra.⁸⁴ Még 1933 márciusában megkezdődött a vita az új, rendi alapokon nyugvó alkotmányról és annak kidolgozásáról. A belpolitikában egyre nagyobb szerephez jutott a Heimwehr, mint Mussolini fő támogatottja és tervei megvalósításának garántálója az osztrák játszmában, élén Starhemberg

⁸¹ Wohnout, 103.o.

„Austrofaschismus”. Hrsg. von Emmerich Tálos u. Wolfgang Neugebauer. Verlag für Geschichte und Politik. Wien, 1988, 2., erweiterte Auflage. 271-274.o.

⁸² A Trabrennplatz-i beszéd teljes terjedelmében olvasható: Parteiprogramme, 432.o.

⁸³ Osztrák tragédia, 37-38.o.

⁸⁴ Uo., 33.o.

alkancellárral és a radikálisabb vonalat képviselő Emil Fey bécsi Landesführerrel, a befolyásuk növekedése azonban némileg a keresztényszocialisták rovására is ment.

A Keresztényszocialista Párt ekkor már megsemmisülésre, felolvasásra volt ítélve: 1933 őszén kezdtek fölsejleni egy új tömegmozgalom, a Hazafias Arcvonal (Vaterländische Front, VF) körvonalai. Ebben a mozgalomban a kormány szándékai szerint minden hazához hű polgár egységes szervezetbe tömörült volna, élén a kormánykoalíció pártjaival, akik nem szívesen oldódtak fel ebben az újdonsült egyvelegben (és főleg a Heimwehr nem), az eddigi pártcsoporthozások azonban még így is eléggé felismerhetőek voltak az új pártalakulaton belül is.⁸⁵ A Trabrennplatzon megtartott beszédet követően megkezdődött a tömegmozgalomnak szánt párt megszervezése, s ősztől kezdve magánszemélyeken kívül számos szervezet lépett be testületileg. Persze a belépés indokai között bizonyára nem csupán a hazafias érzület szerepelhetett, hanem a félelem, a karrierizmus, az egyéni érvényesülés biztosításának vágya is.⁸⁶

E szervezet mellett Franz Winkler, a Landbund vezetője, a korábbi alkancellár is elkezdett egy másik mozgalmat szervezni, amely a „Nemzeti Rendi Front” elnevezést kapta, és amely megpróbált konkurrálni a Vaterländische Fronttal, bár mindhiába. 1933. szeptember 17-én Winkler megtartotta a front első tömeggyűlését, ez azonban nem gyakorolt akkora vonzerőt, mint a Dollfuss által hat nappal korábban a Trabrennplatzon megtartott gyűlés. A Nemzeti Rendi Front legfontosabb célkitűzései közé tartozott az állam függetlenségének megőrzése, a rendi szellemben megvalósuló állami és közigazgatási reform, a tekintélyelvű kormányforma kiépítése, valamint a Heimwehr és a német nemzetiszocializmus eszméitől történő elhatárolódás. Azonban ez a kezdeményezés hamarosan csírájában halt el, egyrészt a viszonylagos népszerűtlenség miatt, másrészt a kormányoldal - és különösen a Heimwehr - részéről reá nehezedő nyomás következtében. Végül a párt vezetősége 1934 májusában megszüntette működését, és a Landbund is megszűnt, beolvadt a Vaterländische Frontba.⁸⁷

⁸⁵ Goldinger, 185-186.o.

⁸⁶ Krisenzonen, 227.o.

⁸⁷ MOL KÜM Pol. O. ált., K 63, 168. cs., 2841/1933, 2666/1933 (99-pol/1933)

Az 1933-as év a diktatórikus államrendszer kiépülésének jegyében telt el, s a következő év még mélyrehatóbb változásokat hozott magával. Először a baloldallal való leszámolás történt meg: ezt 1934 januárjában a Heimwehr exponensei és Fulvio Suvich olasz külügyi államtitkár is sürgették Dollfuss előtt, és a kancellár nem késlekedett a döntő lépést megtenni. 1934. február 12-én Linzben támadás érte a szociáldemokrata pártházat, és erre, valamint a Heimwehr-alakulatok bécsi provokációira a Schutzbund fegyveres felkeléssel válaszolt. Február 12. és 15. között azonban a karhatalom és a Heimwehr fegyveres erői együttes támadásának sikerült megsemmisítenie a Republikanischer Schutzbundot, melynek alakulatai mindvégig egymástól elszigetelten harcoltak Bécs külső, főleg munkások lakta negyedeiben, központi irányítás nélkül. A februári felkelés vereségének fő oka a felkelők szervezetlenségében rejlett, valamint abban, hogy a schutzbundistáknak nem sikerült maguk mellé állítaniuk a munkásság és Bécs lakosságának széles tömegeit, amelyek zömmel szocialista beállítottságúak voltak. A szociáldemokrata pártvezetőség defenzív politikai magatartása - még ha radikális frazeológiával párosult is - a szavazóbázisra szintén befolyással volt, s ezzel magyarázható, hogy a döntő órában a vezetőiben csalódott tömeg cserbenhagyta a pártot. Bár a hivatalos kommentárok a harcot úgy állították be, mintha a karhatalom egy proletárforradalmat vert volna le, a kezdeményezés valójában a kormányköröktől és a Heimwehr részéről indult ki.⁸⁸ 1934 februárja után Ausztria Szociáldemokrata Pártja illegalitásba vonult, a februári felkelésben részt vevő funkcionáriusok közül többeket kivégeztek, sokaknak (így pl. Otto Bauernek is) viszont sikerült a szomszédos Csehszlovákiába emigrálni. 1934 februárjától datálhatjuk a nyílt diktatúra kiépülését, a sokak által kívánt diktatórikus fordulatot a Schutzbund „felkelésének” leverése jelentette.

1934 februárjának eseményei az olasz politikai befolyás és a Heimwehr súlyának nagyarányú megnövekedését is eredményezték. Ausztria az 1934. március 17-i római jegyzőkönyv aláírásával Magyarországgal együtt gazdaságilag is bekapcsolódott Olaszország érdekszférájába, bár ez a lépés a német gazdasági és politikai befolyás növekedését csak 1936-ig tartóztathatta fel. Gazdaságilag a Duna - medencei összefogás nem hozta meg a kívánt

⁸⁸ Az 1934 februári munkásfelkelésről részletesen beszámol Mikoletzky, 277-283.o., illetve Goldinger, 193-196.o.

sikert,⁸⁹ nem tudta a következő években Ausztriát kisegíteni mély válságából, csak a németországi tőke beáramlása és a szomszédos ország fellendülése volt képes később a gazdasági krízist mérsékelni.⁹⁰

1934. április 30 - án megvalósult a kormányzat egyik fő célkitűzése, a törvényhozás rendszerének átalakítása: a „csonka” parlament elfogadta a hivatásrendi alaptörvényt, és a rákövetkező napon, 1934. május 1-én kihirdették azt Ausztria népének. Hogy illik-e erre az alkotmányra a „hivatásrendi” meghatározás, az majd későbbi vizsgálódásaink tárgya lesz, egyelőre azt vegyük szemügyre, hogy teremtődtek meg az alkotmány létrejöttének eszmei alapjai.

⁸⁹ Austrofaschismus, 275.o.

MOL KÜM Pol. O. ált., k 63, 169. cs., 1960/1934 (39-pol/1934)

⁹⁰ Ausztria hatvan éve, 222-223.o.; Goldinger, 259-260.o.

4. Az alkotmány eszmei alapjai

4.1. A hivatásrendi gondolat hagyományai és fejlődése a XIX – XX. században

A hivatásrendiség propagálását és a szociális reformok ügyét a XIX. században első ízben a keresztényszocializmus politikai irányzata karolta fel, amelynek szellemi szülőatyjaként a „Rerum novarum” pápai enciklikát tarthatjuk számon. A XIX. század második felében az egyház élesen kritizálta az újkor két legfontosabb szellemi irányzatát: a liberalizmust és a modernizmust. IX. Pius 1864 - ben megjelent „Syllabus errorum” című írásában még elutasítóan reagált minden, a demokratikus államberendezkedést, a tőkés világrendet és a laicizálódó gondolkodást kísérő szellemi jelenségre.⁹¹ Csak XIII. Leó (1878 – 1903) pápasága alatt érett meg az idő arra, hogy a katolikus egyház érdemben foglalkozzon a társadalmi rend új problémáival: a munkáskérdéssel és a szocializmussal.

A pápa 1891-ben megjelent „Rerum novarum” című enciklikáját a nemzetközi munkásmozgalom politikai tényezővé válása és fokozatos erősödése ihlette. Az enciklika azonban nem csupán egyszerűen elítélte a szocialista mozgalmakat, hanem egy új társadalmi koncepciót is felvázolt. Mivel a társadalmon belüli vagyoni különbségek egyre növekedtek, és a proletarizálódás, a munkásság elszegényedése hatalmas méreteket öltött, a pápai írás elismerte a munkások jogát a szakmai szervezkedéshez és az önszegélyezéshez, tudomásul vette az osztálytársadalom létezését. XIII. Leó arra kereste a választ, hogy milyen módon lehetne az osztályharcnak elejét venni és a kapitalizmus zavarait kiiktatni a modern társadalomból. A pápa szerint az osztályellentétek kibékítésére a keresztényi szeretet alapján nyílna mód a közjó érdekében, s eme törekvés felkarolásával kiszélesedne a dolgozó rétegek között az egyház és a katolikus pártok tömegbázisa. A „Rerum novarum” tehát azzal oldaná meg a szociális kérdést, hogy a munkások életszínvonalát emelné, őket deproletarizálná, felülről végrehajtott reformok segítségével megelőzne mindenféle politikai küzdelmet, és a szegényebb rétegek felemelkedéséhez az állam és az egyház együtt nyújtana segítséget.

⁹¹ Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth, Bp., 1982. 295.o.

Amíg ez a törekvés célt nem ér, addig XIII. Leó feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a munkások önsegélyezése megvalósuljon. Bár konkrétan ez nincs említve, de az enciklika a sztrájkjogot is elismeri, hogy a fenti eszköz segítségével méltányos béreket kaphassanak a dolgozók, s elismeri szervezkedésük jogosságát is. A „Rerum novarum” fontos mérföldkő azért is, mert az egyház először ebben a körlevélben fogalmazta meg igényeit arra nézve, hogy megoldja a kapitalizmus égető problémáit, így többek között a munkáskérdést. Ez az enciklika lesz később kiindulópontja, hivatkozási alapja a keresztényszocialista politikai irányzatoknak, és a hivatásrendi gondolatot propagáló körök is ehhez az íráshoz nyúlnak majd vissza.⁹²

XIII. Leó pápa enciklikájától kezdve Othmar Spann „Az igazi állam” című munkájáig (1921) mindössze harminc év telt el. Ez alatt az idő alatt keresztényszocialista gondolkodók egész sora gazdagította a hivatásrendiség elméleti alapjait, s ezek az eszmék legmarkánsabban majd Spann munkásságában, illetve később X. Pius pápa „Quadragesimo anno” címet viselő enciklikájában (1931) csapódnak le.

A politikai filozófia művelői közül első ízben a katolikus szociológusok „Union de Fribourg” elnevezésű köre foglalkozott a szociális kérdéssel és az arra megoldást kínáló rendi szerveződéssel. A kör két társadalmi célt fogalmazott meg: közvetlen célja a munkások anyagi helyzetének javítása volt, távolabbi célkitűzése pedig a társadalom hivatásrendi alapon történő átalakítása. Ezeknek a gondolatoknak a lecsapódása már a pápai enciklikában is tetten érhető.

A XIX. század végén a politikai katolicizmusnak két irányzata alakult ki: az egyik, a szociálreformer irányzat a régi organikus társadalmi rend visszaállítását szorgalmazta, a szociálpolitikus irányzat pedig fokozatosan bevezetendő reformokat tartott szükségesnek, amelyek azonban a fennálló társadalmi rend lényegét nem érintenék. Németországban inkább az utóbbi irányvonal nyert teret (pl. Ketteler püspök és köre is ehhez az irányzathoz tartozott), Ausztriában viszont – ahol kisebb ipari üzemek voltak inkább jellemzőek, és korábban már rendi alapokon álló szakmai szervezetek is

⁹² Uo., 312-313.o.

léteztek – a romantikus szociálreformer iskola fejtett ki nagyobb befolyást, ezen belül különösen Adam Heinrich Müller romantikus katolicizmusa.⁹³

Adam Müller filozófiai rendszere teljes mértékben elutasította az 1789-es forradalom eszméi szerinti szabadságértelmezést, és ezt a szociális jogok és kötelességek rendszerével helyettesítette. Az állam szerinte különböző kis életkörökből: rendekből, családokból, kommunákból áll össze, az egyén a közösséghez való tartozása révén lép kapcsolatba az Egésszel. A középkori rendi képviselet helyébe lépő területi képviseletet elvetette, csak a hivatásrendeket vélte alkalmasnak arra, hogy a széles néptömegek érdekeit védelmezze.⁹⁴

A politikai katolicizmus egyik legnagyobb osztrák képviselője, Karl von Vogelsang is hasonló úton járt, mint Adam Müller, ő azonban Müller nézeteit összhangba próbálta hozni a jóléti reformmal is. Az atomizáló államot elutasította, helyette az ún. „organikus állam”-ért szállt síkra, amelynek velejárója a rendi képviselet és a rendi társadalmi modell is. A területi képviselet gondolatát ő is kritizálta, ehelyett társadalomfilozófiájában a középkori „organikus” társadalom eszményített rendiségéhez nyúlt vissza. Vogelsang úgy vélte, a katolikus hit és a rendi társadalmi formáció párosításával a társadalmat újra kell strukturálni, méghozzá az iparosok, a parasztok és a többi társadalmi réteg kényszerszerveződésével, ami lehetővé teszi a tőke és a munka kibékítését, valamint a kapitalizmus, valamint az individualizmuson alapuló liberalizmus meghaladását. Társadalomfilozófiai írásai mellett radikális szociálreformerként is számon tartották, kapcsolatban állt a Ketteler német püspök körül kialakult baráti társasággal is.⁹⁵

Halála (1890) után Franz Schindler vette át Vogelsang szerepét: ő Ausztriában a katolikus értelmiségiek „Leó Társaság” nevű egyesületének vezetője volt. Ő már sokkal többet foglalkozott aktuális szociálpolitikai kérdésekkel, bár a hivatásrendi szerveződés elmélete is fontos szerepet játszott munkásságában. Schindler a rendekre elsősorban „népi rendek”-ként tekintett, amelyek tagjai szakmai hovatartozásuk alapján lépnek be a testületekbe. Viszont a hivatásrendi képviselet az ő elmélete szerint nem szorította volna ki a hagyományos parlamentet, hanem szándéka szerint a rendek a gazdasági

⁹³ Wohnout, 13-14.o.

⁹⁴ Uo., 14.o.

⁹⁵ Uo., 15.o.

törvényhozásban vettek volna részt. Azonban e téren akad még egy különbség Vogelsang társadalomfilozófiájához képest: míg Vogelsang megengedhetőnek tartotta az állami beavatkozást a gazdasági életbe és a hivatásrendi testületek létrehozásába, Schindler az állam szerepét mindössze a nemzetgazdaság felügyeletére korlátozta volna, és nem annak irányítására.⁹⁶

Schindler működése után a hivatásrendi gondolat a politikai katolicizmus filozófiájában egy időre háttérbe szorult, de jelentőségét nem veszítette el teljesen. Ennek jele volt például az is, hogy a Keresztény Munkásmozgalom 1901-es programjában hitet tett a rendiség mellett: követelte a „rendek modern viszonyokra alkalmazott megszervezését” és egy „lehetőleg autonóm módon létrehozandó hivatásrendiséget, amely magába foglalja a munkásságot is”.

Az 1920-as évektől kezdve azonban a hivatásrendi eszme ismét reneszánszát élte, többek között a Keresztényszocialista Párt egyik fő teoretikusának, Karl Lugmayernek köszönhetően. Ő is a munkaadók és munkavállalók egy hivatásrendben történő összefogását szorgalmazta: szerinte az ideális társadalom is a rendiségre és a rendekre épül, amelyek egy szakma összes képviselőit összefogják. Az ő gondolatai köszönnek vissza a párt 1923-as linzi programjában is,⁹⁷ amelyet jelentősen befolyásolt a romantikus szociálreformer irányzat, bár a hivatásrendi szerveződést nem csak a keresztényszocialisták, hanem a Landbund is szorgalmazta a Deutsch-Feistritz-i programban.⁹⁸ A társadalom alappillérei Lugmayer szemében a család, a település és a hivatás voltak: úgy vélte, hogy a területi képviselet mellett a szakmai közösségeknek is képviseltetniük kellene magukat a törvényhozásban, mivel őket is megfelelő törvényhozói, közigazgatási és igazságszolgáltatási felségjogok illetik meg. Írásaiban nem esik szó a vogelsangi rendi képviselet kizárólagos voltáról, és a linzi program is egyértelműen hitet tesz a politikai demokratizmus mellett. Lugmayer legfontosabb művében, az „Új társadalom vázlatai”-ban is ezt a nézetet képviseli tovább.⁹⁹

⁹⁶ Uo., 16.o.

⁹⁷ Parteiprogramme, 372.o.

⁹⁸ Parteiprogramme, 483.o.

⁹⁹ Wohnout, 17-18.o.

Vogelsang irányvonalának folytatását képezi egy másik gondolkodó, Anton Orel munkássága is, aki a Keresztényszocialista Pártból való kilépése után saját ifjúsági mozgalmat alapított. A hivatásrendi építményt Orel a hierarchikus hűbéri rendszer másának tekintette. Véleménye szerint a rendi képviselő legmagasabb szintű szerve a választások útján létrehozott rendi gyűlés lenne, amely törvényjavaslatokat nyújtana be, a rendi parlament gondolatát azonban kategorikusan elutasította, ugyanis szerinte az állam vezetése egy különálló hivatásrendet illet meg. Véleménye szerint a rendi állam létrehozásához és fenntartásához elengedhetetlen eszköz a diktatúra, ezért a fennálló parlamentáris demokráciát is élesen kritizálta, már jó néhány évvel Seipel kancellár fellépése előtt.¹⁰⁰

Azonban a hivatásrendi gondolat nem csak Ausztriában talált hívekre, több más ország politikai életében nyomot hagyott ez az eszme: Nagy-Britanniában például a Gilde–szocializmus képviselői léptek fel a hagyományos törvényhozás mellett felálló gazdasági parlament létrehozásáért, Németországban pedig ezeknek a törekvéseknek konkrét eredménye is lett. A weimari alkotmány életre hívott egy Birodalmi Gazdasági Tanács (Reichswirtschaftsrat) elnevezésű intézményt, amelynek funkciója abban állt, hogy törvényjavaslatokat nyújtott be a parlamentnek, illetve a gazdasági tárgyú törvényjavaslatokat véleményezte.¹⁰¹ Nem lehetetlen egyébként, hogy ennek az intézménynek a léte is befolyásolhatta az osztrák hivatásrendi alkotmány megalkotóit a törvényhozás szerveinek létrehozásakor.

4.2. A „Quadragesimo anno”

Az osztrák hivatásrendi alkotmány két legfontosabb hivatkozási alapja és ihletője, amelyek az osztrák jobboldal politikai képviselőire a legnagyobb hatást gyakorolták (legalábbis erre az ihletésre hivatkoztak az alkotmány kidolgozói), XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” című enciklikája és Othmar Spann műve, az „Igazi állam” voltak.

¹⁰⁰ Uo., 18-19.o.

¹⁰¹ Uo., 19.o.

Az osztrák hivatásrendi gondolat és a keresztényszocializmus új szellemi impulzust kapott, amikor XI. Pius pápa 1931. május 15-én megjelentette „Quadragesimo anno” című körlevelét. Magának az enciklikának a címe azt jelenti: a 40. évben. Ez arra a negyven esztendőre utal, amely 1891, a „Rerum novarum” kibocsátása óta eltelt, és számos utalás is található a pápai írásban a nagy előd, XIII. Leó munkájára, s annak egyszersmind folytatását is képezi - bár némileg módosult mondanivalóval.

A pápai enciklika két fő témát taglal: a közerkölcsök állapotát és annak megjavítását, valamint az intézményrendszer (vagyis az állam) reformját a hivatásrendiségnek a gyakorlatba való átültetése révén. Az utóbbit XI. Pius úgy képzelte el, hogy az államhatalom átengedné a kisebb közületeknek a csekélyebb jelentőségű ügyeket, amelyek elvonják őt a lényegesebb kötelezettségektől, részben kivonulna a gazdaság területéről, így szabadabb, erősebb és mozgékonyabb lenne azoknak az ügyeknek az intézése, amelyek eredetileg az állam illetékességébe tartoztak. Emellett rendkívül fontos volna, hogy a különböző foglalkozási ágak együttműködjenek, az osztályok egymás közötti harcát megszüntessék, és hivatásrendeket hozzanak létre ebből a célból.¹⁰²

Az intézményrendszer reformjának legfontosabb szociálpolitikai és társadalmi célkitűzése a hivatásrendiség helyes felújítása lenne a jelenlegi, erőszakon alapuló társadalmi rend helyett, amely az egymás elleni harcra hajlamos osztályok rendszerén alapul. A munkaerőkereslet és -kínálat az embereket két osztályra, két egymással harcoló táborra osztja, s ez szinte harctérre változtatja a munkaerőpiacot. Az ellentétek megszüntetése csak, hogy „rendiségi alakulatok” létrehozásával lehetséges, amelyeknek az egyének nem valamelyik munkaerőpiaci párthoz való tartozásuk, hanem sajátos társadalmi hivatásuk - vagyis foglalkozásuk - alapján volnának tagjai. Ha egy helység lakosai is politikai testületekbe tömörülnek, akkor az azonos foglalkozású emberek hivatásuk szerint szintén megtehetik ugyanezt, egyesülésük rendekben vagy rendi testületekben valósulna meg. Az így létrehozott önkormányzati testületek a társadalom lényeges alkotórészei lennének. Két alkotóelem szükséges egy hivatásrend létrejöttéhez: ezek a tagok, valamint az

¹⁰² Az enciklika szövege az alábbi kötetben található: Politikai és szociális enciklikák XIX-XX. Század. Szerk.: Zsigmond László. 2. kötet. Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 55-115.o. 87.o.

őket összefogó erős kötelék: a termelőmunka és a közös szolgálat köteléke. Az állam az a nagy egység, amelyben megtörténne ezeknek a hivatásrendeknek az összefogása, s ez az egység annál erőteljesebb és hatékonyabb lenne, minél kiválóbb teljesítményt nyújtanának az egyének és a rendek.

A rendi testületekben a fő hangsúly a foglalkozási ág közös ügyein lesz, mivel ez szolgálja a legjobban a köz javát. Ha olyan problémák merülnek fel, amikor a munkaadók vagy a munkavállalók érdekei szorulnak védelemre, az egyes felek külön - külön is tanácskozhatnak, de jobb volna, ha a közös ügyeket közös testületek is intéznék.¹⁰³ A belépés ezekbe a hivatásrendi testületekbe természetesen nem lenne kötelező mindenki számára, az egyének szabadon, minden kényszerszertől mentesen beléphetnek, és szabadon is alakíthatnak ilyen egyesüléseket. A már most fennálló ilyen szabad egyesülések feladata lenne az, hogy az utat egyengessék a magasabb rendű foglalkozási testületekhez: a hivatások rendiségéhez.¹⁰⁴

Az enciklika ennyit ír a hivatásrendi szerveződésről. Ez két és fél oldal a hatvan oldalas írásműből, amely azonban továbbgondolásra és megvalósításra serkentette követőit, bár gyakorlatba való átültetése esetleg már másképp valósult meg, mint ahogy ezt XI. Pius eredetileg elképzelte. Az írás a hivatásrendi elmélet olaszországi megvalósítását is taglalja, bár konkrétan nem nevezi meg az országot, és kritikával illeti a Duce, Mussolini korporativizmusát. Szerinte az államhatalom ebben az országban a munkás- és munkaadói szervezetek számára monopóliumot biztosított, a belépés ezekbe a szervezetekbe elvileg önkéntes volt, de a hivatásrendi testületek mint az államhatalom szervei, ezek fölött álltak, és ugyanannak a szakmának munkaadói és munkásszervezeti képviselőiből tevődtek össze. A körlevél a rendszer kétségbevonhatatlan előnyeiként ír a sztrájkok tilalmáról, az érdekegyeztető bíróságokról, az osztályok egymással való békés együttműködéséről, a szocialisták törekvéseinek megghiúsításáról. Azonban XI. Pius bírálja azt, hogy szerinte az olasz állam túlságosan beavatkozott a szabad magántevékenységbe, bonyolult igazgatási apparátust kreált, és inkább politikai pártcélok szolgálatába állította a hivatásrendi szervezeteket.¹⁰⁵

¹⁰³ Uo., 87-88.o.

¹⁰⁴ Uo., 89.o.

¹⁰⁵ Uo., 91.o.

Az enciklika nagyobbik része a közerkölcsök jelenlegi állapotát és annak megreformálását taglalja. A „Quadragesimo anno” a hivatásrendi szerveződés bevezetését ennek szerves részeként képzelte el, fő mondanivalója tehát nem a rendi állam elviekben való lefektetése, hanem az erkölcsiség megújítása, egyfajta szellemi reform lenne.

A „Quadragesimo anno” először értekezik a magántulajdonról, amit XI. Pius szerint nem lenne szabad háborítani, s ennek bármilyen úton való megszüntetése nagyobb kárt okozna, mint amekkora haszonnal járna (ez a kritika voltaképpen a szocialista törekvéseknek, azaz az államosítási politikának és a köztulajdonba vételnek szól¹⁰⁶), azonban hangsúlyozza azt is, hogy a magántulajdon egyben szociális jelleggel is bír, amely jelleg legyöngítése az individualizmushoz, viszont magán- és egyéni jellegének kiüresítése a kollektivizmushoz vezethet. A magántulajdonnak kötelességei is vannak: a tulajdonnal erkölcsösen kell élni, és a közjóra is tekintettel kell lenni.¹⁰⁷ Az államnak az is kötelessége, hogy a tulajdonosnak előírja, melyek a közjó valóságos követelményei, hogy mit szabad és mit nem, s melyek a tulajdonos erkölcsi kötelességei: a szegények javára történő alamizsnálkodás, illetve munka- és kereseti alkalmakat teremtése.¹⁰⁸

A termelés folyamatában a tőke és a munka egymásra vannak utalva, mivel a tőkés és a munkás együttesen termelnek,¹⁰⁹ az már azonban jogtalanság, ha a tőkés aránytalanul sokat sajátít ki a munkás által megtermelt javakból, viszont a megtermelt jövedelem sem illetheti a munkást teljes egészében (mint pl. a kommunizmusban). Fontos lenne a helyes és igazságos elosztás elvét szem előtt tartani, hogy az egész emberi társadalom közjára kárt ne szenvedjen.¹¹⁰ Sajnos túlzás azt állítani, hogy ezt az elvet sokan szem előtt tartják, mert - bár azóta mérséklődött valamelyest a nyomor, de - még mindig nehéz a munkásember megélhetése. Igazságos bérezéssel, amelyben a felek kölcsönösen megegyeztek a munkaszerződésben, lehetne orvosolni ezt a sérelmet:¹¹¹ ennek során igazodni kell a munkás és családja létszükségleteihez (az apák bérének az egész háztartás költségeit fedeznie kell, hogy a

¹⁰⁶ Uo., 72.o.

¹⁰⁷ Uo., 73.o.

¹⁰⁸ Uo., 75.o.

¹⁰⁹ Uo., 76.o.

¹¹⁰ Uo., 78.o.

¹¹¹ Uo., 81.o.

családanya a ház körüli dolgokat nyugodtan végezhesse), a vállalat jövedelmezőségéhez és a közjó érdekeihez, és lehetővé kell tenni, hogy a család egy csekélyke vagyonhoz is juthasson.¹¹²

A továbbiakban a „Quadragesimo anno” a szabad verseny szerepéről ír, amely a Szentatya szerint a gazdaságban nem lehet kizárólagos szabályozó elv, hanem e téren is a szociális igazságosságnak és a szeretetnek kellene áthatnia a gazdaság egészét.¹¹³ Létfontosságú lenne, hogy a társadalmi rend mellett a közérkölc is megújuljon, mert az emberiséget egyre növekvő mértékben az önzés, a szűkkeblűség és az individualizmus jellemzi, valamint azért is, mert az emberiség hamis fogalmat alkotott a szabadságról: ez sokak szemében az individualizmussal, az önös érdekek érvényesítésének korlátlan jogával egyenlő.¹¹⁴

A XIII. Leó kora óta végbement gazdasági és társadalmi változások az enciklika szerint semmiképpen nem üdvösek. Az iparosodás rohamos fejlődése folytán sajnálatos módon nagy gazdasági hatalom halmozódott föl egyesek kezében, főleg a pénztőke urainál, ellenben az emberiség nagy tömegei jutottak a kizsákmányolás folytán nyomorba, a korlátlan szabad verseny egyik káros következménye a munkás és munkaadó közti ellentét lett. A vagyon felhalmozódásával együtt járt a hatalom iránti mohóság, a túlzott gazdasági nacionalizmus és imperializmus, valamint a nemzetközi tőkeimperializmus kifejlődése, a munkavállalók viszont az önszerveződés segítségével próbáltak meg sanyarú helyzetükön javítani, egyébként jogos követeléseiknek érvényt szerezni. A mostani bajok legfőbb okozója azonban mindenekelőtt nem a gazdasági tönkremenetel és a lesüllyedés, hanem a lelkiekben vallott károk: a kapzsiság, a túlzott anyagiasság, az emberi szív vágyakozása a gazdagság után.¹¹⁵ Az ember állandóan megfeszíti erejét, hogy anyagi javakat halmozzon fel, lelkiismerete a fáradtság következtében eltompul, célja az lesz, hogy kevés munkával minél nagyobb haszonhoz jusson. A szerzett gazdagság mögött igen gyakran csalások és elkövetett jogtalanságok egész sora húzódik meg.¹¹⁶ A gazdasági élet vezetői mellett a dolgozó rétegek is egyre inkább beleesnek ebbe a csapdába, így paradox módon a munka akár az erkölcsi romlás

¹¹² Uo., 83.o.

¹¹³ Uo., 90.o.

¹¹⁴ Uo., 92.o.

¹¹⁵ Uo., 105.o.

¹¹⁶ Uo., 106.o.

forrásává válhat.¹¹⁷ A szocializmus azonban a fennálló tragikus állapotokon nem képes javítani, és ennek kapcsán az enciklika élesen bírálja ezt az eszmerendszert: egyrészt a kommunista, másrészt a mérsékeltebb, szocialista irányzatát. A kommunizmus szerint teljesen eltörli a magántulajdont, osztályharcot folytat, kegyetlen és embertelen ellensége az egyháznak és ezáltal Istennek is.¹¹⁸ A másik, mérsékeltebb irányzat a szocializmus nevet viseli, az erőszakot, az osztályharcot és a makacs magántulajdon-ellenességet egyaránt elveti, elvei némileg hasonlítanak a keresztény társadalmi reform követeléseire.¹¹⁹ Ez a kommunizmushoz képest kevésbé radikális ideológia azonban csupán az előbbi irányzat enyhébb formája, ugyanis a szocializmus mint tan a pápa szerint teljesen összeegyeztethetetlen a katolicizmussal és a kereszténységgel,¹²⁰ mivel a szocialista társadalom, gondolkodás és gazdaság a földi haszonszerzésre és az anyagra épül, a keresztény emberképpel ellentétben nem az embert tekinti elsődlegesnek, hanem a társadalmat és a termelést, ennél fogva a szocialista nevelés és erkölcsi képzés is ellentétes a kereszténység elveivel. Azokat a keresztényeket, akik az egyház kebeléből kilépve a szocializmushoz csatlakoztak, tárt karokkal várja vissza az egyház, a lelki értékek istápolója.¹²¹

A társadalmi és erkölcsi válságon csak egyetlen dolog segíthet: a gazdasági életnek keresztény szellemiséggel való eltöltése, visszatérés az evangélium tanításához, és Isten törvénye iránt való engedelmesség a kenyérkereset során és a termelés világában. Az összetartozás érzésének a társadalom valamennyi osztályát át kell hatnia, a gazdagoknak le kell vetkőzniük a szegények sorsa iránti közömbösségüket, a munkásoknak az osztálygyűlöletet és az irigységet, és a két félnek a keresztényi szeretet jegyében kell együttműködni a gazdasági életben és a mindennapokban.¹²² A munkaadók és munkavállalók közötti ellentétet úgy orvosolhatják csupán, hogy a tőkét és a munkát a keresztény szeretet segítségével, az igazságosság elvének szem előtt tartásával szabályozzák, a gazdasági hatalmaskodást az államnak vetik alá, és mindebben a köz java vezérelné a reformereket.¹²³

¹¹⁷ Uo., 107.o.

¹¹⁸ Uo., 97.o.

¹¹⁹ Uo., 98.o.

¹²⁰ Uo., 99.o.

¹²¹ Uo., 103.o.

¹²² Uo., 108-110.o.

¹²³ Uo., 94-96.o.

Az enciklikában a hivatásrendi berendezkedésről szóló rész viszonylag kevés helyet foglal el. Azonban ez a pár oldal is elegendő volt ahhoz, hogy a körlevél rendkívüli hatással legyen a politikai katolicizmusra egész Európában. Az osztrák közgondolkodás erre az eszményre (is) hivatkozott az 1933 utáni államrendszer létrehozása során, azonban pár dolgot nem árt a „Quadragesimo anno”-val kapcsolatban leszögeznünk. A hivatásrendi szervezet ugyanis nem úgy szerepel ebben az írásban, mint obligatorikus és mindenki számára kötelező megoldási módszer a tőkés rendszer és az elnyomorodás okozta bajokra. Nem dogma, amihez a keresztény világnak feltétlenül igazodnia kell, hanem mindössze az erkölcsi megújulás egyik lehetséges útja, egy megoldási javaslat, amely elősegítheti az osztályharc felszámolását, közelebb hozhatja egymáshoz a munkaadót és a munkást, akik türelemmel viseltetnek majd egymás érdekei iránt, és egymást kölcsönösen megbecsülik.

Egy másik tényező, amelyet a követőknek nem ártott volna figyelembe venni, az, hogy a pápa ab ovo elutasította a korporációk erőszakos megalakítását, és a rendi testületek életre hívásának módjaként az érdekvédelmi szervezetek békés, saját kezdeményezésükre történő egyesülését javasolta, a munkások és a munkaadók kooperáción alapuló viszonyrendszerét, vagyis a békés, osztályok közötti kompromisszumot a kapitalista rendszer keretein belül. XI. Pius emellett azt is kritizálta még enciklikájában, hogy az állam hatalmas szerepet játszott Olaszországban a megalakuló korporációs rendszer létrehozásában és irányításában, márpedig a pápa a gazdaságba történő túlzott mértékű állami beavatkozást már nem tartotta üdvöztető módszernek. Ezenfelül szerinte az olasz korporációs rendszer nemhogy egyesítette volna az egy gazdasági ágban dolgozókat, hanem még inkább szétválasztotta őket, fenntartva a szakszervezetek és a munkáltatói kamarák elkülönülését. Tehát ha már csupán a „Quadragesimo anno”-ból indulunk ki, akkor is van némi különbség a hivatásrendi elmélet és a fasiszta Olaszországban és – mint ezt később megfigyelhetjük - az Ausztriában megvalósított gyakorlat között.

Ráadásul még egy dolgot nem árt megjegyeznünk: ebben a két országban felszámolták a demokráciát és a parlamentarizmust, a pártokat kikapcsolták a politikai életből. Mindezt azonban nem teheték a körlevélre való hivatkozással, ugyanis ebben a pápai írásban a demokratikus rend

felszámolásának szükségességéről egy szó sem esik. Igaz ugyan, hogy XI. Pius kárhóztatja a liberalizmust és annak eszméit, élesen elítéli a szocializmust mindkét formájában, de nem buzdít egyetlen sorában sem a parlamentáris demokráciával történő leszámolásra. Az osztrák hivatásrendi alkotmány megszerkesztői, Otto Ender és Odo Neustädter-Stürmer gyakran hivatkoztak ugyan a pápai enciklikára mint inspirátorra, de ha az alkotmányt és az osztrák politikai rendszer egészét vesszük szemügyre, akkor ez a befolyás egy-két – bár lényeges – mozzanatra korlátozódik csak: a hivatásrendek bevonására a törvényhozás folyamatába, az osztályharc felszámolására, valamint a hivatásrendi csoportok összefogására.

Ami a „Rerum novarum” című enciklikával való párhuzamot illeti, a „Quadragesimo anno” bizonyos tekintetben visszalépést jelent hozzá képest. Ez a visszalépés különösen a munkásmozgalom megítélését illetően mutatkozik meg. A pápa tudniillik – elődjével, XIII. Leóval ellentétben, aki a munkásszervezetek létrehozását üdvözli, amennyiben azok szociális célokat követnek – főként ideológiai alapon a munkásmozgalom mindkét jelentős irányzatát: a kommunizmust és a szocializmust (azaz a szociáldemokráciát) is elveti, és ezeket mint a kezdetben jóléti célokat követő munkás önszerveződés vadhajtásaiként értékeli, amelyeknek pusztító hatása van a lélekre és a társadalomra egyaránt. Szerinte a jóléti felemelkedés követendő útja nem a munkásmozgalomban, hanem a már ismertetett eszközökben: a hivatásrendi szerveződésben, az igazságosság és a keresztényi szeretet alapelveinek követésében rejlik. A munkásmozgalmakat lényegesen negatívabban ítéli meg, mint a „Rerum novarum”, ami egyáltalán nem meglepő: az 1917-20 között kitört proletárforradalmak és a szovjet diktatúra kataklizmája megmutatta mindenki számára, hogy adott esetben hová fajulhat a forradalmi terror.

Bár a „Quadragesimo anno” figyelmeztetéseket is tartalmazott arra nézve, hogy milyen feltételekkel léptethetik életbe a benne rögzített alapelveket, azoknak az osztrák politikai köröknek erősítette fegyvertárát, amelyek a kormány tekintélyének és hatáskörének növelését és a hivatásrendiség bevezetését egyszerre akarták megvalósítani. Itt mindenekelőtt Ignaz Seipel ex-kancellárra kell gondolnunk, aki előadásaiban az osztályharc felszámolását propagálta, és mivel a körlevélben sem a pártok, sem a szakszervezetek nem szerepeltek az eljövendő társadalom alappilléreiként, ezeket felszámolásra

méltónak ítélte meg a parlamentarizmussal egyetemben. Az enciklika ily módon történő értelmezését a keresztényszocialista körök gyakorlatilag minden ellenkezés nélkül fogadták el, bár a konkrét szöveg a rendi szerveződés megvalósításának módját nem így vázolta fel. Azonban túlzás lenne azt állítani, hogy ezzel az értelmezéssel mindenki egyetértett. Josef Pfeneberger felső – ausztriai keresztényszocialista képviselő például amellettsérvelt, hogy egy hivatásrendi gyűlés a parlamenttel egyenértékű nem lehet, hanem csupán alárendelt szerepet játszhat, és ezek a szervek alapvetően nem állami, hanem sokkal inkább öngazgatási szervek. Benedikt Kautsky szociáldemokrata politikus viszont azt hangsúlyozta, hogy az enciklikából nem lehet és nem is szabad arra következtetni, hogy egy bizonyos államforma előnyösebb, mint a többi, és az alkotmány jellege sem eleve determinált.¹²⁴

Még lényegesebb azonban, hogy a vezető németországi keresztény gondolkodók, Gustav Gundlach és Oswald Nell–Breuning szintén Seipeltől eltérő módon interpretálták XI. Pius körlevelét. Mindketten elvetették azt a gondolatot, hogy a rendiség a parlamentáris demokrácia fogalmával gyökeresen ellentétes, és Nell–Breuning a „Quadragesimo anno” kommentárjában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a hivatásrendek csakis önkéntes alapon, és nem állami kényszernek engedelmeskedve szerveződhetnek meg, de Seipel rend-értelmezését is elvetette. Azonban ezeket a németországi elemzéseket az osztrák közéletben gyakorlatilag nem vették figyelembe, és 1933 után a Vatikán is minden tétovázás nélkül támogatta Dollfuss uralmi rendszerét, nem törődve azzal, hogy a pápai enciklikát esetleg másként értelmezték bécsi kormányzati körökben.¹²⁵

Emellett azt sem szabad azonban elfelejteni, hogy a „Quadragesimo anno” mellett két másik tényező is befolyásolta az osztrák államférfiakat: az egyik Othmar Spann és munkája, az „Igazi állam”, a másik pedig Olaszország már szem előtt lévő példája, ahol a korporativizmust már megpróbálták megvalósítani (ld. 6.7. fejezet, g/1. alfejezet). A Mussolini–rendszer politikai és gazdasági befolyása esetleg szintén arra ösztönözhette a Keresztényszocialista Pártot és a Heimwehrt, hogy a már meglévő olasz modellt is alapul vegyék a hivatásrendi állam kiépítésekor, mindazonáltal a körlevélre való hivatkozással.

¹²⁴ Wahnout, 49–52.o.

¹²⁵ Uo., 52–53.o.

4.3. Othmar Spann és az „Igazi állam”

A hivatásrendi alkotmány gondolatvilágának másik eszmei megalapozója Othmar Spann osztrák filozófus volt, akit az ún. univerzalisztikus iskola képviselőjeként tartanak számon. Spann 1878-ban született és 1950-ben halt meg, miután látnia kellett, hogy filozófiai és társadalmi eszméi kudarcot vallottak szülőhazájában. Az első világháború után a bécsi egyetemen tartott előadásokat, gyűjtő beszédeket, amelyek az egyetemi ifjúság jelentős részénél tetszésre találtak. Zsúfolt előadótermekben tartotta meg előadásait, s ezek valódi eseménynek számítottak az ottani universitason. Ő maga következetesen elutasította a liberalizmust és annak minden megjelenési formáját, s ennek hangot is adott számos előadásában, amelyek az egyetemen tanuló ifjúságot nagyban befolyásolták, és politikai nézeteiket átittatták antidemokratikus tendenciákkal.¹²⁶ Bécsi egyetemen tartott előadásainak anyaga 1921-ben jelent meg, és fejtegetései az „Igazi állam” címet kapták.

Spann – mint már említettem – az univerzalizmus híve volt, amelyet nem csupán az „Igazi állam”-ban, hanem egész életművében egy másik filozófiai rendszerrel, az individualizmussal állított szembe. Az individualizmus nézetei szerint az egyén, az individuum a lényeges társadalmi összetevő, ellentétben az univerzalizmus alapelveivel, amely viszont a társadalmat és annak viszonyrendszerét tartja lényegesebbnek. A társadalom ugyanis olyan Egész, amelynek részei nem teljesen önállóak, hanem szorosan kapcsolódnak egymáshoz, és függenek a társadalom többi alapegységétől is.¹²⁷ A liberális filozófia szerint az egyén a jogrendszer kiindulópontja, alapelve az, hogy az egyén legyen szabad, az államnak az ő életébe csak a legkisebb mértékű beavatkozást szabad alkalmaznia, és a jognak is arra kell épülnie, hogy az egyén szabadságát semmi ne csorbítsa és korlátozza.¹²⁸ Viszont egy dolgot nem szabad elfelejtenünk: az egyén önmagára utalva végtelenül magányos, és lelkiileg nagyon szegény, ezért fontos, hogy másokhoz kapcsolódjon, más szellemekhez és a világhoz, a társadalom egészéhez.

¹²⁶ Wohnout, 21.o.

¹²⁷ Othmar Spann művének ez nem eredeti, 1921-ben Bécsben megjelent kiadása, amit felhasználtam, hanem egy előszóval bővített németországi kiadás: Der wahre Staat. Verlag von Quelle und Mayer, Leipzig, 1923. 12.o.

¹²⁸ Uo., 23-24.o.

Spann így jut el az univerzalizmus fő mondandójához: a társadalom, az Egész az elsődleges fontosságú, nem pedig az individuum.¹²⁹ Egyik ember a másik nélkül olyan, mintha nem is létezne, hiszen a másokkal létesített kapcsolata által az, ami. Például ilyen a tanár – diák, az anya – gyermek viszony, hiszen a másik személy teszi azzá az egyént, ami reá jellemző: az anya a gyermek által anya és fordítva.¹³⁰ Az egyén a társadalom nélkül semmi sem lenne, hiszen ő abban egy csak őrá jellemző pozíciót foglal el, és a társadalomra utaltság ténye az erkölcsön is látszódik: az erkölcs az embertársakkal való kapcsolatot szabályozza.¹³¹ Ebből a szemszögből azonban az individualizmus főbb értékei: az igazságosság, a szabadság és az egyenlőség teljesen más dimenzióban jelenik meg. A másik ember az egyén szabadságának feltétele, csak valakihez képest lehet az ember szabad.¹³² A társadalomban betöltött szerep, az igazságosság és az egyenlőség fogalma e tekintetben összefügg egymással, hiszen az egyén nem lehet teljesen egyenlő másokkal: az Egészben, az emberi társadalomban és gazdaságban elfoglalt helyétől és érdemeitől függ, hogy az egyenlőség milyen értelemben érvényes rá. Más szóval, ami az emberiségre leginkább jellemző, az az organikus egyenlőtlenség, mindenki a társadalomban elfoglalt értékétől függően kap jogokat.¹³³ És mivel az emberek így módon nem lehetnek egyenlőek, ebből következően a filozófus nézetei szerint a parlamentarizmus és a demokrácia rendszere is értelmetlen.

Az individualizmus eszmevilága feltételezi, hogy mindenkinek egyéni és autonóm politikai akarata van, és ezt önmaga képviseli. Azonban ez nem igaz: a valóságban a pártvezérek akarata és eszméi, a politikai demagógia befolyásolja a választókat, akik könnyedén bedőlnek mindennek. Mivel nincs önálló politikai akaratuk, és jellemük középserű, ezért nem a legrátermettebbeket választják ki a politika irányítására, hanem a szó művészetével jól bánókat, és azokat, akik középserűek lévén olyanok, mint ők maguk.¹³⁴ Az individualizmus és a liberalizmus mint politikai eszmerendszer

¹²⁹ Uo., 31.o.

¹³⁰ Uo., 38.o.

¹³¹ Uo., 50-51.o.

¹³² Uo., 56.o.

¹³³ Uo., 65.o.

¹³⁴ Uo., 60-62.o.

egyaránt tévútnak számít: hízelegnek az egyénnek, pedig az nem bír önálló akarattal, hiszen szüksége van társakra, különben lelkileg elszegényedik.¹³⁵

Az individualizmus kísérőjelenségei az anyagiasság, a haszonelvűség, a racionalizmus, és ez az eszme ellensége a kultúrának is. Spann ebben az értelemben megkülönbözteti a civilizációt a teremtő szerepkörrel rendelkező kultúrától, és azt állítja, hogy a haszonelvűség végeredménye a szellem hanyatlása.¹³⁶ Az univerzalizmus ezzel szemben irracionális, erkölcselvű, intuitív, és a nagy szellemek összekapcsolódása segíti elő a kulturális értékek teremtését.¹³⁷

Ezután tovább fejtegeti, hogy a liberalizmus és a demokrácia miért individualista és ennél fogva miért elvetendő. Szerinte ezek az eszmerendszerek a közösséget egyénekre atomizálják, a középszerű többség uralmát hozzák magával, holott a legjobbak méltók arra, hogy uralkodjanak, nem pedig a demagóg népvézérek.¹³⁸ A kapitalista gazdasági rend is az individualizmusból és annak velejárójából, a haszonelvűségből vezethető le: a tőkés gazdaságban kialakul a „mindenki mindenki ellen” állapota, a konkurrenciaharc, a harc veszteségeinek csökkennek az életlehetőségei, kiszolgáltatottá válnak.¹³⁹ Ellenben ha a gazdaság organikus szerveződésű lenne és szövetkezeti alapokra épülne, akkor mindez elkerülhető lenne.¹⁴⁰

Spann nézetei szerint az individualizmus egyik közvetlen következménye a marxizmusnak mint filozófiai rendszernek a kialakulása is. A szerző először kifejti a marxizmus filozófia, társadalom- és politikaelmélet jól ismert alapelveit, illetve amit ő annak vél, majd rátér ezeknek a kritikájára. Szerinte a marxista gazdasági elmélet alapja a haszon, és nem a munka nemes feladata,¹⁴¹ és elveti az értéktöbblet-elméletet is, mert ez a fogalom nem csupán a munkás munkájának, hanem az egész gazdaság produktív elemeinek, így a munkaadónak is teljesítménye.¹⁴²

¹³⁵ Uo., 70-71.o.

¹³⁶ Uo., 90-91.o.

¹³⁷ Uo., 97-98.o.

¹³⁸ Uo., 111-117.o.

¹³⁹ Uo., 123-128.o.

¹⁴⁰ Uo., 130.o.

¹⁴¹ Uo., 144.o.

¹⁴² Uo., 148.o.

Azzal az elmélettel is szembehelyezkedik, miszerint a gazdasági termelőegységeknél koncentráció figyelhető meg: ez a kép valójában kissé árnyaltabb, mert ez a fejlődési tendencia mindig a piachoz igazodik. Ahol nagy a felvevőpiac, ott a nagyipari formák jellemzők, ahol pedig nem, ott főleg a kisipar.¹⁴³ Az államosítás azért nem vihető végbe sikeresen, mert azt feltételezné, hogy minden iparágban egyenlő technológiai és gazdasági feltételek uralkodnak, és a piacnak is egységesnek kellene lennie.¹⁴⁴ Elveti az anyagelvűség, a materializmus primer voltát is, mert a szellemi mozgatóerők jelentőségét nem lehet eltagadni.¹⁴⁵ A társadalom nem osztályokból, hanem sokkal inkább rétegekből tevődik össze,¹⁴⁶ amelyek érdekeik érvényesítéséért harcolnak, következésképpen az osztályharc sem létezik, mint olyan.¹⁴⁷ Az evolúciós és a forradalmi elmélet Spann szerint egymásnak tökéletesen ellentmond a marxi filozófiában,¹⁴⁸ ami pedig a proletárdiktatúrát és a munkásosztály uralmát illeti, ez utópia, mivel kényszeren alapul, és a társadalmat nem organikus fejlődési folyamat juttatja erre a szintre.¹⁴⁹ Visszatér még a materializmusra egy ízben: szerinte ez az elmélet mindössze a gazdaság területére lehet érvényes, de túlságosan mechanisztikus, oksági törvények segítségével írja le az ökonómiai folyamatokat.¹⁵⁰ Ami a szövetkezeteket, a kommunizmust és a proletárdiktatúrát illeti, az előbbiek esetében, ha azok nem önkéntes egyesülés eredményeképpen jönnek létre, a kudarc előre prognosztizálható, a proletárdiktatúra pedig valójában szintén a kevesek uralmán: a macchiavellizmus és az individualizmus megvalósulásán alapszik.¹⁵¹ Ha az emberiség jövőjét tekintjük, a szerző szerint mind a liberalizmus, mind a marxizmus kísérlete kudarcra van ítélve, és a korszellem iránya egyértelműen az univerzalisztikus tendencia felé hajlik majd.¹⁵²

Miután Spann gondolatban ily módon leszámol a liberalizmussal és marxista elvekkel, kifejti, hogy szerinte hogyan kellene kinéznie az „igazi társadalomnak” és az „igazi államnak”, értve ezalatt az univerzalizmus

¹⁴³ Uo., 150-151.o.

¹⁴⁴ Uo., 156.o.

¹⁴⁵ Uo., 158.o.

¹⁴⁶ Uo., 159.o.

¹⁴⁷ Uo., 160.o.

¹⁴⁸ Uo., 162.o.

¹⁴⁹ Uo., 164-165.o.

¹⁵⁰ Uo., 168-169.o.

¹⁵¹ Uo., 176.o.

¹⁵² Uo., 187-188.o.

társadalmát. Az organikusan felépülő társadalomra jellemző az organikus egyenlőtlenség: bár fontosságukat tekintve az emberek egyenlők, létezik egyfajta hierarchia, értékbeli egyenlőtlenség közöttük.¹⁵³ Minden egyénnek megvan a maga belső értéke, a társadalom ezen értékek szerint rétegződik.¹⁵⁴ A társadalmon belüli közösségek belsőleg homogének, de egymástól különböznek, ez adja voltaképpen a társadalom rétegződését, valamint az, hogy a társadalomban a közösségek az értékek hierarchiája szerint milyen módon kerülnek egymáshoz képest alá- és fölérendeltségi viszonyba. Minden társadalom egy bizonyos értékrendszert fogad el, és igazából ez a közösségek mércéje.¹⁵⁵ Az értékek hierarchiájából fakad az is, hogy a társadalomtól idegen értékrendeket elnyomják, háttérbe szorítják, különösen az erkölcsileg alacsonyabb rendűeket.¹⁵⁶ A közösségek sokféleségéből pedig az következik, hogy kialakul a társadalom rendi tagozódása. A társadalom építőkövei tehát az egymástól eltérő szellemi tartalmakkal rendelkező közösségek, amelyek azonban nem izoláltak, hanem az Egésznek organikus építőkövei, és más közösségekkel összehasonlítva egyéni sajátosságokkal rendelkeznek.¹⁵⁷ Ezek a szellemi közösségek az ún. szellemi rendek.¹⁵⁸ Azonban ezeknek a rendeknek alá- és fölérendeltségi viszonyokkal kell rendelkezniük egymás között és egy renden belül is, különben az állam anarchiába süllyed.

Az „Igazi állam” szerzője kétféle rendet különböztet meg egymástól: a szellemi (vagy másképpen elő-) rendet, valamint az ún. tevékenységi (vagy másképpen teljes értékű) rendet, ami gyakorlatilag egyenlő a hivatásrenddel.¹⁵⁹ Ezek a rendek egyrészt vertikálisan tagolódnak, hierarchia szerint, másrészt horizontálisan, a végzett tevékenységi forma szerint. Ha a hivatásrendek összességét tekintjük, akkor ezek hierarchikus tagolódása a következőképpen néz ki:

1. Kézművesek, akiknek az anyagi világ a lételemük, és a mindennapi élethez szükséges eszközöket állítják elő, pl. táplálékot, ruházatot, lakóalkalmatosságokat (pl. ipar, mezőgazdaság, kézművesség).

¹⁵³ Uo., 195-196.o.

¹⁵⁴ Uo., 198.o.

¹⁵⁵ Uo., 199-202.o.

¹⁵⁶ Uo., 204.o.

¹⁵⁷ Uo., 207.o.

¹⁵⁸ Uo., 209.o.

¹⁵⁹ Uo., 217.o.

2. Magasabb rendű munkások, akik már magasabb rendű tevékenységeket is végeznek, az anyag és a szellem megformálásával foglalkoznak, pl. művészeti alkotásokat hoznak létre, az élet dolgait ábrázolják, de tevékenységük csupán reprodukív (nagyobb tudást és szakképzettséget igénylő fizikai munkák, színészet, képzőművészet).

3. Teremtő szellemi munkások, akiknek a szellem a lételemük, és munkaszervezéssel is foglalkoznak. Őket Spann „gazdasági vezetők”-nek is nevezi. Ilyenformán szerinte a gazdasági élet megszervezése és a szellemi javak termelése egymással rokonítható, főleg amiatt, hogy ezek nem reprodukív, hanem teremtő és újat alkotó tevékenységek is.

4. Államvezetők, vagyis a politikai rend. Ők a szellemi – erkölcsi együttélés összességének megszervezői (állam, közösség, települések), valamint irányítói is. Ők az államférfiak, a papok és a katonák.

5. Teremtő magasabb rendű tanítói rend. Az ő esetükben voltaképp az emberiség nagy tanítóiról, tudósairól, művészeiről, teremtő egyéniségeiről van szó, akik tevékenységükkel a kultúrát gazdagítják, és szellemileg magasan az emberiség átlaga fölé emelkednek.¹⁶⁰

Hogyha a mai életviszonyokat és realitásokat nézzük, akkor Spann szerint ezeket a rendeket a következőképpen lehetne tagolni:

1. Mezőgazdasági rend
2. Nagyipari munkások
3. Magasabb rendű tevékenységet végző szakmunkások
4. Alsóbbrendű szellemi munkások
5. Vállalkozók, gazdasági vezetők
6. Államférfiak
7. Tudósok, művészek¹⁶¹

Spann szerint a létező legjobb államforma a rendi állam, amely szigorúan hierarchikus tagolódású. Ez a hierarchia úgy alakul ki, hogy mindig a magasabb rendű érték érvényesül, vagyis a legjobbak uralkodnak a jók, a jók pedig a kevésbé jók fölött, az uralom gyakorlása mindig „felülről lefelé” történik, és az uralkodásra való alkalmasság mércéje a kiválóság. Ez az uralmi forma

¹⁶⁰ Uo., 219-229.o.

¹⁶¹ Uo., 233-238.o.

autoritatív, tekintélyközpontú, az alacsonyabb értékű embernek engedelmeskednie kell a rangban és értékben fölötte állónak.¹⁶²

A rendi gondolatnak és társadalmi berendezkedésnek régi hagyományai vannak a világtörténelemben. A szerző említi Spártát, Rómát és a középkori társadalmi berendezkedést, ahol ez a formáció megjelent, és a középkort illetően fejtegetésekbe bocsátkozik a rendiség szerepéről és mibenlétéről az akkori viszonyok között. Ha a rendiséget demokrácia vagy diktatúra váltotta fel, akkor felbomlott ugyan, bár nem teljesen, mert egy adott társadalomban mindig akadtak rendiséget idéző maradványok (pl. kamarák, szakmai szervezetek). A társadalomban benne rejlik az a késztetés, hogy rendi struktúrába formálódjon, mivel a gazdaságban már a világtörténelem kezdete óta léteznek rendi jellegű kapcsolatok.¹⁶³

Hogy mik a hivatásrendek alapvető jellemzői? A mű erre is választ ad. Legfontosabb karakterisztikuma mindenekelőtt a gazdasági közösségérzés, a szövetkezeti szellem. A rendek bel- és öngazgatása államilag garantált, és jellemző egy renden belül is az alá- és fölérendelődés, vagyis a hierarchikus felépítés. A hivatásrendek egymással szoros kapcsolatban állnak, azonban ez a viszonyrendszer már a közösségek kapcsolata, nem az atomizált egyéneké. A hivatásrenden belül már nem dül gátlástalan konkurenciaharc, hanem szellemi nyugalom, bensőségesség uralkodik, az egyén biztonságban érezheti magát a közösségben, és – viszonylagosan – szabadság és egyenlőség uralkodik mind a renden belül a tagok között, mind ami a rendek egymás közötti viszonyát illeti az államon belül. Maga az állam decentralizált képződmény, ami azt is jelenti, hogy a hivatásrendeket autonómia és öngazgatás illeti meg, és az állam funkcióinak jelentős részét is ők gyakorolják.¹⁶⁴ Az alsóbbrendű hivatásrendeknek is joguk van ahhoz, hogy a legmagasabb rendű szellemi javakból részesedhessenek, hogy ne legyenek csupán idegen testek a társadalomban, és azért is, hogy ezáltal a rendek közti átjárhatóság, a társadalmi mobilitás megvalósulhasson.¹⁶⁵

Mivel jelen pillanatban rendi alapon szerveződött társadalom sehol nem létezik, ezért okvetlenül feltevődik a kérdés: hogyan fog kialakulni a jövőben egy

¹⁶² Uo., 214-216.o.

¹⁶³ Uo., 256-258.o.

¹⁶⁴ Uo., 240-249.o.

¹⁶⁵ Uo., 251.o.

hivatásrend? Mindenekelőtt olyan módon, hogy a munkások szervezetei (vagyis a szakszervezetek) és a munkaadók kartelljei ún. korporációt, össz-szervezetet hoznak létre, és a két szerződő fél "összmunkaszerződést" köt, amely szabályozza a béreket, a munkaviszonyokat, valamint a felek jogait és egymás iránti kötelezettségeit, és amely a rendi szerveződés alapvető szabályozó feltételrendszerét írja le.¹⁶⁶ Később a rendi összetartozás és a rendi öntudat erősödésével a rendszer automatikusan szabályozódik.¹⁶⁷ Az egy hivatásra jellemző üzemi formák magasabb rendű öngazgatási testületekben szerveződnek, amelyek önkormányzati jogkörrel lesznek felruházva a jogalkotás, a gazdasági törvényhozás, az adózás, az iskolaügy, a szociális és jóléti intézkedések, a mérték-, súly- és vámrendszer területén.¹⁶⁸ Ebből a rendi szerveződésből az egyénnek tetemes haszna származik majd, mert így nő a biztos kisegisztenciák száma, és kialakul az Egészbe való betagolódottság biztonságos érzése.¹⁶⁹

Az üzemek ún. rendi össz-szervezetet fognak majd alakítani (kamarák), amely a kisebb rendi szervezeteket fogja össze, de a rendek politikai tekintetben egy országos fórumot is létrehoznak, egy „Rendek Háza” elnevezésű parlamentáris intézményt, amely a rendi kamarák delegált képviselőit tömöríti. Ez lesz a legfőbb hatalom az országban, szerepköre megfelel majd a hagyományos parlament szerepének. Ez a törvényhozó fórum azonban már nem a fecsegés fóruma lesz, a tárgyalások csupán a szakmai gazdasági szempontokat fogják érinteni, a pártpolitikát kizárják ebből az intézményből, bár a foglalkozási ágak eltérő érdekeiből kifolyólag a rendek képviselői között is elképzelhetőek viták és nézetkülönbségek egyes kérdésekben.¹⁷⁰ A Rendek Házában tárgyilagos, szakmai munka folyik majd, nem a demokrácia anarchiája, hanem a szakmai érdekek egyeztetése, így pártharcok is csak ez utóbbi értelemben képzelhetők el. Azonban dacára annak, hogy az állam a törvényalkotásra egy központi szervet hoz létre, az államhatalom decentralizálódik, és kikapcsolják azt a gazdasági életből: minden hivatásrend rendelkezik majd önkormányzati jogkörrel, és átveszi az államtól feladatainak tetemes részét. Az állam vezetését egy önálló rend, az ún.

¹⁶⁶ Uo., 269-271.o.

¹⁶⁷ Uo., 275.o.

¹⁶⁸ Uo., 277-279.o.

¹⁶⁹ Uo., 281-282.o.

¹⁷⁰ Uo., 284.o.

legfelsőbb állami hivatásrend vállalja magára, amely az osztársadalom szempontjából koordinálja az egyes hivatásrendek tevékenységét, és azok politikai vezetője, érdekegyeztetője lesz.¹⁷¹

A hivatásrendek vezetői is politizálnak, elvégzik azt a munkát a saját renden belül, amit azelőtt a hivatásos politikusokra bízta. A bürokrácia felszámolódik, ezt a tevékenységet is a gazdasági vezetők végzik. A vezetők kiválasztása úgy folyik majd, hogy a tömegnek ebben nem lesz szerepe, a vezető pozícióban lévők választják ki a legjobbakat: a felsőbb vezetőket.¹⁷² A szellemi rendhez tartozóknak az lesz a tisztje, hogy eredetit, újat teremtsenek, ők a hagyományos értelemben vett gényusok. Hogy az ő képzésüket megoldják, számos akadémiát létre kell hozni, ahol a csiszolatlan gyémántokat kinevelik.¹⁷³

Ami a többi hivatásrend képzését illeti, Spann szerint az oktatásnak és a nevelésnek meg kell könnyítenie a rendek közti mobilitást, és az lesz a feladata, hogy minden tehetséges ember számára képzési lehetőséget biztosítson. A nevelésben a család szerepét vissza kell állítani az állami nevelés hátrányára, az oktatásnak pedig inkább gyakorlatiasabbnak és produktívnak kell lennie, semmint hogy a diákok szellemileg túl legyenek terhelve. És végül a legfontosabb követelmény, hogy az erkölcsi nevelésnek, valamint a szellemiség színvonalbeli emelésének kell a legnagyobb súlyt kapnia az oktatás során.¹⁷⁴

Hogyan lehet még elkerülni az egyes hivatásrendek megmerevedését? Úgy, hogy nem létezik majd numerus clausus az egyes foglalkozási csoportok között, és biztosítják az egyes rendek közötti maximális átjárhatóságot. Egyes szakmai csoportokra nem fognak rendi kényszert gyakorolni, pl. a művészekre és a családi vállalkozásokra sem, ezeknek nem lesznek rendi szervezeti kötöttségeik. A fogyasztás szerkezete is átalakul: a mennyiség helyett a minőség kerül előtérbe, így a kis és középüzemek is esélyt kapnak a gazdasági tevékenységben, és többen fognak ezekbe a szakmákba áramlani. Emellett feltétlenül fontos, hogy az államvezetői rend utánpótlása állandóan biztosítva legyen, és időnként fiatalítás is szükséges a vezető beosztásokban.¹⁷⁵ A mobilitást fogja még az is biztosítani, hogy rendi csoporttól és szakmai

¹⁷¹ Uo., 285-289.o.

¹⁷² Uo., 301-303.o.

¹⁷³ Uo., 304-305.o.

¹⁷⁴ Uo., 307-312.o.

¹⁷⁵ Uo., 291-294.o.

tevékenységtől függően többféle tulajdon- és üzemi forma létezik majd: a tulajdont tekintve magán, hűbéri, kollektív–szövetkezeti és állami tulajdon, az üzemfajtákat tekintve pedig szabad üzemek (pl. a kereskedelemben és a pénzügyben), céhileg kötött magánüzemek, a mezőgazdaságban pedig hűbérileg kötött üzemek, szövetkezeti üzemformák, valamint állami közüzemek.¹⁷⁶

Spann ezek után elemzi a fő előnyeit ennek a rendszernek. Egyik fő jellemzője az, hogy igazságos: az egyenlők között mindenki egyenlő lesz, és az összmunkaszerződés messzemenően tekintetbe veszi mindenkinek az érdekeit. Ha mégis lennének nézeteltérések a munkaadók és a munkavállalók között, ezeket testületeken belül intézik el az állam közbejöttével és szabályozásával. A béreket igazságosan folyósítják, és a haszon nem vándorol kizárólag a tőkés zsebébe, hanem vagy tőkésítik azt, vagy béremelésre fordítják. A felemelkedés lehetősége mindenki számára biztosított, ezért a rendiség élő és nem merev rendszer, nincsen ún. születési rendiség sem.¹⁷⁷

Összefoglalva ez Spann nézeteinek lényege. Ami a hivatásrendeket illeti, elméletének főbb pontjai tehát a következők:

a., Az osztályharc kiküszöbölése, a munkaadók és munkavállalók akár kényszerűen is egy testületben történő tömörítése.

b., A rendek létrehozása során az organikus fejlődés szem előtt tartása, vagyis a szervezés nem mindenáron és minden esetben történő erőltetése.

c., A hivatásrendek autoriter vezetése, a vezetők képesség szerinti kiválasztása.

d., A parlament felváltása a csupán szakmai kérdésekkel foglalkozó Rendek Házával, a pártrendszer száműzése a törvényhozásból.

d., Az állam funkcióinak leépítése, beavatkozásának csökkentése a gazdaságban.

e., A hivatásrendek alapvető függetlensége, autonómiája.

Hogy ezeket az elveket az osztrák hivatásrendi alkotmány milyen módon ültette át a gyakorlatba, azt a későbbiek folyamán elemezzük.

¹⁷⁶ Uo., 294-295.o.

¹⁷⁷ Uo., 297-299.o.

4.4. A spanni eszmék hatása az osztrák politikai életre

Az "Igazi állam " és Othmar Spann filozófiája - ha lehet ezt mondani - még nagyobb hatást gyakorolt az osztrák közvéleményre, mint a "Quadragesimo anno". Ez mindenekelőtt Seipel gyújtó hatású beszédein érződött, aki - miután 1929-ben végképp lemondott kancellári tisztségéről - előadó körutakat tett Ausztriában és Nyugat-Európában, s ezeken a rendiség megvalósítása és a parlamentáris demokrácia felszámolása mellett érvelt. Az ő befolyása ex - kancellárként is nagyobb volt, mint az éppen hivatalban lévő kormányfőnek, és beszédei nem maradtak visszhang nélkül a keresztényszocialista közvéleményben sem.

A legpregnansabbban a Spann-féle eszmék azonban a Heimwehrt befolyásolták, főleg Walter Heinrich filozófiaprofesszor, Spann egyik munkatársa révén, aki 1928 óta rendszeresen tartotta Heimwehr-körökkel a kapcsolatot. A vezetőség még 1929-ben döntött úgy, hogy a rendi állam létrehozását nyilvánítja a mozgalom legfőbb céljának, és számos propagandaanyagot kezdett el terjeszteni e célból, Walter Heinrich javaslatára pedig létrehozott egy külön Gazdasági és Rendi Hivatalt, amelynek referense maga Spann lett.¹⁷⁸ Még ugyanebben az évben (1930) két tanulmány jelent meg Heimwehr-vezetők tollából. Az egyiket névtelenül adták ki ugyan, de azt tudni lehetett, hogy Franz Schweinitzhaupt tiroli Heimatschutz-vezető a mű szerzője, melynek címe: „A pártállamtól a Heimatwehr rendi államáig”. Felfogása szerint a társadalom nyolc szellemi rendre tagolódik: gazdaság, jog, nevelés, egyház, művészet, tudomány és kutatás, egészségügy, valamint katonaság. A rendek önkormányzattal bírnának az állam felügyelete alatt, az állam vezetését egy államtanács látná el, amelynek tagjai lennének a kormány képviselői, Heimwehr-vezetők, a rendek csúcsvezetői, kinevezett személyiségek és néhány szakértő. Emellett létezne az ún. Gazdasági Rendei Ház, amely gazdasági ügyekben korlátozott hatáskörű törvényhozói tevékenységet folytatna. Összesen hét gazdasági rend létezne: ipar, mező- és erdőgazdaság, kereskedelem, pénz- és hitelügyek, közlekedés, értelmiség és szabadfoglalkozásúak, valamint közalkalmazottak. A gazdasági kamara

¹⁷⁸ Wahnout, 24.o.

határozatait az egyeztető tevékenységet ellátó államtanácsnak kell jóváhagynia.¹⁷⁹

A másik műnek, ami szintén ez idő tájt jelent meg, Odo Neustädter - Stürmer a szerzője, és az „Ausztia rendi állama” címet viselte. Ez a tervezet már eléggé elszakad Spann világától, és sokkal inkább közelít ahhoz az alkotmányhoz, amit 1934-ben bocsátottak ki Ausztriában. Neustädter rendszerét három pillérre építette: az államvezetés, a gazdaság és a kultúra köré. Az államigazgatás feladata a külpolitika, a honvédelem, az igazságügy, a közrend fenntartása, vagyis azok a feladatkörök, amelyek az állami élet gerincét képezik.¹⁸⁰ A gazdaság azonban már nem autokrata, hanem demokratikus és decentralizált felépítésű, a hivatásrendek önkormányzatára épül. A négy fő hivatásrend a következő: 1. mező és erdőgazdaság, 2. önálló vállalkozók az iparban, kereskedelemben, valamint a szabadfoglalkozásúak, 3. munkavállalók az előbbi szektorokban, 4. A közszolgálatban dolgozók.¹⁸¹ Ezek a csoportok kamarákat alakítanak, és a gazdasági feladatokért felelős minisztériumokat irányítanak. A rendekben demokratikus választásokat is tartanak.¹⁸² A hivatásrendek nevéből kikövetkeztethető, hogy ez az elmélet sok szempontból eltér Spann álláspontjától, vagyis a munkaadók és munkavállalók összefogásán alapuló rendiségtől. Neustädter számára szemmel láthatólag mellékes volt, hogy ez az összefogás megtörténik-e vagy sem, nem volt szívügye a munkás- és a munkaadói álláspontok harmonizálása.

A rendszer harmadik alappillére a kultúra, amely szintén az autonómia jegyében működne, itt is rendi testületeket hívnának életre a különböző tevékenységeknek megfelelően.

A törvényhozás és a végrehajtó hatalom szintén eme három alappilléren nyugodna. Három testület irányítaná az államot: az államtanács, a szövetségi gazdasági tanács és a szövetségi kulturális tanács, 30-60-30 taggal. Az utóbbi két kamarát a hivatásrendi testületek választják meg, az államtanács tíz tagja a gazdasági tanács, tíz tagja pedig a kulturális tanács soraiból kerülne ki, tízet pedig a szövetségi elnök nevezné ki. A szövetségi kulturális, valamint a szövetségi gazdasági tanács a gazdasági és kulturális törvényhozást gyakorol-

¹⁷⁹ Uo., 24-26.o.

¹⁸⁰ Odo Neustädter – Stürmer: Der Ständestaat Österreich. Graz, 1930. 5.o.

¹⁸¹ Uo., 9.o.

¹⁸² Uo., 13.o.

ná, az államtanács a bel- és külpolitikát, a hadügyet és az igazságügyet irányítaná. Ilyen formában ez a testület tulajdonképpen felsőházi szerepkört töltene be. Tartományi képviselőket tömörítő törvényhozói testület nem szerepelt Neustädter-Stürmer koncepciójában.¹⁸³

Meglehetősen nyilvánvalóak a párhuzamok Neustädter írása és a 1934 utáni törvényhozás szerkezete között mind terminológialag mind funkcionálisan, még ha az általa leírt szervezetből hiányzott is a tartományi tanács, amely 1934 után is képviselte a tartományok érdekeit. 1936-ban ugyanő szintén megjelentetett egy könyvet „Az osztrák hivatásrendi törvényhozás” címmel, amelyben ugyanezen a hárompilléres modellen alapuló törvényhozást vázolja fel. Az 1930-as évek elején a szerző továbbra is aktívan részt vett Heimwehr-rendezvényeken, melyeken a rendiség alapelveit ismertette és népszerűsítette, és ennek az irányvonalnak konkrét lecsapódását vehetjük észre a korneuburgi eskü szövegében is. A tömeggyűlés Richard Steidle akkori szövetségi vezető ösztönzésére valósult meg, és a Walter Heinrich tollából származó beszéd egyértelműen állást foglalt az antidemokratizmus és a rendi gondolat mellett: „Elvetjük a nyugati demokratikus parlamentarizmust és a pártállamot! Helyébe a rendek önigazgatását és olyan államvezetést akarunk helyezni, amely nem a pártok képviselőiből, hanem a nagy hivatásrendek vezető személyiségeiből és népmozgalmunk legképzettebb és legkipróbáltabb férfiúiból áll!”¹⁸⁴

Azonban pár hónappal később már más szelek fújdogáltak: ekkor már maga a szövetségi vezető, Starhemberg herceg, sőt sok más Heimwehr-vezér sem mutatott érdeklődést a hivatásrendi programmatika iránt, arról nem is beszélve, hogy maga a mozgalom is súlyos belső és pénzügyi válsággal küszködött. Az 1930-as évek elején a Heimwehren belül Walter Heinrich és Hans Riehl, egy másik rendi teoretikus ideológiai befolyása valamelyest csökkent.¹⁸⁵ A helyzet majd csak 1933-ban változik meg, amikor a parlament működésének megszűnése után eszméik megvalósulása kézzelfogható közelségbe kerül.

¹⁸³ Uo., 17.o.

¹⁸⁴ A korneuburgi eskü szövege: Parteiprogramme, 402-403.o.

¹⁸⁵ Wohnout, 30.o., 32.o.

5. A hivatásrendi alkotmány megszületése

5.1. Az alkotmány kidolgozása

Miután 1933. március 4-én az osztrák parlament úgymond „kikapcsolta” önmagát, elérkezettnek látszott az alkalom, hogy a kormányoldal megreformálja a törvényhozást. Világos volt mind a keresztényszocialisták, mind a Heimwehr és a többi párt előtt, hogy soha vissza nem térő alkalom adódott az alkotmány- és házszabályreform számára.¹⁸⁶ Dollfuss és a Keresztényszocialista Párt vezetői: Vaugoin, Buresch és Kunschak a március 5-i parlamenti frakcióülésen azt a tervet vetették fel, mely szerint átmeneti ideig a kancellár rendeleti úton kormányozna, de Vaugoin azt is leszögezte: átfogó alkotmányreform nélkül nem térhetnek vissza a parlamentalizmushoz.¹⁸⁷

Ekkor merült fel első ízben, hogy a törvényhozás rendszerébe beépítik a hivatásrendi elemet is. A kormánypártoknak nem volt túl sok választásuk: kiírhattak volna új választásokat, amely a szociáldemokraták és a nácik győzelmével ér véget, és mindenképpen az egyik párt térnyerésével járt volna, vagy pedig Dollfuss javaslatára diktatúrát vezetnek be. Akkor még elég homályosak voltak ugyan az álláspontok afelől, hogy a változások miképpen menjenek végbe, de a vezető osztrák politikusok közül már többen szót emeltek a hivatásrendi képviselő bevezetése mellett, így Friedrich Funder, Vaugoin, Josef Aigner és a Heimwehr reprezentánsai is, élükön Neustädter - Stürmerrel, tehát lényegét tekintve visszatértek az 1929-es alkotmánytervezet egyik fő pontjához. Dollfuss javaslata eleinte csak abban állt, hogy a Nationalrat mellett a szövetségi gyűlést bővítsék ki a gazdasági élet képviselőivel, s ez az új fórum lenne a gazdasági törvényhozás fő szerve.

Ami a változások radikális voltát illeti, jelentős nézetkülönbségek voltak ezen a téren: Paulitsch képviselő az államrend megváltoztatását célzó kemény és erőszakos fellépés mellett érvelt, míg Josef Aigner és Richard Schmitz a törvényes, alkotmányos utat részesítette volna előnyben, Winkler, a Landbund vezetője pedig a régi parlament mielőbbi feltámasztását követelte.¹⁸⁸ Ennek

¹⁸⁶ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 167. cs., 662/1933 (29/pol-1933)

¹⁸⁷ Wohnout, 57-59.o.

¹⁸⁸ Uo., 62-63.o.

reménye azonban 1933. március 15. után teljesen elveszett, a vezető körök mondhatni minden bizalmukat elveszítették az „ancien régime”-ben.

Még a szociáldemokraták is véleményt nyilvánítottak az alkotmányreform kérdésében, s bár ezelőtt teljesen elutasították a rendi grémium gondolatát, ezúttal jelezték, hogy az alkotmány esetleges módosításában ők is szerepet játszanának. A tárgyalások folytatásával a párt központi bizottsága Robert Dannebergeret bízta meg, az azonban már nem rajta múlt, hogy semmi beleszólása nem lett a dolgok menetébe.¹⁸⁹ A Heimwehr is kifejtette álláspontját: ők a jelenlegi parlament kikapcsolását és 1930-as javaslataik megvalósítását óhajtották,¹⁹⁰ Schuschnigg igazságügyi miniszter viszont teljes közönyt árult el a rendi átalakítás programja iránt, és a köztársasági elnök kompetenciájának kibővítése mellett tette le voksát.¹⁹¹ A keresztény szakszervezetek vezetője, Leopold Kunschak is a hivatásrendi megoldást pártolta, mindazonáltal a demokratikus választási módszerek megtartásával.¹⁹² Azonban még 1933 tavasza folyamán egyfajta erőeltolódás történt a radikálisabb erők, mindenekelőtt a Heimwehr javára, amely az állam százszázalékos átalakítása mellett kardoskodott. Ez idő tájt már mind Dolfuss, mind Vaugoin azt hangoztatták nyilatkozataikban, hogy az államhatalomnak a „népképviselő új formáját” kell életbe léptetni, a hivatásrendi képviselőtestületet törvényhozói jogkörrel kell felruházni, emellett azonban a fejekben és a lelkekben is meg kell kezdődnie az erkölcsi újjáépítésnek.¹⁹³

A kancellár május elején nevezte ki kormányába Odo Neustädter-Stürmert a szociális minisztériumot irányító államtitkárként, majd a Heimwehr részéről őt vonta be az alkotmány körül május után kialakuló vitákba.¹⁹⁴ Dolfuss ekkor, 1933. május 14-én tartott nagy jelentőségű beszéde a nyilvánosság felé is jelezte a kormányzat eszmei irányváltását, és a parlamentarizmusról való lemondásról tanúskodik: „A parlamentnek és a parlamentarizmusnak az a formája, amely kimúlt, nem fog visszatérni”.¹⁹⁵

Eközben számos kormányhoz közel álló személyiség dolgozott ki alkotmánytervezetet, de lényegében egyik sem tudta a dolgok menetét

¹⁸⁹ Uo., 68-69.o.

¹⁹⁰ Uo., 73.o.

¹⁹¹ Uo., 70.o.

¹⁹² Uo., 72.o.

¹⁹³ Uo., 73-76.o.

¹⁹⁴ Uo., 81.o.

¹⁹⁵ Uo., 81.o.

érdemben befolyásolni. Katolikus értelmiségiek egy köre Josef Eberle és Richard Schmitz vezetésével olyan kétkamarás törvényhozást álmódott papírra, amelynek rendi tanácsa a tartományfőnökökből, a gazdasági élet választott képviselőiből és a tudomány, a művészet és a vallás kinevezett képviselőiből állna, s amely a Nationalrattal egyenrangú, emellett azonban az alkotmány a kormány autoritását is erősítené a két kamarával szemben. Ender vorarlbergi tartományfőnök is a kormány kompetenciájának bővítését és a Tartományi és Rendi Tanács felállítását javasolta. A szociáldemokraták a Nationalrat és az általános és közvetlen választójog megtartását akarták elérni, és a rendi kamara létrehozását sem tartották elképzelhetetlennek, az ő véleményüket azonban az alkotmány kidolgozói nem vették tekintetbe. Az árral szemben úszók közé tartozott még Ernst Karl Winter, aki élesen kritizált minden fasiszta minta szerinti alkotmánymódosítást, akárcsak Benno Karpeles, egy másik katolikus publicista. Neustädter - Stürmer szintén fellépett javaslatával, a már jól ismert hárompilléres modellel, amely egy 25-30 fős kulturális kamarát, egy 50-60 fős gazdasági kamarát és egy 30 fős államtanácsot foglalna magába, és elképzelései szerint az államtanács mindkét előbb említett intézmény felett fennhatóságot gyakorolna. Ezekre a javaslatokra általánosan jellemző volt az a vonás, hogy - kevés kivételtől eltekintve - mindegyik elvetette a nyugati mintájú parlamentarizmust, a kétkamarás rendszer felállítását és egy, a parlamenthez képest nagyobb hatáskörrel rendelkező rendi kamara létrehozását szorgalmazta, ellentétben Lugmayer koncepciójával.¹⁹⁶

Lugmayer és a Keresztény Szakszervezetek 1933 nyarán szintén körvonalaztak egy elképzelést: a választói korhatár 24 évre való felemelését és egy, felerészben a hivatásrendek érdekképviselőire létrehozott Rendi Kamara által 5 évre választott, felerészben pedig az elnök által 10 évre kinevezett, a közéletben már nagy érdemeket szerzett személyekből álló szövetségi tanács létrehozását, valamint az eddigi parlament további fenntartását tartották szem előtt. Terveik szerint hatáskörét és jogait tekintve mindkét kamara teljes értékű parlamentként tevékenykedett volna: mind a régi Nationalrat, mind pedig az újonnan létrehozott szövetségi tanács ellátta volna a törvényhozás feladatát, de egy törvény hatályba lépéséhez mindkét kamara, vagy pedig az egyik kamara és a szövetségi elnök egyetértésére lett volna szükség. A szövetségi elnök és a

¹⁹⁶ Uo., 82-89.o.

kormány rendeleti jogkörének kibővítését a javaslat nem tartotta időszerűnek, és a Nationalrat megválasztása során az általános, egyenlő és titkos választójog is érintetlen maradt volna (kivételt képeztek volna azonban a három- vagy többgyermekes családapák, akiknek a szavazata kétszeresen számított volna), mivel a második kamara elegendő ellensúlyt képezett volna a régi parlamenttel szemben. Az eddigi szövetségi tanács, a tartományok képviselőjének eszköze nem tartozott volna a törvényhozó testületek közé: a „tartományok tanácsa” azt lett volna hivatott vizsgálni, hogy egy adott törvény mennyiben sérti a szövetségi tartományok autonómiáját. Ezeket a - még a Nationalrat bevonására épülő - terveket azonban nem vette figyelembe sem a kormány, sem a hivatásrendi szisztéma kiépítői.¹⁹⁷

1933 júliusában a Duce egyik levelében arra ösztökélte Dolfuss kancellárt, hogy indítsa el végre a fasiszta átalakítás folyamatát, és ne legyen többé tekintettel a szociáldemokrata ellenzékre.¹⁹⁸ Ez az üzenet megerősítette a Heimwehrnek mint a rendiség fő kezdeményezőjének kormányon belüli pozícióját, bár a kancellár ebben a hónapban Otto Ender-t nevezte ki az alkotmány előkészítésével megbízott miniszterré. Az ő személye ekkor még sokak számára garancia volt arra, hogy a végrehajtandó változásokban megőrződik némi demokratizmus, és - mivel tartományfőnök volt ekkor is - eleget tesz majd a föderalizmus kívánságainak. Személyét a kormánypártok elfogadták, hiszen szakértelme miatt már kancellársága idején nagy tekintélynek örvendett külföldön és belföldön egyaránt.

Ender július 20-án kezdte meg tevékenységét, dr. Hugo Jäckl-lel, a kancellári hivatal alkotmányügyi hivatalának vezetőjével az oldalán.¹⁹⁹ Kezdetől fogva világos volt, hogy Endernek nehéz dolga lesz: munkája során ki kellett volna egyenlítenie mind a radikális irányvonalat követő Heimwehr, mind a demokratikusabb keresztényszocialista szárny ellentéteit. A diktatúra felé mutató politikai tendenciákat azonban ő sem volt képes lefékezni, és ez a bel- és külpolitikai nyomásnak egyaránt köszönhető volt. Ami ez utóbbit illeti, augusztus 19-20-án Dolfuss kancellár Riccionében találkozott Mussolinivel,

¹⁹⁷ Lugmayer és a Keresztény Szakszervezetek alkotmánytervét illetően ld. Anton Pelinka: *Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung in Österreich 1933-38*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1972. 287-294.o.

¹⁹⁸ Ausztria hatvan éve, 169.o.

¹⁹⁹ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 168. cs., 2267/1933, 2666/1933 (99/pol-1933)
Pester Lloyd, 1933. VII. 20.

ahol az olasz diktátor ismételtén sürgette a kormánydiktatúra bevezetését, a Heimwehr befolyásának erősítését és a fasiszta, korporatív mintájú alkotmányreformot.²⁰⁰ Ilyen körülmények között Dolfuss és Ender is kénytelen volt engedni mind a „jó tanács”, mind az alkotmányreformot követelő politikai erők nyomásának. Dolfuss 1933. szeptember 11-én megtartott trabrennplatzi beszédében le is szögezte, melyek az átalakulás alapelvei: „A parlament ...nem jön vissza, és nem is szabad visszajönnie...Rendi alapokon nyugvó, szociális, keresztény, német Ausztria államot akarunk, erős autoriter vezetéssel!...A rendi újjáépítés a feladatunk ezekben az őszi hónapokban. A hivatásrend a nép osztályok szerinti összefogásának elutasítása... Ennek a kormánynak az a feladata, hogy a hivatásrendi képviselőket külső szervezeti formáit helyreállítsa”.²⁰¹

A fejlődés iránya tehát a tekintélyuralmi rendszer kiépítése felé haladt, bár Ender ez előtt még nem akart teljesen meghajolni. A szeptember 20-ai kormányátalakítás után azonban új, a diktatórikus irányvonalat erősítő miniszterek kerültek a hatalom közelébe, Ender személye pedig kissé háttérbe szorult. Terveiben kezdetben nyáron még kétkamarás törvényhozás szerepelt,²⁰² később azonban új ötlete támadt: szerinte amíg a rendi szerveződés végérvényesen létre nem jön, addig egy ideiglenes rendi és tartományi tanácsot kellene létrehozni, amely a kormánnyal konzultálna annak intézkedéseit illetően, de egyelőre nem lenne önálló törvényhozási jogköre. Ez az ideiglenes tanács 15-25, a kormány által kinevezett tagból állna, akik részben a tartományi közigazgatás, részben a gazdasági élet képviselőiből kerülnének ki.²⁰³

Amikor a terv nyilvánosságra került, számos érdekcsoport, szervezet és személy folyamodott tagságért az új szervezetben, szám szerint kb.1000 pályázó (!).²⁰⁴ A tervnek azonban számos ellenzője volt: mindenekelőtt a Heimwehr miniszterei, de a keresztényszocialista körökből is például Schmitz és Stockinger miniszterek. Ők leginkább azt kifogásolták, hogy szerintük a konzultációk megnehezítenék a törvényhozás ügymenetét, és inkább egyes konzulensekkel szerették volna megtárgyalni az intézkedéseket. Az ellenállás

²⁰⁰ Ausztria hatvan éve, 169-170.o.

²⁰¹ Parteiprogramme, 432.o.

²⁰² Pester Lloyd, 1933. IX. 23.

²⁰³ Pester Lloyd, 1933. X. 5.

²⁰⁴ Wohnout, 110.o.

miatt végül mind Ender, mind Dolfuss elejtette a tervet,²⁰⁵ és a későbbiek folyamán már a tartományi és rendi fórum kettéválasztását szorgalmazták.

Ender álláspontja később, szeptember-október folyamán tovább módosult. Új javaslatában szintén egy kétkamarás parlament szerepelt, de négy különböző testület: az első kamarát a lecsökkentett létszámú Népgyűlés, a Rendi Gyűlés és a Tartományi Gyűlés alkotná, amelyek közül az első a politikai és kulturális törvényhozásért lenne felelős, és szerepköre, valamint megválasztásának módja megegyezne az egykori Nationalratéval, a második és harmadik testület funkciója pedig már a nevéből megállapítható. A második kamara - egyfajta felsőház - az államtanács, amely 20, a szövetségi elnök által kinevezett tagból állna, és vétójog illetné meg az első kamara döntéseit illetően. A Tartományi Gyűlés 18 tagja a tartományfőnökökből és az egyes tartományok pénzügyi referenseiből, a Népgyűlés az osztrák nemzet által megválasztott 70-80 képviselőből állna, ámde a választási korhatárt 30 évre emelnék fel, és feltétele lenne a 2-3 éves egy helyben lakás. Többes választójogot biztosítottak volna a többgyermekes családfenntartóknak, valamint azoknak, akik már több éve dolgoznak ugyanabban az üzemben, azoknak a földbirtokosoknak, akik már régóta rendelkeznek földbirtokkal, és a több mint 20 embert foglalkoztató vállalkozóknak. A Rendi Gyűlésbe a meglévő szakmai kamarák delegáltak volna képviselőiket.²⁰⁶

Ender a szeptember 26-án Bludenzban tartott beszédében méltatta a tervezetet, azt állítván, ez „igazi demokratikus” szellemben létrejött törvényhozást jelent, és másik előnye, hogy a pártpolitika gátló befolyásának véget vet.²⁰⁷ Ez a tervezet látszólag az engedmények és a kompromisszumok jegyében született: a demokrácia, a rendiség és a föderalizmus hívei színleg kaptak ugyan engedményeket, de valójában a tervezet már a diktatórikus kormányzás bevezetése felé mutatott. Az új enderi koncepció olyan kompromisszum volt, amelyet a demokratikusabb keresztényszocialista szárny (Aigner, Kunschak, Ramek) ugyan lényegében elfogadott, azonban például maga Spann élesen kikelt ellene, mondván, ez nem más, mint eszméinek a de-

²⁰⁵ Uo., 111-114.o.

²⁰⁶ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 167. cs., a bécsi nagykövetség 1933 október havi belpolitikai jelentése

²⁰⁷ Neues Wiener Abendblatt, 1933. IX. 24.

mokrácia gyűlölt eszményeivel való felhígítása. A Reichspost, a konzervatív keresztényszocialista párt szócsöve is azt állította, hogy az alkotmánytervben megvalósult rendiség és a demokrácia együttélése hosszabb távon tarthatatlan (1934. január), Neustädter-Stürmer és Draxler pedig - Mussolinivel egyetértésben - „a fasiszta gondolatvilág megvalósítását és a korrupt pártállam maradéktalan megsemmisítését” követelte. Mivel ez a javaslat sem nyerte el maradéktalanul minden érdekcsoport támogatását, Ender is belátta, hogy szükség lesz még némi átalakításra ezen a tervezeten is.²⁰⁸

Szintén 1933 szeptemberében látott napvilágot a kereskedelmi kamarák által kidolgozott alkotmánytervezet, amely egy két kamarából álló ideiglenes törvényhozást képzelt el. Az első kamara az eddigi parlamentet foglalná magába, feladata a politikai és kulturális ügyek tárgyalása, míg a másik kamara, a rendi tanács, a kereskedelmi, mezőgazdasági, valamint munkás- és alkalmazotti kamarák delegáltjait tömörítené, hatáskörébe gazdasági, szociális, vám- és kereskedelmi ügyek tartoznának, ezenkívül a két testület közösen döntene a költségvetés és a pénzügy kérdéseiben. A tervezett két kamara már meglévő szerveződésekben alapulna, ilyen szempontból tehát megszervezése viszonylag könnyen ment volna, a javaslatot azonban a kormányzat nem vette figyelembe.²⁰⁹

1934 elejére a demokrácia mellett kiálló csoportok hangja egyre inkább elhalkult, és a következő alkotmányjavaslat is ezt a szellemiséget tükrözte. Ender 1933 decemberében és 1934 januárjában dolgozott az új javaslaton, és közben december 23-án a Vorarlberger Volksblattban megszellőztetett néhány pontot ebből a javaslatból, így kommentálva a fejlődést: „A háború utáni demokratikus hullám... veszélyt jelentett az állami tekintély számára... Az elmúlt évek alkotmányai a liberális, individualista világnézetre épültek. A szám uralt mindent... Eljött az idő, hogy elkanyarodjunk a liberális tévutaktól”.²¹⁰ Ebben a nyilatkozatban még inkább megfigyelhető, hogy az alkotmányminiszter mennyire a tekintélyelv szószólóinak befolyása alá került.

²⁰⁸ Wohnout, 122-127.o.

²⁰⁹ Karl Haas: Zum Problemkomplex „Wirtschaftsverbände und Ständestaat”. In: Das Juliabkommen von 1936. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1977. 328-342.o. 331.o.

²¹⁰ Wohnout, 130-132.o.

1934. február 1-én Ender a minisztertanács elé terjesztette az új javaslatot. Ebben már nem esett szó nemzetgyűlésről és a parlamentarizmus régi formájáról, a javaslat nagyjából a végleges alkotmányszöveg formáját viselte magán, pár dologtól eltekintve. Az államforma köztársaság maradt ugyan, de a „demokratikus” jelző elmaradt mellőle. A négy tanácskozó és döntéshozó szerv mellé beiktattak egy ún. „pénzügyi kamarát” is, amely a költségvetésről, az államszerződésekről és más, kulturális és gazdasági szempontból egyaránt megvizsgálandó törvényjavaslatokról lett volna hivatott dönteni 39, a négy tanácskozó szerv által választott taggal. A törvényhozás menete is megegyezett szinte a véglegesen elfogadottal. Új elemet képviselt az a tényező, hogy a törvénykezdeményezés jogát és a nyilvánosságot száműzték a törvényhozásból, hogy a demagógia ne nyerhessen itt tért, és a közvetlen képviselőválasztást is eltörölték. Az új tervezet egyértelműen az autoriter komponens további erősödéséről tanúskodott.²¹¹ A javaslatot a kormánytagok nem hozhatták nyilvánosságra egészen az alkotmány végleges verziójának elkészüléséig. A szociáldemokraták ezt a koncepciót elutasították, ami érthető is, mivel képviselőiknek voltak bizonyos feltételeik, amelyekhez az új alkotmány elfogadását kötötték. Ilyen feltétel volt az általános, egyenlő és titkos választójog megtartása, a Nationalrat ellenőrzési joga a gazdasági kamara tevékenysége felett, a hivatásrendi berendezkedés demokratikus alapon történő megszervezése és a szakszervezetek beleszólásának megőrzése a rendek ügyeibe, állami tekintélyuralmi beavatkozás nélkül.²¹²

Az események alakulása azonban túllépett a szociáldemokratákon: külföldi és Heimwehr-nyomásra 1934 februárjában megsemmisítették a szociáldemokráciát és annak fegyveres szervezetét, a Schutzbundot. Az alkotmányreform megtárgyalásába 1933 szeptemberétől kezdve be sem vonták őket. A februári harcok meghozták az óhajtott diktatórikus fordulatot, már csak az államrendszer szalonképessé tétele volt hátra, és eme feladat a kidolgozandó alkotmányra hárult.

A Heimwehr csillaga a februári események után egyre jobban felfelé ívelt. Ennek jele volt az is, hogy Neustädter–Stürmer kapta a kormányátalakítás után a szociális miniszter reszortját, erősítve ezzel befolyását az alkotmány ki-

²¹¹ Uo., 134-137.o.

²¹² Uo., 139-141.o.

dolgozásában. A március 12-i minisztertanácsi ülésen ismét az alkotmány volt napirenden. Mindannyian egyetértettek abban, hogy az alaptörvényt nem lehet rögtön életbe léptetni, hanem a hivatásrendi berendezkedés megszerveződéséig átmeneti időszakot kell biztosítani, akár 10 – 15 évre is. Elvetették a pénzügyi kamara gondolatát, viszont ehelyett egy szövetségi tanács felállítását javasolták, amely az új alkotmányban végül az egyetlen törvényhozó szerv lett a tanácskozó szervek mellett. Vita tárgya volt az is, hogy a kinevezett és választott tagok aránya milyen legyen a tanácskozó szervezetben. Végül Dollfuss álláspontja diadalmaskodott, aki a szövetségi gyűlésben 20 államtanácsból, 10 kulturális tanácsból, 20 gazdasági tanácsból és 9 tartományi tanácsból delegált képviselőt képzelt el, így az (elvileg) választott és kinevezett tagok arányszáma 30 – 29 lett.²¹³

Március 20. és 29. között zajlott le az alkotmánytervezet első olvasása a minisztertanácsban. A tárgyalások során véglegesítették a törvényhozási eljárás menetét,²¹⁴ megszüntették a képviselők immunitását,²¹⁵ s úgy döntöttek, hogy az átmeneti időszakban választás helyett a képviselőket a szövetségi elnök nevezi majd ki.²¹⁶ Viták folytak még a szövetségi tanács összetételéről és létszámáról, de ebben a kérdésben végül Dollfuss már ismertetett álláspontja érvényesült.²¹⁷ A hadsereg törvényhozásban való képviseletének kérdését is tárgyalták, de a minisztertanács végül Neustädter – Stürmer kivételével egyöntetűen elutasította ezt a lehetőséget.²¹⁸

A második olvasást a minisztertanácsban április 14 – 18. között tartották, ekkor azonban már csupán részletkérdésekről folyt a vita. Ilyen volt az a kérdés is, amit már az előző olvasat során is tárgyaltak, miszerint a kinevezett képviselők kinek a javaslatára kerüljenek be a törvényhozás szerveibe: az államelnökre vagy a kancelláréra. Dollfuss az előbbi ellen élesen tiltakozott, Ender miniszter viszont ebben a kérdésben nem engedett, így a végleges verzió a kancellári ellenjegyzést és nem annak javaslati jogát fogadta el (az már más kérdés, hogy Miklas szövetségi elnök ténylegesen Schuschnigg kancellárra bízta 1934 októberében a törvényhozó szervek összetételének

²¹³ Uo., 146-147.o.

²¹⁴ Pester Lloyd, 1934. III. 26.

MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 168. cs., 963/1934 (41/pol-1934)

²¹⁵ Pester Lloyd, 1934. III. 23.

²¹⁶ Pester Lloyd, 1934. III. 21.

²¹⁷ Pester Lloyd, 1934. III. 28.

²¹⁸ Wohnout, 151.o.

megállapítását).²¹⁹ A tanácskozó szervezetbe delegálandó ún. hazafias érzületű állampolgárok kérdésében a Hazafias Arcvonal-beli tagságot fogadták el fő kritériumnak. Neustädter–Stürmer kifogásolta, hogy a tartományi tanácsban nem a tartományfőnök helyettesei, hanem pénzügyi referensei foglalnak helyet, ugyanis ha az ő álláspontja valósult volna meg, a Heimwehr képviselői révén nagyobb kormányzati befolyásra tett volna szert: terve azonban megbukott Ender ellenállásán. A törvényjavaslatok véleményezését illetően is volt kontrapozíció abban a tekintetben, hogy ezek elutasítása esetén módosító javaslatokat tehet-e a szövetségi gyűlés, avagy nem, s ez a kérdés végül az előbbi álláspont javára dőlt el. A minisztertanács döntése alapján a költségvetési vitákról is kizárták a nyilvánosságot, bizonyos időhöz kötötték a költségvetési terv elfogadását, és elutasították a Heimwehr javaslatát, amely azt szorgalmazta, hogy a szövetségi elnököt ne a polgármesterek, hanem közvetlenül a nép válassza.²²⁰ Nagy vita folyt még arról, hogy a kormány rendeleti úton kibocsáthat-e olyan törvényt, amit a gazdasági és a kulturális tanács előzőleg elutasított, ezen intézmények feloszlata nélkül, de a Heimwehr eme javaslata nem talált helyeslésre.²²¹

Április 24-én a végleges alkotmányszöveget a minisztertanács egyhangúlag elfogadta, és a hadigazdasági felhatalmazási törvény (a továbbiakban: KWEG) alapján 30-án életbe léptette, mindazonáltal még a régi Nationalratot is össze kellett hívni, hogy az alkotmánymódosítás formai követelményeinek eleget tegyenek.²²²

A kormányzat részéről az április 24-i újságoknak adott nyilatkozatok kiemelték az alkotmány demokratikus jegyeit, a nép közreműködését a képviselők megválasztásában, bár az Österreichischer Volkswirt az új alaptörvény demokratikus voltában - főleg a kormány szükségrendeleti kompetenciájának megléte miatt - meglehetősen kételkedett. Április 28-án a kancellári hivatalban Otto Ender sajtókonferenciát tartott, amelyen kifejtette véleményét az új, egészséges demokráciáról, ami számára a rendi önkormányzattal volt egyenlő. Szerinte igaz ugyan, hogy a kormány hatáskörét is erősíti az új alkotmány, de azt tagadta, hogy fasiszta eszmék játszottak volna

²¹⁹ Uo., 199.o.

²²⁰ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 168. cs., 1268/1934 (63/pol-1934)

²²¹ Wohnout, 152-157.o.

²²² Pester Lloyd, 1934. IV. 24.

szerepet megalkotásakor. Nézetei szerint a törvényhozás sokkal inkább a rendi demokratizmus formáját viseli magán, és büszkén emlegette, hogy a „Quadragesimo anno” eszményei osztrák földön valósulnak meg első ízben.²²³ Hogy Ender állításaiban mi felelt meg az alkotmány realitásának, az a 6. fejezetben vizsgálat tárgya lesz.

5.2. Az alkotmány életbe léptetése

Érdemes némi figyelmet szentelni arra, hogyan, milyen módon léptették életbe a hivatásrendi alkotmányt Ausztriában, miképpen ment ez az eljárás végbe, már csak azért is, mert érdekes kettősségről tesz tanúbizonyságot. Tudniillik ez kétféleképpen történt meg: egyrészt egy szükségrendelet segítségével, másrészt az újra egybehívott parlament is aktív szerepet vállalt a kihirdetésében.

A szükségrendelet kibocsátásához az alapot az 1917. július 24-én kibocsátott hadigazdasági felhatalmazási törvény (a továbbiakban KWEG) teremtette meg, amely kimondta: „A kormányt felhatalmazzuk, hogy a háború által előidézett rendkívüli körülmények időtartama alatt rendeleti úton tegye meg a szükséges intézkedéseket a gazdasági élet támogatására és újjászervezésére, a gazdaságban okozott károk helyreállítására és a népességnek élelmiszerekkel és más létfontosságú árucikkkel való ellátására” (KWEG, 1. §). Azonban a kormány köteles ezeket az intézkedéseket a Reichsrat elé bocsátani, mihamarabb ez lehetséges, és – ha ezt az adott körülmények szükségessé teszik – az elfogadja avagy hatályon kívül helyezi ezeket a rendelkezéseket. Az 1920-ban kiadott alkotmányhoz csatolt átmeneti alkotmánytörvény a rendeleti hatáskört a szövetségi kormányra és a miniszterelnökre ruházta át (7. §, 2. bekezdés). Érdemes azonban e helyen megfigyelni ezt a hadigazdasági felhatalmazási törvényre vonatkozó mondatot: „Azt az időpontot, amelytől kezdve a fent említett rendkívüli körülményeket megszűntnek kell tekinteni, egy külön szövetségi törvény állapítja meg”. Ilyen törvény a későbbiek folyamán nem született meg, talán a törvényhozók figyelmetlensége miatt, vagy akár azért, mert a háború által előidézett rendkívüli

²²³ Pester Lloyd, 1934. IV. 29.

állapotot sokak számára Kis-Ausztria életképtelensége – vagy inkább állítólagos életképtelensége – jelentette.

Arra a kérdésre azonban nincsen egyértelmű válasz, hogy a hadigazdasági felhatalmazási törvény érvénytelenítése azért nem következett volna-e be, mert voltak olyan kormánypolitikusok, akik ezt később szükség esetén elő akarták volna varázsolni a tarsolyukból. Annál is inkább, mivel 1929-ben az alkotmánymódosítás során a köztársasági elnök szükségrendeleti hatáskörét is kibővítették, s ezért a továbbiakban a hadigazdasági felhatalmazási törvény alkalmazása nem látszott célszerűnek. Az 1920-as alkotmány (a továbbiakban: BVG) 18. §-a a következőképpen rendelkezik: „Ha a nemzetgyűlés nem ülészik, nem tud időben összeülni vagy tevékenységében erőszak által akadályoztatva van, a köztársasági elnök a szövetségi kormány javaslatára azonnali intézkedéseket hozhat abból a célból, hogy a közösség számára nyilvánvaló és helyrehozhatatlan károkat elhárítsa. Ezeket a rendeleteket azonban négy héten belül a nemzetgyűlés elé kell terjeszteni, amely vagy törvényerőre emeli azokat, vagy elutasítja. Ezek a rendelkezések azonban nem érinthetik az alkotmányt, és nem jelenthetnek tartós anyagi megterhelést a szövetség, a tartományok, a kerületek, az önkormányzatok vagy a szövetség állampolgárai számára”.

Jelenleg tehát két olyan törvénnyel állunk szemben, amelyek alapján szükségrendeleteket lehet életbe léptetni: az 1917-es hadigazdasági felhatalmazási törvénnyel, valamint az Osztrák Köztársaság szövetségi alkotmányával, amelyet 1929-ben módosítottak a köztársasági elnök jogkörének kiterjesztésével. A Dollfuss-kormány azonban a hadigazdasági felhatalmazási törvényt választotta, hogy rendeleteit valamiképpen igazolja, figyelmen kívül hagyva eljárása során a köztársasági elnököt, Wilhelm Miklast is. A felhatalmazási törvényt elvileg csupán a gazdasági élet területén lehetett volna alkalmazni, márpedig egy alkotmány életbe léptetése nem kifejezetten tartozik ebbe a hatáskörbe.

De vajon miért nem nyúltak akkor a már meglévő szövetségi alkotmányhoz, hogy az intézkedéseket szentesítsék? Egyrészt nem akarták a köztársasági elnököt bevonni az általuk eltervezett intézkedések menetébe, másrészt pedig az alkotmány kifejezetten tiltja, hogy rendeletek útján egy alkotmánytörvényt megváltoztassanak vagy akár újat léptessenek életbe,

harmadrészt pedig a rendeleteket a nemzetgyűlésnek kellett volna jóváhagynia, az pedig akkoriban éppen nem működött, hiszen 1933. március 15-én rendőri úton feloszlatták. Maradt tehát a hadigazdasági felhatalmazási törvény, a szövetségi kormány engedelmes eszköze 1932. október 1. óta, mikor is a kormány dr. Robert Hecht, Dollfuss kancellár jogtanácsosa javaslatára e törvény alapján az első szükségrendeletet meghozta a Creditanstalt 1931-es összeomlása miatt felelősségre vonandó bankvezetők ügyében. Ezt a szükségrendeletet a későbbiek folyamán aztán továbbiak is követték. Miklas elnök egyáltalán nem avatkozott bele az eseményekbe, bár a parlament 1933. március 15-i feloszlata után neki meg lett volna a lehetősége arra, hogy a nemzetgyűlés házszabályát kiegészítse egy olyan rendelettel, amely lehetővé tette volna a házelnökség megválasztását (az elnökség tagjai tudniillik egymás után lemondtak tisztségükről a kérdéses napon).

Már említettem, hogy az alkotmányt egyrészt rendeleti úton, másrészt parlamenti jóváhagyással is elfogadtatták, nyilvánvalóan valamilyen legitimációs kényszer által vezéreltetve. A rendeleti úton történő bevezetés úgy történt meg, hogy az 1934. április 30-án a Nationalrat által elfogadott felhatalmazási törvény (a továbbiakban: EG) először hatályon kívül helyezte a régi alkotmány 44. és 50. §-át (EG, 1. §) (ez a két cikkely azt mondta ki, hogy a szövetségi alkotmány teljes megváltoztatását népszavazással, részlegesen pedig a Nationalrattal kell elfogadtatni, valamint azt, hogy minden politikai államszerződéshez, és azokhoz is, amelyek egy érvényben lévő törvényt változtatnak meg, a Nationalrat hozzájárulása szükséges), egyszerűen törvénybe iktatta az új alkotmányt (EG, 2. §), majd feloszlatta a törvényhozást és annak hatáskörét **a kormányra** ruházta át (EG, 3. §). Ezzel a minisztertanács saját magát törvényhozó kompetenciával ruházta fel, ami tulajdonképpen feleslegessé tette a törvényhozás alkotmányos módját, és ami lehetővé tette a szövetségi kormánynak, hogy akár semmibe is vehesse mind a régi típusú, mind a hivatásrendi törvényhozás szabályait. Egyébként a felhatalmazási törvény alapján a kormány csupán addig gyakorolhatta volna a rendeleti úton való kormányzást, amíg az alkotmány IV. fejezete hatályba nem lép, vagyis 1934. XI. 1-ig. Azonban az 1934. június 19-én kibocsátott átmeneti alkotmánytörvény (Verfassungsübergangsgesetz, a továbbiakban: VÜGG) 56. §, 2. bekezdése a

szükségrendeleti kompetencia időbeli korlátait egy azt megszüntető későbbi rendelkezésig tolta ki, ez a rendelkezés viszont sohasem született meg.

Mind a felhatalmazási törvény, mind az új alkotmány elfogadásához a parlament újbóli összehívására volt szükség, ami már nem volt, és nem is lehetett az a törvényhozói testület, amely első ízben 1930-ban, megválasztása után ült össze. A széksorokból ugyanis hiányoztak a szociáldemokraták, akiknek a mandátumát az 1934. februári véres harcok után megszüntették, valamint erre a sorsra jutott néhány nagynémet párti képviselő is, akiket őrizetbe vettek, mivel túl közel álltak a náci párthoz, és ezzel kormányzat iránti hűségük is megkérdőjeleződött.

1934. április 27-én adta ki a szövetségi kormány azt a rendelkezést, amely a nemzetgyűlés újbóli összehívásához volt szükséges. Ennek értelmében a parlamenti házszabályok közé iktattak egy módosítást, amely így szólt: (a parlamenti házszabály 38/a. §-a): „Ha mindhárom elnök lemond hivataláról, akkor a legerősebb pártnak azt a képviselőjét, aki az előző elnökségnek is tagja volt, bízzák meg a nemzetgyűlés elnöki teendőinek ellátásával az új elnök megválasztásáig.” És mivel a Keresztényszocialista Párt volt a legerősebb a baloldal kizárása után az osztrák nemzetgyűlésben, eme rendelet alapján Rudolf Ramek (aki a szövetségi kancellári tisztséget is betöltötte 1924 és 1926 között) lett az a személyiség, aki az „osztrák demokrácia temetésén” elnökölt. Azonban a „legerősebb” pártnak már ugyanúgy meg voltak számlálva a napjai, mint a Szociáldemokrata Pártnak 1934 februárjában, mivel az ébredező Hazafias Arcvonal gyűjtőmozgalom vezetősége már tervezgette, hogy valamennyi „hazafias” orientációjú pártot és „hazafias” gondolkodású állampolgárt egy nagy szervezetbe tömörít, és ezzel tulajdonképpen állampárttá deklarálja magát. Az már más kérdés, hogy ez az egységesítés igazából sohasem sikerülhetett, egyrészt a Heimwehr ellenkezése miatt, másrészt azért sem, mert a legitimistáktól kezdve egészen a munkássághoz közel álló Soziale Arbeitsgemeinschaft-ig túlságosan is sok irányzat képviseltette magát az Arcvonalban.²²⁴

Ramek április 30-ra hívta össze az immáron csonka parlamentet, hogy az az alkotmányt legitimálja, vagy legalábbis valamilyen legitim színezetet adjon

²²⁴ Ludwig Reichhold: Kampf um Österreich. Die VF und der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. ÖBV, Wien, 1984. 172.o.

életbe léptetésének, azonban a 165 képviselőből csak 76 lehetett jelen. Az ülés megnyitását 10 órára tűzték ki, de csak 10 óra 30 perckor kezdődött: a félórás késést nem láthatták előre sem a honatyák, sem a kormány. Az ülésre igyekvő, azt megtekinteni szándékozó polgárokat erősen megrostálták, és viszonylag kevés karzati belépőjegyet osztottak ki ezen a napon. Az épületet nagy létszámú rendőri készség vette körül.

Rudolf Ramek elnök a következő szavakkal nyitotta meg a parlament (1945-ig utolsó) ülését: „Folytatom a félbeszakadt ülést”, utalva ezzel az 1933. március 4-i eseményekre, amikor is a nemzetgyűlés működésképtelenné vált. Az elnök először megemlékezett az azóta elhalálozott képviselőkről, és képviselői mandátummal ruházta fel az elhunytak helyébe lépő honatyákat. Ezek után Desiderius Hampel, a Nagynémet Párt képviselője emelkedett szólásra. Kijelentette, hogy az ülést házszabályellenesen hívták össze, és pártjának felfogása szerint az újbóli összehívásra nem létezik más mód, mint a parlament feloszlatása és új választások kiírása. Ezek után leszögezte, hogy a Ház csak az összes (165) képviselő jelenlétében hozhatja meg határozatait, ennél fogva az alkotmány elfogadását sem lehet ilyen módon keresztülvinni (bár a régi alkotmány ennek a megállapításnak kissé ellentmondott: a 44. § 1. bekezdése szerint alkotmányos érvényű törvényeket tényleg a képviselők legalább felének a jelenléte esetében fogadhat el a Nationalrat, és a jelenlévők 2/3-ának szavazata szükséges ezeknek elfogadásához, a 44. § 2.bekezdése értelmében pedig az alkotmány teljes megváltoztatását népszavazásra kell bocsátani). Az elnök ezzel szemben megállapította, hogy az ülést a szövetségi kormány rendelete alapján hívták egybe, a rendelet jogilag hatályba lépett, és ennél fogva kötelező érvényű. Miután sem Hampel képviselő, sem mások nem terjesztettek elő konkrét javaslatot, az elnök feltételezi, hogy a nemzetgyűlés egyetért a nyilatkozatával. Ramek ezután az ülést berekesztette, és a következőt néhány perccel későbbre, 11 órára hívta össze. A javaslatot a jelenlévők vita nélkül elfogadták.

11 órakor a Nationalrat újabb ülésre ült össze: néhány percnyi tanácskozás után a félbeszakadt ülést újból megnyitották, s ezen jelen volt a kormány összes tagja, élükön Dollfuss szövetségi kancellárral. Az elnök közölte, hogy a kormány 451, 1933 márciusa óta kibocsátott szükségrendeletet terjeszt a Nationalrat elé, amelyeket a hadigazdasági felhatalmazási törvény

alapján hozott meg, valamint beterjeszti az új alkotmányt és az alkotmánnyal kapcsolatos felhatalmazási törvényt. Már korábban, az előző, 10 óra 30 perckor kezdődött ülés befejezése után összeült a parlament alkotmányjogi bizottsága, hogy megtárgyalja az alkotmányt és az azzal összefüggő törvényeket.

Az elnök beszéde után ismét Hampel nagynémet képviselő emelkedett szólásra, aki kijelentette, hogy minden rendelet, amit a hadigazdasági felhatalmazási törvény alapján bocsátott ki a kormány, alkotmányellenes, és ezeket a rendeleteket nem kézbesítették ki a Nagynémet Párt számára. Hampel ezek után élesen kikelt az ellen, hogy a nemzetgyűlés alkotmányellenesen egybehívott ülése határozatot hozzon egy olyan rendelet ügyében, amely teljesen megváltoztatja az alkotmányt, mert még egy szabályszerűen egybehívott ülés sem vehetett volna tudomásul az alkotmánynak teljesen ellentmondó szükségrendeleteket. Erre az elnök, Ramek kijelentette, hogy nem veheti tudomásul Hampel képviselő kijelentéseit. A beterjesztett javaslatokat az alkotmányjogi bizottság elé utalták, amely nem emelt kifogást a rendeletek ellen. Ezért az elnök azt javasolta, hogy a beterjesztett törvényjavaslatokat haladéktalanul tűzzék az ülés napirendjére, és azonnal tárgyalják le őket. A javaslatot a jelen lévő két nagynémet képviselő, Foppa és Hampel kivételével elfogadták, még a Landbund két képviselője, köztük Tauschitz berlini osztrák nagykövet is mellette szavazott.

Ezután Linsauer keresztényszocialista párti képviselő terjesztette elő az alkotmányjogi bizottság jelentését a letárgyalandó javaslatokról. Ezek ellen most Foppa szólalt fel elsőként, mondván, ezek csupán a Keresztényszocialista Párt határozatai, és nem törvények, valamint ismételten hangsúlyozta, hogy elfogadásukhoz az egész parlament jelenléte lenne szükséges. A szavazás ebben a formában így nem más, mint egy kisebbség erőszaktétele a többséggel szemben, és szóban indítványozta, hogy népszavazás döntsön a javaslatokról (A régi alkotmány szövege értelmében egyébként tényleg ez lett volna szabályszerű, de felettébb kétséges, hogy a javaslat megkapta volna-e a szavazás során a szükséges többséget, mivel a náci-nagynémet párthívek, valamint a szociáldemokraták támogatói valószínűleg nem szavazták volna meg a javaslatot. Az 1932. áprilisi tartományi választásokon tudniillik ez a két irányzat hódította el a szavazatok nagy részét a polgári pártok elől, és azóta –

bár tényszerű adatok nem állnak rendelkezésre – ez a folyamat még inkább éreztette hatását az egyes pártok szavazóbázisára).

Hermann Foppa ellenvetésére Aigner keresztényszocialista párti képviselő válaszolt, aki kifejtette, miért volt szükséges az alkotmányt megváltoztatni és új politikai berendezkedést életre hívni a hivatásrendi gondolat jegyében. Linsauer képviselő ezután háláját fejezte ki a szövetségi kancellárnak és munkatársainak, és Isten és a Szűzanya áldását kérte az osztrák népre és hazára.

A parlament ezek után felkészült a szavazásra, de még mielőtt sor került volna erre, Hampel képviselő ismételten tiltakozott a szavazás megejtése ellen a jelenlévők csekély számával érvelve. Az elnök válaszában kijelentette, hogy a képviselők a szavazáson elegendő számban vannak jelen, mivel a Nationalrat képviselőinek több mint fele jelen van az ülésen (Mindamellett ez az állítás igencsak sántított, mivel 76 fő a 165-nek csupán 46 %-a. Az elnöknek csak akkor lett volna igaza, ha eltekintünk a mandátumuktól megfosztott képviselőktől).

Ezután a képviselők rátértek a szavazásra. Ennek során a kormány által előterjesztett rendeleteket és az alkotmányt, valamint az azzal összefüggő törvényeket a nemzetgyűlés túlnyomó többsége elfogadta, 74 igen és 2 nem arányban, csupán a két nagynémet képviselő szavazott nemmel.

Ha a jogi aktust az előző alkotmány 44. § -a értelmében nézzük, az formailag nem volt érvényes, hiszen a képviselőknek csupán kevesebb mint fele volt jelen a Nationalrat üléstermében, még ha a jelenlévők több mint 2/3-a hozzájárulását is adta a hivatásrendi alkotmány bevezetéséhez. A jelenlévők viszont nem képviselték maradéktalanul a nép akaratát: még ha csupán a számszerű adatokat nézzük, a 165-ből csupán 74 fő szavazott az új alkotmány életbe léptetése mellett, azaz a régi parlament képviselőinek 45 %-a, s emellett még azt is figyelembe kell venni, hogy a nemzetiszocialista párt – amely nem képviseltette magát az osztrák nemzetgyűlésben – népszerűsége az 1930-as parlamenti választások óta jelentősen megnőtt. Ha tekintetbe vesszük még azt is, hogy a szociáldemokratákat is kizárták a parlamenti munkából, pedig a parlamenti mandátumok 43,5 %-át birtokolták, akkor elmondhatjuk, hogy e politikai irányzatoknak nem állt módjukban véleményt nyilvánítani az új osztrák állami berendezkedésről, következésképp az alaptörvény népszuverenitás általi

legitimációjáról és a törvényességről szó sem eshet. Az alaptörvényt különben is népszavazáson kellett volna elfogadtatni (44. §, 2. bekezdés), viszont ez nem történt meg, hanem - mintha csak a régi alkotmány egyes részeit módosították volna – a parlament elé került.

Miután az elnök megállapította a szavazás végeredményét, a két nagynémet képviselő ismét felszólalt, a következőket mondva: „Ünnepélyesen tiltakozunk a szavazás illetén módja ellen”. Ennek a tiltakozásnak azonban már nem sok hatása volt, s mindezek után mindketten elhagyták a nemzetgyűlés üléstermét. Az elnök ezt követően köszönetet mondott a jelen lévő képviselőknek, kinyilvánította bizalmát a kancellár iránt, majd a következő szavakkal rekesztette be az ülést: „Isten legyen Veled, osztrák hazám!”

Miután a szavazás megtörtént, a határozatokat megküldték a szövetségi tanácsnak is, hogy az – mint feljebbviteli fórum – jóváhagyja az elfogadott törvényeket és az alkotmányt. A szövetségi tanács még aznap délután, fél 3-kor megtartotta ülését, amely alig egy óráig tartott, s ennek nagy részét is az tette ki, hogy szünetet rendeltek el, mely alatt az alkotmányjogi bizottság megtárgyalta a már megküldött alkotmányszöveget. A bizottság fél óráig foglalkozott az anyaggal, s ezzel rekordidő alatt sikerült megbeszélnie a vitás kérdéseket. A szavazás során a jelen lévő 36 tanácsstag közül mindössze hárman szavaztak nemmel, vagyis az elfogadás ellen, mindnyájan a Landbund képviselői voltak, s közülük is csupán Fellsinger képviselő tiltakozott, nem a törvények, hanem azok életbe léptetésének módja ellen, és ezután kisvártatva ki is vonult az ülésről.²²⁵

Az alkotmányt tehát elfogadta egyrészt a nemzetgyűlés, másrészt a szövetségi tanács, és az életbe léptetés formailag legitim volt. A dolognak azonban akadt jó néhány „szépséghibája”, amelyek az embert pont az eljárás érvénytelen és sok szempontból jogszabályellenes voltáról győzik meg. Ezek közé számított az alkotmány rekordsebességű elfogadása mindkét fórum részéről, illetve eme fórumok képviselőinek hiányos létszáma (mivel a hiányzó szociáldemokrata párti képviselők mandátumuk megvonása miatt nem voltak jelen, s valószínűleg már internálótáborban vagy házi őrizetben raboskodtak), a parlament összehívásának módozata, értve ezalatt a házszabály módosítását, amelyre a hadigazdasági felhatalmazási törvény nem a legalkalmasabb jogalap,

²²⁵ Magyar Hírlap, 1934. V. 1.

és végül pedig az a tényező, hogy népszavazás kiírása helyett ezen a fórumon döntöttek el Ausztria alkotmányának sorsát. Schuschnigg kancellár is elismeri később emlékirataiban, hogy az alkotmány bevezetésének jogalapja elég gyenge lábakon állt, mert sem a hadigazdasági felhatalmazási törvény érvényessége nem indokolta eléggé a rendeleti úton történő életbeléptetést, sem a kvázi–parlamentáris módon történő elfogadás nem jelenthetett elegendő indokot a népszavazással szemben.²²⁶ És végül meg kell azt is jegyeznünk, hogy a felhatalmazási törvény is, amit pár nappal az alkotmány előtt bocsátott ki a kormány, lehetőséget nyújtott a végrehajtó hatalomnak arra, hogy a majdan létrejövő törvényhozást negligálja, semmibe vegye, hiszen általa a kormány jogot kapott arra is, hogy saját maga léptessen életbe rendeleti úton törvényeket.

Az alkotmány kihirdetésének és életbe léptetésének időpontjaként az alkotmány előkészítői és kidolgozói május 1-jét jelölték ki, ami köztudomásúlag a munka ünnepe világszerte. Az ezen a napon Bécsben rendezett ünnepségeken azonban már nem a munkásmozgalom ünnepelt, hanem a rendiség Ausztriája, és nem vörös lobogókkal, hanem mankóskeresztes zászlókkal és a hivatásrendek felvonulásával zajlottak a látványosságok. Az ünnepi tribünön jelen volt Miklas köztársasági elnök, Dollfuss szövetségi kancellár és a kabinet tagjai, valamint a bécsi városi tanács, a „Bürgerschaft” vezető testülete is, Richard Schmitz polgármesterrel az élen. Az ünneplők között feltűnően sok volt a rendőr és a Heimwehr – tag, hogy megőrizték a felvonulás rendjét, és megelőzzék az esetleges náci vagy szociáldemokrata részről kiinduló rendháborításokat. A négy órás felvonulás során a hivatásrendek díszes ruhába öltözött képviselői hódolatukat fejezték ki Miklas elnök és a kormány tagjai előtt, legalábbis jelképesen (már csak azért is csupán jelképesen, mert a hivatásrendek közül addigra még egyet sem szerveztek meg). Mind a hét rend tiszteletét tette ünnepi és alkalomhoz illő, hivatásukat jelképező ruhában: először a tudományok, a művészetek és az egyház, azután a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a pénz–és hitelélet, a szabadfoglalkozásúak, majd a közalkalmazottak hivatásrendje is. Rendzavarás itt nem történt, azonban Bécs külvárosi negyedeiben a szociáldemokraták tün-

²²⁶ Kurt Schuschnigg. Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschluss – Idee. Verlag Fritz Molden, Wien – München – Zürich, 1969. 102.o.

tetéseket szerveztek, amelyeket a rendőri alakulatok hamar felszámoltak, a nácik pedig horogkeresztes rölapokat szórtak szét, különösen azon a helyen, ahová az ünnepi felvonulást szervezték, s mivel arra már nem volt idő, hogy az utcákat megtisztítsák, az ünnepi menet a horogkeresztes lapocskákon volt kénytelen keresztülvonulni.²²⁷ Mindezek a megmozdulások nem voltak jelentősek, de azért jelezte a hatalom birtokosainak, hogy – még ha nem is vesznek róla tudomást vagy negligálják – léteznek az országban ellenzékiek, akik nem feltétlenül értenek egyet a születendő hivatásrendi Ausztria gondolatával.

Megemlítenék még egy érdekes mozzanatot, amely a már említett nemzetgyűlési üléssel áll kapcsolatban. Ugyan a legtöbb szociáldemokrata képviselőt internálótáborba zárták vagy házi őrizetben tartották, mégis akadt valaki, aki megkísérelt tiltakozni a jogtalanság ellen, méghozzá Friedrich Adler képviselő, aki nyílt levelet intézett Ramekhez, a parlament elnökéhez. A levél a következő szöveget tartalmazta: „Hivatalosan nyilvánosságra hozták, hogy Ön a nemzetgyűlés tagjait április 30-ra ülésre hívja össze. Az Ön meghívása alapján úgy érzem, hogy jogom volna ezen az ülésen részt venni. Tiltakozni akarok az ellen, hogy a szociáldemokrata képviselőket nem hívták meg. Tiltakozni akarok az ellen, hogy a parlament legerősebb pártját mellőzték akkor, amikor elnököt jelöltek ki a nemzetgyűlés számára. Tiltakozni akarok az ellen, hogy 14 hónapja lehetetlenné tették a parlament munkáját. Tiltakozni akarok a tervezett államcsíny ellen. Az ún. alkotmány életbe léptetése a legsúlyosabb jogtalanságot jelenti, ezért az egész osztrák nép és egész Európa előtt ki kell jelentenem, hogy ez az alkotmány csak a diktatórikus önkény terméke, és az osztrák nép nagy többsége ezt az alkotmányreformot elutasítja magától”. A levél végén Adler még kilátásba helyezi, hogy esetleg megkísérel majd Bécsbe utazni, hogy képviselői kötelességének eleget tehessen. Azonban az április 30-ai parlamenti ülésen nem jelent meg.²²⁸ Ő volt az egyetlen szociáldemokrata képviselő, aki ily módon legalább tiltakozhatott az új alkotmány életbe léptetése ellen, s ezt a nyilvánosság számára kifejezésre is juttathatta, elvtársainak ugyanis ez a lehetőség már nem adatott meg, mivel többségük ekkor már internálótáborokban vagy házi őrizetben raboskodott.

²²⁷ Új Nemzedék, 1934. V. 3.

²²⁸ Népszava, 1934. V. 1.

6. Az alkotmány

6.1. Bevezető, általános rendelkezések

Az alkotmány preambuluma, bevezetője így hangzik: „A mindenható Isten nevében, akitől minden jog ered, kapja ezt az alkotmányt az osztrák nép keresztény, német, rendi alapokon nyugvó szövetségi állama”. Ez az első mondat már sokatmondóan utal arra a tényezőre, hogy a jog forrása immár nem Ausztria népe, az osztrák nemzet, és nem általában a nép, amit a felvilágosodás óta minden hatalom forrásának tekintenek, és amelyet minden liberális, parlamentáris berendezkedésű országban megnevez az alaptörvény. Az Istenre történő hivatkozással Ausztria a jogforrás tekintetében visszatért a középkorba, amikor az uralkodók még a Mindenhatótól származtatták saját hatalmukat. Bizonyos értelemben ezzel a hivatkozással a kormány abszolút hatalmat vindikált magának: végtére is melyik hazafias érzelmű osztrák polgár lenne olyan merész, hogy az isteni akaratban – helyesebben szólva: a kormány autoritásában – kételkedjen? A nép tehát már nem jogforrás, mint ahogy ezt az 1920-as alkotmányban olvashatjuk, hanem mindössze ennek az „isteni adománynak” passzív címzettje, amit a „megkap” szó is bizonyít.

Ausztria keresztény, német, szövetségi állam, így két alapvető ideológiai – hovatartozási tényezőt vall magáénak: az egyik – és a Dollfuss-rendszer önmeghatározásában talán a legfontosabb – a keresztény értékrendhez való tartozás, ami egészen 1938-ig a rendszer egyik legjelentősebb ideológiai eleme volt, s ezt az állam vezetői nem győzték eléggé hangsúlyozni.²²⁹ Az alkotmány – legalábbis a szerkesztők állítása szerint – a „Quadragesimo anno” pápai enciklika nemes alapelveire épült, s a vezetés ezt szükségesnek is tartotta számtalan alkalommal kifejezésre juttatni és erre hivatkozni. A keresztény – katolikus hit kinyilvánítása az alkotmányhoz csatolt és azzal együtt megjelentetett konkordátumban is érződik.

Anyanyelvét és nemzetiségét tekintve Ausztria csakugyan német volt, annak idején az 1919-20-as év fordulóján azonban a németiségtudat még merőben más formában, az Anschluss-gondolat köntösében nyilvánult meg,

²²⁹ Ernst Hanisch: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte 1890-1990. Ueberreuter, Wien, 1991. 313.o.

mikor a nemzet akarata ellenére a Saint-Germainben megkötött békeszerződés megtiltotta a nagyobb és gazdaságilag is erősebb Németországhoz való csatlakozást.²³⁰ Azóta pár év elteltével már megváltozott erről az osztrák nemzet véleménye, a csatlakozás már kevésbé volt számukra fontos, és egyáltalán nem tartották lényeges célnak: végtére is melyik patrióta szerette volna, hogy Bécs, az egykori birodalmi főváros a Nagynémet Birodalom egyik vidéki városává süllyedjen? A „barna pestis”, a nemzetiszocializmus is óvatosságra készítette a csatlakozni vágyókat, bár ennek ellenére a náciizmus egyre népszerűbb lett ebben a kis országban.²³¹ A hivatalos Ausztria-ideológia az ország küldetéstudatát, kulturális misszióját hangsúlyozta a kelet-közép-európai térségben, az osztrákokat ún. „jobbik” németeknek címezte, mivel mind a náciizmus, mind a porosz „militarizmus” egyaránt olyan elemek voltak, amelyeket a keresztény, rendi Ausztria nem óhajtott felvállalni. Az „Österreich – Idee” viszont - mint ez később kiderült - nem nyerte meg a nép rokonszenvét, talán a Dollfuss-Schuschnigg-rezsim gazdasági sikertelensége miatt.²³² Igaz, hogy az állam német voltát hivatalosan is deklarálták az alkotmányban, ez a hitvallás azonban semmit sem ért a hitleri Németország vonzerejével szemben. Arra, hogy a korabeli Ausztria mennyire hordozta magán az alkotmányban deklarált rendi államszervezés jegyeit, később még visszatérünk.

Az államforma kérdésének is nagy szerepe van a Bevezetőben és az Általános rendelkezések között. Ausztria államformája hivatalosan „szövetségi állam”, ellentétben az 1920-as évben keletkezett alkotmányban szereplő államformától, amely „szövetségi köztársaság”. Az alaptörvény ezt a kérdést felemás módon tárgyalja. A legszembetűnőbb az, hogy a „köztársaság” szó eltűnt az alkotmány szövegéből, viszont arra nézve már semmilyen utalást nem találunk, hogy helyett milyen államformára kell gondolnunk. Az 1934 – 38 között fennálló osztrák rendszert nemigen lehet demokratikus és parlamentáris köztársaságnak címezni, egyrészt a régi parlamentáris intézmények eltűnése miatt, másrészt pedig azért, mert a hatalmi ágak szétválasztása ebben az új kormányzatban nem valósult meg, még ha a látszat kedvéért az új törvényhozó szerveknek némi szerep azért mégis csak jutott az állami életben. Egy diktatúra

²³⁰ Az 1919-20-as Anschluss – mozgalmakról ld. Goldinger, 67-76.o.

²³¹ Mikoletzky, 378-379.o.

²³² Az Ausztria – eszmét részletesen tárgyalja tanulmányában Anton Staudinger: Austrofaschistische Österreich – Ideologie. In: Austrofaschismus, 287-317.o.

nem mindig szereti magát annak nevezni, és valószínűleg ez az eset foroghatott fenn Ausztria esetében is, de a „köztársaság” elnevezést is elvetették mint olyan terminológiát, ami a megvetett és gyűlölt parlamentarizmus korszakára emlékeztetett.

Egy másik gyanú azonban szintén felmerül: a teljesen semleges „szövetségi állam” kifejezés vajon nem azért került bele a szövegbe, hogy az államformát később könnyűszerrel kiegészíthessék vagy megváltoztathassák? Az akkori osztrák kormány túlnyomó része nem volt ugyan monarchiapárti, de a politikai életben még mindig jelen voltak olyan legitimista érzelmű államférfiak, akik a Habsburg – ház visszatérését szívesen látták volna (pl. Schuschnigg, a későbbi szövetségi kancellár is közéjük tartozott). Az osztrák nép viszont nem lépett fel aktívan eme cél érdekében, és a külföld is rossz szemmel nézte volna az államforma kérdésének ilyen módon való alakulását: Németország és Olaszország azon oknál fogva, mert közép-európai hatalmi pozícióikat veszélyeztette volna a restauráció, a kisantant államai pedig egy esetleges osztrák – magyar összefogástól és a revízió szellemének felélesztésétől tartottak, bár alaptalanul. Schuschnigg későbbi kancellár is gondolt arra, hogy a náciizmussal és az Anschluss-szal szemben, és az Ausztria – gondolat alkalmatlansága miatt esetleg a monarchia lehetne az, ami alternatívát kínálhat Ausztria számára, volt azonban annyira realista gondolkodású politikus, hogy kijelentse: „Es wird nicht experimentiert” (azaz: Nincs kísérletezés).²³³ Sokkal inkább elképzelhető azonban, hogy az államforma megnevezésének hiánya arra utal, hogy a diktatúra nem óhajtotta felvállalni az 1933 előtti Osztrák Köztársaság eszményeit és intézményeit, és nem valószínű, hogy egy restaurációs kísérlet esetleges államjogi alapjait akarták megteremteni.

Más újdonságot az alkotmány első, bevezető része nem tartogat számunkra. Az 1. §-ban Ausztria szövetségi jellegét hangsúlyozza a szöveg, fenntartva továbbra is a föderatív eszme gondolatát, bár hogy az egyes tartományok autonómiája (ld. a „Szövetség és a tartományok egymás közti viszonya” című fejezetet) mennyire érvényesülhetett az alkotmányban lefektetett politikai viszonyok közt, az majd később részletes vizsgálat tárgya lesz. A 2. §-ban az alkotmány ismét hangsúlyozza a rendi jelleget: „A szövetség-

²³³ Die unterschätzte Republik. Hrsg. von Erhard Busek und Meinrad Peterlik. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1969. 136-137.o.

gi államot a hivatásrendi tagolódás jellemzi”. Azonban itt észrevehető egy eléggé szembetűnő változás: Bécs immár nem tartozik a szövetségi tartományok közé, hanem csupán ún. „bundesunmittelbare Stadt”, azaz közvetlenül a szövetség alá rendelt város, bár az alaptörvény 141. § 5. bekezdése szerint ugyanolyan törvényhozási hatáskör illeti meg, mint a szövetségi tartományokat.

A továbbiakban az alkotmány meghatározza Ausztria új címerét (ami voltaképpen nem új, ugyanis a rendi állam az 1918 előtti Ausztria „sasos” címerét vezette be ismét) és zászlaját (3. §), a szövetségi állam területét (4. §), szól arról, hogy Ausztria egységes valuta-, gazdasági- és vámterületet képez (5. §), szól Bécsről mint fővárosról (6. §), a német hivatalos nyelvről (7. §), a nemzetközi jog szabályainak érvényességéről (8. §) és az állami szervek működésének módjáról általánosságban (9 – 14. §). Az 1920-as alkotmányban az erről szóló cikkelyek szintén megtalálhatók, a két szöveg közti eltérés mértéke csupán minimális, ami viszont nem mondható el a 2. részt, az állampolgári jogok katalógusát illetően.

6.2. Az állampolgárok általános jogai

Az 1920-ban kibocsátott köztársasági alkotmányban nem léteznek olyan cikkelyek, amelyek az állampolgárok alapvető jogait tárgyalnák. Azonban az alkotmányhoz szervesen kapcsolódnak azok az alaptörvények, amelyeket korábban bocsátott ki a törvényhozás. Ezek az 1867. december 21-i alaptörvény (a továbbiakban: SGG) (1867. XII. 21., Rgbl., Nr. 142/1867), amely az állampolgárok alapvető jogairól szól, az 1862. október 27-i törvények, amelyek a személyes szabadság és az otthon védelmét tárgyalják (a továbbiakban: FG) (1862. X. 27., Rgbl., Nr. 87 és Nr. 88/1862), az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1918. október 30-i határozata, amely a cenzúra megszüntetéséről és az egyesülési szabadságról szól (1918. X. 30., St. Gbl., Nr. 3/1918), valamint a Saint – Germain-i békeszerződés azon cikkelyei, amelyeknek tárgya a nemzeti kisebbségek védelme. Az új hivatásrendi alkotmány második része tartalmazza az állampolgárok alapvető jogainak katalógusát (15 – 31. §), azonban a jogi szabályozás itt lényegesen másképp alakult, mint a már előbb említett alaptörvényekben. Egyrészt ezeket a jogokat

sokkal inkább korlátozták az alkotmány cikkelyei, mint az előző alkotmányban, s amennyiben mégsem, akkor is akadtak a konkrét szövegben olyan fogódzók, melyek segítségével ezeket a mindenkori államhatalom későbbi törvények, rendeletek vagy végrehajtási utasítások segítségével korlátozhatta. Ennélfogva az állampolgári jogok katalógusában szereplő cikkelyeket háromféleképpen csoportosíthatjuk:

1. Kisebb-nagyobb mértékben módosított szabadságjogok
 2. Nem módosított szabadságjogok
 3. Újonnan bevezetett szabadságjogok
1. A törvény előtti egyenlőségről szóló cikkely (16. §) az 1867-es törvény 2. cikkelyéhez képest némileg módosult, ugyanis már rögtön a második mondata így hangzik: „Az állampolgárokat csak annyiban lehet egyenlőtlenül kezelni, amennyiben ezt tárgyszerű indokok igazolják”. Hogy mik lennének azonban ezek a „tárgyszerű indokok”, erre nézve a szöveg homályba burkolózik, meghagyván azt a kikaput, amit a bíróságok a későbbiekben felhasználhattak majd arra, hogy az ítéletek meghozatalánál ne legyenek mindenkire egyenlő tekintettel. Ugyanennek a cikkelynek a 2. bekezdése pedig így intézkedik: „A nők ugyanolyan jogokkal és kötelességekkel rendelkeznek, mint a férfiak, hacsak ezt egy törvény másképpen nem szabályozza”. Ez már újdonságot jelent ahhoz képest, hogy a női egyenjogúságról sem az 1867-es alaptörvényben, sem a köztársasági alkotmányban nem esik szó, de e helyen is újabb megszorításra lelhetünk az állampolgári egyenlőséget illetően. A hivatásrendi Ausztriában ugyan később sem született olyan törvény, amely korlátozta volna a női egyenjogúságot, a korlátozás lehetőségének felvetése azonban mégis jellemző az egész alkotmány szellemiségére.

Sokkal jelentősebb súllyal bír viszont az a tény, hogy a fenti paragrafus sok állampolgár számára a hivatalviselés jogát korlátozta az alaptörvény 3. §-ához képest. A 16. § 3. bekezdése tudniillik így hangzik: „A közhivatalok minden **hazához hű** állampolgár számára elérhetőek, akik megfelelnek az előírt követelményeknek”. Azonban kik minősülhetnek hazához hű állampolgárnak? Mindenekelőtt azok, akik tagjai a Hazafias Arcvonalnak, vagy pedig valamely szervezetének, de egykori baloldaliak vagy illegális nemzetiszocialisták semmiképpen sem. Előfordult persze,

hogy az egységpártba beléptek olyan személyek, akik nem teljesen meggyőződésből tették ezt (pl. a karrier lehetősége vagy a megtorlástól való félelem miatt), és idővel az is jellemző lett, hogy a nem politikai meggyőződésből belépett tagok „aláaknázzák” és felhígítják az Arcvonalat.²³⁴ Az alkotmányban és a Hazafias Arcvonallról szóló törvényben előírt kényszerű tagság azonban az ellenzéki gondolkodásúakat megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy bármilyen hivatalt vállaljanak, s ebből a szempontból diszkriminatívnak kell neveznünk ezt a bekezdést, még ha látszólag ártalmatlanul is hangzik. Az előírt követelmények a hivatalviselés szempontjából egyébként a következők voltak: az illető tisztségviselő lehetőleg legyen tagja a Hazafias Arcvonalnak, és hivatalba lépése előtt esküt kell tennie, hogy nem tagja semmilyen szervezetnek, amely nem ismeri el Ausztria létjogosultságát vagy a fennálló társadalmi rend megdöntésére törekedik, azaz nem náci vagy szélsőbaloldali (ezeket a kitételeket fellelhetjük az alkotmánynak a törvényhozásról szóló részében (48. §, 3. bek.) és a hivatásrendi kamarákról szóló törvényekben (a Mező – és Erdőgazdaság Hivatásrendről szóló törvény 26. §-a, a Közalkalmazotti Hivatásrendről szóló törvény 10. §-a, az Ipari Szövetségről szóló törvény 9. §-a, a Szakszervezeti Szövetségről szóló törvény 10. §-a, a Pénzügyi Szövetségről szóló törvény 12. §-a, a Kisipari Szövetségről szóló törvény 66. §-a, a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségről szóló törvény 117. §-a).

A közhivatalnokoknak vagy a fegyveres erőknél, illetve a közbiztonsági testületeknél szolgálatot teljesítőknek a törvény korlátozhatta politikai és alkotmány által garantált jogait, és ez szintén új vonást jelent 1920-hoz képest, bár nem ritkaság, hogy eme testületek tagjai különböző országok alkotmányaiban bizonyos korlátozásoknak vannak kitéve, pl. nem jogosultak részt venni a választásokon.

A 19. § kimondja ugyan, hogy az alkotmány garantálja a személyek szabadságát, de itt szintén szerepel egy kitétel: „A személyi szabadság korlátozása vagy megvonása csak egy későbbi törvény alapján történhet meg”. A törvényhozói gyakorlat a későbbiekben számos olyan törvényt léptetett életbe, amelyek ellentmondtak a személyi szabadság elvének. Ilyen pl. az őrizetbe vételről szóló rendelet, amely a letartóztatottat akár

²³⁴ Krisenzonen, 226-227.o.

internálótáborba is utalhatta államellenes tevékenység, valamint a közrend és a közbiztonság veszélyeztetése miatt (BgbI., 1933. IX. 23., Nr. 431/1933, illetve később BgbI., 1934. IX. 29., Nr. 253/II./1934), bár az internálást foganatosíthatták házi őrizet és rendőrségi fogdában történő elzárás formájában is, természetesen az őrizetes zsebére: napi 144 schillingért. Ráadásul az 1934. IX. 24-i Nr. 254/II./1934. számú rendelet kimondta azt is, hogy az internáltak jogsértés miatt az alkotmánybíróságnál nem nyújthatnak be panaszt. Az internálás ekkoriban nem volt gyakori eljárás Európa civilizáltabbik felében, leszámítva persze a Német Birodalmat és Olaszországot.

Az alkotmány 19. cikkelyének 2. és 3. bekezdésében az is benne foglaltatik, hogy egy személyt csak bírói paranccsal lehet őrizetbe venni, és a parancsot az őrizetbe vett személynek 24 órán belül kézbesíteni kell. A letartóztatásra feljogosított szervek ugyan a törvény által megengedett esetekben őrizetbe vehetnek valakit, de azt a személyt 48 óra elteltével szabadon kell engedniük, vagy pedig át kell adniuk az eljárásban illetékes szervnek, ahol folytatódik ellene a büntetőeljárás. Ezt a rendelkezést Ausztria hivatalos közegei több alkalommal megszegték a későbbiekben: elég, ha csupán Theodor Körner, a későbbi osztrák szövetségi elnök esetére gondolunk, akit 1934 februárjától decemberéig törvénytelenül tartottak házi őrizetben, majd a nácik uralma alatt koncentrációs táborba deportáltak, és akinek sokévi raboskodás után mégis sikerült túlélnie ezeket az éveket.²³⁵

Egy diktatúra nem tolerálja, hogy ellenzéki véleményt nyilvánítsanak állampolgárai, és éppen ezen oknál fogva nem is lehet csodálkozni azon, hogy az alaptörvényhez képest (SGG, 13. §) ismét változásokat észlelhetünk az új, hivatásrendi alaptörvény szövegében. A 26. § ugyanis kimondja ugyan, hogy a „szövetség minden állampolgárának jogában áll, hogy törvényes korlátokon belül véleményt nyilvánítson szóban, illetve írásban, képi módon, vagy akár másképp”, azonban a 2. bekezdésben már rögtön olvashatjuk a kivételeket. A törvény elrendelheti, hogy megtilthassák az ilyen megnyilvánulásokat, 1. „hogy a sajtó, továbbá a színház, a rádió, a

²³⁵ Wolfgang Putschek: Ständische Verfassung und autoritäre Regierungspraxis in Österreich 1933-38. Mit Dokumentenanhang. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1993. 56.o.

mozi és más nyilvános előadások előzetes vizsgálatával a nyugalom, a közrend és a közbiztonság elleni vétségeket megakadályozzák, összhangban a hatóságok működési rendjével”, 2. „hogyan leküzdjék az erkölcstelenséget és a szemérem ellen elkövetett vétségeket”, 3. „hogyan védjék az ifjúságot”, 4. „hogyan óvják a nép és az állam egyéb érdekeit”. Ezt a szellemiséget tükrözik az NSDAP betiltásáról (Bgb., 1933. VI. 19., Nr. 240/1933), a Kommunista Párt (Bgb., 1933. V. 26., Nr. 200/1933) és a Szociáldemokrata Párt betiltásáról (Bgb., 1934. II. 13., Nr. 78/I./1934) szóló rendelkezések. 1933 és 1934 folyamán a sajtó, a rádió és a mozik tevékenységét is erőteljesen ellenőrizték: egy kormányrendelet (Bgb., 1933. III. 7., Nr. 41/1933) rendszabályokat fogantatosított arra az esetre, ha egy újság a cikkeivel megzavarja a közrendet, a nyugalmat és a közbiztonságot, ha a kormányt becsmérő szavakkal illeti, és ha megsérti az állampolgárok hazafias, vallásos vagy erkölcsi érzéseit, és előzetes betekintést tett lehetővé a tartományok biztonsági igazgatóinak a sajtótermékek tartalmába. 1933. VI. 12-től kezdve az újságok szerkesztői a példányok elkobzására és a sajtótermék 3 hónapig tartó betiltására számíthattak, ha a fentebb említett módon visszaéltek a sajtószabadsággal (Bgb., 1933. VI. 12., Nr. 217/1933). Egy másik rendelet (Bgb., 1933. VII. 11., Nr. 300/1933) a külföldi rádióadások hallgatását is szankcióval sújthatta, ha az adó a közrendet, a nyugalmat és a közbiztonságot veszélyeztette. A mozifilmek lejátszását – előzetes megtekintés után – a kereskedelmi és a kulturális minisztérium engedélyezhette csupán (Bgb., 1934. IV. 6., Nr. 204/I./1934). 1935. január 23. óta a rendelet a rádiókészülékek tulajdonát az illetékes telefonhatóság engedélyéhez kötötte, és ezt bármikor vissza lehetett vonni (Bgb., 1935. I. 23., Nr. 26/1935).

Mindez azt jelenti, hogy az osztrák állam alkotmányjogilag ismét szentesítette az előzetes cenzúrát, és az államvezetés és a közigazgatás élt is ezzel az eszközzel, hogy az ellenzéki propagandát a későbbiek folyamán megakadályozza. A februári események után eleve várható volt, hogy a Szociáldemokrata Párt minden egyes nyilvánosság felé irányuló cselekedetét figyelik a hatóságok, bár a „suttogó propaganda” és az állampolgárok elégedetlenségéről tanúskodó megnyilatkozásai változatlanul tovább folytatódtak. A szocialista agitációnál is jobban tartott azonban a

kormány a nemzetiszocialisták destruktív propagandájától, mégpedig joggal. Már az új alkotmány születésnapján is készültek horogkeresztes rölapok, amiket minden felvonuló láthatott, és ami elég kínos lehetett azok számára, akik a külföld felé azt a benyomást akarták nyújtani, hogy az egész nemzet támogatja az új vezetés céljait és mögötte áll.²³⁶ Ez a feltételezés azonban a viszonyok ismeretében csupán utópia lehetett, ezért ne is csodálkozzunk, hogy a szabad véleménynyilvánítást az alkotmány quasi fölösleges luxusnak nyilvánította, ami veszélyeztetheti a Hazafias Arcvonal ideológiájának diadalútját.

Egyébként figyelemreméltó az a tény, hogy sok jogkorlátozást bevezető törvénycikk előbb keletkezett, mint az alkotmány kibocsátásának időpontja, így az a helyzet állt elő, hogy az új alaptörvény utólag már de facto meglévő szabadságjogi korlátozásokat szentesített. Ezért nem véletlen, hogy ezek a rövid félmondatok, amelyek az egyes cikkelyekben kilátásba helyezik a jogok módosítását, bekerültek az alkotmányszövegbe. Viszont a törvények egy része már csakugyan az alkotmány kibocsátása után látott napvilágot, és ez a helyzet a közrend, a közbiztonság és a nyugalom védelméről szóló törvény esetében is (BgbI., 1937. VIII. 18., Nr. 282/1937), amely az e tárgyat érintő eddigi rendelkezéseket foglalta össze, ismételte meg vagy bővítette ki. Ez a törvény kimondta, hogy olyan személyeket is internálásra ítéelhetnek, akiket nem csupán államellenes tevékenységben találtak bűnösnek (ebbe a kategóriába sorolta a törvény a politikai demonstrációkat, az ellenséges propagandát, az állami tisztségviselők becsmélését, az államra nézve veszélyes mozielőadásokat, külföldi újságok, plakátok, rölapok, tiltott nyomdatermékek terjesztését, robbanószerek gyártását, tartását és felhasználását, terrorcselekményeket és a betiltott pártokban kifejtett aktivitást: 2-12. §), hanem akik másokat is erre bírnak, vagy ha csupán ilyen tevékenységgel gyanúsíthatók. A büntetésként kiszabható elzárás ideje legfeljebb 6 hónap lehetett súlyosbító körülmények megléte vagy több bűncselekmény egyidejű elkövetése esetén, de a közbiztonságért felelős miniszter ezt az időtartamot meg is hosszabbíthatta. Mindemellett a törvény már bizonyos mértékben enyhítette is a korábbi rendelkezésekhez képest a kiszabható büntetés mértékét, ami

²³⁶ Új Nemzedék, 1934. V. 3.

annak tudható be, hogy a náci Németországgal 1936-ban megkötött „júliusi egyezmény” miatt a kormány már óvatosabban bánt az osztrák nácikkal, sőt néhányat még amnesztiában is részesített.

Hasonló vonásokat mutat a sajtószabadság helyzetéhez képest a gyülekezési jog szabadsága és annak engedélyezése. Az 1867-es alaptörvény 12. §-a, csakúgy, mint az új alkotmány (24. §), kinyilvánította, hogy minden állampolgárnak joga van egyesületeket alakítani és szabadon gyülekezni – a törvény által megszabott határokon belül. Hogy ez a gyakorlatban mit jelent, nem szorul bővebb magyarázatra. Az alapelv tökéletes megvalósítása már csak azért sem volt lehetséges, mert 1934 májusában már minden ellenzéki csoportosulás vagy megszüntette tevékenységét, vagy pedig betiltották. Ezek közé tartoztak az NSDAP osztrák csoportjai, az Osztrák Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és annak félkatonai szervezetei, többek között a Schutzbund, de ezeknek a pártoknak legkülönbébb fedőszervei is, mint pl. a Német Népi Tornászegylet, amely ideológiailag nagyon közel állt a nemzetiszocialistákhoz.²³⁷

A pártfeloszlítás később azokat a koalíciós pártokat is érintette, amelyek tagsága javarészt a Hazafias Arcvonalba csoportosult át. Ilyen volt a Keresztényszocialista Párt és a Landbund, a Heimwehr feloszlítására viszont csak 1936-ban került sor, mindaddig az Arcvonalon belül létezett a Heimwehrnek egy önálló pártcsoportosulása, amelynek önállóságát hiába próbálta megszüntetni a Hazafias Arcvonal központi pártvezetősége. A Nagynémet Párt is megszűnt, azzal a különbséggel, hogy tagsága és szavazóbázisa jobbra a nácikhoz csapódott, vagy egy része a Hazafias Arcvonal égisze alatt önállóan próbált meg politizálni.²³⁸ Az 1933-ban életre hívott Nemzeti Rendi Front is ugyanerre a sorsra jutott: az egykori Landbund vezetőjének, Alois Winklernek a mozgalmát egyszerűen elsorvasztották.²³⁹ A törvény betűje értelmében tehát csupán a Hazafias Arcvonal nevű pártképződmény működhetett legálisan (a Hazafias Arcvonalról szóló

²³⁷ A „betont-national” érzelmű pártokról, egyesületekről és az irányzat legfontosabb képviselőiről ld. Adam Wandruszka: Das nationale Lager in der 1. Republik. In: Anschluss 1938. R. Oldenbourg Verlag, München, 1981. 164-172.o.

²³⁸ Protokolle des Klubvorstandes der Christlich – Sozialen Partei. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980. 368-370.o.

Geschichte der Republik Österreich, 402-404.o., 415.o.; Kluge, 33-36.o.

²³⁹ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169.cs., 5904/1933 828/főn – 1933), 1614/1934 (88/pol - 1934)

törvény 1. §-a), továbbá azok az egyesülések, amelyek hazafias szellemben és célkitűzésekkel jöttek létre. Minden más kezdeményezés számíthatott arra, hogy egyszerűen beszüntetik a működését, vagy a létrejöttét sem engedélyezik, emellett már 1933. március 14. óta betiltották a politikai egyesülések gyűléseit, ha ezek veszélyeztették a közrendet, a közbiztonságot és a nyugalmat. Az illető egyesület egy héttel megtartása előtt köteles volt bejelenteni a gyűlést az illetékes rendőrségi szerveknek, az egyesületek megalapításának szándékát pedig két héttel az alakuló ülés előtt tudatnia kellett a hatóságokkal (BgbI., 1933. III. 14., Nr. 55/1933). 1933. május 23-tól mindennemű politikai jellegű demonstrációt betiltottak (BgbI., 1933. V. 23., Nr. 185/1933), és a sztrájkok szervezése is tilalmasnak minősült (BgbI., 1933. IV. 24., Nr. 138/1933). Kisebb jelentőséggel bíró bűncselekménynek számított a betiltott pártok jelvényeinek és zászlóinak használata (BgbI., 1933. V.19., Nr. 186/1933), illetve államellenes plakátok kiragasztása (BgbI., 1933. IV. 26., Nr. 155/1933), a törvény mégis némileg szigorúbban viszonyult ezekhez a jogszabálysértésekhez. Ez a szigor a kormányzat részéről talán érthető is volt, hiszen az illegális és külföldi sajtótermékek betiltása után már csupán ilyen eszközökkel lehetett az ellenzéknek véleményt nyilvánítani, és a véleménynyilvánítás eme formáinak 1933-34 után megnőtt a jelentőségük.

Az állampolgári jogok katalógusa újólá is kimondja, hogy Ausztria minden polgára teljes vallási és lelkiismereti szabadságot élvez, mind házi, mind nyilvános vallásgyakorlatát tekintve, senkit sem érhet sérelem vagy hátrány amiatt, mert egy bizonyos felekezethez tartozik, és közhivatalok betöltése sem köthető egy megszabott valláshoz (27. §). Ez lényegében megegyezik az 1867-es alaptörvényben található szabályozással (SGG, 14–16. §), azonban hadd hívjam fel a figyelmet egy olyan pontra, amely újdonságnak számít ehhez képest, és amely magából az alkotmányszövegből sem derül ki rögtön. Az alkotmányhoz csatolt és azzal együtt megjelent konkordátum tudniillik bizonyos előjogokat biztosított a katolikus egyház számára, és ez a tény ellentmondott az alkotmány betűjének. Jelentős kedvezményekről van szó, hiszen az Osztrák Köztársaság a konkordátumban elismerte a római katolikus egyház azon jogát, hogy illetékességi körén belül törvényeket, dekrétumokat bocsásson ki

(konkordátum – a továbbiakban: K - 1. fejezet, 2. §), és állami védelmet biztosított hivatalukban az egyházi személyeknek (K, 3. §). Az egyezmény kimondta, hogy a Szentszék teljes szabadságot élvez az egyházi tisztviselőkkel történő kapcsolattartásban és levelezésben, teljesen mentesítve a kormány ellenőrzésétől (K, 4. §), az érsekek, püspökök és más főpapok kinevezése a Szentszéket illeti (K, 4. fejezet 1. §), a klerikus „utánpótlást” nevelő intézmények egyházi igazgatás alá tartoznak (K, 5. fejezet 1. §), az általános iskolai hittanoktatás felett az egyház gyakorol felügyeletet, amely oktatás a katolikus tanulók számára kötelezően előírt (K, 6. fejezet, 1. §), és az osztrák állam polgári érvényű házasságkötésnek ismerte el a katolikus egyház által kötött házasságokat is (K, 7. fejezet). További kedvezményeket jelentett még az, hogy az egyház szabadon létrehozhatott rendeket és vallási kongregációkat (K, 10. fejezet), az állam szavatolta az egyházi tulajdonban lévő javak sérthetetlenségét (K, 12. fejezet), deklarálta, hogy teljesíti a katolikus egyházzal szemben törvényben vagy szerződésben rögzített kötelezettségeit (K, 15. fejezet), továbbá elismerte a gyónási titok sérthetetlenségét, és azt egyházi személy semmilyen hivatalos személynek nem adhatta tovább (K, 18. fejezet).

Ilyen mértékű előjogokkal egyetlen más, Ausztriában törvényesen elismert vagy bejegyzett egyház nem rendelkezett, éppen ezért nem túlzás azt állítani, hogy a katolikus egyház – Orwellet idézve – az egyenlők között még egyenlőbb volt, gyakorlatilag több előjog birtokában, mint amivel bármely más felekezet rendelkezett. A Dollfuss–Schuschnigg-kormányzat önmagáról alkotott és propagált képe is indokoltá tette ezen engedményeket: a keresztény rendi állam végtére is szívügyének tekintette, hogy maga mellé állítsa a katolikus tömegeket, bennük vélte felfedezni tömegbázisát, és az egyház is örömmel üdvözölte a kormányzat eme lépéseit.²⁴⁰

Voltak olyan cikkelyek is az állampolgári jogok katalógusában, amelyeket csupán kisebb mértékben módosítottak a törvényhozók. Az egyik az egyén szabad lakóhelyváltogatásának joga (17. §), amelyet szintén egy későbbi törvény volt hivatott módosítani. Ezt a szabadságjogot csak azon állampolgárok esetében korlátozták, akik illegálisan lépték át a német határt:

²⁴⁰ Austrofaschismus, 58-60.o., 69.o.

tőlük megvonták az osztrák állampolgárságot (Bgb., 1933. VI.1., Nr. 208/1933), és 1936 után csak azok léphették át a határt egy különleges útleveél birtokában, akik politikailag megbízhatónak számítottak (Bgb., 1936. VI. 27., Nr. 290/1936). Nyilvánvaló, hogy ezeket a rendszabályokat azért vezették be, mert 1932 után sok nemzetiszocialista érzelmű osztrák hagyta el hazáját, hogy a náci szomszéd területén folytathassa politikai tevékenységét, vagy hogy csatlakozhasson az Osztrák Légióhoz, ahol a hasonló nézeteket vallók és hazájukat a rendi és keresztény állami vezetés alól felszabadítani akaró osztrákok gyülekeztek. Ezért a törvényalkotók szempontjából a kiutazás korlátozása némiképpen érthető volt, mindazonáltal a rendelkezés mégis korlátozta az alkotmány által szavatolt állampolgári jogot. A levél-, postai-, távirati és telefontitok védelméről szóló cikkely (23. §) szintén hasonló módosulásokon ment keresztül, mert ebben az esetben is egy későbbi törvény módosította az alkotmány eme cikkelyének érvényét (Bgb., 1937. VIII. 18. Nr. 282/1937, 18. §). A kivételek közé nyilván megint az ellenzéki módon gondolkodó politikai csoportosulások tagjait kell számítanunk, akiknek levelezését elolvashatták és telefonbeszélgetéseit rendszeresen lehallgatták – már akiről tudták, hogy nézetei szemben állnak a hivatalos kormányzati ideológiával. Ugyanis tekintélyesre rúgott azon állampolgárok száma is, akik csak színleg fogadtak hűséget az új államrendnek, valójában az államot gyengítették annak erőszakteikeiben, s majd csupán az Anschluss során mutatkozott meg igazi politikai álláspontjuk.²⁴¹

2. Egyes állampolgári jogokat nem módosított a hivatásrendi alkotmány, mégpedig a következőket: a tudomány és a kutatás, a kutatómunka szabadságát (31. §), a kérelmezés jogát (25. §), vagyis azt a jogot, hogy az állampolgárok kérésekkel és panaszokkal fordulhassanak az illetékes hatóságokhoz. A 22. § biztosította az állampolgároknak a magánlakás sérthetetlenségének alapvető jogát, azonban itt is akad kivétel (2. bekezdés): a lakást csak bírói végzés felmutatása esetén és csak a törvényben meghatározott esetekben lehetett átkutatni, és ezt az illető személy számára 24 órán belül kézbesíteni kellett. Viszont ez alól a szabályozás alól is akadtak kivételek: ha valakit tetten értek, ha ellene

²⁴¹ Starhemberg, 306.o.

előállítási vagy letartóztatási parancsot adtak ki, ha olyan tárgyak birtokában találták az illetőt, ami jogalapot adott arra, hogy büntetendő cselekménnyel gyanúsítható (4. bekezdés), és ha büntetőjogi esetről volt szó, ami nem tűrt késedelmet, akkor az államügyész vagy az illetékes biztonsági szerv is elrendelhetette a ház átkutatását. Megjegyzendő egyébként, hogy az 1862. október 27-én meghozott, a magánlakásról szóló törvény szintén tartalmazta ugyanezeket a kitételeket (FG, 1-6. §), úgyhogy eltérést itt nem állapíthatunk meg az 1920-ban kiadott alkotmányhoz képest. Másrészt viszont az 1937. augusztus 18-án kibocsátott, „a közrend, a közbiztonság és a nyugalom védelméről szóló törvény” 18. §-a már államellenes tevékenység gyanúja esetén is lehetővé tette a hatóságoknak, hogy házkutatásokat eszközöljenek, ha a szükség úgy kívánta. Tehát ezt a törvényt alkotmányellenesnek is deklarálnánk, mivel a gyanúper nem tartozott az alkotmány 22. §-ban felsorolt kitételek közé, és az alkotmány betűje ebben az esetben egyáltalán nem szolgálhatott jogcímként a meghozott rendelkezést illetően.

3. Újonnan bevezetett állampolgári jogokat is találhatunk az új alaptörvényben. Az egyik szabályozás azt deklaráta, hogy osztrák állampolgárokat nem lehet kiszolgáltatni külföldi kormányoknak büntetés vagy üldözés céljából (20. §), és a másik, a 21. § kimondta: „senkit sem lehet olyan magatartásáért büntetni, amely nem ütközik semmilyen büntető jogszabályba, és amelynek büntetendő voltát már előzőleg törvényben sem mondták ki”, a cikkely tehát hivatalosan is deklaráta a „nullum crimen sine lege” elvet.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk az állampolgári jogok katalógusáról, hogy a demokratikus szabadságjogokat lényegesen korlátozta az 1920. évi alkotmányhoz, illetve annak tartozékához, az 1867-es állami alaptörvényhez képest. A jogokat azonban sohasem helyezték hatályon kívül, még ha erre az új alkotmány 147. §-a lehetőséget is teremtett: „A kormány szükség esetén olyan szükségrendeleteket bocsáthat ki, amelyek az alkotmány egyes részeit megváltoztathatják, bár nem az egészet, és adott esetben hatályon kívül helyezheti a szabadságjogokat”. Az alkotmányos szabályozásban azonban a törvényhozó hatalom már eleve találhatott olyan lehetőségeket, amelyek a fent taglalt állampolgári jogokat törvényes úton vagy esetleg ezek semmibe

vételével korlátozzák, mint ahogy ezt a későbbi politikai gyakorlat is mutatta, sőt az alkotmány mintegy szentesítette is utólag azokat a jogsértő rendeleteket, amelyeket a kormány 1933 márciusa és 1934 májusa között bocsátott ki. Elég szemforgató és nem éppen szembeötlő módon, de az új hivatásrendi jellegű alaptörvény alapvetően korlátozta szabadságjogaik gyakorlásában az osztrák állampolgárokat, jogalapot biztosított arra, hogy a végrehajtó hatalom fellépessen az ellenzéki elemek ellen, és nyilvánvaló, hogy mindez jogkorlátozó, tekintélyelvi jellegű alkotmányozásra és törvényhozásra utal.

6.3. A törvényhozás

6.3.1. A törvényhozás módja

a., A törvényhozás szerkezete

A törvényhozás szervei (ld. 2. ábra, 106.o.) tanácskozó és határozathozó szervekre tagolódtak (44. §). A tanácskozó szervek a tartományi tanács, a szövetségi gazdasági tanács, a szövetségi kulturális tanács, és az államtanács, a törvényhozó szervek pedig a szövetségi tanács és a szövetségi gyűlés voltak. Később (1937) a szövetségi kereskedelmi kamara is jogot kapott arra, hogy véleményezze a hatáskörébe eső törvényjavaslatokat. A fentebb említett négy testületnek jogában állt, hogy az elébe terjesztett törvényjavaslatokat véleményezze, és ez a véleményezési jog egyrészt kötelessége is volt, más esetekben azonban az adott intézmény szabadon, minden előírt kötelezettségektől mentesen is bírálatot mondhatott a törvényjavaslatokról.

Az első tanácskozó szerv, az államtanács képviselőit a szövetségi elnök nevezte ki 10 évre: ők olyan érdemeket felmutató állampolgárok, akiktől eddigi tevékenységük és teljesítményeik alapján elvárták, hogy teljes megértéssel legyenek az állam szükségletei és feladatai iránt (46. §, 1. bekezdés). A kormány javaslata nagy súllyal bírt a tagok kinevezése során, de azt a körülményt sem szabad elhanyagolnunk, hogy elvileg az államfő ellenjegyzése volt szükséges a kinevezésükhöz (2. bekezdés). A tagok mandátumát 10 év múltán meg lehetett hosszabbítani (4. bekezdés) – bár erre sosem került sor az osztrák rendi állam rövid élettartama miatt. Az államtanács

összesen 40 – 50 tagból állt (5. bek.), és a feladata az volt, hogy a kormány által előterjesztett törvényjavaslatokat a megszabott határidőn belül véleményezze abból a szempontból, hogy azok megfelelnek-e az államfelség, a közjó és a törvények célszerű végrehajthatóságának szempontjából.

A szövetségi kulturális tanács az iskolaügy, a nevelésügy, a népművelés, a tudományok, a művészetek, az egyházak és a felekezetek legalább 30 képviselőjét foglalta magába, és az alkotmány kimondta, hogy a szülőket is be kell vonni a testületbe (47. §). A szövetségi kulturális tanácsba minden olyan állampolgárt beválaszthattak, aki betöltötte 26. életévét. Az alkotmány 61. §-ának értelmében a tanács feladata abból állt, hogy a törvényjavaslatokat kulturális szempontból véleményezze.

Ami miatt az alkotmány tulajdonképpen a „hivatásrendi” jelzöt kapta, az a szövetségi gazdasági tanácsnak a törvényhozásba való bevonása volt. Ez a tanács a hivatásrendek legalább 70, legfeljebb 80 képviselőjéből állt, akik a kulturális tanácshoz hasonlóan kinevezés útján nyerték el hivatalukat az átmeneti alkotmánytörvény 21. §-a értelmében, azzal a kikötéssel, hogy minden hivatásrendnek legalább 3-3 képviselője kapjon tagságot a szövetségi gazdasági tanács testületébe. A szövetségi elnök nevezte ki e testület tagjait is a kancellár javaslatára, miután meghallgatta ez ügyben a különböző kulturális és szakmai szervezetek javaslatait. Később a kinevezés módszerét természetesen a választás váltotta volna fel. A hivatásrendek, amelyeket ez a tanácskozó szerv képviselt, a következők voltak: 1. Mező – és erdőgazdaság, 2. Ipar és bányászat, 3. Kézműipar, 4. Kereskedelem és közlekedés, 5. Pénzügy, hitel és biztosítás, 6. Szabadfoglalkozásúak, 7. Közalkalmazottak. Az egyes hivatásrendek felépítésével majd a későbbiek folyamán foglalkozom. Mint ahogy a neve is mutatja, a szövetségi gazdasági tanács az egyes, elébe terjesztett törvényjavaslatokat gazdasági és pénzügyi szempontból ítélte meg, szigorúan szakmai szempontok alapján (48. §) (legalábbis Othmar Spann, a rendi állam főideológusa ezt a szakmaiságot várta volna el az „lgazi állam” című művében a hivatásrendek képviselőitől létrehozott törvényhozó szervtől).²⁴²

A tartományi tanács volt a negyedik tanácskozó szerv, az egyetlen az osztrák törvényhozásban, amelynek létrehozásában a föderatív elv játszott domináns szerepet. Ebbe a szervbe hivatalból kerültek be képviselői, tagjai

²⁴² Spann, 302.o.

voltak ugyanis a nyolc tartományfőnök, Bécs város polgármestere és a tartományi kormány azon tagjai, akiket a tartomány pénzügyeinek kezelésével bíztak meg, illetve Bécs legfőbb pénzügyi ügyintézője (49. §, 1. bekezdés). Ha a tartományfőnök intézte a tartomány pénzügyeit is, akkor ő volt az, aki eldöntötte, hogy ki legyen a másik személy, aki a tartományi tanács tagja lesz (49. §, 2. bek.). Ha a tartományfőnök akadályoztatva lenne, s ezért nem tud megjelenni a tanács ülésén, akkor a tartományi kormány egy másik képviselőjét bízta meg azzal, hogy helyette szavazzon, s Bécs város polgármestere szintén jogosult arra, hogy helyettest küldjön távolléte esetén (49. §, 3. bekezdés). A tanács tehát összesen 18 tagból állt, és feladata az volt, hogy az elébe terjesztett törvényjavaslatokat a tartományok érdekeinek figyelembevételével bírálja el.

A tulajdonképpeni törvényalkotást a szövetségi tanács, valamint a szövetségi gyűlés végezte. A szövetségi tanács az államtanács 20, a szövetségi kulturális tanács 10, a szövetségi gazdasági tanács 20 és a tartományi tanács 9 tagjából állt össze, ezek a tanácskozó szervek választották azokat a képviselőket, akik tagjai lettek eme törvényhozó szervnek, de a választott tagok közé hivatalból minden esetben bekerült eme négy szervnek az elnöke (50. §). A szövetségi tanács hatáskörébe tartozott, hogy határozatot hozzon a szövetségi kormány anyagi természetű törvényjavaslatai ügyében, továbbá a szövetségi költségvetésről, kölcsönök felvételéről vagy konvertálásáról, a szövetség vagyonával történő rendelkezésről szóló javaslatokról; olyan javaslatokról, amelyek törvénymódosító hatáskörű államszerződések tárgyalnak és olyan államszerződések is, amelyek esetében a szövetség bizonyos törvények meghozatalára köteles, határozott a számvevőszék javaslatairól, ha ezek a költségvetési év zárójelentésével kapcsolatosak, és a számvevőszék beszámolójáról (51. §).

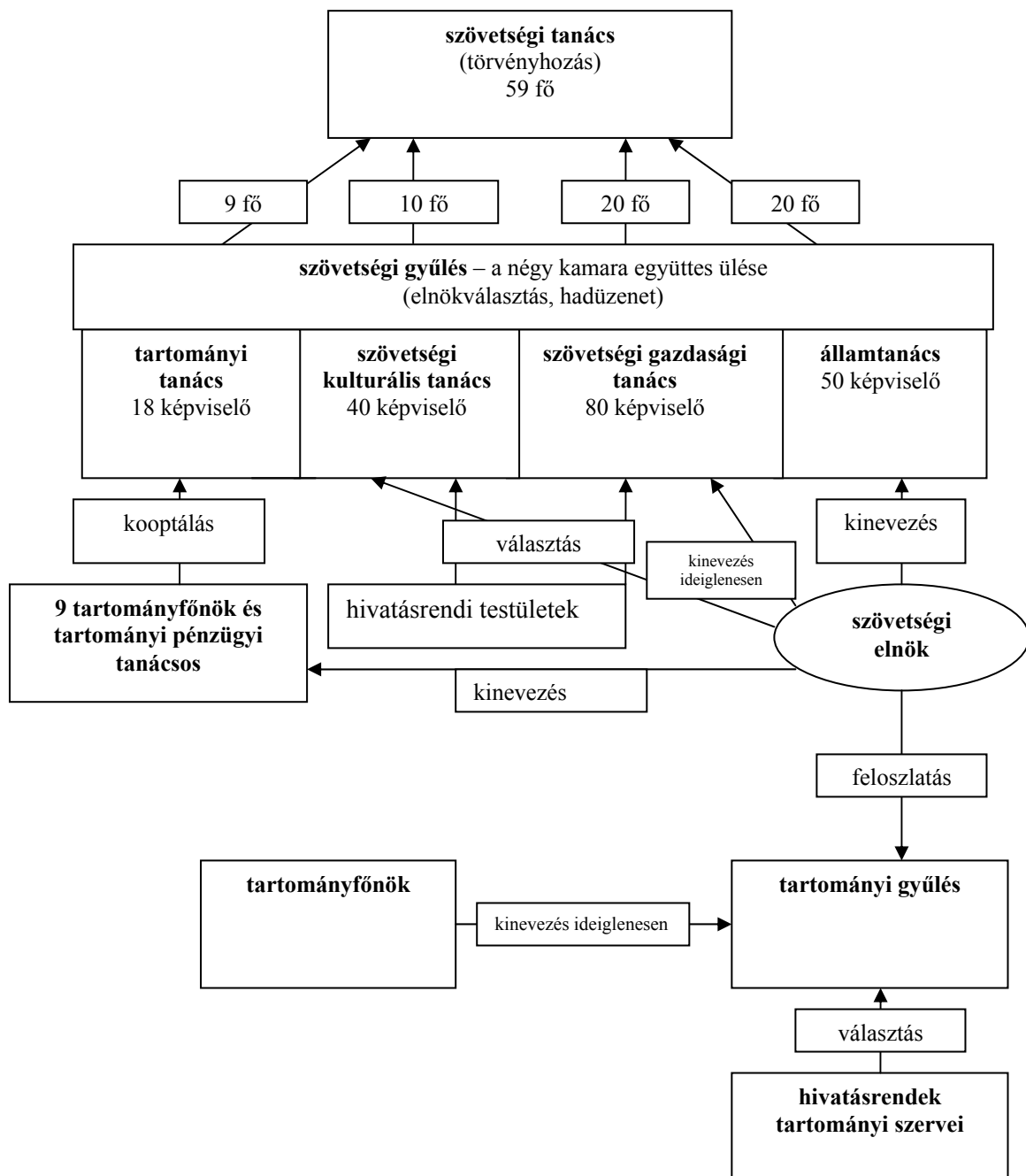
A másik törvényhozó szerv a szövetségi gyűlés, amely a négy tanácskozó szerv összes tagjából áll, és amely – már az alkotmány betűjének értelmében is – ritkán ülne össze, és akkor is csupán két feladat jut neki: egyrészt hogy megválassza a szövetségi elnöki tisztség három jelöltjét, másrészt hogy hadat üzenjen ellenséges államoknak. Ami ezeket a funkciókat illeti, a gyűlés egyiket sem gyakorolta a hivatásrendi Ausztria története folyamán, államelnököt sem választott a rendi állam történetében, hadat pedig

az Osztrák Köztársaság 20 éves fennállása során nem üzent senkinek. Az Első Köztársaságban utoljára 1928-ban választottak elnököt, mégpedig Wilhelm Miklast, azonban még nem közvetlen szavazással, ez a módozat ugyanis csak az 1929-es alkotmányreform óta létezik az osztrák elnökválasztások történetében (BVG, 60. §). Miklas mandátuma 1935-ben járt volna le, ekkor elméletileg új választásokat kellett volna kiírnia a szövetségi gyűlésnek. Ez azonban nem történt meg, a választást bizonytalan időpontra elhalasztották, és végül is ő maradt az Osztrák Köztársaság államfője egészen az Anschlussig.

Felvetődik persze a kérdés, hogy miért nem írták ki a választásokat? Ez valószínűleg több okra vezethető vissza. Egyrészt Miklas-szal elég jó viszonyt ápoltak a kancellárok és a kormányok is, ő olyan embernek számított, aki mindig a háttérben maradt és aki nem lépett soha közbe, amikor a törvényességet veszély fenyegette. Példának okáért a parlament 1933. március 15-én történt szétkergetése esetében sem, pedig a régi összetételű parlamentet egy sürgősségi rendelet segítségével újra összehívhatta volna, mindössze a házszabályokat kellett volna ezzel a rendelettel megváltoztatnia. Miklas azonban inkább nem keresztezte ekkor Dollfuss kormányfőnek és környezetének szándékait.²⁴³

Az elnökválasztás elmaradásának másik oka az lehetett, hogy a hivatásrendi szervezet és a „rendi” törvényhozás még eléggé kiforratlan és instabil volt ahhoz, hogy a kormány megkockáztasson egy elnökválasztást. A szövetségi gyűlésnek ugyan megbízható kormányhű tagjai voltak, azonban elméletileg fennállt az az eshetőség is, hogy a polgármesterek nem a kormány által támogatott jelöltet választják meg, hanem egy engedetlenségi akció következményeképpen egy másik jelöltet. Viszont felmerülhet egy harmadik szempont is: egy nem választott, hanem csupán kinevezett tagokból álló testületnek (ugyanis választás helyett a kormány nevezte ki a törvényhozás szerveinek képviselőit az átmeneti alkotmánytörvény értelmében) joga van-e ahhoz, hogy kiválasszon három embert, akik közül majd az államelnököt megválasztják? Nem valószínű, hogy a jogszerűség szempontját az illetékesek túlzottan szem előtt tartották volna. Inkább az lehet a magyarázata a status quo fenntartásának, hogy egy már jól bevált sakkfigurát nem nagyon szerettek volna

²⁴³ Wilhelm Brauner – Friedrich Lachmayer. Österreichische Verfassungsgeschichte. Manzsche Verlag für Universitätsbuchhandlung, Wien, 1983. 241.o.

2. ábra: Az osztrák törvényhozás szerkezete

(Forrás: saját szerkesztés a 102-105. oldal alapján)

olyasvalakivel helyettesíteni, aki esetleg kevésbé illett volna bele a kormány koncepciójába. A szövetségi gyűlés így valójában sosem ült össze, az Első Osztrák Köztársaság utolsó négy éve alatt mindössze papíron létezett.

A szövetségi elnök megválasztása során a négy tanácskozó testület és a szövetségi tanács együttes nyilvános ülésén három személyt javasol a megválasztandó elnöki tisztségre (52. §), akik közül a szövetség polgármesterei választják meg a leginkább alkalmas jelöltet titkos szavazás keretében a bécsi Stephansdomban (73. §). Csakis olyan személy lehet államelnök, aki 35. életévét már betöltötte, és akit a szövetségi gyűlés relatív többséggel elfogad (73. §, 2. bek.). A választás maga egyfordulós, és az nyeri meg a választást, aki a szavazatok többségét megkapja (73. §, 3. bek.). A szövetségi elnököt hét évre választják meg, de újraválasztása is lehetséges (73. §, 5. bek.) – ahogy ezt az 1929-es alkotmánymódosítás is megállapítja, csak éppen ott abszolút és nem relatív többséget kellett szereznie a jelöltnek a választáson, és az elnök mandátuma az utóbbi rendelkezés értelmében csupán hat évre szólt. Viszont volt még egy nem túl feltűnő eltérés a hivatásrendi alkotmányban az 1920-as alaptörvényhez képest: az új alkotmány nem írta elő, hogy a szövetségi elnök hányszor választható meg újra, a 73. § ezt a kérdést homályban hagyja, ellentétben a régi szabályozással, ami kifejezetten csak egy alkalommal engedélyezi a szövetségi elnök hivatali idejének meghosszabbítását (BVG, 60. §, 5. bek.).

A törvényhozás felépítésének felületes megvizsgálása alkalmával azonnal feltűnik, hogy a hivatásrendi alapelvről – ahhoz képest, hogy az alaptörvényt a hangzatos „hivatásrendi alkotmány” néven emlegették – viszonylag kevés szó esik. Mindössze egyetlen tanácskozó szerv létezett, amelyet ennek alapján szerveztek meg, bár a szövetségi kulturális tanácsban is akadtak olyan képviselők, akik az egyes, a művelődésben szerepet játszó hivatásrendeket képviselték. Nyilvánvaló mindenki számára, hogy a rendi parlament nem teljesen azonos egy olyan törvényhozó testülettel, amelynek legfeljebb két komponensére jellemző a hivatásrendi tagolódás, tehát Ausztria esetében tisztán hivatásrendi képviseletről nem beszélhetünk. Az a tény, hogy választásokra sosem került sor ezekben a testületekben, és a tagok és a testületek elnökei is kinevezéssel nyerték el mandátumukat, nem éppen a spanni elvek maradéktalan megvalósításáról tanúskodik, hiszen az „lgazi állam”

című művében a szerző, Othmar Spann egyértelműen az egyes hivatásrendek vezetőségének és a törvényhozásba delegált képviselőinek megválasztásáról ír.²⁴⁴ Ez a tény is alátámasztja azt a feltevést, hogy az alkotmány diktatórikus jellegű irányvonalat képvisel. Az új törvényhozásban nem került sor választásokra, talán mert a rendszer nem érezte magát eléggé biztonságban ahhoz, hogy ezt a lépést megkockáztassa, és ezért az ezerszer elátkozott parlamentarizmus eme csökevényes maradványait sem szándékozott megtartani. Ezekben a nehéz években, amikor Ausztriát komoly krízis - a gazdasági világválság és a nemzetiszocializmus veszélye - fenyegette, erőskezü kormányzatra volt szükség, és az „átkos liberalizmus” maradványai újjáélesztésének rizikóját Dollfuss és Schuschnigg kancellárok nem merték magukra vállalni.²⁴⁵

b., A törvényalkotás módja

Ezt a folyamatot az alkotmány 61 – 67. §-ai szabályozzák (ld. 3. ábra, 110. oldal). Az egyes szerveket a mindenkori szövetségi elnök hívja össze. A szövetségi kormány a kancellár közvetítésével átadja a tanácskozó szerveknek a megvitatandó törvényjavaslatokat, s ha ezek kiemelkedő jelentőséggel bírnak, a szövetségi gazdasági tanácsnak és a szövetségi kulturális tanácsnak mindenképpen kötelező véleményezniük, azonban a véleményezésnek egy megadott határidőn belül végbe kell mennie. Azokat a törvénykezdeményezéseket, amelyeket viszont nem kötelező ezeknek a szerveknek véleményezniük, ettől függetlenül önként és szabadon megvitathatják, és a javaslat ügyében kialakított álláspontot a szövetségi kancellár felé továbbítaniuk kell a megszabott határidő lejárta előtt. Minden tanácskozó szerv a már említett szempontok alapján véleményezheti a javaslatokat (61. §). Miután ez megtörtént, a kormány a szövetségi kancellár közbenjárásával benyújtja javaslatait a szövetségi gyűlésnek, amelynek határozathozatalát szintén határidőhöz kötik. A szövetségi gyűlés ülésén egy referens világítja meg és indokolja meg a törvényjavaslatot, amellyel szemben a gyűlés tagjai kifogásokat emelhetnek és opponálhatják azt. Ezután viszont nem tárgyalhatják a törvényt, az ezt követő szavazáson a gyűlés tagjai vagy

²⁴⁴ Spann, 303.o.

²⁴⁵ Kluge, 80-82.o.

Austrofaschismus, 94.o.

elfogadják a javaslatot, vagy pedig elutasítják. A kormány a szavazás megkezdése előtt bármikor visszavonhatja javaslatát, vagy pedig kisebb–nagyobb változtatásokat eszközölhet rajta, ezek azonban nem érinthetik a javaslat lényegét (62. §).

Fontos megjegyezni, hogy a tanácskozó szervek csak az anyagi természetű törvényeket (Gesetze im materiellen Sinne) véleményezhették (51. §, 1. bek.), a többit, tehát az eme cikkely 2 – 5. bekezdésében felsorolt pénzügyi természetűeket (költségvetési tervezet, kölcsönök felvétele vagy konvertálása, rendelkezés a szövetség vagyona felett, a számvevőszék előterjesztései, a szövetség költségvetési mérlegének jóváhagyása, a számvevőszék jelentései) és az államszerződésekről szóló törvényjavaslatokat nem, ezeket közvetlenül a szövetségi gyűlés elé nyújtották be, amely viszont korlátlan ideig tárgyalhatta és bármely esetben megváltoztathatta őket, kivéve a törvénymódosító jellegű államszerződéseket és olyan államszerződéseket, amelyek életbe léptetéséhez bizonyos törvények meghozatala volt szükséges és amelyek esetében a gyűlést csupán a határozathozatal joga illette meg (63. §).

A szövetségi tanács a költségvetési tervezetet annak benyújtását követően hat héten belül megjegyzésekkel és kritikával illethette, e határidő lejártá után a tervezet automatikusan érvénybe lépett (69. §, 1. bek.). Arról viszont az alkotmányszöveg nem ír semmit, hogy milyen eljárás követendő abban az esetben, ha a tervezetet a szövetségi tanács elutasítaná: ezt a lehetőséget talán senki sem vette számításba. Emellett a szövetség előre nem látott kiadásait is jóvá kellett hagynia, de a gyakorlatban ez a jóváhagyás mindig problémamentesen valósult meg.

Miután a véleményezés és a határozathozatal megtörténik, a szövetségi kancellár megkapja a szövetségi gyűlés által elfogadott törvényeket, ezeket ellenjegyzésre átadja a szövetségi elnöknek, de a törvény nem érvényes a kancellár és az illetékes miniszterek ellenjegyzése nélkül sem. A törvényeket a szövetségi törvénytárban (Bundesgesetzblatt) hirdetik ki, és ha ez irányban más rendelkezés nem történik, akkor a jogszabály az után a nap után, amikor a törvénytárban megjelenik, rögtön érvénybe is lép.

A szövetségi tanács ezenkívül részt vehetett jogi személyek felelősségre vonásában is: a szövetségi elnök hatósági felelősségre vonását illetően indítványt nyújtott be, és ha ezt elfogadták, akkor a kancellár egybehívta a szövetségi gyűlést, hogy döntsön a felelősségre vonási eljárás megindításáról (76. §). Dönthetett arról is, hogy a szövetségi törvényszék vád alá helyezi-e a kormány tagjait (88. §), és javaslatára a szövetségi elnök elmozdíthatta hivatalából a számvevőszék elnökét (151. §, 2. bek.). Ahhoz, hogy a törvényhozás vádat emelhessen a szövetségi elnök és a kormánytagok ellen, a szavazáson a közgyűlés felének jelenléte és 2/3-os többség szükséges (88. §, 2. bek.). 1934 és 1938 között azonban ezeket a cikkelyeket egyszer sem alkalmazták.

Maga az eljárás, ahogy a törvényjavaslatokat megvitatás céljából áadták a tanácskozó szerveknek, és ahogyan a döntést egy adott javaslatról meghozták az „új” parlamentben, jellemző volt egy tekintélyelvű gyakorlatot követő kormányzatra. Javaslatokat csak a kormány terjeszthetett be, semmilyen más szervnek nem állt jogában ilyeneket kezdeményezni, még annak a négy tanácskozó szervnek sem, amelyeket véleményezési jogkörrel ruházott fel az új alkotmány. Ezzel szemben viszont alapvető gyakorlat a parlamentáris demokráciákban, hogy a törvényhozásban bármelyik képviselő élhet a törvénykezdeményezés jogával, nem csupán a kormánypárthoz tartozók, hanem az ellenzéki képviselők is. Az államtanácsnak, a szövetségi kulturális tanácsnak, a szövetségi gazdasági tanácsnak és a tartományi tanácsnak mindössze arra terjedt ki a kompetenciája, hogy adott esetben kiegészíthesse, illetve egyes pontjaiban módosíthassa a törvényjavaslatokat, ami sajnos nagy mértékben kizárta teljes körű beleszólásukat a törvényhozás és a törvényalkotás folyamatában. Az is teljesen a kormánytól függött, hogy mely törvényjavaslatokat adja át véleményezés céljából a tanácskozó testületeknek, végtére is egy törvényerejű rendelet meghozatalára már maga az alkotmány is biztosított kikapukat (ld. később). Annak eldöntése is bizonyos önkényességet feltételezett, hogy melyik testület vitathatja meg a javaslatokat, bár az alkotmány előírta, hogy az érintett kamaráknak joguk van véleményt nyilvánítani azokról a törvényjavaslatokról, amelyekhez érdekük fűződik.

Persze megvolt arra is a lehetőség, hogy ezek a testületek önkéntesen, mindenfajta kényszer kizárásával, szabadon véleményezhessenek bármilyen törvényjavaslatot, de a kötelező érvényű véleményezések még az alkotmány betűje szerint sem bírtak kényszerítő erővel egy törvényjavaslatról történő szavazás során. A szövetségi gyűlés ezeket akár figyelmen kívül is hagyhatta, a kormány úgyszintén, tehát leginkább a végrehajtó hatalomtól függött, hogy a módosító javaslatoknak milyen mértékben ad helyt. A szövetségi gyűlés a tárgyalás során nem rendelkezett azzal a kompetenciával, hogy változtasson is a beterjesztett javaslatokon, hatásköre mindössze arra terjedt ki, hogy elfogadja vagy elutasítsa ezeket, csak egy–egy referens munkája révén nyilváníthatta ki egyetértését vagy ellenvéleményét, és ezután a képviselőknek mindenképpen szavazniuk kellett a törvényről. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a fenti szervek összetételét kizárólag a végrehajtó hatalom, a kormány szabta meg: ő nevezte ki az átmeneti alkotmánytörvény értelmében a tanácskozó és döntéshozó szervek tagjait, így közvetlenül és közvetve egyaránt úgy befolyásolhatta a parlament működését, ahogy neki tetszett, és ily módon nyomást gyakorolhatott a döntéseire.

c., Szükségrendeletek kibocsátása

Ha a kormánynak esetleg nem sikerült keresztülvinnie akaratát a törvényhozó testületekben, az sem képezett akadályt egy törvényjavaslat életbe léptetése előtt: egyrészt a felhatalmazási törvény lehetővé tette, hogy rendeleti úton történjék a törvényalkotás, másrészt maga az alkotmány is lehetőséget biztosított arra, hogy mind a kormány, mind a szövetségi elnök szükségrendeleteket bocsásson ki. A kormány szükségrendeleteket akkor bocsáthatott ki, ha „a közbiztonság és a közrend fenntartása, a szövetség állampolgárai fontos érdekeinek védelme, vagy a szövetségi állam pénzügyi érdekeinek védelme és a szövetség államháztartásának biztosítása olyan intézkedések azonnali meghozatalát teszik szükségessé, amelyeket alkotmányjogilag ugyan a szövetségi tanácsnak kell elfogadnia, de ha a közeljövőben ennek azonnali határozathozatala nem várható, akkor a szövetségi kormány saját felelősségére is megteheti ezeket az intézkedéseket ideiglenes törvénymódosító rendeleteken keresztül” (147. §).

Azonban a 3. és az 5. pontban már előkerültek olyan kitételek is, amelyeket a kormány nem kerülhetett meg: nem volt szabad olyan rendeletet hoznia, amelyet a törvényhozás már előzőleg visszautasított, hacsak nem történt meg ezt megelőzően a szövetségi kulturális tanács és a szövetségi gazdasági tanács feloszlata a szövetségi elnök által (3. bek.). Minden rendeletet haladéktalanul a szövetségi gyűlés tudomására kellett hozni, és a gyűlés érvényteleníthette is azokat, ha a képviselők legalább felének jelenlétében történt meg ez a határozathozatal, és a jelenlévők 2/3-a így határozott. Egy, a szövetségi gyűlés által már érvénytelenített szükségrendeletet még egyszer nem lehetett életbe léptetni (5. bek.), és ha a rendeletet helyben is hagyták, az három év múltán automatikusan érvényét veszítette – bár utána a fentebb vázolt eljárással meg lehet újítani (6. bek.). A kormány olyan szükségrendeleteket is életbe léptethetett, amelyek a már korábban tárgyalt szabadságjogokat is érvényteleníthették, de hogy ez milyen módon történjen, ezt egy másik törvény szabályozza volna (7. bek.).

A szövetségi elnök szükségrendeleti kompetenciája egészen más esetekre korlátozódott, mint ahogy ez ki is derül a 148. § -ból: „Ha az államot vagy annak egy részét közvetlenül veszély fenyegeti, és a veszély elhárítása érdekében azonnali intézkedésre van szükség a 147. § 1. bekezdése értelmében, de az adott viszonyok között sem a szövetségi gyűlés azonnali határozathozatala nem várható, sem a szövetségi kormány szükségrendeleti hatásköre alapján meghozandó intézkedés, akkor ezeket az intézkedéseket a szövetségi elnök megteheti a szövetségi kormány javaslatára a saját és a kormány felelősségére ideiglenes törvénymódosító rendeletek révén” (1. bek.), de ehhez a kormány ellenjegyzése is szükséges volt. Ezek az intézkedések megváltoztathattak egyes rendelkezéseket az alkotmányban, az egész alkotmányt viszont nem, és nem érinthették sem az államformát, sem a szövetségi alkotmánybíróság jogait, és nem módosíthattak bírói határozatokat (2. bek.). A szövetségi elnök meghosszabbíthatta a törvényalkotó testületek és azok tagjainak mandátumát, valamint a tartományi és községi tanácsokét is, ha fennállt az a veszély, hogy az új testületek megválasztásával együtt járó körülmények a nyugalmat, a közrendet, a közbiztonságot és ezáltal a gazdasági életet veszélyeztetik, de ezeknek a szerveknek a mandátumát csak az eredeti megbízatási idő felével lehetett meghosszabbítani (5. bek.).

Ha a szövetségi gyűlés egy törvényjavaslatról nem tudott a kitűzött időn belül döntésre jutni, akkor a szövetségi elnök a kormány javaslatára ezt a javaslatot rendeleti úton törvénybe léptethette a kormány ellenjegyzésével (6. bek.). A kormány a szövetségi elnök javaslatára az egyes tartományi gyűlések helyett is hozhatott szükségrendeleteket, ha a tartományi költségvetésben nem voltak adottak a feltételek az egyensúly fenntartására, és a tartományi gyűlés nem tudott e célból intézkedéseket hozni. Természetesen ezek a döntések is csak a kormánytagok ellenjegyzésével voltak érvényesek, és megszorító jellegűek is lehettek a személyi és dologi költségeket illetően. A szövetségi elnök szükségrendeleteit a tartományi gyűlés egy éven belül nem érvénytelenítheteti (7. bek.).

Ha a két szükségrendeleti jogkört: a kormányét és az államfőét összehasonlítjuk, azonnal szembetűnik, hogy az elnök rendeleteit a törvényhozásnak utólagosan nem kellett jóváhagynia - igaz, csupán a kormány ellenjegyzésével voltak érvényesek - , viszont a kormány szükségrendeleteit a szövetségi tanács elé kellett terjeszteni, mielőtt az össze tudott ülni, vagy mielőtt már nem volt akadályoztatva munkájában, és egy elutasított törvényjavaslatot legalábbis elvileg nem lehetett rendeleti úton életbe léptetni. Mivel a törvényhozó és a tanácskozó szervekben jórészt a kormánypolitika reprezentánsai és hívei ültek, elég nehéz elképzelni, hogy egy adott szükségrendeletet a 147.§ 5. bekezdésében foglalt módon érvénytelenítsenek, bár ezt azért nem lehetett teljesen kizárni. Az is tagadhatatlan, hogy a szükségrendeletek köre sok tárgyra kiterjedhetett, gazdasági, pénzügyi és államháztartást érintő (pl. takarékosági) intézkedésekre éppúgy, mint bármilyen politikai érdekeltségű ügyre, amely esetleg összefüggött a közrenddel és közbiztonsággal, a közbiztonság és a közrend fogalmába ugyanis nem csupán a bűnügyek tartoztak bele, hanem az ellenséges táborba tartozó baloldali és náci ellenzék tevékenysége is.

Az államelnök jogosítványai tehát abból a szempontból mondhatók szélesebb körűeknek, hogy nem voltak a törvényhozás szerveinek utólagos jóváhagyásához kötve. A kormány viszont szükségrendeletekkel korlátozhatta az állampolgári jogok egy részét (19., 22., 23., 24., 26. §), míg erre a szövetségi elnöknek nem nyílt alkotmányos lehetősége. Érdekes még az a 148. § 2. bekezdésében megfogalmazott kitétel is, hogy az államformát nem lehet

szükségrendeletekkel megváltoztatni, tehát egy alkotmánymódosítással megvalósított legitimista puccs lehetősége szinte teljesen kizárt volt.

A szövetségi elnök nagyobb hatáskörére utal még az, hogy az alkotmány egyes passzusait is módosíthatta, leszámítva a 148. § 2. bekezdésében felsorolt kivételeket. Ezenkívül a törvényhozási mandátum meghosszabbításának jogával is rendelkezett, bár Ausztria esetében erre egyáltalán nem került sor: előtte még meg is kellett volna választani a tanácskozó és törvényhozó szervek képviselőtestületeit. Ugyan az átmeneti alkotmánytörvény 21. §-a szerint még ebben az évben (1934. X. 31-ig) meg kellett volna történnie a kinevezéseknek, ezeket a kinevezetteket viszont nem később sem váltották fel választott képviselők, az ideiglenesség tehát de facto állandósággá merevedett egészen az Anschluss bekövetkeztéig.

Új elemet képvisel még a szükségrendeleti jogkört tekintve az a cikkely, amely a szövetségi elnököt szükségrendeletek meghozatalára jogosítja fel a tartományi közigazgatásban. A 148. § 6. bekezdése is meglepő: egy hagyományos parlamenti demokráciában nem lehetne egy törvényjavaslatot rendeleti úton életbe léptetni, ha esetleg túl sokáig tanácskoznak fölötte a honatyák. Azonban a hivatásrendi Ausztria már nem számított hagyományos parlamenti demokráciának, hiszen mindazt elvetette, ami ehhez az eszményhez kötődött.

A szövetségi elnök szükségrendeleti kompetenciája tehát valamivel szélesebb körű volt, mint a kormányé, bár nem túlzott mértékben, és a kormány ellenjegyzése is szükséges volt rendeletei életbe lépéséhez. Az előző, 1920-ban kiadott alkotmányhoz képest még nagyobb volt az eltérés az elnök jogosítványait tekintve: ott csupán abban az esetben lehetett az elnöknek élni e jogkörrel, ha feltétlenül szükség volt egy nyilvánvaló és jóvátehetetlen kár elhárítására, és a Nationalrat nem tudott időben összeülni, vagy egy magasabb rendű erő gátolta összeülését. Ezek a szükségrendeletek azonban nem változtathattak meg **egyetlen** alkotmányos rendelkezést sem, és nem jelenthettek tartós anyagi megterhelést a szövetség, a tartományok, az önkormányzatok és az állampolgárok számára, és nem érinthették a munkajog, az egyesülési jog és a bérleti jog területét. Emellett nyolc napon belül össze kellett hívni a kibocsátás után a Nationalratot, amely négy héten belül határozatot hozott a szükségrendeletek törvényerőre emeléséről vagy

elutasításáról (BVG, 18. §). Ezeket a rendeleteket azonban csak egészen rendkívüli események, pl. természeti katasztrófák, nagyobb nyugtalansággal járó események, nagyobb gazdasági feladatkörrel bíró testületek összeomlása esetében lehetett kibocsátani, mikor haladéktalanul szükséges rendkívüli intézkedésekkel élni. Ezzel szemben a hivatásrendi alkotmány ezt a rendelkezési jogkört olyan területekre is kiterjesztette, amelyek az előző szabályozáson már jócskán túlmennek (pl. az alkotmány egyes cikkelyeinek módosítása, a törvényhozás tagjai mandátumának meghosszabbítása, a törvényhozás által időben el nem fogadott törvényjavaslatok életbe léptetése, intézkedések a tartományi közigazgatás területén). A felhatalmazási törvény (Ermächtigungsgesetz) ráadásul olyan hatáskört ruházott a kormányra, amely tulajdonképpen megegyezett a Nationalrat legiszlatív jogkörével, a kabinet teljesen szuverén módon és minden törvényhozó szervtől függetlenül életbe léptethetett egy rendeletet, és így ha akarta, teljesen figyelmen kívül hagyhatta a törvényalkotásra vonatkozó alkotmányi szabályozást is.

d., A népszavazás

A törvények meghozatalának két módján: a törvényhozás fórumai által történő elfogadáson, illetve a szükségrendeletek kibocsátásának útján kívül a harmadik eljárási módot, a népszavazást is érdemes megvizsgálni – még ha erre csupán egy ízben, 1938 márciusában is került volna sor, közvetlenül az Anschluss előtt, de amely kezdeményezés végül Németország közbelépésére megghiúsult. A népszavazást csak három esetben lehetett kiírni:

1. Ha a szövetségi gyűlés egy anyagi természetű törvényjavaslatot (Gesetzesvorschlag im materiellen Sinne) már előzőleg elutasított (65. §, 1.a.)
2. Bármely törvényjavaslat esetében, amelyet a kormány a nép elé terjeszt döntéshozatalra (65. §, 1.b.)
3. Ha a törvényhozás egy bizonyos kérdést intéz a néphez, hogy az döntsön ez ügyben (65. §, 1.c.).

A népszavazást az államelnök rendelhette el, minden 24. életévét betöltött osztrák állampolgár jogosult volt részt venni rajta, és a többséget kapott választ iktatták volna törvénybe.

Az 1920-ban életbe léptetett köztársasági alkotmányhoz képest az új alkotmány leszűkítette a népszavazás alkalmazhatóságát. A legfontosabb

korlátozás az, hogy míg korábban 200 ezer választásra jogosult személy vagy pedig három szövetségi tartomány választásra jogosultjainak a fele is kezdeményezhetett népszavazást aláírásgyűjtéssel, most egy ilyen, alulról jövő kezdeményezés már eleve elképzelhetetlen lett. Emellett népszavazást kellett volna a köztársasági alkotmány értelmében kiírni, ha az alkotmányt teljesen vagy csupán egyes részeiben meg akarnák változtatni (BVG, 44. §, 2. bekezdés), vagy ki lehetett írni abban az esetben is, ha a honatyák többsége úgy dönt, hogy egy bizonyos ügyet a nép elé kell vinni. Népszavazást azonban sohasem tartottak a hivatásrendi Ausztria történelmében, s ezzel az osztrák nemzet komoly lehetőségtől esett el, hogy saját sorsáról döntsön. Magát a nemzetet zárták ki saját ügyei intézéséből és a törvényhozásból, hiszen 1938-ig csupán két esetben tartottak választásokat, illetve szavazásokat, és akkor sem a törvényhozás szerveit választották meg, hanem csupán az Erdő – és Mezőgazdaság Hivatásrend tisztségviselőit, valamint a szakszervezetek üzemi közösségeinek bizalmijait.²⁴⁶

Fel kell hívni a figyelmet még néhány tényezőre, amelyek szintén a törvényhozó szervek kompetenciájának lényeges mértékű csökkenésére utalnak az eddigihez képest, és ez nem csupán a törvényhozás folyamatát érinti. Figyelemreméltó például, hogy a szövetségi elnök bármikor feloszlathatta a négy tanácskozó szervet és a szövetségi gyűlést, igaz, azzal a feltétellel csupán, hogy ezeket 100 napon belül újra kell választani (egyébként ez megint csupán elméleti lehetőségként létezett, négy év alatt sohasem kerülhetett sor sem feloszlásra, sem újraválasztásra). Ez sajnos ismét csak a végrehajtó hatalom játékszerévé degradálta a törvényhozást, mint ahogy az a tény is, hogy jogsértés esetében a képviselők nem élveztek szükségképpen mentességet a felelősségre vonás alól (71. §, 5. bek.), míg az 1920-as alkotmány értelmében a felelősségre vonás csak abban az esetben történhetett meg, ha a nemzetgyűlés ehhez hozzájárulását adja (BVG, 57. §, 2. bek.).

e., A nyilvánosság kérdése

Az új alkotmány törvényhozásról szóló részének fontos pillérét képezte az az előírás, miszerint csak a szövetségi tanács és a szövetségi gyűlés ülései voltak nyilvánosak, viszont a négy tanácskozó szervé egyáltalán nem (59. §, 1-

²⁴⁶ MOL KÜM, POL. O. ált., K 63, 173. cs., 3597/1936 (154/pol-1936)

2. bek.), a régi alkotmányban ellenben a nemzetgyűlés és a szövetségi tanács ülései teljes nyilvánosságot kaptak (BVG, 32. §, 1. bek.). A májusi alaptörvény rendelkezése értelmében azonban zárt ülést is tarthatott a törvényhozás, ha ez kifejezetten a törvényhozás elnökének kérésére vagy pedig a jelen lévő képviselők 1/5-ének akarata értelmében történt. Ennek az új keletű, nem éppen médiabarát szabályozásnak az volt az előzménye, hogy még 1933-ban, a régi parlament kikapcsolása után felmerültek olyan tervek, amelyek a nyilvánosság teljes kizárását óhajtották megvalósítani az új legiszlatívában.

A rendi állam ideológusainak egyik legalapvetőbb kifogása a parlamentáris demokrácia ellen az volt, hogy szerintük a törvényhozásban túlságosan is eluralkodott az olcsó demagógia és az obstrukció, amelynek segítségével az ellenzék igyekezett lelassítani és megnehezíteni a döntéshozatalt. Sokan feltételezték, hogy némely politikus azáltal akar nagyobb támogatást szerezni, hogy - úgymond - a népszerűséget hajhássza, ennek révén viszont pártharcok színterévé teszi a parlamentet, lehetetlenné téve így a tárgyilagos és demagógia mentes törvényhozást. Hogy a szakemberek is kellő mértékben beleszólhassanak a döntéshozatalba és az ügyeket kellő tárgyilagossággal tárgyalhassák, az alkotmány szellemi szülői: Otto Ender és Neustädter – Stürmer számára is szükségesnek tűnt, hogy a tanácskozó szervek működését az ülésezés zártnak nyilvánítása által „könnyítsék meg”. Számukra – és az új rend politikusai számára is – ez volt az ún. „igazi demokrácia”, amelyet egyrészt a legjobbak irányító szerepe, másrészt pedig a tömeg kizárása révén óhajtottak megvalósítani. A publikum és a sajtó csupán a döntések konkrét meghozatalánál, a szövetségi gyűlésben zajló tárgyaláson jelenhetett meg, az érdemi munka ezzel elkerülte a „szükségtelen és indokolatlan” nyilvánosságot, ami a szakmaisággal átitatott tanácsadó testületek üléseit jellemezte volna.²⁴⁷ Igaz, ez az óvatosság a sajtó szempontjából kevésbé volt már indokolt, hiszen az akkori sajtótermékek közül az ellenzéki irányvonalat képviselőket már régen betiltották. A „szakszerű véleményalkotás” elvét viszont az is csorbította, hogy a törvényalkotás szerveiben gyakorlatilag csak kinevezett tagok ültek, akiknek kinevezésében

²⁴⁷ Interjúk Enderrel és Steidlével:
Függetlenség, 1934. V. 1.
Magyar Hírlap, 1934. V. 10.
Nemzeti Újság, 1934. V. 18.
Pester Lloyd, 1934. IV. 10.

sokkal inkább a rendszer iránti hűség és a „hazafias hitvallás” játszott szerepet, mint a hozzáértés. A szakmai szempontok alapján kinevezett tagok között csak elvétve ültek olyanok, akik a munkavállalók érdekeit képviselték volna a munkaadókkal szemben (ld. 6.3.2. fejezet), márpedig a hivatásrendek működése az előbbiek részvételét és befolyását is megkövetelte volna a legiszlatív folyamatban. Ezen a ponton a szakszerűség és a paritásos érdekképviselés nemes elvei – amelyek miatt pedig a hivatásrendi kamarák voltaképpen létrejöttek – voltaképpen vereséget szenvedtek az osztrák rendi államban.

f., A tartományi törvényhozás

Az egyes tartományok törvényhozása is a szövetségi törvényhozás szerveihez hasonló módon folyt az alkotmány előírásainak megfelelően. A legiszlátíva a tartományi gyűlés feladata volt, amely a „történelmileg elismert egyházak és felekezetek, az iskola- és nevelésügy, a tudomány és a művészet, valamint a hivatásrendek tartományi képviselőiből áll” (108. §, 2. bekezdés). A tartományi gyűlés képviselői azon személyek lehettek, akik már betöltötték 26. életévüket, és akiket a törvény nem zárt ki valamilyen oknál fogva. Katonák és a közszolgálatban tevékenykedő személyek nem lehettek képviselők.

Az alkotmányban ezen kívül kevés említés történik a tartományi gyűlés összetételéről, a továbbiakban kénytelenek vagyunk arra hagyatkozni, amit az átmeneti alkotmánytörvény e tekintetben előír. A törvény értelmében a tartományi gyűlés összesen legfeljebb 36 képviselőből állhatott, akiket a tartományfőnök nevezett ki, miután a Hazafias Arcvonal, a tartományi szakmai és kulturális szervezetek és a tartományi kormány tagjai véleményezték a javasolt személyeket (VÜGG, 29. §, 1-2. bek.). Ezeknek a kinevezéseknek 1934. X. 31-ig meg kellett történniük (VÜGG, 29. §, 3. bek.), azonban az alkotmány előírta, hogy ezeket a posztokat az átmeneti időszak után választás útján kell betölteni (108. §, 2. bek.).

A törvényhozás menete is hasonlított a szövetségéhez: a tartományi kormány betérjesztette a törvényjavaslatokat a tartományi gyűlés elé, amely véleményező, tanácskozó és döntéshozó üléseket tartott, amelyek közül az elsőről kizárták a nyilvánosságot (109. §, 1. bek.). A tartományi gyűlésnek a véleményezés során be kellett tartania a kormány által megszabott határidőt

(109. §, 2.bek.), amennyiben túllépte, és a tartományi gyűlés sem iktatta időben a javaslatot törvénybe, akkor a tartományfőnöknek jogában állt a javaslatot rendelet formájában életbe léptetni (109. §, 3. bek.). A tartományi gyűlésben a javaslatokat egy referens terjesztette elő és magyarázta, és lehetséges volt ellenvélemény nyilvánítása is. További tárgyalásokat nem folytathatott a gyűlés, szavazással döntöttek a törvénykezdeményezés maradéktalan elfogadásáról vagy elutasításáról (109. §, 4. bek.). Viszont a tartományi kormány bármikor visszavonhatta vagy megváltoztathatta a javaslatot, ugyanúgy, ahogy a szövetségi kormány is a szövetségi gyűlés és a tanácskozó szervek esetében (109. §, 5. bek.). Miután a tartományi gyűlés elfogadta a törvényt, a tartományfőnök ellenjegyezte és nyilvánosságra hozta azt (110. §), de még ezt megelőzően be kellett terjeszteni a szövetségi kancellár és azon szövetségi minisztérium elé, amely illetékes volt a törvény tárgyában (111. §, 1. bek.). A kihirdetés csak akkor történhetett meg, ha a szövetségi kancellár hozzájárult a törvényhez, vagy ha a benyújtás időpontjától eltelt hat héten belül nem emelt ellene kifogást (111. §, 2.bek.).

A leírt eljárás mód tulajdonképpen megegyezik a szövetségi törvényhozásban alkalmazott gyakorlattal, ezenfelül azonban az alkotmány előírta, hogy a tartomány alkotmánya nem állhat ellentmondásban a szövetséggel (112. §, 1. bek.). Viszont a tartományfőnök nem oszlathatta fel a tartományi gyűlést, ezt csak az államelnök tehetette meg, miután ezt a lépést az államtanács és a tartományi tanács jóváhagyta (113. §, 1.bek.), azonban a felosztatás után azonnal intézkedéseket kellett tennie a tartományi gyűlés újjáválasztása érdekében (113. §, 2.bek.). Erre persze sohasem került sor, mivel tartományi szinten sem rendeztek választásokat, és a kinevezés gyakorlata itt is megmaradt egészen az Anschlussig.

A tartományi törvényhozás szűk kompetenciája hasonlít arra a hatáskörre, amit a szövetségi törvényhozó szervek működésén szintén megfigyelhettünk. Igazából nem a szövetség és a tartomány egymás közti hatásköri megosztása volt az, ami a tartományi gyűlések játékterét leszűkítette, hanem sokkal inkább maga a törvényhozás módja.

Ha a hatalmi ágak egymás közti viszonyát nézzük, nyilvánvalóvá válik számunkra, hogy a végrehajtó hatalom, vagyis a kormány beavatkozása a törvényhozás menetébe olyan mértékű volt a hivatásrendi Ausztria elméletében

és gyakorlatában, hogy az ellentmondott az „igazi demokráciának”, amit Othmar Spann a műveiben részletesen taglalt, és diktatórikus vonással ruházta fel a Dollfuss–Schuschnigg–rendszert. A legiszlátíva korlátozott kompetenciáját világosan megmutatta, hogy kizárólag a kormányt illette meg a törvénykezdeményezés joga, ezért elég szűk volt a tanácskozó szervek jogköre, a kormánynak és a szövetségi elnöknek jogában állt szükségrendeleteket kibocsátani, a nyilvánosság nem kísérhette figyelemmel a törvényalkotás folyamatát, és az is jellemző volt a politikai gyakorlatra, hogy a törvényhozó szervek tagjai kinevezéssel nyerték el mandátumukat, amely gyakorlat ideiglenes megoldásból hovatovább tartós berendezkedéssé vált.

6. 3. 2. A törvényhozó szervek megalakulása és tevékenysége (1934-38)

Az új törvényhozás az előző fejezetben említett jogi keretek között kezdhett hozzá tevékenységéhez, azonban a hivatásrendi testületek még nem jöttek létre, és így a rendi jelleggel rendelkező törvényhozó testületek megválasztása sem mehetett végbe. Az átmeneti időszak alkotmányos viszonyainak szabályozása érdekében hozta meg a kormány az alkotmányos átmenetről szóló törvényt, amely ellen maga Dollfuss is tiltakozott, mondván, egy esetleg hosszasan elhúzódó provizórium veszélyeztetheti a hivatásrendi berendezkedés teljes életbe léptetését, és a kancellár nem tartotta tanácsosnak, hogy hosszabb ideig kinevezett tagokkal működjenek az új törvényhozás szervei.²⁴⁸ Az átmeneti törvényből kiderült, hogy a hivatásrendi alkotmányt három fokozatban vezetik be: az általános rendelkezések, a jogkatalógus, a szövetség és a tartomány viszonyáról, a szövetség és a tartományok közigazgatásáról szóló részek 1934. július 1-én (VÜGG, 56. §, 2. bek.), a szövetségi törvényszékről és a számvevőszékről, valamint a kerületek és helységek közigazgatásáról és önkormányzatáról szóló cikkelyek június 15-én (VÜGG, 46. §, 5. bek.), a törvényhozásról, valamint az államelnök és a kancellár szükségrendeleti jogköréről szólók pedig november 1-én léptek életbe (VÜGG, 21. §, 2. bek.; 45. §.).

²⁴⁸ Wahnout, 189.o.

November 1-ig tehát az államfőnek ki kellett neveznie a szövetségi kancellár ellenjegyzése (és voltaképpen javaslatai) alapján a törvényhozó testületek tagjait. Ez nem csekély horderejű problémákat okozott: bár Hazafias Arcvonal néven 1933 szeptembere óta létezett egy egységes állami pártmozgalom, amely a keresztény, rendi Ausztria elkötelezett híveit volt hivatott tömöríteni, de a mozgalmon belül számos frakció vetélkedett egymással a törvényhozási helyekért. Különösen a Heimatschutz próbálta meg súlyát és számarányát növelni ebben az új képviseleti rendszerben, s emiatt konfliktusai támadtak Ender ex-miniszterrel (Ender miniszteri megbízatása ugyanis július 10-én megszűnt), mivel az utóbbi jól bevált, befolyásos és tapasztalt keresztényszocialista párti parlamenti politikusok kiválasztása mellett tette le a voksát. A Heimwehr azonban mindezt a parlamentáris demokrácia bűnébe történő visszaesésként értékelte, az egykori keresztényszocialistákat egy kalap alá véve a Landbunddal vagy akár a szociáldemokratákkal. A keresztényszocialista csoport erre elég ingerülten reagált: főként azt sérelmezték, hogy ezzel azok a rétegek esnek el a törvényhozásbeli képviseletől, amelyek évekig hűségesen kitartottak a párt mellett. Ezeken a csoportokon kívül azonban a Keresztény Munkásmozgalom is követelte jussát, hogy ő is küldhessen képviselőket az államtanácsba. Élénk alkudozás kezdődött a helyekért, s a kinevezettek listáját végül október 31-én írta alá a szövetségi elnök.²⁴⁹

Az államtanács soraiba három egyházi személyt neveztek ki a katolikus, evangélikus és izraelita egyház képviseletében, valamint egy költő, egy zenész és egy építész képviselte a képzőművészeteket. Kineveztek honatyának még két egyetemi professzort, négy jogászt és két nyugalmazott főtisztet. Összesen 16 Heimwehr-reprezentáns, a Keresztény Munkásmozgalom két képviselője, 15 keresztényszocialista funkcionárius, a Hazafias Arcvonal főtitkára, a Heimwehr fővezér-helyettese és két, a nemzeti oldalt képviselő politikus foglalt helyet az 50 kinevezett között.²⁵⁰ Ez eléggé emlékeztetett az 1861-es osztrák birodalmi felsőház megalkotására: a császár a Herrenhausba szintén nevezett ki tagokat érdemeik elismeréseként, és ma-

²⁴⁹ Uo., 193-198.o.

MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169. cs., 1023/1934 (208/pol-1934)

²⁵⁰ Wohnout, 201-207.o.

MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169. cs., 1023/1934 (209/pol-1934)

gasrangú egyházi személyiségek is bekerültek ebbe a kamarába. Eltérés mutatkozott viszont abban a tekintetben, hogy az 1934-es államtanácsban a főnemesi rend nem képviseltette magát, illetve ha mégis, akkor nem ebben a minőségben, ezt leszámítva viszont a kinevezési gyakorlat bizonyos kontinuitást mutatott.²⁵¹ Főleg a jogászszakma képviseltette magát nagy létszámban az államtanácsban, a hadsereg és a közigazgatás kevésbé, az alsóbb társadalmi rétegek közül mindössze három paraszt és egy munkásember lett tagja a testületnek, nő egyetlen egy sem. Feltűnő még, hogy a Heimwehr viszonylag kisebb tömegtámogatása ellenére a helyek kb. egyharmadát birtokolta. A testület elnökének 10 napra Werner Nouackh-ot nevezte ki a szövetségi elnök, majd az ő lemondása után (1934. XI. 11.) Rudolf Hoyos grófot.²⁵²

A szövetségi kulturális tanács negyven főből állt: 8 képviselő a katolikus egyházat, 1 az evangélikusokat, 1 a zsidó felekezetet, 4 - 4 a tudományokat és a művészeteket, 22 az iskola- és nevelésügyet képviselte. A testületre leginkább az a tény volt jellemző, hogy 75 %-uk rendelkezett főiskolai vagy egyetemi diplomával.²⁵³

A gazdasági tanács 80 képviselőjéből 29 tartozott a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendhez, 15 az iparhoz és bányászathoz, 12 a kisiparhoz, 9 a kereskedelemhez és közlekedéshez, 4 a pénz- és hitelügyhöz, 4 a szabadfoglalkozásúakhoz, 7 pedig a közalkalmazotti hivatásrendhez. Minden tartomány arányosan volt képviseltetve a tanácsban, és politikailag is megpróbálták némi egyensúlyt kialakítani: 39 %-uk a Heimwehr, 11 %-uk a Keresztény Munkásmozgalom érdekeit képviselte, 50 %-uk pedig a Keresztényszocialista Párt reprezentánsa volt. A helyeket elvileg paritásos alapon kellett volna elosztani a munkaadók, illetve a munkások és alkalmazottak között, azonban a gazdasági tanácsban elenyészően csekély volt az utóbbiak száma, amit Kunschak, a Keresztény Munkásmozgalom vezetője nehezményezett is.²⁵⁴

²⁵¹ A Reichsrat és a Herrenhaus összetételéről ír Ijjas József: „Ausztia kormányzati rendszere a dualizmus időszakában” c. tanulmányában. In: Jogtörténeti előadások I. Szerk.: Mezey Barna. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 137-151.o. 150.o.

²⁵² MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169. cs., 1023/1934 (221/pol-1934)

²⁵³ Wohnout, 211-218.o.

²⁵⁴ Uo., 219-225.o.

A fentebb említett diszkrepanciákat leszámítva a „politikai katonák” egyensúlyának kérdése tehát megoldódott, bár a Heimwehr befolyása valójában mindegyik testületben nagyobb lett tényleges támogatottságánál. A munkavállalók alulreprezentáltsága és a női képviselők csekély száma (két hölgytagot neveztek csak ki, ők a kulturális tanácsban tevékenykedtek) nem vetett túl jó fényt arra kormányra, amely kinevezte a törvényhozás tagjait²⁵⁵. A kinevezések gyakorlata is azt mutatta, hogy a kormánynak voltaképpen sikerült tőle függő helyzetbe hozni sok képviselőt – bár többen ezt a bizalmat később nem hálálták meg, és önálló utakra léptek.

A törvényhozás szervei 1934. november 27 - 30. között tartották meg alakuló ülésüket, és megválasztották az elnököket: Johann Eichingert a szövetségi gazdasági tanács, Josef Bicket a szövetségi kulturális tanács elnökévé, a tartományi tanács elnökségében pedig a tartományfőnökök félévente váltották egymást. November 30-án a tanácskozó testületek megválasztották a szövetségi tanács tagjait is, e testület elnöke szintén Rudolf Hoyos lett. Az államtanács 20, a rendi fórumnak minősülő szövetségi gazdasági és a szövetségi kulturális tanács 20, illetve 10 tagot választott a szövetségi tanácsba, a tartományi tanácsot pedig a kilenc tartományfőnök reprezentálta. A gazdasági tanács nyolc képviselőt delegált a mező- és erdőgazdaság, négyet az ipar és bányászat, hármat a kisipar, kettőt a kereskedelem és közlekedés, egy-egy képviselőt a közalkalmazotti, a pénzügyi és a szabadfoglalkozásokat reprezentáló hivatásrend nevében. A szövetségi kulturális tanácsból az egyházakat két, az oktatást hat, a művészeteket és a tudományokat egy-egy delegált képviselte.²⁵⁶ A szövetségi tanács kinevezett és választott tagjai között így egyfajta egyensúlyt figyelhetünk meg (29 képviselő 30 ellenében), de mivel a szövetségi gazdasági és kulturális tanács tagjai is ideiglenesen kinevezés révén nyerték el képviselői helyeiket, ez az egyensúly csak elvileg állt fenn.

Hogyha a konkrét számadatok tükrében vesszük szemügyre a tanácskozó és törvényhozó szervek négy éves tevékenységét, érdekes dologra bukkanhatunk: az alkotmány kibocsátása után 1934 és 1938 között kiadott 713 törvényből mindössze 165 járta végig az alkotmányban meghatározott törvényhozási instanciákat, a többi 548-at vagy az 1934. IV. 30-án kibocsátott

²⁵⁵ Uo., 228-229.o.

²⁵⁶ Uo., 238-245.o.
Putschek, 182.o.

felhatalmazási törvény, vagy az alkotmányban említett szükségrendeleti jogkörök alapján bocsátották ki.²⁵⁷ Az első csoporthoz tartozó törvények száma – akárhogyan is nézzük – elenyészően csekély, még akkor is, ha tudjuk, hogy ezek a testületek az idő előrehaladtával egyre inkább magukhoz ragadták a kezdeményezést, és kihasználták azt a csekély mozgásteret, amelyet az alkotmány biztosított számukra, bár ez a mozgástér igencsak függött attól, hogy a kormány mekkora szabadságot engedett meg a törvényhozásnak. Azonban ettől a tendenciától függetlenül a tény még tény marad: a legiszlátívát illetően egyáltalán nem beszélhetünk a hatalmi ágak szétválasztásáról, minden arra mutat, hogy a végrehajtó hatalom – a szövetségi elnök és a kormány – nagy mértékben kihasználta részben alkotmányos, részben a felhatalmazási törvény által biztosított jogait, és egyik sem bizonyult a parlamentarizmus hívének.

Nagy általánosságban elmondható, hogy többnyire azokat a törvénykezdeményezéseket bocsátották a tanácskozó és a törvényhozó szervek elé, amelyek bizonyítékokat jelentettek a rendi hatalom ún. pozitív tevékenységére, így például a Habsburg - vagyonról szóló törvényt, az egészségbiztosítás reformjáról, a katonai esküdtszék felállításáról, a munkaadói és kereskedelmi kamarákról vagy pl. az általános hadkötelezettségről szóló törvényi szabályozásokat. Azok a rendelkezések azonban, amelyek egy korábbi törvényhez vagy az alkotmány egyes cikkelyeihez képest korlátozásokat léptettek életbe, sohasem kerültek a törvényhozás elé, mert a közvélemény nem fogadta volna kedvezően ezeket a korlátozásokat, ezért a kellő publicitást sem biztosították ezek számára. A kormány megelégedett azzal, hogy megjelentette a rendelkezéseket a Bundesgesetzblattban. A végrehajtó hatalom nem mert arra vállalkozni, hogy a szükségrendeletek gyakorlatával felhagyjon, és engedje, hogy az alkotmányos út teljes mértékben érvényesüljön a törvényhozás gyakorlatában.²⁵⁸

De ha a törvényhozás négy éves gyakorlatát nézzük, azt is el kell mondanunk, hogy kormányzati részről sem kezelték nagy toleranciával a törvényhozó szerveket. Dollfuss kancellár utódja, Schuschnigg valószínűleg bizalmatlan lehetett az új törvényhozás irányában, és egyáltalán nem segítette elő, hogy minél több törvényjavaslat jusson e fórumok elé. Kormányzásának

²⁵⁷ Wohnout, 305-306.o.

²⁵⁸ Uo., 306-307.o.

második felében leginkább az adott struktúra megmerevedéséről lehet beszélni, még hozzá annak abban az állapotában, amelyben az 1935 végén megrekedt, eltekintve egy-két újítástól, melyekről a későbbiek folyamán majd szó esik.²⁵⁹ Odo Neustädter – Stürmer, aki Endernek a kormányból való távozása után szociális miniszterként átvette a hivatásrendi szerveződés irányítását, szintén nem tett sokat azért, hogy a szükségrendeletekkel történő kormányzást tényleg csak kivételes esetekben alkalmazzák, tehát - akárcsak a kormányfő – ő is arra törekedett, hogy a kormány törvényhozói kompetenciája ne sérüljön. A rendi demokratizmus helyett inkább a diktatórikus kormányzás mellett tette le voksát, és elképzelhető, hogy mindebben a kormányautoritás iránti elkötelezettsége is közrejátszhatott.²⁶⁰ A minisztériumi bürokrácia is gyakran megakadályozta, hogy a javaslatok a törvényhozás elé kerülhessenek, amit főként az időhiánnyal indokoltak, és a kockázatosabbnak tartott – tehát nehezebben keresztülvihető – javaslatokat is inkább rendeleti úton iktatták törvénybe.²⁶¹

Mindez meglehetősen elkedvetlenítette a hivatásrendi törvényhozás képviselőit, akik mellőzöttségük miatt több ízben tiltakoztak az illetékes kormányköröknél, és amiatt is, hogy a „kormány nem veszi komolyan az alkotmányt”. Főleg Ludwig Adamovich alkotmányjogász, de időnként még az amúgy lojális Hoyos gróf is nehezményezte a törvényhozás ellehetetlenítését.²⁶² Ez a mellőzöttségi érzés különösen jellemző volt a szövetségi kulturális tanács tagjaira, akik a Kisipari Szövetségről (Gewerbebund) szóló törvény véleményezésekor 1935-ben ellenzéki álláspontot foglaltak el, és szabadon véleményezték a törvényt, anélkül, hogy megkérték volna őket erre, és ráadásul egy az egyben el is utasították. Ettől kezdve a kulturális tanácsot a végrehajtó hatalom háttérbe szorította, ami abból is látszott, hogy ez a fórum például 1936-ban 54 törvényjavaslatból csupán 11-et véleményezhetett.²⁶³

Sok tag panaszkodott amiatt is, hogy az új testületeket a kormány időnként csupán színtiszta szavazógépezetnek tekinti.²⁶⁴ Több képviselő próbált változtatni az idők folyamán azon, hogy a törvényhozás korlátozott

²⁵⁹ Uo., 308-309.o.

²⁶⁰ Uo., 356-357.o.

²⁶¹ Uo., 307-308.o., 310.o.

²⁶² Uo., 311-315.o.

²⁶³ Uo., 250-255.o., 287.o.

²⁶⁴ Uo., 301.o.

önállóságát valamiképp kiterjesszék, vagy hogy ezeket tényleges autonómiával vagy szabadabb játéktérrel rendelkező törvényhozó szervekké alakítsák, s ezek a kezdeményezések főként a legiszlatíva kebeléből indultak ki. Nem rajtuk múlt, hogy ezek a tervek nem jártak sikerrel, vagy legalábbis nagyon kevés eredményt értek el.

A törvényhozó szervek jogkörének kibővítésére számos próbálkozás történt a rendi állam négy éve alatt, mindannyiszor eredménytelenül, de ettől még nem hagyhatók figyelmen kívül ezek a törekvések. Több ilyen kezdeményezés akadt, amely e hiányosságokat igyekezett orvosolni. A képviselők el akarták érni például, hogy a törvényhozás szervei is változtathassanak a javaslatokon menet közben (főleg Adamovich, illetve Johann Staud és Leopold Kunschak szakszervezeti vezetők szorgalmazták ezt), mondván, az alkotmány egyáltalán nem tiltja, hogy a véleményezés során a fórumok változtatásokat kezdeményezhessenek, s ezeket a véleményező szervek ún. „ösztönzések” formájában már eddig is megpróbálták becsempészni a javaslatok szövegébe. 1938 januárjában Guido Zernatto, a Hazafias Arcvonal főtitkára kilátásba is helyezte, hogy a fennálló rendelkezéseken enyhítenek.²⁶⁵ A tanácskozó szervek üléseinek teljes nyilvánossá tételétől mindenki elzárkózott, viszont 1937 folyamán legalább azt sikerült elérni, hogy ezek a testületek ne kezeljék titokként egymás előtt törvényvéleményezéseiket, s az illetékes miniszternek jogában állhasson egy adott törvényjavaslatot a megfelelő hivatásrendi csúcsszervnek is átadni véleményezés céljából, szigorú titoktartás mellett.²⁶⁶

Ezen törekvéseken kívül a képviselőtestületek korlátozni akarták volna a szövetségi elnök és a kancellár szükségrendeleti kompetenciáját, persze hasztalanul, de leginkább azt követelték, hogy választás útján alakítsák meg a legiszlatív szerveket, szakítva az érvényesülő kinevezési gyakorlattal.²⁶⁷ Ezeken a területeken nem történt ugyan változás, annyit azonban értek, hogy 1936-tól kezdve főleg az államtanács tagjainak interveniálása révén megnőtt a tanácskozó szervekhez benyújtott törvényjavaslatok száma, és 1937-ben már

²⁶⁵ Uo., 320-328.o.

²⁶⁶ Uo., 329-339.o.

²⁶⁷ Uo., 371-374.o.

az összes törvénynek és törvényerejű rendeletnek csaknem a felét az alkotmányban rögzített módon fogadták el.²⁶⁸

Azonban a szükségrendeletekkel történő kormányzás továbbra is inkább bevett gyakorlat, mint kivétel maradt. A tanácskozó szervek ezután sem kezdeményezhettek törvényeket, egyetlen lehetőségük abban merült ki, hogy a törvénymódosító javaslatokat a véleményezésben „ösztönzések”-ként rejtsek el, még ha teljesen nyilvánvaló is volt mindenki számára, hogy ezeket az ösztönzéseket ritkán veszik figyelembe.²⁶⁹ A széles nyilvánosságnak az ülésekről történő kizárása is olyan definitívum maradt, amelyen a szövetségi kormány sosem engedett változtatni, érvelése az elutasítások folyamán rendszerint az volt, hogy az „olcsó demagógia helyett a szakembereknek kell átvenniük a főszerepet”. A javaslatokba a média: a sajtó és a rádió sohasem nyerhetett előre betekintést, és a nyilvános tárgyalások hiánya miatt az állampolgárok igazából nem tudták nyomon követni a legiszlatíva munkáját, a nép és az állami vezetés között szinte alig volt kommunikáció.

Egyes fórumok azt is követelték, hogy rendezzenek végre szabályszerű választásokat a törvényhozó testületekben (mint ahogy ezt az alkotmány betűje elő is írja), azonban ezek a törekvések is sikertelenek maradtak, bár Schuschnigg kormányfő 1937-ben még arról biztosította az osztrák nemzetet, hogy 1938 végéig teljesen befejezik a rendi állam szerveinek felépítését. Ő azt állítja emlékirataiban, hogy a kormány szilárd elhatározása volt, hogy 1938 második felében kiépítik a hivatásrendelet és választásokat írnak ki mindegyik kamarában, „ha Isten is úgy akarja”, bár az sem zárható ki, hogy Schuschnigg pusztán tisztázni próbálta magát ily módon a késlekedés miatt.²⁷⁰ Mindenesetre az ígéret ígéret maradt, s már sosem fogjuk megtudni, hogy mi lett volna, ha Hitler 1938 márciusában nem kebelezi be Ausztriát, s ha a rendek és a törvényhozás az alkotmányban már tisztázott formában bekapcsolódhattak volna az állami életbe. Tulajdonképpen a kancellár nem árult el semmit arra nézve, hogy a „rendi állam felépítése” milyen módon fejeződött volna be, ez sajnos titok maradt, mint ahogy az is kérdéses maradt, hogy először választásokat rendeztek volna-e, vagy inkább arra törekedtek volna-e, hogy a

²⁶⁸ Uo., 306.o.

²⁶⁹ Uo., 323.o.

²⁷⁰ Uo., 353-355.o. Kurt Schuschnigg: Dreimal Österreich. Thomas – Verlag Jakob Hegner, Wien, 1937. 313.o. Uő: Ein Requiem in Rot – Weiss – Rot. Amstutz, Herdeg & Co., Zürich, 1946. 339.o.

hivatásrendeket életre hívják a már eddig is létező munkaadói és munkavállalói érdekképviseltek egyesítésével.

Az mindenesetre tény, hogy az 1937-es év egész sor változást hozott magával: Odo Neustädter – Stürmer végleg kivált a Schuschnigg – kabinetből, és a kancellár Ender volt minisztert – aki az alkotmány megszerkesztéséért volt felelős – bízta meg a „szövetségi minisztériumok hivatásrendi szerveződést előkészítő tevékenységének érdemi vezetésével”, egyben a hivatásrendek felépítésének megvalósításával is. Ender a megvalósítás végső időpontjaként 1938. május 1-jét tűzte ki, és több változtatást végre kívánt hajtani.²⁷¹ Meg akarta szervezni a szabadfoglalkozásúak hivatásrendjét, és közös korporációkba akarta tömöríteni a munkaadói és a munkavállalói fórumokat. Javasolta, hogy az államtanács és a tartományi tanács szorosabb együttműködést valósítson meg, ami de facto a javaslatok közös véleményezését jelentené, azonban mindkét szerv megőrizné autonómiáját. Azt is felvetette, hogy a szövetségi kulturális tanácsot és a szövetségi gazdasági tanácsot egyesítsék „Rendi Tanács” név alatt, mivelhogy a „Közalkalmazottak” és a „Szabadfoglalkozásúak” hivatásrendjében képviseltek köre nagyjából megegyezett a szövetségi kulturális tanácsban képviseltekével, és így olyan törvényhozási fórum jött volna létre, amelyben egyesült volna az összes hivatásrend legfőbb képviselője. Ez – szándéka szerint – az érdekek és vélemények jobb összehangolását is magával hozta volna, valamint leegyszerűsítette volna a törvényhozás menetét annyiban, hogy két tanácskozó szerv helyett mindössze egy foglalkozott volna egy adott javaslattal, és a közös álláspontot közös szakvéleményben fejtette volna ki. Azt is erősen szorgalmazta, hogy a Rendi Tanács képviselőit választásokkal juttassák be a hivatásrendi törvényhozásba, míg a Tartományi és az Államtanács részben delegálással, részben pedig kinevezéssel töltsse fel sorait.²⁷²

Kunschak és köre teljes mellszélességgel támogatta Endert az 1937-38-as költségvetés parlamenti vitáiban és reformterveinek előterjesztése során, a szövetségi kulturális tanács azonban nem óhajtotta feladni önállóságát, tagjai sem a mandátumaikat, és féltek attól is, hogy egy törvényjavaslat tárgyalása során az egyesített rendi fórumban minden más szempontot háttérbe szorítva a

²⁷¹ Wohnout, 357.o., 360.o.

²⁷² Uo., 365-367.o.

gazdasági szempontok fognak főleg dominálni. Maga Schuschnigg kancellár is elzárkózott a reformoktól minden különösebb indoklás nélkül, és a tervek sok képviselőnél sem találtak osztatlan lelkesedésre, így Ender kénytelen volt visszavonni reformterveit.²⁷³

1937 decembere és 1938 januárja folyamán főleg a már régóta esedékes választásokról folyt a polémia, s a miniszter tervei szerint - bár ez a rendi szövetségek partikularizmusát tovább erősítette volna - a szakszervezetben és a munkaadói kanarákban külön – külön zajlottak volna a választások, azonban a szövetségi kulturális tanácsot illetően teljes volt a homály, hogy ott továbbra is fennmaradjon-e a kinevezéses rendszer, avagy nem.²⁷⁴ 1938 elejének eseményei azonban elmosták ezeket a jóindulatú tervezgetéseket, és Otto Ender további terveinek megvalósítására már nem kerülhetett sor. Az „átmeneti időszak” sajnos túl hosszúvá nyúlt, és „Im Kampf gegen Hitler” című memoárkötetében ebben maga Schuschnigg is igazat ad a rendszer későbbi bírálóinak: ő is arról ír, hogy nagy szükség lett volna annak idején a rendi szerveződés felgyorsítására, ez azonban nem történt meg.²⁷⁵

6.4. A szövetség és a tartományok közötti hatásköri megoszlás

Ezen a téren a rendi alkotmány voltaképpen kevés változást hozott, az 1920-as szövetségi alkotmány idevágó cikkelyeit lényegében nem módosították (BVG, 10 – 15. §.). A szövetség és a tartományok közötti hatásköri megosztás a tartományok autonómiáját ugyan nem korlátozta, viszont az a tény sokkal inkább, hogy a tartományi tanács a szövetségi hivatásrendi törvényhozásban csupán egy volt a tanácskozó testületek között. Ennek következtében viszonylagos politikai súlya lecsökkent, arról nem is beszélve, hogy a szövetségi törvényhozás szükségrendelet-kibocsátó jogköre még a tartományi törvényhozás kompetenciáját is korlátozhatta (148. §, 5. bek.). A tartományok autonómiája ráadásul azáltal is leszűkül, hogy a tartományfőnököket a szövetségi elnök nevezte ki a kormány javaslatára (114. §, 4. bek.), és a tartományi szerveknek végeredményben semmi lehetőségük nem maradt, hogy beleszólhassanak ebbe a kérdésbe. A szövetségi elnök bármikor feloszlathatta

²⁷³ Uo., 368-371.o.

²⁷⁴ Uo., 372.o.

²⁷⁵ Im Kampf gegen Hitler, 99.o.

a tartományi gyűlést (113. §, 1-2. bek.), és a tartományi gyűlés által elfogadott törvények csak a szövetségi kancellár jóváhagyásával emelkedhettek törvényerőre.(111. §, 1-2. bek.).

A szövetség hatáskörébe tartozott a törvényhozás és a végrehajtás a következő ügyekben:

1. Szövetségi alkotmány, elnökválasztás, a törvényhozó szervek megválasztása, a rendi közigazgatás megszervezése, népszavazás, közigazgatási és alkotmánybíráskodás, felségjelek, állampolgárság
2. Külpolitika, vámok, áruforgalom, államszerződések
3. Útlevelügy, kitoloncolás és kiutasítás, be- és kivándorlás, határátlépés
4. A szövetség pénzügyei, kölcsönök felvétele, szövetségi vagyon, költségvetési tervezet, monopóliumok
5. Pénz-, hitel- és bankügyek, takarékpénztárak, mérték-, súly- és normarendszer
6. Magánjog, büntetőjog, jogigazgatás, dologházak és fegyházak, sajtóügyek, kisajátítások
7. A közrend, a nyugalom és a közbiztonság fenntartása (kivéve a helyi biztonsági rendőrség ügyeit), egyesületi és gyülekezési jog, személynyilvántartás, fegyverek és robbanószerkek
8. A kézműipar, a kereskedelem és az ipar ügyei, magánüzletek, szabadalmak, vásárok
9. Közlekedés, posta, távbeszélő, idegenforgalom
10. Hegyek, erdészet, vízjog, vízszabályozás, elektromosság, földmérés
11. Munkajog, egészségbiztosítás
12. Mentők, kórházak feletti felügyelet, népélelmezés, egészségügy (kivéve: temetkezés, települési egészségügyi ellátás, beleértve a helyi mentőszolgálatokat is)
13. Növényvédelem ama betegségek ellen, amelyek egy egész termelési ágat érintenek
14. A tudományok és a művészetek általános ügyei
15. Szövetségi rendőrség és csendőrség
16. Hadügy, háború okozta károk

17. Szövetségi szervek létesítése, a közszolgalatban dolgozó állami hivatalnokok munkajoga (34. §)

Szövetségi hatáskörbe tartozott az elvi törvényhozás, a tartományokéba pedig a végrehajtási törvények meghozatala a következő ügyekben: szegényellátás, gyógyításra szakosodott tartományi intézmények, munkajog és munkásvédelem, földreform, növényvédelem, utcai rendőrség, honosítási jog, egy tartományból történő kitoloncolás, a hivatásrendi szerveződés tartományi szintű kiépítése, a tartományok közalkalmazottainak munkajoga (36. §), iskola- és nevelésügy (kivéve a középiskolákat és a felsőoktatási intézményeket) (37. §). Általában az az alapelv érvényesült, hogy a szövetséget illette meg az elvi törvényhozás, a tartományok a megfelelő végrehajtási intézkedéseket foganatosítják (39. §). Azonban mind a szövetség, mind a tartományok jogosultak voltak arra, hogy a törvényhozás illetékességét a másik félre ruházhassák át (41. §). Mindezek az elvek érvényesek voltak Bécsre is, mint „bundesunmittelbare Stadt”-ra, amely már nem számított szövetségi tartománynak, csupán tartományt megillető jogokat élvezett, és intézményei is más-más nevet viseltek (polgármester, alpolgármester, tartományi gyűlés helyett „Bécsi Polgárság”, németül Wiener Bürgerschaft) (143 – 146. §).

A fenti korlátozások után azok az ügyek maradnak a tartományok hatáskörében, amelyeket az alkotmány nem nyilvánított kifejezetten szövetségi ügynek (40. §). Ilyenek voltak például a tartományi háztartás ügyei, a színház, a mozi, a nyilvános előadások és mulatságok feletti felügyelet, és még más, az alkotmányszövegben konkrétan meg nem említett ügyek.

6.5. A végrehajtó hatalom és az igazságszolgáltatás

A végrehajtó hatalomnak a törvényhozás folyamatába való beleszólási lehetőségeiről már a 6.3. fejezetből tudomást szerezhettünk. Most a végrehajtó hatalom intézményrendszere fogja képezni a vizsgálat tárgyát (ld. 4. ábra, 138. oldal).

a., A szövetségi elnök

Az elnök bonyolult eljárás lefolytatása után kerül tisztségébe. A szövetségi gyűlés választja ki azt a három személyt, akik közül később az

osztrák polgármesterek gyűlése megválasztja a szövetségi elnököt. A választás során a legtöbb szavazatot kapó személy az, akit elnökké nyilvánítanak. Az elnök hét évig marad hivatalban, de mandátuma lejárta után tisztségében újraválasztható (73. §), arról viszont hallgat a szöveg, hogy hányszor lehet az elnököt újjáválasztani, ellentétben az 1920-as alkotmánnyal, amely konkrétan előírta, hogy újraválasztás csak egy ízben lehetséges (BVG, 60. §, 5. bek.). Az összeférhetetlenség elve megtiltja, hogy hivatali ideje alatt bármilyen más tisztséget viseljen, vagy hogy bármilyen törvényhozó vagy végrehajtó szervnek tagja legyen (74. §). Csak a szövetségi tanácsnak áll jogában, hogy eldöntse, valamely hivatali ténykedése miatt felelősségre vonható-e a szövetségi elnök (76. §), a felelősségre vonás a szövetségi gyűlés hatáskörébe tartozik. Ha hivatali ténykedésében akadályoztatva van, a szövetségi kancellár helyettesíti, de ha tartós akadályoztatás esete forog fenn, akkor új elnököt kell választani (77. §)

Az elnök jogkörébe tartozott a szövetség képvisellete, a követségekkel és a konzulokkal való érintkezés, a szövetségi kormány, a kancellár és az állami hivatalnokok kinevezése, valamint egyelőre a törvényhozási szervek képviselőinek kinevezése is (VÜGG, 21. §), az amnesztia, az elítélteknek való megkegyelmezés, a házasságon kívül született gyermekek törvényesítése, az államszerződések megkötése (78. §). A szövetségi elnök a kinevezés jogkörét átruházhatta a szövetségi kormány illetékes tagjaira (79. §), mint ahogy ez meg is történt a törvényhozó testületek tagjainak kinevezésekor. Az elnök rendelkezéseit a kormány javaslatára bocsátja ki, de a kormánytagok ellenjegyzése is szükséges a rendelkezések érvényességéhez (80. §). Az 1920-as alkotmánnyal összehasonlítva a szövetségi elnök hatásköre változott abban a tekintetben, hogy szükségrendeleti kompetenciája kibővült, megválasztásának módja más lett, és hivatali ideje hatról hét évre nőtt meg. Azonban a kormányzati gyakorlatban Miklas elnök egyáltalán nem élt jogosítványaival, teljesen a kormánynak engedte át a hatalom gyakorlását, önként lemondva a politikai életbe való beleszólás lehetőségeiről, ezért szerepe kevésbé tért el csupán a parlamentáris rendszer államfőinek feladatkörétől, akiknek a funkciója a legtöbb esetben reprezentatív.

b., A szövetségi kormány

A szövetségi kormány van megbízva a szövetség legfelsőbb szintű közigazgatási feladataival. A szövetségi kancellár vezeti a kormányt, helyettese akadályoztatás esetén az alkancellár (81. §). A kancellárt a szövetségi elnök nevezi ki és bocsátja el hivatalából, a többi miniszter kinevezése pedig a kormányfő javaslatára történik (82. §). Ha egy miniszter tevékenységében akadályoztatva van, a szövetségi elnök egy másik minisztert, egy államtitkárt, vagy egy szövetségi hivatal főtisztviselőjét bízta meg az ügyek intézésével, akinek felelőssége azonos a miniszterekével (85. §). A kormányfő és a miniszterek elbocsátása a törvényben meghatározott esetekben vagy pedig saját kívánságukra történhet a szövetségi elnök által (86. §). A kormány tagjai és képviselői jogosultak részt venni a törvényhozás szerveinek ülésein (87. §), törvényjavaslatokat terjeszthetnek be ezeken a fórumokon (94. §), a szövetségi gyűlésben csak a hivatali ténykedésük során elkövetett törvénysértésekért vonhatók felelősségre (88. §). A kancellár a szövetségi kancelláriát, a miniszterek az egyes szakminisztériumokat vezetik, de kivételes esetekben a kormányfőt és más kormánytagokat is megbízhatnak más minisztériumok vezetésével (91. §). A szövetségi kancellár határozza meg a politika irányvonalát, és ezen belül minden szakminiszter önállóan vezeti a rábízott reszortot (93. §).

Lényeges különbséget jelent az 1920-as alkotmányhoz képest a kormány felelősségének kérdése. Az alkotmányból az derül ki, hogy a kabinet egyedül a szövetségi elnöknek volt felelős, leszámítva a 88. §-ban említett eseteket, amikor is a szövetségi törvényszék elmozdíthatta a szóban forgó kormánytagot. A kormány tagjait a szövetségi elnök nevezte ki és hívta vissza, tehát tevékenységükben szinte semmilyen törvényhozási fórum nem ellenőrizhette őket, ellentétben a 14 évvel azelőtti szabályozással, amely konkrétan kimondta, hogy a kormány a Nationalratnak tartozik felelősséggel (BVG, 76. §), és az a bizalmat megvonhatja tőle bizalmatlansági indítvány alkalmazásával (BVG, 74. §). A Nationalrat továbbá jogosult volt arra is, hogy interpellációkat intézzon a kormányhoz, amelyekre az érintett minisztereknek kötelességük volt válaszolni (BVG, 52. §). Most ezt a jogkört is megvonták az új törvényhozástól.

A fentebb említett tények alapján elmondható, hogy a kormány akár diktatórikus uralmat is gyakorolhatott a törvényhozás ellenőrzése nélkül, és ez a tekintélyelv maradéktalan megvalósulását, valamint a parlamenttel szemben a kormányzati hatalom súlyának megnövekedését jelzi. Ha a kormányfő és a szövetségi elnök hatáskörét nézzük, akkor a szükségrendeleti kompetenciát leszámítva az előbbi kerül ki győztesen az összehasonlításból, akár ezt, akár az 1920. évi alkotmányt nézzük. Hatalmi egyensúly Miklas szövetségi elnök, illetve Dollfuss és Schuschnigg kancellár között azonban még véletlenül sem állt fenn, és az elnök önkéntes visszavonulása a napi politika mezejéről (ezt látni lehetett abból is, hogy 1933-ban hogyan viszonyult Miklas azokhoz az eseményekhez, amelyek során a parlamentet megfosztották hatalmától) szintén a szövetségi elnöki hivatal jelentőségének csökkenéséhez vezetett.²⁷⁶ A szövetségi kancellár funkciójának felértékelődése a parlamenti felelősség megszűnéséből, a törvényhozásban és az államhivatalnokok kinevezésében betöltött szerepéből és szükségrendeleti jogköréből következett azon felül, hogy a szövetségi kormány vezetésével is megbízták.

c., Tartományi közigazgatás

A közvetett és a közvetlen közigazgatást a tartományokban a tartományfőnök, a tartományi helytartó (a tartományfőnök helyettese) és öt tartományi tanácsos látja el (114. §, 1-3. bek.). A tartományfőnököt a szövetségi elnök nevezi ki a szövetségi kancellár ellenjegyzése mellett három személy közül, akiket a tartományi gyűlés megnevez (114. §, 4. bek.). A tartományi kormány többi tagját a tartományfőnök nevezi ki (114. §, 5. bek.), ők nem lehetnek egyidejűleg a tartományi gyűlés tagjai. Felelősségre vonásuk hasonlóképpen történik, mint a szövetségi elnöké és a kancellaré, azonos feltételekkel és a tartományi gyűlés kezdeményezésére (114. §. 9. bek.). Intézkedéseit tekintve a tartományfőnököt tevékenységében a szövetségi kormány utasítja, a közvetett és a közvetlen tartományi közigazgatás dolgaiban egyaránt a kormánytól függ (117. §), de a közvetlen közigazgatás ügyeit illetően a szövetség felügyelete alatt önállóan tevékenykedik (116. §).

Amit az előbb olvashattunk, szintén jellemző egy diktatórikus kormányforma közigazgatási módszereire. Bár a tartományfőnök az 1920-as

²⁷⁶ Brauneder – Lachmayer, 241.o.

alkotmány szerint is függött a szövetségi kormánytól (BVG 102. §, 1. bek. ;103. §, 1. bek.), van egy lényeges eltérés: míg a tartományi kormány régebben a tartományi gyűlésnek volt felelős (BVG, 111. §, 2. bek.), addig az új alkotmány szerint ez a felelősség már nem áll fenn, csupán a szövetségi kormány irányában. A 101. §, 2. bekezdése szerint eddig a szövetségi gyűlés választotta a kormányt, az új szabályozás szerint viszont már a kinevezési gyakorlat a jellemző, és ez a tekintélyelven alapuló mechanizmus érvényes a tartományi kormány tagjainak kinevezésére is, felelősségre is csupán a már említett esetekben lehetett őket vonni (173. §). Így megállapítható, hogy a tartományi kormány berendezkedése is hasonló mintát követ, mint a szövetségié, és ez a berendezkedés a tekintélyi elv alapján létrehozott intézményekre jellemző.

A tartományi közigazgatás gyakorlatát követi Bécs főváros kormányzata is: itt szintén megtalálhatjuk a tartományi szervek megfelelőit (polgármester, „Bécsi Polgárság”, alpolgármester, körzetvezetők, önkormányzati hivatalnokok), és a kinevezés gyakorlatát, valamint a közvetlen és közvetett közigazgatás alkalmazásának alapelveit is (136 – 146. §).

d., Helyi önkormányzatok

Különös, de ha csupán az alkotmány betűjéből indulunk ki, a helyi önkormányzatok szervezetében kevesebb jogkorlátozást vehetünk észre, mint a szövetségi és a tartományi kormányzat szintjén. Ugyanis a polgármestert és az önkormányzati tanácsot a közgyűlés választja (126. §, 1. bek.; 130. §, 1. bek.), bár a tartományfőnöknek és a neki alárendelt körzetvezetőnek ezt a választást meg kell erősítenie (130. §, 2. bek.). Azonban a választás demokratizmusát csonkítja az átmeneti törvény 39. §-a, amely kimondja, hogy amíg az önkormányzati szerveket az alkotmányban előírt módon meg nem választják, addig azok megmaradnak jelenlegi összetételükben, ha pedig azokat meg kell újítani, akkor a tartományfőnök nevezi ki az önkormányzati képviselőtestület 6 – 36 tagját, miután megkapta a Hazafias Arcvonal és a tartományi kormány javaslatait a személyi összetételre vonatkozóan, és figyelembe vette a szakmai érdekképviselők ajánlásait. A tartományfőnöknek jogában áll az önkormányzat képviselőit leváltani és helyükre másokat kinevezni.

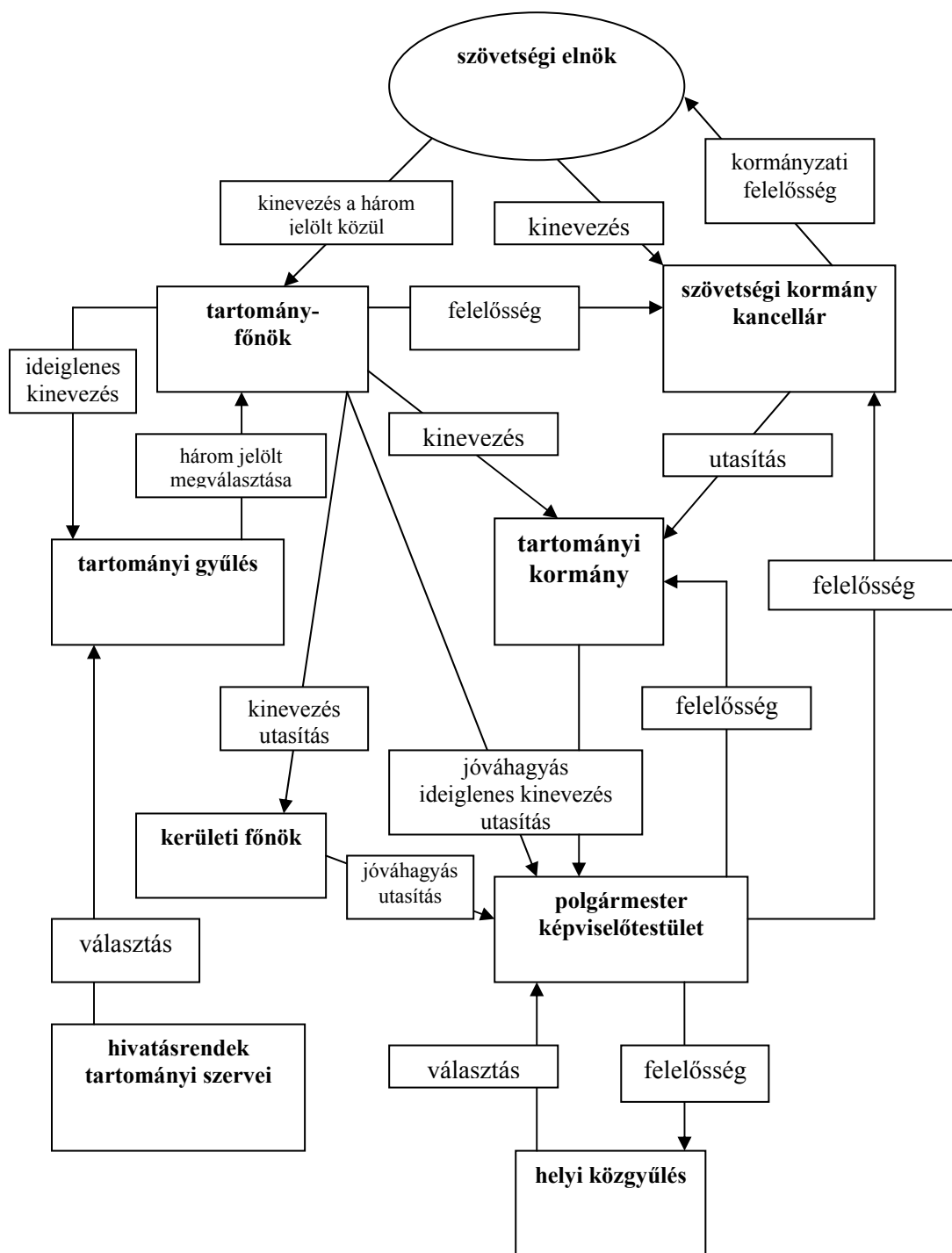
A polgármester hivatali ténykedésében felelős a helyi önkormányzatnak(!), de a szövetségnek és a tartománynak is (131. §), ez utóbbi kitétel viszont nem vonatkozik az ún. közvetlen tartományi önkormányzatokra (30 ezer főt meghaladó városok), amelyek csupán a tartományi kormánynak vannak alárendelve (134. §). A polgármester ráruházott hatáskörrel rendelkezik, így kötve van a szövetségi és tartományi szervek utasításaihoz. Az önkormányzatok önálló gazdasági testületek, joguk van önálló háztartással bírni, vagyont birtokolni, szerezni és azzal rendelkezni, közhasznú gazdasági vállalkozásokat üzni (125. §). Hatáskörük kiterjed a helyi biztonsági rendőrségre, a helyi mentőszolgálatra, az utak, utcák, hidak és terek gondozására, a helyi utcai rendőrségre, a mezőőrségre, a piac- és élelmiszerügyi rendőrségre, az egészségügyi rendőrségre és a tűzoltóságra (129. §). Az önkormányzatok az állam felügyelete alá tartoznak (132. §, 1. bek.), de közvetlenül a kerületi főnöknek (Bezirkshauptmann) vannak alárendelve (123. §, 3. bek.; 130. §, 2. bek.).

e., A hadsereg

A hadsereg jogai és kötelességei változatlanok az előző alkotmányhoz képest (BVG, 79. §), ezek: a határok védelme, az alkotmányos intézmények védelme, az ország rendjének és biztonságának fenntartása, segítségnyújtás elemi csapások és szerencsétlenségek esetén (95. §, 1-2. bek.). Önálló katonai beavatkozásra csak akkor kerülhet sor, ha az illetékes szerveket magasabb erő gátolja meg a parancsok kiadásában, és a tétovázás jóvátehetetlen kárral járna a közjó számára, és ha ellenséges támadás vagy a fegyveres erőkkel szembeni erőszakos ellenállás forogna fenn (95. §, 4. bek.). A fegyveres erők főparancsnoka a szövetségi elnök, közvetlenül neki alárendelve pedig a honvédelmi miniszter parancsnokol a haderő felett (96. §).

f., Az igazságszolgáltatás

Az új alkotmányban ezen a téren több változást figyelhetünk meg. A 98. §-ban az a kitétel szerepel, hogy „a törvényhozás a szövetség feladata”, ami azt jelenti, hogy sem a tartományok, sem a hivatásrendi szervezet nem rendelkezik

4. ábra: A végrehajtó hatalom felépítése

(Forrás. saját szerkesztés a 132-137. oldal alapján)

hetnek bíraskodásra jogosult szervekkel, márpedig ez a jogkör elméletileg az elvileg autonóm rendi kamarákat is megillette volna.²⁷⁷ Az alkotmányszöveg kijelenti, hogy az igazságszolgáltatás külön van választva a végrehajtó hatalomtól (99. §), és a bírák függetlenek hivatásuk gyakorlásában (101. §, 1. bek.). Az átmeneti törvény viszont szűkíti ezt a függetlenséget: a 28 §. 1. bekezdése kimondja, hogy 1935. június 30-ig egyes bírákat át lehet helyezni, illetve ideiglenesen vagy véglegesen nyugállományba lehet őket küldeni, ha hivatalban maradásuk az igazságszolgáltatás pártatlanságát veszélyeztetné. Mindez elvben pozitív lépés lett volna, ez a szabályozás azonban inkább az ún. „nem hazafias érzelmű” bírák ellen irányulhatott, amennyiben azok nem lennének engedelmes eszközei a kormánypolitikának.

Módosulás történt a hivatásrendi alkotmányban ama tekintetben, hogy a halálos ítéletek tilalma hiányzik a szövegből (BVG, 85. §), de ez érthető is, hiszen azt 1933-ban újra bevezették gyilkosság és gyújtogatás esetében, tekintettel a náci és szociáldemokrata veszélyre (1933. XI. 11., Bgbl., Nr. 505/1933), sőt 1934 februárjában a februári felkelés több résztvevőjét kivégezték. A bíróságok működésének alapelveiről szóló cikkelyeknek és az alkotmányosságnak azonban némileg ellentmond az a gyakorlat, amelyet az 1934 júliusi náci puccs résztvevőivel (1934. VII. 26., Bgbl., Nr. 152/II./1934) és más erőszakos politikai cselekedetek elkövetőivel szemben (1934. VII. 12., Bgbl., Nr. 119/II./1934) alkalmazott az osztrák kormányzat: a júliusi puccs résztvevői felett katonai bíróság ítélezett, míg mások felett 1934 júliusa óta rögtönítélő bíróságok.²⁷⁸ Valóban nem megszokott gyakorlat ez egy jogállamban, de az osztrák igazságszolgáltatás ezeket az intézkedéseket a nemzetiszocialista veszéllyel és az illegalitásban működő baloldali tevékenységével indokolta, s ezek a bíróságok rendkívülinek mondható szituációban kezdték el tevékenységüket, amikor az államot és annak belső rendjét veszély fenyegette. Az alkotmányos rend eme felrúgása talán még a diktatúra szemszögéből félig-meddig indokolt lépésnek tűnhet, viszont az a tény is kétségtelen, hogy a statáriális bíróságok működése nem harmonizál a demokratikus jogrenddel.

²⁷⁷ Spann, 288.o.

²⁷⁸ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169. cs., 1934/1934 (118/pol-1934)

További eltérést jelent a korábbi gyakorlathoz képest az a tény, hogy mind büntető, mind polgári jogi tárgyalásokon ülnökök ítélezhetnek csak, amennyiben a büntetés meghaladja a törvényben meghatározott mértéket (106. §), ellentétben a régi szabályozással, amely büntető és politikai ügyekben esküdtek jelenlétét várta el (91. §, 2–3. bek.). Ezzel a bíróságok összetétele jelentősen módosult, és így az államhatalom által delegált ülnököknek jogukban állhatott akár a hivatásos bíró döntésébe is beleszólni, őt mintegy leszavazni a büntetés kiszabása során – ugyanis a bíróval közösen hozták az ítéletet. Azonban ülnök sem lehetett bárki: az ülnökökről szóló 1934. március 9-i rendelet kizárta azokat ebből a tisztségből, akik politikai büntetést követtek el (1934. III. 9., Bgbl., Nr. 158/I./1934, 3-4. §), és egy másik, 1934. augusztus 28-án kibocsátott rendelkezés, amely az ülnökök névsorát tartalmazta, csak „hazafias személyeknek” tartotta fenn ezt a hivatalt, tehát azok számára, akiket nem gyanúsíthattak azzal, hogy nem értettek egyet az osztrák állam vagy a szövetségi kormány által deklarált célokkal (1934. VIII. 28., Bgbl., Nr. 212/II./1934).

6.6. Az alkotmányosság ellenőrzése

A hivatásrendi alkotmányban rögzítették azokat a lehetőségeket is, amelyek célja a törvények, rendeletek és rendelkezések, valamint az államigazgatási tevékenység törvényességének és alkotmányosságának ellenőrzése. Ezt a funkciót az 1920-as alkotmány értelmében az alkotmánybíróság és a közigazgatási bíróság töltötte be, az új alaptörvény azonban módosított ezen a szerkezeten: egyesítette a két szervet, és így létrejött egy új instancia, a szövetségi törvényszék, amely voltaképpen mindkét intézmény funkcióit ellátta (BVG 129 – 136. §: közigazgatási bíróság, BVG 137 – 148. §: alkotmánybíróság).

a., A szövetségi törvényszék

Az alkotmány 163. §-a kimondja, hogy a szövetségi törvényszék a törvényhozás alkotmányosságának és a közigazgatás törvényességének biztosítására jött létre. A 164. § leírja, hogy ez a szerv az államigazgatási szervek döntéseinek jogszerűségéről ítélezik. Leszögezi, hogy nem

jogszerűtlen a döntés, ha az államigazgatási hatóság jogosult volt a törvény rendelkezései értelmében szabad belátása szerint eljárni egy bizonyos esetben, és ezt a gyakorlatban is alkalmazta (164. §, 1. bek.).

Akkor lehet törvénytelenység címén panaszt emelni, ha valaki azt állítja, hogy alkotmányban garantált jogait sérti egy államigazgatási döntés. A 164. § 1. bekezdésben meghatározott esetekben csak akkor lehet panaszt emelni, ha már a legfelsőbb feljebbviteli fórumon is elutasították azt (164. §, 2-3. bek.). A szövetségi törvényszék hatáskörébe nem tartoznak a szabadalmi ügyek, a szövetség, a tartományok és a helyi önkormányzatok alkalmazottainak szolgálati büntetőügyei, a tisztek becsületbírósi ügyei, az ügyek, amelyekről legfelsőbb fórumon kollegiális alapon létrejött testület dönt, és ennek tagjai között legalább egy bíró található, és a többi tag nincsen olyan utasításhoz kötve, amely a hatóság döntéseit megváltoztathatja (kivételt képez azonban az az eset, amikor ez a kollegiális testület maga utalja az ügyet a szövetségi törvényszék elé), valamint olyan ügyek, amelyekben egy közigazgatási fórum döntése ellen rendes bíróságokon is panaszt lehet emelni (ez az utóbbi pont az 1920-as alkotmányban nem szerepelt) (164. §, 4 - 5. bek.). Amennyiben a törvényszék egy ügy vonatkozásában jogszerűtlenséget állapít meg, a vita tárgyát képező döntést semmisnek kell tekinteni, kivéve, ha a panasz az eljárási előírások megsértésére vonatkozik (167. §). A hatáskör, amit a hivatásrendi alkotmány 163-164. és 167. §-a megállapít, régebben a közigazgatási bíróság hatáskörébe tartozott, azonban mindezen kívül a szövetségi törvényszék már jogosult kötelező érvényű szakvéleményt alkotni a közigazgatási előírások értelmezését illetően is (166. §), márpedig erről a lehetőségről az 1920. évi alkotmány nem tesz említést.

A szövetségi törvényszék kompetenciájába tartoztak ezeken kívül mindazok a jogosítványok, amelyek a korábbi alkotmánybíróságot megillették (BVG 137 – 148. §; az új alkotmány 165–182. §-a): a szövetség, a tartományok és a helyi önkormányzatok egymással szembeni vagyonjogi követelései (165. §), hatásköri viták bíróságok és közigazgatási hatóságok, bíróságok között, tartományok között és tartomány és a szövetség között (168. §), szövetségi és tartományi szervek rendelkezései törvényességének vizsgálata a szövetségi vagy a tartományi kormány kérelmére, ha a kérelmet a szövetségi szervek nyújtják be a tartományi szerv ellen, vagy fordítva (169. §, 1/a bek.), egy

bíróság kérelmére (1/b) és hivatalból (1/c), szövetségi és tartományi törvények ügyében a szövetségi, illetve a tartományi kormány kérelmére egymással szemben (170. §, 1/a), a Legfelsőbb Bíróság kérelmére (1/b), és hivatalból (1/c). Amennyiben a 169. és a 170. §-ban említett esetekben jog- és alkotmányellenesség állapítható meg a törvény, illetve rendelkezés egészében vagy annak egy részében, akkor ezt a szövetségi vagy tartományi közlőnyben közölni kell (169. §, 3. bek., 170. §, 3. bek.). A közzététel napjától kezdve az illető jogszabály hatálya megszűnik, de legkésőbb három hónapos határidőn belül a rendelkezések és 6 hónapon belül a törvények esetében (169. §, 4. bek.; 170. §, 4. bek.).

A szövetségi törvényszék eldöntheti azt is, hogy egy törvényhozási vagy közigazgatási ténykedés a szövetség vagy a tartomány illetékességébe tartozik-e (171. §). A törvényszék az országos törvényhozás képviselőinek, a tartományi és községi törvényhozás és közgyűlés képviselőinek megválasztása elleni, és eme szervezetben való tagság megszüntetése céljából benyújtott kérelmek ügyében is ítéletet hoz, valamint a népszavazások eredményének megtámadása ügyében is (172. §). Panaszt emelhetnek itt a szövetségi kormány tagjai ellen a szövetségi gyűlés kérelmére hivatali ténykedés során elkövetett törvénysértés miatt (173. §, 2/a-b), és az ítélet ilyen esetekben hivatalvesztéssel, esetleges súlyosbító körülmények megléte esetén pedig a politikai jogok időleges elvesztésével is jár (173. §, 3. bek.). Ugyanezen szervek büntetőjogi ügyeiben is a szövetségi törvényszék ítélkezik, a 173. § 3. bekezdésében említett esetekben a törvényszéki ítélet mellett azonban a büntető törvénykönyv rendelkezéseit is alkalmazni lehet a vádlottak ellen (174. §). A 168 – 174. §-ban felsorolt ítéleteket a szövetségi elnök hajtja végre a szövetség és a tartomány szerveinek a segítségével, akár fegyveres erő igénybevételével is (176. §, 2. bek.).

A fentebb leírt hatáskör gyakorlatilag csaknem teljesen megegyezik az előző alkotmánynak az alkotmánybíróságot érintő rendelkezéseivel, és ezektől csupán kis mértékben tér el: a 172. §-ból hiányzik a szövetségi elnök megválasztása ellen emelt panaszok kivizsgálásának hatásköre (BVG, 141. §, 1. bek.), és a 172. § c, pontja szerint megtámadható a népszavazás eredménye. Mindez csekély mértékű jogszűkítésre utal ugyan, mindenesetre mégis jogkörcsökkenés ténye állapítható meg ezen a téren, ami arra utal, hogy

a diktatúra szemében csökkent a népszavazások jelentősége és értéke. Szintén a szövetségi elnök kompetenciájának növekedésére utal, hogy a 173. § nem említi őt azon személyek között, akiket felelősségre lehet vonni hivatali ténykedés során elkövetett törvénysértés miatt, míg az 1920-as alkotmány 142. § 2. bekezdése ezt a lehetőséget kifejezetten említi. A 6.2. fejezetben tárgyalt szabadságjogoknak a hatóságok általi megsértését is a törvényszék bírálta el, azonban az 1930-as években nem fordult elő olyan eset, amikor a panaszos javára döntött volna a testület, tehát a kormányzathoz hű bírák gyakorlatilag az államhatalom eszközeként tevékenykedtek ezekben az esetekben.²⁷⁹

Ami a törvényszék (illetve 1934 előtt a közigazgatási bíróság és az alkotmánybíróság) bíráit illeti, az előző és a hivatásrendi alkotmány szerint is a szövetségi elnök nevezte ki a kormányfő ellenjegyzésével a testületet (177. §, 2. bek., BVG, 147. §, 2. bek.). Azonban az előző alaptörvény részletesen szabályozta, hogy kik közül választhatók ki a testület tagjai (bírák, államigazgatási hivatalnokok, a jogi és államtudományi karok professzorai, 3 tag és 2 póttag állandó lakhelye pedig Bécsen kívül legyen, gondolván ezzel a föderalizmus elvére), a rendi alkotmány viszont csak azt szabta meg, hogy a tagok jogi és államigazgatási tanulmányokat végzett személyek legyenek és legalább 10 éve gyakorolják hivatásukat, negyedrészüik legyen bíró, negyedrészüik pedig a tartományokban dolgozzon (177. §, 3. bek.). A szövetségi törvényszék szenátusokban ítélik (178. §), ezen belül a 168 – 175. § rendelkezései alá tartozó ügyekben az alkotmányügyi szenátus (179. §, 1. bek.).

b., A szövetségi számvevőszék

Az 1920-as alkotmány hozta létre a pénzügyi ellenőrzés legfelsőbb fórumát, a szövetségi számvevőszéket, amelynek hatásköre változatlan maradt az új alaptörvényben is. A testület hatásköre kiterjed a szövetségi költségvetés évi zárásának elkészítésére, a tartományi költségvetés zárásának ellenőrzésére (155. §, 2. bek, 159. §, 2. bek.), valamint a közvetett államigazgatás költségvetésének és a szövetség és a tartományok által igazgatott alapok, alapítványok és intézetek, illetve azon vállalkozások költségvetésének ellenőrzésére, amelyekben a szövetség vagy az adott tartomány anyagilag

²⁷⁹ Putschek, 30.o.

érdekelt (155. §, 1. bek., 159. §, 1.bek.). Ellenőrzi a legalább 20 000 fős lakosságú önkormányzatok költségvetését, valamint az azok által igazgatott alapokét, alapítványokét, intézetekét és vállalkozásokét (160. §, 1. bek.). Ezenkívül a tartományi kormányzatnak és az önkormányzatoknak a számvevőszék elé kell terjeszteniük az éves költségvetés zárásának dokumentumait is ellenőrzés céljából (159. §, 2. bek., 160. §, 2. bek.). Törvény utalhatja a számvevőszék hatáskörébe az egészségbiztosítás szerveinek, valamint a szövetségi és tartományi pénzügyi forrásokból finanszírozott testületek költségvetésének ellenőrzését is (161. §). A törvényszék jelentést tesz tevékenységéről a szövetségi gyűlésnek vagy a tartományi kormánynak, attól függően, hogy szövetségi vagy tartományi szervek költségvetését vizsgálta-e. A szövetséget érintő számvevőszéki jelentésről és a kormány ezt kísérő megjegyzéseiről a szövetségi gyűlésnek hat héten belül határozatot kell hoznia (158. §), a tartományi és helyi önkormányzati szintű vizsgálatokról pedig a szövetségi és tartományi kormányt tájékoztatja a szerv (159. §, 5. bek., 160. §, 5. bek.). Az illetékes tartományi kormány indokolt kérésére a számvevőszék a kevesebb mint 20 000 fős lakosságú helyi önkormányzatok költségvetését is vizsgálat alá vonhatja, és erről jelentést tesz a tartományi kormánynak (160. §, 6. bek.).

A testület hatásköre tehát nem változott, viszont a szövetségi számvevőszék elnöke a végrehajtó hatalomtól függött, mivel a szövetségi elnök nevezte ki őt (152. §, 2. bek.) mindenféle ellenjavaslat és kancellári beavatkozás mellőzésével, az 1920-as alkotmány előírásaival szemben, amely viszont rendelkezik az elnöknek a végrehajtó hatalomtól való függetlenségéről, a Nationalrat által történő megválasztásáról és ennek az intézménynek történő alárendeléséről (BVG, 122. §). Ez a tekintélyelv megerősödését is jelenti, főleg azáltal, hogy a számvevőszék alkalmazottait is a szövetségi elnök volt jogosult kinevezni a számvevőszék elnökének javaslatára és ellenjegyzése mellett (153. §, 1. bek.), a számvevőszék elnöke pedig a segéderőket nevezhette csupán ki (153. §, 2. bek.). Így – bár kompetenciája változatlan maradt – ez a szerv is függésbe került a végrehajtó hatalomtól, s bár ez a törvényhozáshoz viszonyítva kisebb mértékű változásokat jelentett mind a számvevőszék, mind a szövetségi törvényszék esetében, itt is megfigyelhető a tekintélyelv megerősödése.

6.7. A hivatásrendek szervezete

Mint ismeretes, a májusi alkotmányt a szakirodalom és a kortársak egyaránt „hivatásrendi alkotmányként” emlegetik, ezen oknál fogva elvárható lenne, hogy az alaptörvényben legalább egy fejezet foglalkozzék ezekkel a szakmai alapon létrehozandó szerveződésekkel. A várakozással ellentétben azonban egyáltalán nem ez a helyzet: az egész alkotmányban mindössze négy(!) cikkely található, amely valamilyen formában érinti ezt a témát. Az első a preambulumban szerepel („rendi alapokon nyugvó keresztény, német szövetségi állam”), a másik a 2. §-ban található („a szövetségi állam rendi felépítésű”), azonban sokkal fontosabb mindezeknél a 32. § 2. bekezdése, amely kimondja, hogy „a törvény lehetővé teszi a hivatásrendeknek, hogy állami felügyelet mellett saját szakmai ügyeikben önkormányzattal rendelkezzenek”. A rendeknek ez a cikkely lehetővé teszi az önigazgatást, az állami felügyeletre történő utalás a szövegrészben azonban nem teljesen érthető: ezt a későbbiek folyamán majd tisztázzuk.

Az alkotmány 48. §-a a szövetségi gazdasági tanács összetételét tárgyalja. Ez a tanácskozó testület a hivatásrendek 70-80 delegáltját foglalja magába (1. bek.), a tanács tagjainak megválasztását egy későbbi törvény szabályozza majd, amely garantálja, hogy a testületbe „hazához hű” állampolgárok kerüljenek (2. bek.). A 4. bekezdés már konkrétan felsorolja azt a hét hivatásrendet, amelyeknek képviselőket kell delegálniuk a gazdasági tanácsba: 1. Mező- és erdőgazdaság, 2. Ipar és bányászat, 3. Kisipar, 4. Kereskedelem és közlekedés, 5. Pénzügy, hitelügy és biztosítás, 6. Szabadfoglalkozások, 7. Közalkalmazottak. A parlamenti helyek elosztása – alapul véve az előbbi sorrendet – a következőképpen nézett ki: 29+15+12+9+4+4+7, azaz összesen 80 hely. A helyek elosztását hosszas tárgyalások előzték meg a színpalak mögött (ld. 6.3.2. fejezet),²⁸⁰ az alkotmány 48. §, 5. bekezdése ugyanis mindössze annyit írt elő, hogy egy hivatásrend legalább 3 fővel képviseltesse magát a gazdasági tanácsban. Feltűnő, hogy a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend a 80 képviselői helyből 29-et vett birtokba, vagyis az összes hely több mint 1/3-át. Ennek valószínűleg az lehet a magyarázata, hogy az agrártársadalom ideológiailag elsősorban

²⁸⁰ Wahnout, 219-225.o.

keresztényszocialista irányultságú volt, és a kormányzat talán abban reménykedett, hogy ezáltal a már feloszlott párt káderei számottevő befolyást tudnak majd gyakorolni a törvényhozás menetére.

Az alkotmány eme részei tényleg nem árultak el semmi konkrétumot a hivatásrendi szervezet hogyanjáról és mikéntjéről, mindössze a rendiség halvány körvonalai sejlettek fel az említett cikkelyek mögött. A kormányzat viszont nem szándékozott függőben hagyni a dolgot: Odo Neustädter-Stürmer, a hivatásrendek megszervezésével megbízott miniszter kidolgozott egy koncepciót a konkrét megvalósításra. Eszerint a hivatásrendek létrehozására három fokozatban kerülne sor: 1. először a munkavállalók érdekvédelmi szervezetét hoznák létre (ez már 1934 márciusában megvalósult, amikor kibocsátották a Szakszervezeti Szövetségről szóló törvényt), 2. ezt követi majd a munkaadói szervezetek létrehozása (1934-35 között meg is szerveztek négy munkaadói kamarát), 3. az utolsó lépcsőfok pedig a már meglévő érdekvédelmi szervezetek integrációja, egyesítése lesz foglalkozási csoportonként.²⁸¹

Persze ez a szándék csupán terv maradt, két okból is: egyrészt a Mező- és Erdőgazdaság és a Közalkalmazotti Hivatásrend megszervezését nem előzte meg az 1. és a 2. lépcsőfok, másrészt pedig a 3. szakasz – mint később kiderült - időben beláthatatlan távolságba tolódott, és nem láttak hozzá rögtön az összes hivatásrend megszervezéséhez. Az átmenetinek szánt állapotok így állandósultak, és csupán a fentebb említett két hivatásrend esetében nem léteztek külön munkaadói és munkavállalói kamarák.

A munkaadói és munkavállalói szervezeteket tehát törvények útján és azok útmutatásai alapján hívták életre. A még meg nem szervezett hivatásrendekhez tartozó munkavállalókat a Szakszervezeti Szövetség, az 1934 márciusában létrehozott egységszakszervezet képviselte, a munkaadókat és önálló vállalkozókat a Pénzügyi Szövetség, a Kisipari Szövetség, az Ipari Szövetség, valamint a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség. A felsorolásból kimaradt a szabadfoglalkozásúak hivatásrendje, amelynek megszervezésére a rendi Ausztria történetében egyáltalán nem került sor, sőt törvények sem születtek, amelyek előírták volna eme érdekcsoporthoz a megszervezését vagy megszerveződését.

²⁸¹ Austrofaschismus, 89.o.

A szabadfoglalkozásúak érdekcsoportja olyan szempontból képezett különleges csoportot, hogy ebben az esetben teljesen elkülönülő munkaadói és munkavállalói szekció nem létezett, mindössze a Szakszervezeti Szövetség kísérelte meg összefogni azt a csekély számú munkavállalót, akik ebben a gazdasági ágban tevékenykedtek. Másrészt azért nem épült ki ez a hivatásrend, mert olyan sok szakma és foglalkozás (pl. írók, képzőművészek, színészek, orvosok, ügyvédek, jegyzők, újságírók) képviseltette volna magát a rendben, hogy eme kis érdekcsoportok individualitása és egybe nem eső érdekeik nehezen tették volna lehetővé, hogy közösen képviseljék ügyeiket. Mindezeknek a tényezőknek róható fel, hogy a kormánykörök ilyen kevésbé igyekeztek ebben a csoportban a rendi szerveződést előmozdítani, és ilyen okokból kifolyólag a szabadfoglalkozású csoportok már meglévő érdekvédelmi szervezeteit sem szüntették meg, ellentétben a többi hivatásrendi érdekképviselő elődszervezeteivel. Az érintett foglalkozási ágak képviselői maguk is azt követelték, hogy a létrehozandó hivatásrend csupán fedőszerve legyen a már eddig is fennálló kamaráiknak, és az új szervezetre szükséges rosszként tekintettek.

A kormány több törvényjavaslatot is kidolgozott a Szabadfoglalkozásúak Hivatásrendje megszervezésére: például 1936-ban olyan szerveződést képzelt volna el, amely hét szakmai szervezetből (pl. sajtó, jogászok, művészek stb.) állt volna, azonban később letett erről a tervéről. 1938-ban szintén napvilágot látott egy kormányjavaslat, amely érintetlenül hagyta volna a foglalkozási ágak eddigi szervezetét, és a különböző érdekcsoportok kívánságaival összhangban csupán laza összefogás valósult volna meg a kisebb kamarák között, de ez a javaslat sem került a szövetségi tanács elé. Azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy bármilyen megoldást választott volna a kormány, ez a hivatásrend mindenképpen mesterséges és minden összetartozási érzéstől mentes szervezetként működött volna.²⁸²

a., A hivatásrendi testületek feladatai

A törvényekből egyértelműen kiderül, hogy mik voltak a megszerveződött hivatásrendi testületek alapvető feladatai. A szövetségek és hivatásrendek mindegyike jogosult volt arra, hogy **kizárólag** ő lássa el az adott

²⁸² Putschek, 146-150.o.

foglalkozást űzők érdekeinek védelmét (a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendről szóló törvény (a továbbiakban BLuFWG) 36. §-a, a Közalkalmazotti hivatásrendről szóló törvény (a továbbiakban BÖDG) 6. §-a, a Pénzügyi Szövetségről szóló törvény (a továbbiakban FBG) 1. §-a, a Szakszervezeti Szövetségről szóló törvény (a továbbiakban GKG) 2. §-a, az Ipari Szövetségről szóló törvény (a továbbiakban IBG) 1. §-a, a Kisipari Szövetségről szóló törvény (GBG) 1. §-a, a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségről szóló törvény (HVBG) 1. §-a). A törvény előírta azt is, hogy az összes szervezet keresztény, hazafias és szociális szellemben, minden pártpolitikai tevékenység kizárásával köteles végezni tevékenységét. A létrehozott szervezetek mindegyike közjogi testület, jogi személynek számít, így a jogi személyekre vonatkozó jogszabályok érvényesek rájuk (BLuFWG 36. §, BÖDG 6. §, IBG 2. §, GKG 2. §, FBG 2. §, GBG 2. §, HVBG 2. §).

A rendek és szövetségek feladatai a következők:

a., A hivatás ápolása, érvényesülésének elősegítése, az összetartozási érzés megőrzése, a testületi és szakmai öntudat erősítése.

b., Az eljövendő nemzedékek erkölcsi, állampolgári és szakmai nevelése, a szakmai képzés felvállalása, oktatási intézmények létrehozása és fenntartása, a tagok szellemi és testi nevelésének előmozdítása.

c., A tagok gazdasági, szociális és munkajogi érdekeinek képviselése, jogi tanácsadás a tagok részére.

d., Kollektív szerződések megkötése, a munkaviszony szabályozása, munkaközvetítés és munkafelügyelet, döntőbíráskodás a munkaadók és a munkavállalók között.

e., Jelentések, vélemények és javaslatok továbbítása országos és regionális hatáskörű hivatalos szerveknek.

f., Jóléti intézkedések.

g., A testületen belüli öngazgatás, alapszabályzatok elkészítése, a szervezetek tisztségviselőinek és választott testületeinek megválasztása.

h., Az érdekek képviselése országos, tartományi és helyi törvényhozási és közigazgatási fórumokon, képviselők delegálása az országos és tartományi törvényhozásba

i., Tagok felvétele (ahol a tagság nem kötelező érvényű minden szakmabeli számára) és kizárása.

j., A területi és szakmai alszervezetek ellenőrzése, a részintézmények közötti hatáskörök megosztása.

k., Az intézmények költségvetési tervének és zárszámadásának megtervezése, jóváhagyása és ellenőrzése.

(BLuFWG 10., 17., 28., 36. §, BÖDG 4-5. §, IBG 6-7. §, GKG 47. §, a Szakszervezeti Szövetség alapszabályzatának (továbbiakban GKBS) 17. §, GBG 14. §, HVBG 6., 14., 18., 21., 76., 81., 93. §).

Mindezeket a feladatköröket csakis és kizárólag a hivatásrendek és a szövetségek országos, területi és szakmai szervezetei voltak jogosultak ellátni. Azonban több probléma is adódott a hivatásrendi testületek megszervezését illetően: eme tevékenységek ellátása ugyanis mindeddig az államigazgatási szervek hatáskörébe tartozott, és az új szakmai szervezetek nehezen birkóztak meg ezzel a rengeteg új feladattal, de az is sok gondot okozott, hogy megállapítsák, az egyes tevékenységi körök az országos, a területi vagy szakmai szervek hatáskörébe tartozzanak-e. Az egyes rendi csoportosulások közötti hatásköri viták is arról tanúskodtak, hogy az érdekképviselő terén még nem szilárdult meg a hatásköri megosztás, és mindegyik kamara arra törekedett, hogy jogait a többiek ellenében is képviselje és érvényesítse, anélkül, hogy bármilyen kompromisszumkészségről tenne tanúbizonyságot.²⁸³

A sokrétű feladatkörök között különösen sok vita tárgyát képezte a kollektív szerződések kérdése. A törvénycikkekben előírták ugyan, hogy az országos, tartományi és szakmai szervezetek egyaránt szerződő feleknek számíthatnak a szerződések megkötésekor, de kikötötték azt is, hogy tartományi érvényességű kollektív szerződést a tartományi rendi képviselők, több tartományra vagy a szövetségi állam egész területére kiterjedő kollektív szerződést pedig csak a szövetségi intézmények köthetnek, miután a tartományi vagy szövetségi közgyűlés döntött a szerződés érvényességéről. A kollektív szerződések az adott területen és szakmacsoporton belül mindenkire egyaránt érvényesek voltak, és a törvények azt is előírták, hogy egyik szerződő félként csak a rendi szervezetek jogosultak ilyen szerződéseket kötni. Mindez természetesen azzal is együtt járt, hogy a már meglévő szerződéseket illetően a feloszlott képviselői szervek helyébe lépő rendi testületek vették át a szerződő felek szerepét, tehát pl. a nehézipari munkások szakszervezete

²⁸³ Uo., 84.o.

helyett a Szakszervezeti Szövetség nehézipari munkásokat tömörítő szakszervezete lett az Ipari Szövetség megfelelő szakmai szövetségének új, kollektív szerződési viszonyba lépő partnere. A Közalkalmazotti Hivatásrend esetében ilyen előírások nem szerepeltek a törvényben, ugyanis itt az állam volt a munkaadó, ezért a közalkalmazotti jogviszonyra érvényes előírások voltak irányadók (BLuFWG 22-23. §, IBG 8. §, GKG 8-9. §, FBG 7-9. §, GBG 69-74. §, HVBG 60-62., 85-86. 106-107. §).

b., A hivatásrendi testületek szervezete

A rendek és szövetségek szakmai és területi tagolódása mindegyik szerveződésnél más és más volt, bár mindegyik kamara esetében kimutathatók hasonlóságok. A kormányzat a rendi testületek megszervezése során – ahol lehetősége volt rá – az adott szakmacsoport már meglévő szerveződéseire támaszkodott: így például a Szakszervezeti Szövetség létrehozásakor a Keresztény és a Heimwehr-érdekeltségű Független Szakszervezetekre, valamint egyéb jobboldali munkásképviseleti szervezetekre, a Kisipari Szövetség esetében az Osztrák Kisipari Szövetségre, az Iparszövetség esetében a Hauptverband der Industrie-re (Iparosok Szövetsége), a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend létrehozásakor pedig a tartományi mezőgazdasági kamarákra és parasztszövetségekre. A rendi szervezetek létrehozása után azonban mindegyik elődszervezetnek meg kellett szüntetnie működését, feladataikat az új struktúra intézményei vették át.²⁸⁴ Érdekes egyébként, hogy a Keresztény Szakszervezetek alkotmányterve 1934 előtt nem szorgalmazta a hivatásrendiség ennyire átfogó megszervezését: terveik szerint a már meglévő szakmai érdekképviseletek - amelyeket szakmai szövetségeknek neveztek – képviselőket választottak volna a tartományi kamarákba, amelyeket egy csúcsszerv, a Rendi Kamara fogott volna össze, és ez az országos irányító szervezet delegálta volna a képviselőket az ún. szövetségi tanácsba, amely a törvényhozást a régi parlamenttel együtt gyakorolta volna. Ezeket a - még a Nationalrat bevonására épülő - terveket azonban soha nem vette figyelembe se a kormány, se a hivatásrendi szisztéma kiépítői.²⁸⁵

²⁸⁴ Haas, 333.o.

²⁸⁵ Pelinka, 288.o.

A hét hivatásrendből – mint már említettem – csupán a Mező- és Erdőgazdaság, valamint a Közalkalmazotti Hivatásrend jött létre, ennek azonban specifikus okai voltak. A Közalkalmazotti Hivatásrend megszervezése azért ment ilyen könnyen, mert közvetlenül az állam volt a munkaadó, és ezen oknál fogva a munkaadói testületek megszervezése teljesen felesleges lett volna. A másik, ún. „teljes” hivatásrend, a Mező- és Erdőgazdaság életre hívása pedig azért sikerült, mert eme hivatásrendnek már 1934 előtt léteztek tartományi kamarái: a tartományi parasztszövetségek (Landesbauernbünde) és a tartományi mezőgazdasági kamarák (Landwirtschaftskammer), amelyek később az új intézményrendszer alapjaivá váltak, azzal a különbséggel persze, hogy a kormány szövetségi szerveket is életre hívott ezek összefogására. A siker másik oka az volt, hogy a munkaadók és a munkavállalók közötti ellentétek ebben a gazdasági ágban viszonylag csekély mértékben jutottak kifejeződésre, ennél fogva a hivatásrendi szerveződés elérendő célját: a különböző érdekek összhangba hozását és az osztályellentétek megszüntetését itt viszonylag könnyebb volt megvalósítani, és a társadalmi összhang kialakulásának itt jobb esélyei voltak, mint a többi hivatásrendben. Talán ezért is beszélt Neustädter–Stürmer miniszter az agráriumban tevékenykedő munkaadók és munkavállalók közti patriarchális viszonyról (ami érthető is, hiszen az 1930-as években a mezőgazdaságban dolgozók 24 %-a rendelkezett önálló parasztgazdasággal, 47 %-uk pedig családtagként segítette a földbirtokos gazda munkáját, és csupán 29 %-uk volt mások alkalmazásában álló mezőgazdasági munkás).²⁸⁶

A Közalkalmazotti Hivatásrend szervezetének létezett egyrészt vertikális, azaz területi, valamint horizontális, azaz szakmai tagolódása is. Területileg a hivatásrendet az ún. főtestületek (Hauptkörperschaften) alkották, országos szinten ennek fő szervezete a szövetségi hivatalnoki kamara (Bundesbeamtenkammer) volt (elnöke: Viktor Kolassa), tartományi szinten pedig a tartományi hivatalnokkamarák (Landesbeamtenkammer), illetve helyi szinten a szolgálati közösségek (Dienstgemeinschaften), ezeknek szervei országos és tartományi szinten az elnök által vezetett elnökség (Vorstand) és a közgyűlés (Hauptversammlung), de a szolgálati közösségek bizalmikat (Ver-

²⁸⁶ Austrofaschismus, 90.o. A mezőgazdaságban dolgozó munkavállalók számát és arányát illetően ld. Bruckmüller, 477.o.

trauensmänner) is választottak, minden 20 alkalmazott után egyet. Szakmailag az egyes szakágak szakmai testületeket alkottak (Fachkörperschaften), mindegyik szakmai testületnek léteztek országos, tartományi és kerületi szakmai szervezetei (Bundesfachleitung, Landesfachleitung, Gebietsfachleitung, azaz szövetségi, tartományi és körzeti vezetőség). A hivatásrend kebelében összesen 11 szakágazat (Berufszweig) létezett, amelyek a következők voltak: 1. A szövetségi és tartományi szervek közalkalmazottai, 2. A fővárosi szervek közalkalmazottai, 3. A helységek közalkalmazottai, 4. Bírák, államügyészek, az igazságszolgáltatásban dolgozó közalkalmazottak, 5. Tanárok, pedagógusok, 6. Rendőrség, 7. Fegyveres erők, 8. A posta- és távíróhivatalok alkalmazottai, 9. Színházi alkalmazottak, 10. Az Osztrák Szövetségi Vasutak alkalmazottai, 11. Az egészségügyben és a társadalombiztosításban dolgozó közalkalmazottak. Később a legtöbb rendi kamara szervezetében ugyanezek a területi és szakmai szervezőelvek köszönnek vissza, időnként más-más variációban (BÖDG 7-10. §).

Az előbbi tagolódáshoz képest a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend struktúrája némileg más volt. Itt ugyanis a már meglévő szerveződésekre: a tartományi parasztszövetségekre és a mezőgazdasági kamarákra támaszkodva épült ki a hivatásrend önigazgatása, miután ezek sikeresen védelmezték pozícióikat még Neustädter–Stürmer miniszterrel szemben is.

A legfőbb országos szervezetnek az Országos Parasztszövetség számított (Reichsbauernbund; egyébként a „Reich” szó önmagában birodalmat jelentene, itt viszont a tükörfordítást nem éreztem helyénvalónak, mivel az Osztrák Köztársaság birodalomnak már nem tekinthető – *a szerző megj.*), ez alá voltak rendelve a tartományi parasztszövetségek. Országos szinten választották az Országos Paraszttanácsot (Reichsbauernrat, vezetője az országos parasztvezető, Josef Reither), illetve a tartományokban a tartományi paraszttanácsokat (Landesbauernrat, vezetői a tartományi parasztvezetők). Az Országos Paraszttanács választotta meg az országos elnökséget, és életre hívott több bizottságot, amelyek közül a „munkavállalói konferencia” és az „erdőgazdák konferenciája” a fentebb említett csoportok érdekképviselőit látta el, az elnöki konferencia pedig a legfőbb tartományi tisztviselőkből állott, és az Országos Parasztszövetség gazdasági jellegű feladatait koordinálta. A tartományi parasztszövetségek irányítása alá tartoztak még továbbá a kerületi

és helységi paraszttanácsok (Bezirksbauernrat, Ortsbauernrat), ez utóbbiakat a rendnek a helységben élő, választásra jogosult tagjai választották, a kerületi paraszttanácsokat pedig a helységi paraszttanácsok küldöttei, s ez utóbbi testület tevékenységébe már az egyszerű tagok nem szólhattak bele, csupán a helységi paraszttanácsok képviselői. Ez a választási rendszer érvényesült felsőbb szinten is: a tartományi paraszttanácsokat így a kerületi, az Országos Paraszttanács képviselőit pedig a tartományi paraszttanácsok képviselői választották (BLuFWG 9.§, 11-14. §, 36-37. §).

A tartományi parasztszövetség (Landesbauernbund) tagösszetételét tekintve két fő csoportra oszlott: az önálló gazdákat tömörítő Bauernschaftra („parasztság”, két szekciója: földbirtokosok és erdőgazdák), illetve a munkavállalókat tömörítő Landarbeiterschaftra („mezőgazdasági munkásság”, két szekciója: munkások és alkalmazottak), mindkét csoport saját vezetőséget is választott. Ez a belső szerveződés már utalt a hivatásrendi érdekcsoportok azon igényére, hogy - bár egy hivatásrend mind munkaadókat, mind munkavállalókat egyaránt hivatott összefogni - ezek a szekciók a két fő csoport gazdasági, munkajogi és szociális érdekeinek képviseletét egy hivatásrenden belül is elláthassák, mint ahogy a törvény előírásainak megfelelően el is látták (BLuFWG 15-19. §).

A tartományi paraszttanács választotta meg a csupán tartományi szinten létező mezőgazdasági kamarákat is, melyek szervei a közgyűlés és az ez által választott szakbizottságok voltak, és a feladatuk abban állt, hogy a tartományi parasztszövetségnek a törvény által előírt gazdasági természetű feladatait ellássák. Ezek a következők voltak: a hivatásrend gazdasági érdekeinek támogatását szolgáló intézmények létesítése, munkaközvetítés és munkafelügyelet, javaslatok és vélemények továbbítása az illetékes hatóságokhoz, gazdasági, technikai, jogi és szociálpolitikai tanácsadás, szakmai döntőbíróságok létrehozása, képviselők delegálása mező- és erdőgazdasági ügyekkel foglalkozó testületekbe és hivatalokba (28. §). A tartományi parasztszövetség feladatai közé tartozott ezzel szemben a hivatásrend érdekeinek képviselete, a rendi érdekek érvényesülésének biztosítása, a parasztság népszokásainak ápolása (!), a hivatásrenden belüli összetartozási érzés megőrzése és erősítése, a rend becsületének védelme, az eljövendő nemzedékek szakmai, erkölcsi és állampolgári nevelése, képviselők

delegálása az állami szervekbe, a kollektív szerződések megkötése, a dolgozók védelme, javaslatok, jelentések és véleményezések megfogalmazása, jogi tanácsadás a hivatásrend tagjai számára, a hivatásrend támogatására szolgáló intézkedések meghozatala és ilyen céllal létrejövő intézmények létrehozása és fenntartása (10. §).

A két szerv: a tartományi parasztszövetség és a mezőgazdasági kamara hatásköre tehát elvileg megoszlott: az előbbi kompetenciája leginkább abban állt, hogy a gazdaságpolitika általános irányelveiről döntsön, a kamara viszont a törvény betűje szerint az irányelveknek megfelelő gyakorlati tevékenységet hangolta össze. A két szervezet hatásköre azonban több esetben ütközött egymással, mindenekelőtt a véleményezési jogkör, a képviselőknek állami szervekbe történő delegálása, illetve a mezőgazdaság támogatását szolgáló intézmények életre hívása terén, és ez esetenként súlyos kompetenciavitákat eredményezett.²⁸⁷

A Szakszervezeti Szövetség azután alakulhatott csak meg (1934 márciusában), hogy az eddig fennálló összes szakszervezetet, így az ún. „szabad szakszervezeteket” is feloszlatták, illetve azok betagolódtak a keresztény szakszervezetekbe. A szervezet alapvető feladata az volt, hogy a mezőgazdaságban dolgozó munkások kivételével valamennyi szakmában dolgozó munkást és alkalmazottat, illetve azok szakszervezeteit tömörítse, és ez a szakmai tagolódás nyomta rá bélyegét a területi tagolódásra is. Ugyanis a szövetségnek nem épültek ki tartományi és alsóbb szintű regionális szervezetei, csupán a szakmai szövetségeknek. Öt szakmai szövetség (Berufsverband) létezett a Szakszervezeti Szövetségen belül, ugyanannyi, ahány hivatásrendet később életre akartak volna még hívni: 1. Kereskedelmi és közlekedési dolgozók, 2. Kisipari dolgozók, 3. Az iparban és a bányászatban dolgozók, 4. Szabadfoglalkozásúak, 5. A pénzügyben dolgozók. Ez az öt szakmai szövetség összesen 34 szakszervezettel rendelkezett: kilenccel az ipar és bányászat, kilenccel a kisipar, hárommal a kereskedelem és közlekedés, kettővel a pénzügy, tizeneggyel a szabadfoglalkozások. Ez a heterogenitás egyáltalán nem meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a két meglévő hivatásrendet leszámítva minden, később kiépítendő hivatásrend munkavállalóit egyesítette ez a csúcsszervezet.

²⁸⁷ Putschek, 144.o.

A szakmai szövetség tartományi szintű megfelelői a tartományi kartellek (Landeskartell), kerületi szinten a kerületi kartellek (Bezirkskartell), helyi szinten pedig a helységi kartellek (Ortskartell) voltak. Az egyes szakszervezetek területi szerveinek a Landesstellék (tartományi hivatalok) és az Ortsstellék (helységi hivatalok) számítottak. Az Ortsstellék választották elnökségüket, volt saját közgyűlésük is, és ugyanez volt érvényes a Landesstellékre is, de ezek közgyűlése az Ortsstellék elnökeiből és elnökhelyetteseiből állt. Az Ortskartell-ek, a Bezirkskartell-ek és a Landeskartell-ek közgyűlése úgy alakult meg, hogy a szakszervezeti Ortsstellék, illetve a Landesstellék elnöksége ezekben részvételi joggal bírt, a Bezirkskartell-ek közgyűlése pedig az Ortskartell-ek elnökségéből tevődik össze. Az Orts- Bezirk- és Landeskartell-ek közgyűlése elnököt is választott a testületből.

A Szakszervezeti Szövetség szervei az elnökség, amelyet a szakmai szövetségek elnökei és elnökhelyettesei alkottak, s amely szintén elnököt (Johann Staud) és elnökhelyettest választott magának, illetve a közgyűlés voltak, amely az elnökség tagjaiból, a Landeskartell-ek elnökeiből és azok helyetteseiből, valamint a szakszervezetek elnökeiből állt. A szakszervezet közgyűlése a Landesstellék elnökeiből és azok helyetteseiből tevődött össze, s a közgyűlés választotta a szakszervezet elnökségét. A szakmai szövetségek közgyűlését a szakszervezetek elnökségei, a Landesstellék elnökei és azok helyettesei alkották. A Szakszervezeti Szövetség példáján is megfigyelhetjük – akárcsak a két hivatásrendén – azt az alapelvet, amely szerint a hivatásrend vezetősége alulról építkezett és tevődött össze választás útján, még ha az egyszerű tag felsőbb szinten már nem is rendelkezett közvetlenül választójoggal (GKG 6.§, a Szakszervezeti Szövetség alapszabályzatának – továbbiakban GKBS – 9 -18. §-a).

A területi és szakmai szerveződésen kívül léteztek még a Munkás- és Alkalmazotti Kamarák is, amelyek 1934 előtt is képviselték a munkások érdekeit. A törvény 21. §-a ezeket érintetlenül hagyta, így a két szervezet: a Szakszervezeti Szövetség és a kamarák gyakorlatilag perszonáluniót hoztak létre, hiszen tisztségviselőik személye megegyezett, pedig a rendi kamarákról szóló legtöbb törvény kifejezetten kimondta az adott szervezetben tevékenykedők érdekképviselőire jogosult eddigi intézmények felosztatását (egyébként a kereskedelmi kamarák, amelyek a munkaadók érdekeit

képviselték, szintén nem szűntek meg, sőt az 1935. XII. 7-i kormányrendelet kimondja ezek fennmaradását is (Bgb. Nr. 447/1935).

Egy későbbi szabályozás (1935. XII. 10., Bgb., Nr. 464/1935) az ún. üzemi közösségek (Werksgemeinschaften) létrehozásával még bővítette is a Szakszervezeti Szövetség infrastruktúráját. Ez a szerv az ugyanabban az üzemben dolgozókat tömörítette, s a törvény ezek élére a bizalmiakat szánta (Vertrauensmänner). Ezeket a bizalmiakat két évre választották (12. §), és feladatuk az volt, hogy a munkások panaszait, kívánságait továbbítsák az üzemtulajdonosnak, közreműködjenek az üzemben a rend fenntartásában, akár figyelmeztetésekkel és megrovásokkal is, ha szükséges, ellenőrizték a kollektív szerződések végrehajtását és betartását, a munkabérek kifizetését, és szükség esetén a szakszervezetben javaslatokat tettek a kollektív szerződések ügyében (11. §). Azonban a bizalmiak nem szólhattak bele az elbocsátásokba, nem tiltakozhattak ellenük, s az üzem vezetője is abszolút vétőjoggal rendelkezett az üzemi közösségek ügyeiben (17. §). A bizalmiak választások útján kerültek tisztségükbe, amelyek 1936 végén zajlottak le.

Az Ipari Szövetség szervezeti tagolódása ennél valamelyest egyszerűbb, bár az alulról fölfelé való építkezés itt is jellemző volt, akárcsak az előbb tárgyalt kamaráknál. Területileg a szövetség tartományi és kerületi szövetségekre oszlott, szakmailag pedig szakmai szövetségekre (mint pl. fém- és elektromosságipari szövetség, textilipari szövetség stb.), amelyek szakmai alszövetségekre tagolódtak. Mindegyik területi és szakmai szervezet rendelkezett elnökséggel és közgyűléssel, valamint választott bizottsággal, pénztárnokkal (az ő feladata volt, hogy ellenőrizze, a bevételeket és a kiadásokat szabályszerűen könyvelik-e), könyvvizsgálóval és titkársággal. A tisztviselők megválasztása során azok az elvek érvényesültek, mint az előző kamarák esetében. Az Ipari Szövetség legfőbb szövetségi szervei a közgyűlés, amely magába foglalta a szakmai és tartományi szövetségek elnökségeit, az elnökség (élén az elnökkel, Ludwig Urbannal), amelyet a közgyűlés választott, a végrehajtó bizottság, amely az elnökség ügyeit intézte, a főpénztárnok, a főkönyvvizsgáló és a főtitkárság voltak (IBG 5. §, az Ipari Szövetség alapszabályzatának – a továbbiakban IBS – 20-21., 26-27., 30-33., 35-36., 40-44., 46. §).

A Pénzügyi Szövetség abban a tekintetben képezett kivételt a rendi szervezetek között, hogy területi tagolódása egyáltalán nem létezett, valószínűleg azért, mert a szakmai kérdések megtárgyalása egységes irányelveket követelt, és a szervezet egyszerűsítése révén a kamara legalább mentesült a területiális jellegű hatásköri vitáktól, még ha az adott kérdést a szakmai szövetségek (Berufsverband) nem is mindig ítélték meg egységesen. Összesen tizenegy szakmai szövetség létezett: 1. Részvénybankok, továbbá bank- és hitelügyletekkel foglalkozó kft-k, 2. Biztosítóintézetek, 3. Tartományi hitelintézetek, 4. Takarékszövetkezetek, 5. Az Osztrák Szövetkezetek Zsíróközpontja, 6. Építkezési hitelintézetek, 7. Lottó, 8. Tőzsde. Az Osztrák Nemzeti Bank, az Osztrák Postatakarékpénztár és a Dorotheum a szakmai szövetségeivel azonos hatáskörrel rendelkezett. A Pénzügyi Szövetség közgyűlése a szakmai szövetségek elnökségéből tevődött össze, az elnök személyét a közgyűlés választotta (ezt a tisztelet egyébként Ludwig Draxler töltötte be, aki 1935 és 1936 között egyben Ausztria pénzügyminisztere is volt), az elnökség pedig a szakmai szövetségek elnökeiből állt. A Pénzügyi Szövetségnek ezenkívül működött főkönyvvizsgálója, és működtek bizonyos ügyek megtárgyalására alkalmanként megválasztott szakszabványbizottságai is. Ugyanezt a szerveződést figyelhetjük meg a szakmai szövetségek működésénél is (elnök, elnökség, közgyűlés, könyvvizsgáló), az egyes szakmai szövetségek hatáskörébe tartozott eme testületek működésének szabályozása, az alapszabályzat elfogadása és a hivatásrendi bizottságok életre hívása (FBG 5. §, a Pénzügyi Szövetség alapszabályzatának – a továbbiakban FBS – 14-16., 19-20., 22-23. §-a).

Ami viszont a Kisipari Szövetséget illeti, itt szakmai és területi szervezetek egyaránt léteztek. A kamara területileg tartományi és kerületi kisipari szövetségekre, illetve a törvény 1937-es változata szerint kerületi kisipari hivatalokra (Landesgewerbeverband, Bezirks-gewerbeverband, illetve Bezirks-gewerbebestelle) tagolódott. Az 1935-ben kibocsátott törvény szerint mindkettőnek volt közgyűlése és választott elnöksége, viszont az 1937. évi változatban a kerületi kisipari hivatal csupán elnökséggel rendelkezett, melyet a tartományi kisipari szövetség nevezett ki, s e tartományi szervezet dönthette el, hogy a kerületi kisipari szövetség létrehozhat-e közgyűlést. A tartományi kisipari szövetségek viszont bizottságot is választhattak.

Szakmai tekintetben a Kisipari Szövetség ipartestületekre (Innung) oszlott, amelyek céhekre (Zunft, összesen 47) tagolódtak. A szakmai szerveződés alapjai ezek a céhek voltak, az Innung-ok mindössze a céhek névleges fedőszervezeteinek számítottak. Az Innungok szövetségi szinten rendelkeztek elnökséggel (élén az ipartestületi mesterrel), amely a felügyeletük alá tartozó céhek elnökségéből állt, közgyűléssel, és a közgyűlések által választott, az egyes mesterségek és mesterségcsoportok ügyeiért felelős szakbizottságokkal. A céhek hatásköre többnyire csak egy-egy tartományra terjedt ki, főbb szerveik a céhgyűlés és az elnökség (élén a választott céhmesterrel), kerületi szinten a kerületi céhvezetőség (élén a kerületi céhmesterrel) voltak, és a céhek tagsága bizalmi is választhatott, minden 100 tag után egy személyt.

Minden egyes céh kebelében hivatásrendi és döntőbírói bizottságok is létrejöttek. A hivatásrendi bizottságok feladata a munkaadók munkajogi érdekeinek képviselete és a kollektív szerződésekről folyó tárgyalások folytatása volt, míg a döntőbírói bizottságok a munkaadók és munkavállalók közös gazdasági és szociális természetű problémáinak elintézésére és munkajogi vitáik elsimítására voltak hivatottak. Eme két bizottság együttesen kvázi előképe volt az 1936-ban életre hívott hivatásrendi bizottságoknak (egyébként nemcsak a Kisipari Szövetség, hanem a Pénzügyi, valamint a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség is létrehozott hivatásrendi bizottságokat: FBG 14. §, GBG 83-84. §, HVBG 64-65., 88-89., 110-111. §).

A Kisipari Szövetség országos szervei a közgyűlés (a tartományi kisipari szövetségek elnökségeiből szerveződtek), az elnökség (élén az elnök, Julius Raab, 1945 után osztrák szövetségi kancellár és az elnökhelyettesek), a közgyűlés által választott főbizottság és a munkajogi bizottság voltak (GBG 7., 10., 15-16., 27-28., 41., 49., 51-58. §, GBG-1937 26. §, 56-58. §).

A Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség voltaképpen csupán fedőszerve volt a szövetségben összefogott három szervnek: a Közlekedési Szövetségnek, a Kereskedelmi Szövetségnek és a Dohánykereskedők Szövetségének. Igaz, a fedőszervnek elvileg létezett országos és tartományi szerveződése is: az országos közgyűlés és az elnökség, illetve a tartományi kereskedelmi és közlekedési szövetség közgyűlése és elnöksége, azonban országos hatáskörrel rendelkező közös szervek 1938-ig nem jöttek létre, és a

Dohánykereskedők Szövetsége is megszervezetlen maradt.²⁸⁸ A továbbiakban - mivel három különálló és autonóm szervezetről esik majd szó - külön-külön részletezem az egyes tagszervezetek tagozódását.

A Kereskedelmi Szövetség országos szervei a közgyűlés, a munkajogi bizottság és az elnökség (élén Fritz Stockinger elnökkel, 1935-ig kereskedelmi miniszter) voltak. Területileg a szövetség tartományonként kereskedelmi szövetségekre (Kaufmannschaft) és kerületi vezetőségekre oszlott, a Kaufmannschaft szervei az elnökség (élén az elnökkel, akit Ältestének neveznek), a közgyűlés, a munkaadói bizottság, továbbá a hivatásrendi és a döntőbírói bizottság voltak, illetve egy-egy Kaufmannschaftból minden száz ember egy-egy bizalmi választott. Mindegyik Kaufmannschaft két szekciót foglalt magába: a regisztrált és a nem regisztrált kereskedők szekcióját (Buchkaufmannschaft, Kleinkaufmannschaft), ezek a szekciók tagságuk specifikus érdekeit képviselték szerveik: a szekciógyűlés, az elnökség és külön-külön megválasztott munkaadói bizottságok segítségével. A Kereskedelmi Szövetség szakmailag gildékre oszlott, ezek az egyes kereskedelmi ágazatok képviselőit tömörítették. Egy gilde hatásköre kiterjedhetett egy vagy akár több tartományra is, ez utóbbi esetben „Landesgildék”, ún. tartományi gildék tartoztak egy-egy gilde alárendeltségébe (HVBG, 8-9., 12., 15-18., 26-28., 30-35., 39, 54., 64-65. §)

A Közlekedési Szövetség (országos szervei: az elnökség, élén Franz Strafella elnökkel, valamint a közgyűlés) területileg tartományi hivatalokra (Landesstelle) oszlott (szervei az elnökség, a közgyűlés, illetve a kerületi hivatalok), szakmailag pedig hat szakmai szövetségre tagolódott: vasút, hajózás, légi közlekedés, személy- és tehergépjármű-forgalom, hírközlés és távbeszélők, utazási irodák. A szakmai szövetségek szervei az elnökség, a közgyűlés, a hivatásrendi és a döntőbírói bizottságok voltak, de nem rendelkeztek tartományi és kerületi szervezettel (HVBG 73., 75., 77-81., 85-86., 88-89. §).

A harmadik tagszervezet, a Dohánykereskedők Szövetsége nem tagolódott szakmai szempontból alcsoportokra, viszont az országos szövetség (szervei az elnökség, a közgyűlés és a szakmai bizottság) tartományi szövetségekre oszlott, melyek szervei szintén az elnökség, a közgyűlés és a

²⁸⁸ Putschek, 124.o.

szakmai bizottság voltak, és a tartományi szövetségek alárendeltségébe tartoztak még a kerületi hivatalok is (Bezirksstelle) (HVBG 94-104., 110-111. §). A Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség alszervezeteiben ugyanúgy választások révén kerültek volna tisztségeikbe a főbb testületek képviselői, mint a többi hivatásrendi szervezet esetében, azonban az országos csúcsszerv vezetőit már a kereskedelmi miniszter nevezte volna ki. Gyakorlatilag az összes többi hivatásrend vezetőit is az illetékes miniszter nevezte volna ki országos, tartományi és kerületi szinten, a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség esetében mindössze az itt a szokatlan, hogy már a törvény fő részében le van fektetve a kinevezés alapelve, nem csupán az átmeneti rendelkezések között, így bizonyára nem csupán ideiglenes megoldásként gondoltak erre a törvényhozók, mint a többi kamaránál (HVBG, 9. §).

c., Tagság, választási előírások

A hivatásrendi szervezetekről szóló törvények alapján a tagságot és a tagfelvételt tekintve kétféle rendszert különböztethetünk meg. Az egyik rendszer megengedte, hogy az adott gazdasági ágban tevékenykedő személy önkéntes alapon jelentkezessen a szövetségbe vagy hivatásrendbe: ez az előírás a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendbe, az Ipari Szövetségbe, a Szakszervezeti Szövetségbe és a Pénzügyi Szövetségbe való belépésre vonatkozott (LuFWG 24. §, IBG 10. §, GKG 11. §, FGB 15. §). A másik három hivatásrendi szervezetnél a kötelező tagságot szó szerint konkrétan nem írta elő a törvény, viszont például a Közalkalmazotti Hivatásrendnél a felvétel szinte automatikusnak számított. Az állam mint munkaadó valószínűleg úgy gondolkodhatott, hogy a közalkalmazottak munkába álláskor egyben a hivatásrendi szervezet tagjaivá is válnak, ugyanis a belépés módozatáról egy árva szót sem találunk a törvényben. A Kisipari Szövetségről és a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségről szóló törvények 8., illetve 12. §-a sem írja konkrétan elő a kényszerszertagságot, hanem mindkét törvény úgy fogalmaz, hogy „az egyén a hivatás megszerzésével válik tagjává a szövetségnek”. Végül soron megállapítható, hogy az utóbb említett három szervezetnél a hivatás gyakorlása automatikusan együtt járt a szervezetbe történő felvétellel, és a törvényhozás az önkéntesség törvénybe iktatásával nem óhajtotta a visszalépést megkockáztatni a hivatásrendi szerveződés felé vezető úton.

Mindazonáltal a hivatásrendi szervezetekről szóló törvények rendelkeztek arról is, hogy az összes régebbi kamara jellegű szakmai szervezetet fel kell oszlatni, és így az adott hivatásrendhez tartozóknak nem nagyon maradt más alternatívájuk, mint csatlakozni az újonnan létrejövő hivatásrendi kamarákhoz (BÖDG, 19. §, IBG, 13. §, FBG, 18. §, GKG, 13. §, GBG, 102. §, HVBG, 127. §, a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend eddigi szakmai kamaráit nem oszlatták fel, hanem beépültek a hivatásrend struktúrájába). Azonban a totalitás elve több korábbi szakmai kamara esetében is csorbát szenvedett, ugyanis a munkás- és alkalmazotti kamarák (GKG 21. §) és a kereskedelemben, az iparban és a kisiparban koordináló szerepkört betöltő kereskedelmi kamarák (BgbI. 1935. XII. 7., Nr. 447/1935) továbbra is működhettek egészen az Anschlussig.

Természetesen az önként jelentkezőkre felvételi eljárás várt, amelynek során a jelentkező múltját megvizsgálták abból a szempontból, hogy folytatott-e korábban állam- és kormányellenes tevékenységet, sújtotta-e bírósági ítélet nyereségvágyból elkövetett bűncselekmény vagy a közrend, a közbiztonság és a nyugalom megzavarása miatt, illetve gyanúsítható-e azzal, hogy belépése után esetleg osztályharcos és politikai agitációt folytat majd. Ha a területi szervezetek elvégezték a tüzetes vizsgálatot, a hivatásrend vagy a szövetség felvette az illetőt tagjai közé. A felvételre vonatkozó előírások a törvényeknek a tagságot és a felvétel módját taglaló cikkelyeiben található, és ezek az államrend szempontjából különös fontossággal bírtak, hiszen a kormányzat illegalitásában lévő ellenzéke: a nácik és a baloldal kedvelt módszerei közé tartozott az „Unterwanderung”, az államapparátus szerveibe történő beszivárgás és azok belülről történő bomlasztása. Épp azon okoknál fogva írták elő a rendi kamarákban az önkéntes tagságot, hogy a jelentkezők közül ki tudják szűrni az ellenzéki véleményt képviselőket. Ez a szűrés mindenesetre nem járt mindig sikerrel, ugyanis a Szakszervezeti Szövetségbe az egykori baloldali szakszervezetek számos tagja ügyesen beszivároghatott, és például az üzemi közösségek bizalmijainak jelentős része közülük került ki.²⁸⁹

A hivatásrendek és a munkaadói kamarák vezetőségét az államhatalom választások útján szándékozott pozíciójába segíteni, a törvényekben erre nézve konkrét választási előírások is találhatók. Választható volt az a személy, aki 24. (Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend, Szakszervezeti Szövetség,

²⁸⁹ Uo., 104.o.

Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség, Kisipari Szövetség), 25. (Közalkalmazotti Hivatásrend) illetve 30. (Ipari Szövetség, Pénzügyi Szövetség) életévét betöltötte, osztrák állampolgár, büntetlen előéletű, és megbízhatósága alapján a Hazafias Arcvonal is javasolta megválasztását, sőt a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend képviselőinek a párttagság kötelezően előírt volt. A választásokon mindenki részt vehetett, aki nagykorú és az adott hivatásrend tagja volt. A választások módja titkos és közvetlen (BLuFWG 26. §, BÖDG 10. §, IBG 9. §, GKG 10. §, FBG 12. §, GBG 66. §, HVBG 117. §).

Választásokra azonban csupán egy hivatásrend: a Mező- és Erdőgazdaság esetében, illetve a Szakszervezeti Szövetség által életre hívott üzemi közösségekben került sor. Minden más esetben a kinevezés gyakorlata helyettesítette a tervezett választásokat. A törvényekben megfogalmazott előírások szerint a csúcsvezetőket a hivatásrendi testületek élére a felügyeletet gyakorló szakminiszter nevezte ki, mint ahogy az országos és tartományi hatáskörű szervek elnökségét is, méghozzá a kamara elnökével egyetértésben. Kerületi vagy helyi alszervezetek vezetősége esetében a kinevezés jogát a tartományfőnök gyakorolta, de a tartományi hivatásrendi szervezetek vezetőivel egyetértésben. A szervezetek közgyűlései a választások lezajlásáig nem működtek, helyettük a kinevezett elnökségek látták el a hivatásrendi szervek ügyintézését (BLuFWG 26. §, BÖDG 20. §, IBG 10. §, GKG 24. §, FBG 15. §, HVBG 124. §, GBG 99. §).

Az eredeti tervek szerint a választások csupán a legalsó, helyi, szinten lettek volna közvetlenek, a rendek tagjai a helyi vezető testületeket választották volna meg először, azok pedig a kerületi, a kerületi szervek a tartományi, a tartományi szervek pedig az országos vezetőséget, hogy „lehetővé váljon a legjobbak kiválasztódása” (Spann).²⁹⁰ Kivételt csupán az Ipari Szövetség és a Pénzügyi Szövetség vezető testületeinek összetétele és megválasztása képezett volna. Ugyanis az Ipari Szövetségben képviselt üzemek a tartományi és a szakmai közgyűlésekbe a foglalkoztatottak számának megfelelően delegálnak képviselőket: 25 foglalkoztatottig 1, 50-ig 2, 100-ig 3, 200-ig 4, 300-ig 5, 500-ig 6, 700-ig 7, 900-ig 8, 1200-ig 9, 1500-ig pedig 10 főt, minden további 500 foglalkoztatott után pedig 1-1 főt (IBS, 17. §), az országos közgyűlésbe 100 foglalkoztatottig 1, 200-ig 2, 400-ig 3, 600-ig 4, 800-ig 5, 1000-

²⁹⁰ Spann, 303.o.

ig 6 főt, minden további 500 munkás után pedig 1-1 főt, ezen kívül az egyes szakmai szövetségek 5000 foglalkoztatott alatt 1, 10000 alatt 2, 20000 alatt 3, 30000-ig 4, 40000-ig 5, 50000-ig pedig 6 további képviselőt küldhettek az országos közgyűlésbe, minden további 50 ezer foglalkoztatott után pedig 1-1 főt. Azonban némi korlátozást jelentett, hogy az egyes szakmai szövetségek maximum 13, a tartományi szövetségek pedig 3 főt delegálhattak (IBS, 36. §).

A Pénzügyi Szövetség közgyűlésébe a szakmai szövetségek összesen 76 képviselőt delegálhattak: a részvénybankok 15, a biztosítóintézetek 15, a tartományi hitelintézetek 8, a takarékpénztárak 15, a hitelszövetkezetek 15, az építkezési hitelintézetek 1, a lottótársaság 3, a Tőzsde 1, az Osztrák Nemzeti Bank 1, az Osztrák Postatakarékpénztár 1, a Dorotheum szintén egy képviselőt (FBS, 19. §). A Pénzügyi és az Ipari Szövetség képviselőire nézve viszont azt is előírták, hogy küldött csak cégtulajdonos, üzlettárs, elnökségi tag vagy üzletvezető lehetett (FBS 13. §, IBS 18. §).

Az ún. „igazi demokrácia” rendszere nem valósult meg, pedig ennek révén a hivatásrendiség és a diktatórikus kormányzás elemei közé némi demokratizmus is vegyült volna, ennek hiányában - a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendet leszámítva - minden szinten a kinevezés alapelve érvényesült, és a kormány is ezt a gyakorlatot részesítette előnyben. Az eredetileg provizórikusnak szánt berendezkedés állandósult, és végérvényesen rányomta bélyegét az osztrák politikai valóságra.

d., Az állami felügyelet kérdése

A hivatásrendi alkotmány 32. cikkelye a rendi szervezeteknek lehetőséget biztosított saját szakmai ügyeik igazgatására, de állami felügyelet mellett. Az állami beavatkozás mértéke az egyes kamarákban elvileg nem különbözött egymástól, ezzel szemben gyakorlatilag az adott hivatásrenden múltott, hogy mennyire volt képes saját érdekeit érvényesíteni.

Mindegyik hivatásrendi testület felügyeletét az illetékes szövetségi miniszter látta el: a Szakszervezeti Szövetségét a szociális miniszter (GKG 10. §), az Ipari Szövetségét (IBG 9. §), a Kisipari Szövetségét (GBG 92-94. §) és a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségét (HVBG 120. §) a kereskedelmi és közlekedési miniszter, Fritz Stockinger, aki egyben az utóbbi kamara elnöki tisztét is betöltötte, bár miniszteri tisztségét 1935-ben elvesztette, a

Dohánykereskedők Szövetségét (HVBG 120. §) és a Pénzügyi Szövetségét (FBG 10., 12. §) a pénzügyminiszter, a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendét a mezőgazdasági miniszter (BLuFWG 40. §), a Közalkalmazotti Hivatásrendét a szövetségi kancellár (BÖDG 18. §). A tekintélyi elvnek a hivatásrendi testületekben történő érvényre jutását a nagymértékben elősegítette a széles körű felügyeleti jogkör: az illetékes miniszter nevezte ki a rendek főtisztviselőit, akik beleszólhattak az alsóbb rangú tisztviselők kinevezésébe.

A minisztérium ezenkívül szövetségi felügyelő biztost is kinevezhetett a szövetségi elnökség mellé, aki részt vehetett a közgyűléseken, betekinthesett a szervezet működésével kapcsolatos iratokba, számlakönyvekbe, ellenőrizhette a költségvetést és a zárszámadást, ezenfelül a minisztérium felülvizsgálhatta a hivatásrendi szervek határozatait, megváltoztathatta és érvényteleníthette azokat, ha ellenkeztek a törvényi szabályozással és a szervezet alapszabályzatával, valamint kötelességmulasztás és törvénybe ütköző intézkedések miatt leválthatta a kamarák főtisztviselőit, elnökségét, továbbá feloszlathatta a közgyűlést is. Felügyelő biztost érdekes módon a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendhez és a Pénzügyi Szövetséghez nem neveztek ki, a törvényi szabályozás sem rendelkezik ilyesmivel.

Mint láthatjuk, az államhatalom beavatkozási lehetőségei a rendi kamarák életébe meglehetősen széles körűek voltak, és a demokratikus működés szinte teljes hiánya miatt nyugodtan beszélhetünk a rendek tekintélyelvű és végrehajtó hatalom általi irányításáról. Kivételt képezett ez alól a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend, ugyanis a rendi szerveződés alapjául szolgáló intézmények: a tartományi parasztszövetségek és a mezőgazdasági kamarák működése viszonylag demokratikus módon folyt 1934 előtt, és ez maradt a helyzet ezután is. Emellett azt is figyelembe kell venni, hogy 1938-ig ez volt az egyik hivatásrendi kamara, ahol egyáltalán választásokra került sor. Johann Staud vezetése alatt a Szakszervezeti Szövetség is több-kevesebb sikerrel igyekezett megőrizni viszonylagos autonómiáját az állami beavatkozásokkal szemben: példának okáért a szövetség elnökeként határozottan ragaszkodott ahhoz, hogy a hivatásrendek megalakulása után a Szakszervezeti Szövetség tovább működhessen majd, hogy ezután is képviselhesse közös ügyeikben a munkavállalókat. Mivel Neustädter-Stürmer miniszter nem támogatta ezt az elvi elképzelést, Staud úgyszólván „kifúrta” őt

posztjából, és a helyébe lépő Ender már biztosította az elnököt ebbéli szándékainak megvalósíthatóságáról. Eme két szervezet sorsa azonban inkább a kivételek közé tartozott: a többi kamarában a kormányzati ellenőrzés olyan erős volt, hogy ellenzéki vagy esetleg önálló politizálásra gyakorlatilag nem volt lehetőség.²⁹¹

e., A hivatásrendi szerveződés fejlődése 1935 és 1938 között

Miután 1934-35-ben a törvényhozás és a kormány megteremtette törvényi feltételeit annak, hogy a hivatásrendi szervezet kiépítésének második fokozata megvalósuljon, hozzáláthattak az egyes kamarák létrehozásához, de 1935-ben még nyilvánvaló volt, hogy a munkaadói és munkavállalói kamarák egyhamar nem fognak egyesülni, és ez a folyamat meglehetősen hosszú ideig eltart majd.²⁹² Bár 1936 tavaszán Walter Adam, a Hazafias Arcvonal főtitkára azt ígérte, hogy az összeolvadás ez év őszére megvalósul majd, ezt a kijelentést valójában senki sem vette komolyan.²⁹³ Maga Neustädter-Stürmer is elismerte, hogy ő maga sem tudja, mikor kerülhet majd sor a harmadik fokozat megvalósításra, a hivatásrendek teljes megszervezésére.²⁹⁴

Jót tett viszont a rendszer politikai propagandájának, hogy 1936 áprilisában Vorarlbergben és október 25-én a többi tartományban is megválasztották a helységi paraszttanácsokat, és ezeken a választásokon nagyon magas volt a részvételi arány (Burgenland: 86,4 %, Bécs: 83,6 %, Tirol 81,2 %, Karintia 75,5 %, Salzburg: 84 %, Felső-Ausztria: 83,4 %, Stájerország: 81,8 %, Alsó-Ausztria: 79,9 %). A helységi paraszttanácsok november 22-én a kerületi, a kerületi paraszttanácsok december 6-án a tartományi, a tartományi paraszttanácsok pedig 1937. február 25-én az Országos Paraszttanácsot választották meg, melynek elnöke Josef Reither lett. Ennek a választásnak elég nagy jelentősége volt, végtére is már az oly sokszor hangoztatott „igazi demokrácia” elve érvényesülhetett a választások során. A többi hivatásrendben a választások viszont még váratnak magukra.²⁹⁵

1936. október 1. és december 31. között került sor az üzemi közösségekben a bizalmi emberek megválasztására (1936. IX.1., Bgbl. Nr.

²⁹¹ Putschek, 95-96.o., 135.o., 164-165.o.

²⁹² MOL KÜM, Pol. O. ált., 170. cs., 918/1935 (38/pol-1935)

²⁹³ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 171. cs., 1863/1936 (79/pol-1936)

²⁹⁴ Wohnout, 269.o.

²⁹⁵ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 173. cs., 3597/1936 (154/pol-1936)

304/1936). Az 5-19 főt foglalkoztató üzemek 1, 20 – 50 között 3, 51-100 között 4, 101-300 között 5, 301-600 között 6, 601-900 között 7, 901-1200 között 8, 1201-1500 között 9, 1500 munkás fölött pedig 10 főt választhattak meg bizalminak. Összesen 3515 üzemben került sor választásokra, 213 570 fő 9358 bizalmit választott meg általános és titkos szavazással, a részvételi arány 91,9 % volt.²⁹⁶

e/1. A hivatásrendi bizottságok

Még ugyanebben az évben (1936) a törvényhozás megszavazta a hivatásrendi bizottságokról szóló törvényt (november 23.), amely – mint ahogy ezt sokan várták – egyfajta átmenetet jelentett a valódi hivatásrendek létrehozása felé vezető úton. A hivatásrendi bizottságok paritásos alapon jöttek létre az Ipari Szövetségben, a Kisipari Szövetségben és a Kereskedelmi Szövetségben (a hivatásrendi bizottságokról szóló törvény – a továbbiakban: BAG - 1. §-a), vagyis mind a munkaadók, mind a munkavállalók egyenlő számú tagot delegáltak a bizottságokba (BAG, 2. §).

Az egyes kamarákban (azaz a Kisipari, a Kereskedelmi, a Szakszervezeti és az Ipari Szövetségben) a hivatásrendi bizottságok országos, szakmai és tartományi szervezete is kiépült: a kisiparban a szövetségi hivatásrendi bizottság, a céhbizottságok, a tartományi bizottságok és az ipartestületi bizottságok, az iparban a szövetségi hivatásrendi bizottság, az egyes szakmai csoportok ügyeinek intézésére szakosodott hivatásrendi szakbizottságok, a tartományi hivatásrendi bizottságok, a kereskedelemben úgyszintén a szövetségi és tartományi hivatásrendi bizottságok, a gildebizottságok, valamint a regisztrált és nem regisztrált kereskedők szekcióinak hivatásrendi bizottságai (az Ipari Szövetségben létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzatának - a továbbiakban: IBBAS - 1. §-a, a Kereskedelmi Szövetségben létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzatának - a továbbiakban: HBBAS - 1. §-a, és a Kisipari Szövetségben létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzatának - a továbbiakban: GBBAS - 1. §-a). Természetesen mind a munkaadói kamara, mind az illetékes szakszervezet közreműködött az egyes bizottságok létrehozásában.

²⁹⁶ Dreimal Österreich, 326.o.

A kisiparban a szövetségi hivatásrendi bizottság tagjait (18-18 képviselőt) a kisiparban dolgozó munkások és alkalmazottak szakszervezete és a Kisipari Szövetség delegálta, mindkét országos szervezet vezetője hivatalból elnöke volt a bizottságnak (GBBAS 7. §). A céhbizottságok a céh és a szakszervezet tartományi hivatalának képviselőiből álltak, az elnöki tisztséget felváltva látta el a céhmester illetve a szakszervezet tartományi hivatalának elnöke (GBBAS 4. §), a tartományi hivatásrendi bizottságok a tartományi kisipari szövetségnek és a szakszervezet tartományi hivatalának képviselőiből (GBBAS 5. §), az ipartestületi bizottságok az ipartestület és az illetékes szakszervezet képviselőiből tevődtek össze (GBBAS 6. §), az elnöki tisztséget mindegyik bizottságban az érintett munkaadói és munkavállalói szervezetek vagy alszervezetek elnökei felváltva látták el.

Az iparban és a bányászatban létrehozott hivatásrendi bizottságokat illetően a szövetségi hivatásrendi bizottságot az Ipari Szövetség és a Szakszervezeti Szövetség illetékes szakmai szövetségének elnökségi tagjai (12-12 fő), a tartományi hivatásrendi bizottságokat a tartományi munkaadói szövetség elnökségének és a szakmai szövetségek elnökségének tagjai választották, a hivatásrendi szakbizottságokat a munkaadók szakmai szövetségének elnöksége és a szakszervezetek elnöksége választotta. A bizottságok elnökének kijelölése az ipari hivatásrendi bizottságokban ugyanúgy történt, mint a kisiparban (IBBAS, 4. §).

A kereskedelemben a szövetségi hivatásrendi bizottságot a Kereskedelmi Szövetség és a kereskedelemben dolgozó munkások és alkalmazottak szakszervezetének elnöksége delegálta (6-6 fő), a tartományi hivatásrendi bizottságokat a kereskedelmi szövetségek és az illetékes szakszervezetek tartományi hivatalai, és ugyanez volt érvényes a regisztrált és nem regisztrált kereskedők szekcióinak részvételével megalakult hivatásrendi bizottságokra is. A gildebizottságokat a gilde elnöksége és a szakszervezet tartományi hivatalának vezetősége delegálta, az elnöki tisztség betöltése az előbbi bizottságokban is a már jól ismert módon történt (HBBAS 5-9. §). Emellett a hivatásrendi bizottságok bizonyos feladatok ellátására létrehozhattak albizottságokat, illetve a munkaviszonyból eredő viták elsimítására életre hívtak egyeztető bizottságokat is, amelyek 2-2 tagból álltak (HBBAS 4. §, IBBAS 2. §, GBBAS 3. §), illetve az iparban létrehozott hivatásrendi bizottságok ügyvivő

bizottságokat alakíthattak a hatáskörükbe tartozó ügyek tárgyalásának előkészítése végett (IBBAS, 2. §).

A hivatásrendi bizottságok feladatai közé tartozott a munkaadók és munkavállalók közös érdekeit érintő gazdasági és szociális ügyek intézése, a kollektív szerződések megkötésének előmozdítása, a munkaviszonyból eredő és kollektív szerződésbeli viták elsimítása, az illetékességükbe tartozó kollektív szerződések feletti felügyelet, működési szabályzataik elkészítése, valamint a nekik alárendelt hivatásrendi bizottságok tevékenységének ellenőrzése (így pl. a szövetségi hivatásrendi bizottságok a tartományi és szakmai bizottságok tevékenységét felügyelték) (BAG 4. §, HBBAS 10-13. §, GBBAS 8-12. §).

A munkaviszonyból eredő és a kollektív szerződéseket érintő vitákban a hivatásrendi bizottságok ún. egyeztető bizottságai voltak az illetékesek: ezeket a szerveket az egyes hivatásrendi bizottságok választották, munkaadói és munkavállalói részről 2-2 fő vett részt munkájában. A bizottság elnökét maga a testület választotta, s amennyiben személyét illetően nem született döntés, az ülést felváltva vezette a munkaadói és munkavállalói részről illetékes munkaadói szervezet vagy szakszervezet vezetője. Az egyeztető bizottságok először megkísérelték a felek közti békéltetést, s amennyiben ez nem járt sikerrel, akkor szavazattöbbséggel hoztak döntést az illető ügyben. Ha nem született döntés, vagy ha ezt a felek bármelyike nem fogadta el, akkor a szövetségi hivatásrendi bizottság elé került az ügy, s amennyiben ennek sem sikerült kielégítő döntést hoznia, a legfelsőbb egyeztető bíró próbálkozott a békéltetéssel. Ha ez a békéltetés is kudarcot vallott, a legfelsőbb egyeztető szenátus döntése tett végérvényesen pontot az ügy végére (HBBAS 16-20. §, GBBAS 15-21. §).

Az iparban és a bányászatban létrejött hivatásrendi bizottságokban is hasonló szisztéma érvényesült: a területi szervezetek mind tartományi, mind szövetségi szinten egyeztető hivatalokat és döntőbíróságokat, a szakmai szervezetek pedig szakmai egyeztető hivatalokat létesítettek, amelyek az adott ügy elintézésére bizottságokat hívtak életre. Az egyeztető hivatalok elnökét a testület maga választotta, a döntőbíróságokét viszont a szövetségi hivatásrendi bizottság nevezte ki. Amennyiben az egyeztetés nem járt sikerrel, a döntőbíróságok elé került az ügy, mégpedig attól függően, hogy tartományi, szakmai vagy szövetségi egyeztető hivatal volt-e az első instancia. A tartományi

egyeztető bizottság kudarca után a tartományi döntőbíró, a szakmai és szövetségi egyeztető bizottság után pedig a szövetségi döntőbíró volt hivatott dönteni az adott kérdésben, a szövetségi döntőbíró azonban feljebbviteli fórumként is tevékenykedett (IBBAS 11-17. §).

Alapvetően mindig az a hivatásrendi bizottság dönthetett az adott kérdésben, amelynek hatáskörébe a szóban forgó munkaviszony vagy kollektív szerződés tartozott, vagyis a szövetség egész területét vagy több tartományt érintő kollektív szerződéseket a szövetségi hivatásrendi bizottság, az egy tartományt érintő szerződéseket pedig a tartományi hivatásrendi bizottság értelmezhetette. A döntésekben tehát a szövetségi hivatásrendi bizottság is szerepet vállalt, egyrészt országos érvényű kollektív szerződésekben döntőbíróként, másrészt pedig feljebbviteli fórumként. Mindemellett az állami bíróságok hatásköre érintetlen maradt, olyannyira, hogy ha egy ügy mind egy hivatásrendi bizottságnál, mind pedig egy bíróságon benyújtásra került, a döntés joga először a bíróságot illette meg, viszont ha csupán a bíróságon nyújtották be a keresetet, az köteles volt átadni azt a hivatásrendi bizottságnak (BAG 10. §).

Végezetül hadd szóljak a bizottságok tagjainak jogállásáról is. Az alapszabályok kimondták, hogy a tagok hivatali ténykedésükben függetlenek, ezt a funkciót csak olyan személyek tölthetik be, akik az illetékes, őket delegáló érdekképviselői szerv választási előírásainak megfelelnek, és megválasztásukat az alapszabályzat a Hazafias Arcvonal jóváhagyásához kötötte, kivéve, ha már valamilyen funkciót betöltenek egy rendi kamarában. A tagokat a delegáló kamara bármikor visszahívhatta azzal a feltétellel, hogy helyébe két héten belül másik küldöttet kellett megválasztania. A legfelsőbb egyeztető bírót a szövetségi hivatásrendi bizottság választotta, ezt a döntést a szociális ügyek minisztere hagyta jóvá, és a szövetségi bizottság kérésére vissza is hívhatta. Amennyiben a szövetségi hivatásrendi bizottság nem egyezett meg a bíró személyében, a miniszter nevezte ki őt (GBBAS 2. §, 22. §, IBBAS 5. §, HBBAS 3. §, 21. §). A tárgyalás során a kollektív szerződésben érintett felek kötelesek voltak minden kért információt megadni és minden kért írásos bizonyítékot beterjeszteni, amit a hivatásrendi bizottság igényelt. A bizottságok tanúkat és szakértőket is meghallgathattak az ülésen. A bizottságok

tagjait hivatali titoktartás kötötte mindazt illetően, ami a tárgyalásokon elhangzott (BAG 11. §, 13. §).

A hivatásrendi bizottságok létrehozását mint a hivatásrendek megszületéséhez vezető út egy fontos állomását a propaganda lelkesen ünnepelte, habár kétségkívül csupán egy átmenetinek szánt intézkedésről volt szó. A bizottságok 1937 júliusában kezdték meg működésüket az említett munkaadói kamarákban, ezért sajnos szerepüket lényegileg nem tudjuk megítélni, mivel mindössze nyolc hónapon keresztül fejthették ki tevékenységüket.²⁹⁷

e/2., A kereskedelmi kamarák reformja

Már esett szó arról, hogy az új hivatásrendi szervek felállításával a még fennálló érdekképviselői orgánumokat fel kellett oszlatni. Ez azonban nem történt meg minden esetben, ugyanis a kereskedelmi kamarák tovább folytatták tevékenységüket 1934-37 folyamán is. A kamara eddigi feladata abban állt, hogy azokban az ügyekben, amelyek több, a gazdasági életben tevékenykedő szakmai csoport érdekeit érintik (mint pl. export, vámok, adók), konszenzust hozzon létre, eliminálja az érdekellentéteket, és ezáltal lehetővé tegye az érdekegyeztetést a gazdaságpolitika kérdéseiben (a kereskedelmi kamarákról szóló törvény 2. §-a, 1920. II. 25., Staatsgesetzblatt, Nr.98/1920).

A kereskedelmi kamarák működését 1934 után több politikai és gazdasági érdekcsoport kifogásolta. A Hazafias Arcvonal egykori keresztényszocialista exponensei azt nehezményezték, hogy a szervezet „politikailag megbízhatatlan, opportunistá, a régi liberális gazdasági tradíciókat élteti tovább”, vezetői túl későn csatlakoztak az Arcvonalhoz, illetve azt, hogy több funkcionáriusa a nemzetiszocializmussal kacérkodik. A Kisipari Szövetség vezetősége - különösen Julius Raab elnök - konkurrensként tekintett a kereskedelmi kamarákra, mondván, a régi érdekképviselői szervek megszűnése után ezeknek semmi keresnivalójuk a gazdasági életben, s feloszlásukat követelte. Ezekben az években szabályszerű sajtókampány folyt a kamarák ellen, sorsuk 1934 és 1936 között meglehetősen bizonytalan volt. Védelmezőre találtak azonban Otto Enderben, aki maga is a gazdasági érdekek egyeztetésének híve volt (ez később ki is derült a törvényhozás kamaráinak

²⁹⁷ Austrofaschismus, 93.o.

együttműködését célzó reformterveiből), valamint a Heimwehrben. Nagyrészt az ő befolyásuknak volt köszönhető, hogy a negatív sajtókampány 1935-36 fordulóján alábbhagyott, majd a Kisipari Szövetség is megbékélt a kamarák további fennmaradásával.²⁹⁸

1937-ben Ender, az újonnan kinevezett hivatásrendi miniszter a törvényhozás szervei előtt hozta szóba a kereskedelmi kamarák kérdését, és részben az ő kezdeményezésére 1937. VI. 24-én elfogadták a kereskedelmi kamarákról szóló új törvényt. Ez a szerv a Kisipari Szövetség, az Ipari Szövetség, a Pénzügyi Szövetség és a Kereskedelmi Szövetség gazdaságpolitikáját lett hivatott összehangolni, és a több hivatásrendi kamarát érintő ügyekben a konszenzuseresést megkönnyíteni.

Kereskedelmi kamarák már eddig is működtek minden tartományban, de az új szabályozás életre hívta a Szövetségi Kereskedelmi Kamarát is, az eddig meglévő kamarákat ugyanis országos szinten eddig még egyetlen intézmény sem fogta össze (a kereskedelmi kamarákról szóló törvény - a továbbiakban HKG - 1. §), a tartományi kamarák vezetői mindössze évente egyszer gyűltek össze a kamarai gyűlésre (Kammertag). A testület tagjai a négy rendi szövetség által választott kamarai tanácsosok voltak, akik vagy választás útján, vagy a hivatásrendi szerveződésben betöltött funkciójuk révén kerültek a testületbe (2., 11., 15. §), de tanácskozái jogkörrel olyan személyeket is felruházhattak, akiknek személye a gazdasági életben különös fontossággal bírt: ők voltak a levelező tagok (25. §).

A kereskedelmi kamarák hatáskörébe tartoztak mindazon feladatok, amelyeket a közjó és az egész gazdasági élet érdekében a munkaadói szövetségek együttműködésével közösen kellett ellátni, továbbá a különböző szövetségekhez tartozó vállalkozások közös érdekeinek védelme. Ezek konkrétan a következők voltak: a pénzügyi és hitelpolitika, az idegenforgalom, az ár- és kartellpolitika, a polgári és büntetőjog, találmányok, védjegyek, szabvány- és szerzői jog, kisipari jogvédelem, elektromosság- és vízjog, a gazdasági egyesületek jogai, a munkajog, a munkások és alkalmazottak védelme, a társadalombiztosítás, az adójog, a szakmai képzés és továbbképzés, a szállítmányozás, valamint a gazdasági propaganda. A kamarák jogosultak voltak emellett rendeleteket és törvényjavaslatokat

²⁹⁸ Haas, 338-341.o.

véleményezni (4. §, 2. bek., a, pont), jelentéseket és javaslatokat továbbítani a szövetség és a tartományok hivatalos szerveinek, feladataik elvégzése és a kereskedelem, az ipar, a kisipar és a külkereskedelem támogatása érdekében intézményeket létrehozni és működtetni, állandó döntőbíróságokat életre hívni, amelyek az említett hivatásrendi kamarák egymás közötti vitás ügyeiben döntenek (kivéve a munkajogi vitákat), a hivatásrendi kamarák együttműködését fejleszteni, valamint gazdasági tárgyú jelentéseket készíteni (4. §). Mindezek a feladatok nagyjából megegyeztek azzal a kompetenciával, amelyet a kereskedelmi kamarákról szóló 1920-as törvény juttatott a testületeknek, leszámítva a hivatásrendi kamarákkal kapcsolatos új feladatokat (1920. III. 4., Staatsgesetzblatt, Nr. 98/1920, 2. §).

A fent említett jogkörök közül az egy-egy tartományt érintő ügyeket a törvény a tartományi kereskedelmi kamarák illetőségébe, a több tartományt vagy esetleg a szövetséget érintő ügyeket a szövetségi kereskedelmi kamaráéba utalta, azonban ez utóbbinak fontosabb ügyekben történő állásfoglalás előtt ki kellett kérnie a tartományi kamarák véleményét is (5. §). A törvényjavaslatok véleményezését illetően a kamarákat megillette az a jog, hogy mielőtt ezeket akár a szövetségi, akár a tartományi törvényhozás tanácskozó szerveinek átadják, ők maguk is véleményezhessék az adott rendelet- és törvényjavaslatokat (7. §).

A tartományi kamarák szervei az elnökség, a szakbizottságok és a közgyűlés (9. §) voltak. Az elnököt a közgyűlés választotta kétharmados szavazattöbbséggel, de őt nem lehetett a kamara tanácsosai közül választani. Amennyiben a választás harmadik fordulója is eredménytelen volt, akkor az elnököt a tartományfőnök nevezte ki a kereskedelmi és közlekedési miniszter javaslatára (10. §). Az elnökség az elnökből, az Ipari Szövetség, a Kisipari Szövetség tartományi szövetségének az elnökéből, a Kaufmannschaft elnökéből és a Pénzügyi Szövetség által delegált alelnökből állt (11. §). Az elnökség tagjai egyben a közgyűlés tagjai is voltak, de a közgyűlésben képviseltették magukat a már említett munkaadói kamarák tartományi szervei is (12. §). Az elnökség és a közgyűlés által választott szakbizottságok feladata a közgyűlés határozatainak előkészítése volt, illetve döntési jogkörrel bírtak sürgős esetekben, ha a közgyűlés nem tudott határozatot hozni az előírt időn belül (20. §, a kereskedelmi kamarák alapszabályzatának - a továbbiakban HKS

- 5., 7. §). A közgyűlések feladata a tartományi kereskedelmi kamarák hatáskörébe tartozó ügyek tárgyalása, az elnökválasztás, a levelező tagok választása, a költségvetési tervezet és a zárszámadás elfogadása, továbbá az alapszabályzat megváltoztatása volt (HKG 21. §). Az 1920. évi törvény az elnökséget még lényegesen kisebb jogkörrel ruházta fel: legfőbb tevékenységi köre a közgyűlés határozatainak végrehajtása és a törvényesség felügyelete volt (HKG-1920, 14. §), a kereskedelmi kamarák elnökségének hatásköre tehát az 1937-ben kibocsátott kereskedelmi kamarai törvény cikkelyeinek értelmében lényegesen megnőtt. Az új törvény előírásai szerint a tartományi kamarák elnökségének összetétele is másképp alakult. Ezelőtt ugyanis a kamarai tagok legalább három szekciót alakítottak: a kereskedelmi, a kisipari és az ipari szekciót, és eme szekciók választott elnökei, valamint a kamara elnöke alkották az elnökséget (HKG-1920, 4., 13-14. §).

A szövetségi kereskedelmi kamara elnökének megválasztása hasonló módon történt, mint a tartományi kamarákban (HKG 14. §), az elnökség az elnökön kívül az öt hivatásrendi kamara országos elnökeiből állt (15. §). A szövetségi kamara is létrehozhatott szakbizottságokat, de létezett egy főbizottsága is. Az előbbi a tartományi kereskedelmi kamarák elnökeiből és a munkaadói szövetségek elnökeiből tevődött össze, feladata a költségvetés, a zárszámadás és a napirend előzetes megtárgyalása, a szövetségi kereskedelmi kamara és a tartományi kereskedelmi kamarák vagyonának kezelése és intézményeinek igazgatása volt. A főbizottság hatásköre a sürgős határozathozatalra terjedt ki, továbbá az alapszabályzat megváltoztatásának előzetes megtárgyalására, azonban mindkét bizottság eljárhatott bármely ügyben, amelyet a közgyűlés rájuk bízott. A főbizottság a szövetségi kereskedelmi kamara elnökségéből, a tartományi kamarák elnökeiből és alelnökeiből, továbbá a Pénzügyi Szövetség hét és a Közlekedési Szövetség egy küldöttéből tevődött össze (HKS 6. §).

A szövetségi közgyűlés a főbizottság tagjaiból és a hivatásrendi testületeknek a tartományi kereskedelmi kamarákba delegált képviselői közül megválasztott küldötteiből állt: 10-10 főt delegált az Ipari Szövetség, a Kisipari Szövetség, a Kereskedelmi Szövetség és a Pénzügyi Szövetség, ötöt pedig a Közlekedési Szövetség (HKG 17. §). Ők természetesen mind választott tanácsosok voltak, de ha egy képviselő mandátuma lejárt, és utódját nyolc

héten belül nem választották meg, akkor a kereskedelmi, illetve a pénzügyminiszter nevezett ki új küldöttet, és mindkét miniszter le is válthatta a képviselőt a megfelelő hivatásrendi testület kérésére (HKG 24. §). Képviselőnek azokat választhatták, akik már betöltötték 26. életévüket, osztrák állampolgárok, továbbá valamennyien a Hazafias Arcvonal tagjai. A további előírásokat illetően a választási feltételek megegyeztek a hivatásrendi testületek tagjainak megválasztási feltételeivel (HKG 26. §). Korábban a kamarai tagokat az összes kereskedelmi, kisipari vagy ipari vállalkozás vezetői választották, a kinevezési gyakorlat szóba sem jöhetett. A választhatósági korhatár 30 év volt, a választott rendes tagok száma 30 és 100 között mozoghatott (HKG-1920, 8-9. §).

A tartományi kamarák és a szövetségi kereskedelmi kamarák egyaránt létrehoztak kamarai hivatalokat, melyek a kamara hatáskörébe tartozó ügyek intézését végezték a kamaraelnök utasításai szerint (HKG 29. §). A szövetségi és a tartományi kereskedelmi kamarák állami felügyelet alá tartoztak: a kereskedelmi és közlekedési miniszter felügyelete alá, aki a kamarák határozatait csak abban az esetben érvényteleníthette, ha azt tapasztalta, hogy az ügyintézés és az igazgatás törvényessége és szabályszerűsége valamilyen csorbát szenved, de pénzügyi tárgyú határozatokat is hatálytalaníthatott a pénzügyminiszter beleegyezésével (HKG 32. §). Az 1920-as törvény is miniszteri felügyelet alá rendelte a kamarákat, azonban az illetékes tárcának semmi beleszólást nem engedett a határozathozatalba (HKG-1920, 3. §)

Az új kereskedelmi kamarák tevékenységének kezdetéig (amit 1937. november 1-re tűztek ki) a testületek élére elnökök helyett kormánybiztosokat neveztek ki (36. §), addig az időpontig a kereskedelmi, kisipari és ipari kamarák a fennálló keretek közt folytatták tevékenységüket (HKG 34. §). A kamarák azonban csupán 1938 februárjában kezdhették meg az érdemi munkát,²⁹⁹ az Anschluszig tehát nem sok idejük maradt a ténykedésre, ezért nem is lehet tudni, hogy a kibővített funkciójú testületek milyen szerepet tölthettek volna be a hivatásrendi szisztémában és az osztrák törvényhozásban. Az intézmény létrehozásának kétségekívül megvolt a maga létjogosultsága, azonban ami a törvényjavaslatok véleményezését illeti, a szövetségi gazdasági tanács is rendelkezett ama hatáskörrel, hogy egy javaslatot az egész nemzetgazdaság szempontjából tárgyaljon meg. A kereskedelmi kamarák hatáskörének bővítése

²⁹⁹ Austrofaschismus, 94.o.

bizonyos értelemben a többi, a szövetségi gazdasági tanácsban képviseletet élvező hivatásrendi csoportosulás figyelembevétele nélkül történt meg, így a testület egy bizonyos érdekcsoport partikuláris érdekeinek szempontjait érvényesíthette a véleményezés folyamán.

Odo Neustädter-Stürmer miniszter lemondása (1937 áprilisa) után a hivatásrendek megszervezésének feladatát Otto Ender vette át, és ez sokakban azt a reményt ébresztette, hogy a közeljövőben a rendi szisztéma kiépülése valamelyest felgyorsul. Hivatalos részről sem volt hiány ígéretekben: Schuschnigg kancellár 1937. szeptember 19-én Innsbruckban azt nyilatkozta, hogy 1938 a hivatásrendek teljes kiépülésének éve lesz, és beszélt arról is, hogy tervbe vették a szabad választások megvalósítását a rendi kamarákban: Ender ennek várható időpontjaként 1938. május 1-t, a rendi alkotmány életbe léptetésének negyedik évfordulóját jelölte meg. Arról is hangzottak el ígéretek, hogy a hiányzó rendi kamaráról, a szabadfoglalkozásúak hivatásrendjéről is hamarosan megszületik a törvényi szabályozás.³⁰⁰ Ezek a tervek azonban nem realizálódhattak: 1938. március 13-án Németország megszállta Ausztriát, és így most már mindörökké rejtély marad, hogy vajon megvalósultak volna-e ezek az ígéretek, és tényleg létrejött volna-e Ausztriában a hivatásrendi szisztéma.

f., A hivatásrendek tevékenységének mérlege

Amint láttuk, a hivatásrendi szerveződés sosem tudott teljesen kiépülni, csupán torzó maradt: a hét hivatásrendből mindössze kettő jött létre, és a munkaadók és munkavállalók szervezeteiből is csak öt. Ezeknek a kamaráknak kiépültek szakmai és területi alszervezetei is (néhány kivételtől eltekintve), de az eredetileg átmenetinek szánt állapot tartós berendezkedéssé merevedett. A hivatásrendi szervezetek gyakorlatilag állami kezdeményezésre, felülről irányítva jöttek létre, és - bár több szerveződés igyekezett a saját kezébe venni önkormányzatát - az állam jelentős befolyást gyakorolt a rendek irányítására. Az állami beavatkozás lehetőségei rendről rendre mások voltak: így például a Szakszervezeti Szövetség és a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend sokkal jobban meg tudta őrizni autonómiáját, mint a többi rendi testület. Választásokat csak a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendben, valamint a Szakszervezeti

³⁰⁰ MOL KÜM Pol. O. ált., K 63, 173. cs., 1335/1937 (75/pol-1937)

Szövetség üzemi közösségeiben tartottak, másutt inkább a kinevezési gyakorlat maradt jellemző.

A hivatásrendi bizottságok megpróbálták ugyan a rendi gondolatot: a munkaadók és munkavállalók közti szociális harmóniát átültetni a gyakorlatba, azonban fennállásuk rövid ideje miatt ennek hatását sajnos lehetetlen elemezni. A szociális harmónia, amit az ideológusok oly gyakran hangoztattak, csupán propagandafrázis maradt, és az ipari forradalom előtti társadalom jegyeit magán viselő hivatásrendi gondolat nem talált befogadó közegre a mezőgazdaságban foglalkoztatottak körén kívül, a munkaadók és a munkavállalók ellentéteit nem sikerült teljesen összebékíteni.³⁰¹ A hivatásrendi szervezetekben ehelyett sokkal inkább a tekintélyelv volt a meghatározó, amit a kamarák állami ellenőrzése és a kinevezési gyakorlat is mutat. Napirenden voltak a rendi kamarák egymás közötti, az egyes rendek különböző szervezetei közötti, illetve a rendek és az állami szervek közötti kompetenciaviták, amelyek abból adódtak, hogy egyes esetekben több szervezet hasonló hatáskörrel rendelkezett, vagy pedig hatáskörük pontosítása elmaradt, és a törvény betűje az állam és a kamarák között nem határolta el világosan a feladatokat.

A részszerkezetek között sok helyen nem alakult ki összetartozási érzés, csak viszonylag homogén csoportok esetében, mint például a mezőgazdaságban. A Hazafias Arcvonal maradéktalanul érvényesíthette befolyását a vezetői tisztségek betöltésénél, a kinevezések esetében és a kamarákba történő felvétel során. A tagságot a rendi kamarákban a törvények nem írták kötelező jelleggel elő, ezért több hivatásrendnek nem sikerült összefogni szervezetében az adott szakmai csoportosuláshoz tartozó minden dolgozót,³⁰² habár a kényszertagság bevezetése több kamarában is az összefogás felé mutatott. Az osztrák társadalomnak egy része kívül rekedt ugyan a rendi organizáción, mint pl. az illegális náci mozgalom tagjai vagy a szociáldemokraták,³⁰³ bár ennek kissé ellentmond az a tény, hogy míg a Szakszervezeti Szövetség 1934 júniusában 148 ezer tagot tömörített, addig ez a létszám 1937-re kb. 400 ezerre duzzadt,³⁰⁴ tehát a teljes megszervezettség hiánya ellenére a rendi kamarák sikereket is fel tudtak mutatni.

³⁰¹ Austrofaschismus, 91-92.o.

³⁰² Putschek, 85-86.o.

³⁰³ Kluge, 83.o.

³⁰⁴ Dreimal Österreich, 326.o.

A szerveződés során az sem volt mellékes, hogy a korporációkkal egy teljesen új rendszert kellett volna felépíteni, amelynek lassú, sokáig elhúzódó létrejötte bizonyos mértékig konszolidálta a fennálló hatalmi viszonyokat: a meglévő hatalmi struktúra fenntartása talán fontosabb lehetett, mint a hivatásrendi szerveződés harmadik fokozata, a rendi szisztéma teljes kiépülése.³⁰⁵ Menetközben sok vita is folyt a rendiség kiépítésének egy-egy aktuális kérdéséről, és - ahogy ezt a Szabadfoglalkozásúak Hivatásrendjének példája is mutatja - az állami vezetés néha meglehetősen bizonytalan volt abban a tekintetben, hogy miképpen is kellene megvalósítani a szisztéma teljes kiépítését. A kormányzati szféra stabilizálásának szándéka mellett tehát a rendi szerveződés továbbfejlesztésében tapasztalható bizonytalanság is hozzájárulhatott a késlekedéshez.

Az 1934-es alkotmány által életre hívott rendszert tehát rendinek nemigen lehetne nevezni, legfeljebb csupán pre-rendinek.³⁰⁶ Lehetséges, hogy rendszer tovább épült volna az elkövetkező években: a hivatásrendi törvényhozás és a kormányzat több reprezentánsában - különösen Ender miniszterben - megvolt a kellő készség a mű folytatására, de a siker alapvető feltétele a felső vezetés egyöntetű támogatásán kívül Ausztria bel- és külpolitikai konszolidációja lett volna, amely azonban az Első Köztársaság utolsó éveiben nem valósulhatott meg.

Ami a hivatásrendi szervezet kritikáját illeti, nem csak az utókor, hanem a kortársak is kivették belőle részüket, kiváltképp az a két személyiség, akiknek a rendi gondolathoz a legtöbb közük volt: Othmar Spann és Oswald Nell-Breuning tiszteletes, akit a „Quadragesimo anno” legfőbb interpretátoraként tartottak számon. A pápai enciklika szellemével az osztrák rendiség több ponton nem volt összhangban: a rendek önigazgatásába történő állami beavatkozás éles ellentétben állt az enciklika azon tételével, amely szerint a gazdasági életben az állam szerepének lehető legnagyobb mértékű csökkentését kell megvalósítani. Nem valósult meg a munkaadók és a munkavállalók ellentéteinek olyannyira kívánt feloldása sem, viszont félsikerként a rendeket sikerült egy kinevezett képviselőkből álló testület formájában bevonni a törvényhozásba, és több rendi kamara megvalósította a

³⁰⁵ Kluge, 94.o.

³⁰⁶ Bruckmüller, 510.o.

belépés önkéntes formáját, bár három - többé-kevésbé szóvirágok vagy a hallgatás álarca mögé rejtőzve - a kötelező tagságot szorgalmazta. Még Schuschnigg kancellár is elismeri „Dreimal Österreich” című visszaemlékezésében, hogy ezt az alkotmányt nem lehet a „Quadragesimo anno alkotmánya”-ként emlegetni: az enciklika szerzőjének, a pápának ugyanis szerinte soha nem állt szándékában, hogy egy alaptörvény mintaképét írja le, csupán azokat az alapvető normákat fektette le, amelyek segítséget nyújthatnak a társadalom egészségessé tételében.³⁰⁷

Spann eszméivel viszont még kevésbé lehetett hasonlóságokat felfedezni a rendi struktúrában. Igaz ugyan, hogy a megszervezett kamarákban megfigyelhető a hierarchikus tagolódás, és a felülről lefelé történő hatalomgyakorlás elve Spann elméleteiben is szerepelt, valamint tény, hogy a törvényhozásból kiszorították a pártérdekek harcát (legalábbis elvileg). Azonban például a Spann által eszményképnek tartott „Rendek Háza”, amely a törvényhozás új alapokra helyezett szerve lett volna, nem valósult meg eredeti formájában, hiszen a szövetségi gazdasági tanács csupán egy volt a tanácskozó szervek között. Ennél sokkal döntőbb jelentőségű tény azonban, hogy az „osztályharcot” a hivatásrendi állam sem tudta eliminálni, és ami a leginkább számottevő eltérés a spanni eszmékhez képest: a munkaadókat és a munkavállalókat nem sikerült közös szervezetekben tömöríteni, leszámítva a két hivatásrendet és a hivatásrendi bizottságokat.

Spann az „Igazi állam”-ban hitet tett a rendiség organikus, arányos kiépítése mellett, Ausztria azonban hatalmi szóval, az állam kezdeményezésére és annak irányításával, az egyéni kezdeményezések figyelembevétele nélkül próbálta megvalósítani ezt az utat, és ezt a megvalósítási módszert a szerző a műben eleve elhibázott politikának tartotta. A kamarák vezetői sem választások révén, a „legjobbak kiválasztása” által kerültek tisztségükbe, ahogy ezt Spann követelte (pedig ez az ún. „igazi demokrácia” egyik alapvető sajátossága), hanem kinevezés útján. A hivatásrendek életébe történő állami beavatkozás is megmaradt, ahelyett, hogy az állam által gyakorolt funkciók fokozatosan átkerültek volna a kamarák ügyintézésének hatáskörébe, s ez egyúttal azt is eredményezte, hogy a megalakult szervek függetlensége és autonómiája sem maradhatott csorbítatlan.

³⁰⁷ Dreimal Österreich, 99.o.

Összefoglalásképp elmondhatjuk, hogy – bár az „Igazi állam” alapkonceptiója és az osztrák hivatásrendi állam létrehozásának szándéka ugyanazon töről fakadt, és a végeredmény talán hasonló lett volna – a rendelkezésre álló idő, vagy egyes, kulcspozícióval rendelkező személyeknél meglévő akarat hiányában az osztrák hivatásrendiség építménye csak néhány közös vonásban egyezett meg a spanni eszményekkel, bár ez az állítás csak feltételes módon lehet igaz. Ugyanis ez a rendszer az idő rövidsége miatt nem épülhetett ki teljesen, s ezért csak valószínűsíteni tudjuk, mennyiben tért volna el egymástól az „igazi állam” és az osztrák hivatásrendi szerveződés.

g., Az olasz és a portugál korporációs rendszer

g/1. Olaszország

A hivatásrendi szisztéma több európai államban bevezetésre került az 1930-as években, ezért célszerű Ausztriával azokat a diktatórikus rendszereket összehasonlítani, ahol a korporativizmus először az államrend részévé vált, és ahol annak mind propagandisztikailag, mind a politikai életben integráns részét képezte. Ezek között időrendileg Olaszországot illeti az elsőség, amely már az államszervezet diktatórikus átalakítása után elkezdte ily módon átszervezni a gazdasági életet. Az olasz kormány 1926-ban bocsátotta ki a „Carta del Lavoro”-t, a „Munkaalkotmányt”, amely rögzítette a hivatásrendi szerveződés legfontosabb alapelveit. A „Carta del Lavoro” szerint a munkások és a munkaadók jogilag egyenlőséget élveznek a korporációkban (VI. cikkely), a korporációk legfontosabb feladata a munkavállalói és munkaadói érdekek összeegyeztetése, valamint kollektív szerződések megkötése (IV. cikkely), az állam ellenőrzése alatt működnek (vagyis nem autonóm szervezetek), eljárnak a munkával kapcsolatos kérdésekben, megállapodásaik kötelező érvényűek az illető szakmába tartozók számára (III. cikkely), munkát pedig csak olyan dolgozó kaphat, aki tagja valamely korporációnak, munkaközvetítést is csak a korporáció végezhet. Feltűnő az is, hogy a munkás önszerveződés és a sztrájkjog elismerése kimaradt az alapokmányból.³⁰⁸

Még 1926-ban életre hívták a Korporációs Minisztériumot, melynek révén az államhatalom koordinálhatta ezt a csúcsszervet. Ami a korporatív rendszer szervezeti felépítését illeti, az volt az alapvető koncepció, hogy először

³⁰⁸ Kis Aladár: Az olasz fasizmus története. Kossuth, Bp., 1970. 192-194.o.

a vertikális szerveződés épül majd ki, azaz először külön a munkaadók és munkavállalók érdekvédelmi szervezetei, majd végül ezek egyesítésével létrehozzák a korporációkat, amely mindkét munkaerőpiaci pártot tömöríti.³⁰⁹ 1926-ban kezdték el kiépíteni szakmánként a szindikátusokat, amelyek helyi szintű szerveződések voltak, a másodfokú szervezetek pedig a szindikátusokat magukba foglaló provinciális uniók lettek. Ezek az uniók országos szövetségekben, ún. föderációban egyesültek, lényegében rokonszakmákat tömörítettek, a föderációk viszont egész foglalkozási ágakat magukba foglaló konföderációkat, azaz főszövetségeket alkottak. Az összes szakmának volt külön munkaadói és munkavállalói szervezete, ezek a munkabér, a munkaidő és munkaviszályok kérdéseinek megtárgyalására paritásos alapon állami tisztviselő elnöklete alatt egyesültek. A munkaadóknak 99 föderációja épült ki, 4 a mezőgazdaságban, 45 az iparban, 37 a kereskedelemben, 13 a pénz- és biztosításügyben. A munkavállalók 33 föderációt hoztak létre, négyet a mezőgazdaságban, húszat az iparban, ötöt a kereskedelemben, négyet a pénz- és biztosításügyben. Egyes szakmának egyébként nem mindig jött létre külön szindikátusa, viszont előfordult, hogy több közeli helység ugyanazon szakmája egyesült egy szindikátusban. A szabadfoglalkozásúakat 22, országos hatáskörű szindikátus tömörítette, az ő esetükben nem volt értelme külön munkaadói és munkavállalói szervezetek létrehozásának. Összesen 8, majd később 12 nagy konföderáció jött létre: először a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben, a pénz- és biztosításügyben, majd később a tengeri és légi közlekedésben, illetve a belföldi közlekedésben, továbbá tizenharmadikként ehhez járult a szabadfoglalkozásúak konföderációja.³¹⁰

A szindikális szervezetek a delegálás rendszerén alapultak: az alsóbb fokú szervezetek választották elnökségüket, és az elnökök, valamint a választott küldöttek alkották a felsőbb szintű szervezetek közgyűlését, a konföderációk elnökeit viszont a kormány nevezte ki. Az elnök, a végrehajtó bizottság és a választott tisztviselők végezték a szervek tulajdonképpeni irányítását, a közgyűlés szerepe inkább formális volt.³¹¹ A szervezetek feladata a tagok érdekeinek védelme, a szociális és kulturális szükségletek ellátása, a

³⁰⁹ Villani Lajos: Az olasz korporációs rendszer. In: Magyar Szemle, 1934, XX. szám. 298-304.o. 298.o.

³¹⁰ Villani, 301.o.; Lengyel László: Korporatív vállalat korporatív államban. Az olasz korporatív irányítás. In: Medvetánc, 1983/4 – 1984/1. 115-141.o. 116-117.o.

³¹¹ Lengyel, 118.o.

segélyezés, az oktatás és a nevelés volt,³¹² az állam hivatalosan elismerte őket az adott szakterület kizárólagos szakmai érdekképviselői szervezeteként, és kollektív munkaszerződések megkötésekor is kizárólagosságot élveztek.³¹³ Az állam teljes ellenőrzése alatt álltak, különösen a kollektív szerződéseket, a tilalom alatt lévő sztrájkokat és kizárásokat illetően, autonómiát más téren is szinte alig élveztek.³¹⁴ Ha a munkaadó és a munkavállaló között konfliktus merült fel a munkaviszony kérdésében, az adott szindikátus felett álló föderáció vagy konföderáció, magasabb szinten pedig a korporáció által kirendelt döntőbíró volt illetékes, amely 3 bírót, két állami szakértőt és az államügyész részvételével alakult meg.³¹⁵

1930-ban kezdődött el a korporációk szervezése, ekkor jött létre a Korporációk Nemzeti Tanácsa, amely csúcsszerveként fogta össze a munkaadók és a munkavállalók közös szervezeteit. A tanács feladata a kollektív munkaszerződések megkötése és a termelők, forgalmazók és fogyasztók közötti kereskedelmi egyezségek kialakítása volt, összesen 200 tagot számlált, ebből paritásos alapon 100 főt delegáltak a különböző munkaadói és munkavállalói konföderációk, a többiek tisztségük gyakorlása révén kerültek a testületbe, mint pl. a belügyminiszter és mezőgazdasági miniszter mint állandó tagok, továbbá a mindenkor illetékes szakminiszterek, államtitkárok, állami és magánkézben lévő intézmények vezetői, gazdasági szakértők. A tanács elnöke a korporációs miniszter volt. A korporációk eleinte termékkorporációk vagy iparági korporációk voltak, három fő típusuk jelent meg: a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem termelő körére épülő, az ipar és kereskedelem termelő és forgalmazó körére kiterjedő, illetve a szolgáltatás jellegű tevékenységekre kiterjedő, tehát tulajdonképpen minden foglalkozási ágat összefogtak, amelyek egy termék vagy termékcsoporthoz előállításában fontos szerepet játszott.

A korporációk állami szervezetek voltak, a közigazgatás részei, tehát nem volt jogi személyiségük. Feladatuk nem csupán a munkaviszony szabályozása volt, hanem már a gazdasági viszonyok szabályozása, illetve a termelés irányítása is, szinte teljhatalommal rendelkeztek a gazdaság irányításában (munkaviszony, vállalatközi viszonyok, adásvételi szerződések,

³¹² Villani, 301.o.

³¹³ Villani, 299-300.o.

³¹⁴ Villani, 301.o.

³¹⁵ Villani, 302.o.

hitel, biztosítás, kereskedelmi egyezmények), később pedig a kormányzat kényszerkartellezésre, munkaerő-átcsoportosításra, ár- és bérmegállapításra szolgáló eszközeivé váltak. Ezzel párhuzamosan a vállalatok is elvesztették önállóságukat, a tényleges hatalmat felettük az 1930-as évek végétől egy kiküldött állami szakértő gyakorolta, aki a háború idején már kormánybiztosként tevékenykedett.

A különböző szakmai kategóriáknak is léteztek korporációi, ezek szintén paritásos alapon jöttek létre, illetve részt vettek benne az állami szakértők és a Korporatív Minisztérium küldöttei, négy szekciójuk volt: ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi, munka- és szociálisügyi szekció. A korporációs miniszter állapította meg külön rendeletekkel, hogy a különböző alsóbb fokú szervezetek hány tagot delegáljanak a korporációkba, az elnöki tisztséget magas államhivatalnokok és a párt funkcionáriusai látták el. Területi alapon hozták létre az ún. területi korporációkat, amelyeknek azonban nem volt központi szervezete. Az elnöki tisztséget a tartományi prefektus látta el, a tagokat pedig fele – fele arányban a munkaadói és munkavállalói szervezetek delegálták.³¹⁶

1934-ben továbbfejlesztették a korporatív rendszert: 22 korporációt, hivatásrendet hoztak létre (gabonatermelés, zöldség-, virág- és gyümölcsstermesztés, szőlőtermesztés, olajtermelés, cukoripar, állattenyésztés és húsipar, fakitermelés és faipar, textilipar, fémgyártás és gépipar, vegyipar, ruhaipar, papíripar, építőipar, víz-, gáz- és villanyszolgáltatás, bányászat, üveg- és kerámiaipar, hitelügy, művészek és szabadfoglalkozásúak, tengeri hajózás és légi közlekedés, belföldi közlekedés, színművészet, vendéglátóipar), melyek szintén a Korporációk Nemzeti Tanácsában tömörültek. Ebbe a szervbe minden korporáció egy-egy képviselőt küldött munkaadói és munkavállalói részről egyaránt, továbbá az olasz fasiszta párt, a PNF is delegált mindegyik hivatásrend képviselőjében egy-egy főt.³¹⁷

A hivatásrendi testületek törvényhozási képviselethez is jutottak az olasz parlamentben: a választások során felállított 1000 fős jelölőlistából 800 jelölt közülük került ki, akikből 400 képviselőt választottak meg, 96-ot a mezőgazdaságból, 80-at az iparból, 48-at a kereskedelemből, 40-et a tengeri-

³¹⁶ Lengyel, 117-119.o.; Villani, 303-304.o.

³¹⁷ Kis Aladár, 199-200.o.

és légi közlekedés, 32-öt a szárazföldi közlekedés föderációiból, 24-et a pénz- és hitelügyből, 160-at pedig a szabadfoglalkozásúak közül.³¹⁸ A 22 hivatásrend 1939-ben is parlamenti képviselőhöz jutott a törvényhozásban: a Fasciók és Korporációk Nemzeti Tanácsában, ennek egyik kamaráját alkotta a Fasiszta Nagytanács és a Fasiszta Párt Nemzeti Tanácsa mellett, de ennek a közös fórumnak gyakorlatilag csak annyi volt a funkciója, hogy elfogadta a kormány rendeleteit, és megnyilvánulási fórumot biztosított az olasz fasiszták képviselőinek.³¹⁹

Ha a két hivatásrendi szisztémát: az olasz és az osztrák korporációs rendszert összehasonlítjuk egymással, nagyon sok közös vonást fedezhetünk fel bennük:

a., Állami ellenőrzés a teljes szervezet felett, ami nem csupán az állam képviselőinek a korporációs testületekbe történő delegálását foglalta magába, hanem a későbbiekben a korporatív rendszer révén a teljes nemzetgazdaság irányítását.

b., A munkaadók és munkavállalók testületeinek csekély autonómiája.

c., A szerveződések feladatköre, egy adott gazdasági terület kizárólagos képviselője.

d., A korporációs rendszer állami kezdeményezésre és irányítással jött létre (kényszerszerveződés), apparátusa elbürokratizálódott.

e., Az alsóbb szintű testületek ugyan választások útján jöttek létre, de a föderációknál és korporációknál már a kinevezési gyakorlat volt jellemző.

f., Autoriter irányítás.

g., Kötelező tagság a korporatív szervezetekben (ez Ausztriában nem volt minden hivatásrendben általános).

h., Sztrájkjog és osztályjellegű szerveződés hiánya.

i., A korporatív testületek formális, csupán konzultatív testületként való bevonása a parlamentáris rendszerbe

Ezek a közös jegyek egyértelműen arra utalnak, hogy az osztrák hivatásrendi szerveződés az olasz minta alapján, vagy legalábbis több jellemzőjének átvételével épült ki, s ezek a hatások sokkal jelentősebbnek bizonyultak, mint a „Quadragesimo anno” nemes alapelvei.

³¹⁸ Villani, 301.o.

³¹⁹ Kis Aladár, 248-249.o.

g/2. Portugália

Hasonlóan a Carta del lavoro-hoz, a portugál „Új Állam” is egy alapokmányban, a Nemzeti Munkaszabályzatban rögzítette 1933-ban a hivatásrendi berendezkedés és a gazdasági szerveződés alapvető elveit, illetve az állam gazdasági feladatait. A szabályzat többek között kimondta, hogy az állam kötelessége egyensúlyt teremteni a termelés és a foglalkozások, a tőke és a munka között, a nemzetgazdaságot megvédeni az élősdijellegű vállalkozásoktól, előmozdítani a korporatív nemzetgazdaság kialakítását, és minimálisra csökkenteni az állami beavatkozást a gazdasági életben, többek között lemondani ipari vagy kereskedelmi jellegű vállalkozásairól, szavatolva a foglalkozás megválasztása és a magánkezdemenyezés szabadságát. A Munkaszabályzat önkormányzatot biztosított a munkaadói és munkavállalói szervezéseknek, de magának vindikálta a felügyelet és a döntőbíráskodás jogkörét, biztosította a magántulajdon, a vállalkozás, a magánkezdemenyezések és a verseny szabadságát, de azzal a korlátozással, hogy a tőkének össze kell egyeztetnie érdekeit a munka és közgazdaság jogos érdekeivel. Az okmány hangsúlyozta a tőke szociális funkcióját: a nemzet és annak minden tagjának minél kielégítőbb megélhetését és ellátását, büntetendő cselekménynek nyilvánította a sztrájkot és a gazdasági tevékenység bármilyen megzavarását.³²⁰

A Nemzeti Munkaszabályzat felsorolja a korporatív szervek típusait: ezek a nemzeti szindikátusok, amely a munkavállalókat, a grémiók, amelyek a munkaadókat, a Népházak, amelyek a mezőgazdaságban, és a Halászházak, amelyek a halászatban tevékenykedőket tömörítette, függetlenül azok munkaadói vagy munkavállalói mivoltától. Mindazonáltal a Munkaszabályzat azt is leszögezte, hogy a kevésbé jelentős gazdasági ágakban nem kötelező a korporatív szerveződés, mert a kormányzat alapvetően az önkéntességre és a lassú, organikus fejlődésre épít: emiatt a II. világháború után sem épült ki teljesen a hivatásrendi szisztéma.

Az első két kategória magasabb fokú testületei a föderációk voltak, amelyek lehettek nagyobb közigazgatási körzetre vagy termelési vidékre kiterjedőek, vagy lehettek országosak. A rokonszalmák föderációi uniókba tömörülhettek, hasonlóan az olasz szisztémához. Jogi személyiséggel

³²⁰ Mihelics Vid: Az új Portugália. Franklin Társulat, Bp., 1938. 74-77.o., 84-85.o.

rendelkeztek, törvényesen képviselték ugyanazon foglalkozás munkavállalóinak és munkaadóinak egész kategóriáját, akár tagjai voltak azok a magánszemélyek, akár nem, képviselték érdekeiket az állam és a többi korporatív szerv előtt, kötelező érvényű kollektív munkaszerződéseket kötöttek, ellenőrizték azok betartását, felelősek voltak a szakmai továbbképzésért, és a munkaközvetítés is feladatkörükbe tartozott. A korporációk a szindikátusok és grémiók megfelelő föderációinak küldötteit tömörítették paritásos alapon, irányadó szabályokat hoztak a belső fegyelemre és a tevékenységük összeegyeztetésére vonatkozóan, valamint részt vettek a korporatív törvényhozói kamara megalkotásában.³²¹

A grémiókról szóló jogi szabályozás 1933-ban jelent meg. A törvény leszögezte, hogy az adott grémió az illetékes minisztérium (kereskedelmi és ipari, földművelési, gyarmatügyi) felügyelete alá tartozik. Grémiók tartományonként, termelési körzetenként, illetve nagyobb fontosságú gazdasági ágakban helyhatósági körzetenként is alakulhattak az állam által erre kötelezve vagy magánkezdeményezésre, feltéve, hogy a vállalkozók több mint fele létre kíván-e hozni ilyen szerveződést, de rendelkezéseik és az általuk kötött munkaszerződések kötelező érvényűek voltak az egész kategóriára nézve. Azokban a termelési ágakban, ahol nem volt kötelező a korporatív szerveződés, a testületek csak a kormány kifejezett rendelkezésére tömörülhettek föderációkba. A grémiók közgyűlése szabadon választhatta meg az elnököket és egyéb tisztségviselőit.³²²

Az iparban és kereskedelembe dolgozó munkavállalók szervezetei, a nemzeti szindikátusok, voltaképpen a szakszervezetek utódszervei voltak, azonban az osztályharcos szerveződés minden nyoma nélkül. Ezek egy-egy szakmára nézve közigazgatási kerületenként alakulhattak, ha minimum 100 fő felvételt kívánt ide nyerni, de helyhatósági körzetenként osztályokat is szervezhettek 20 tag megléte esetén, a szabadfoglalkozásúak szindikátusait, a „rendeket”, viszont csak országos szinten szervezhették meg. Az állam közigazgatási kerületenként csak egy szindikátust ismert el foglalkozási áganként, ezek föderációkat és uniókat is alkothattak.

³²¹ Mihelics, 86-87.o.; Ifj. Bertényi Iván: Fasiszta diktatúra vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósulása? Salazar rendszerének megítélése a II. világháború előtt Mihelics Vid: Az új Portugália c. könyve alapján In: Protestáns Szemle, 2000/4, 237-259.o. 239.o.

³²² Mihelics, 87-90.o.

A szindikátusok felügyeleti szerve a Nemzeti Munkaintézet volt, a korporációs rendszer legfőbb felügyeleti szerve. A szindikátusok közgyűlései azok köréből választották az elnökséget, akik az illető foglalkozást „effektív módon” gyakorolták, de ezt a választást a korporációs államtitkárnak jóvá kellett hagynia. A nemzeti szindikátusokban a tagság nem volt kötelező, de rendeleteik és az általuk kötött munkaszerződések mindenre nézve kötelező érvényűnek számítottak.³²³

A mezőgazdaságban dolgozók szervezetei, a Népházak az egy községen belül élő agrárnépességet tömörítették, mind a munkaadókat, mind a munkavállalók családfőit. Magánkezdeményezésre vagy az illető község politikai testületeinek indítványozására alakultak, jogi személyiséggel bírtak, feladatuk a segélyezés, a szociális gondoskodás, az oktatás és szabadidős programok szervezése volt, továbbá fogyasztási és termelő szövetkezeteket is szervezhettek a községben. A tagság itt sem volt kötelező, de a község összes földbirtokosa kötelezően tagja lett a szervezetnek, és tagsági díjuk is magasabb volt, mint a rendes tagoké. A Népházak elnökségét is választották, de a választást a korporációs államtitkárnak jóvá kellett hagynia. A Népházak fölött a felügyeletet az illetékes helyhatósági körzet előljárósága gyakorolta, de azok a korporációs államtitkárságot és a Nemzeti Munkaintézetet kötelesek voltak tájékoztatni a szervezetek tevékenységéről.³²⁴

1937 után a mezőgazdaságban ún. mezőgazdasági grémiókat is létrehoztak, ezek lettek a korporatív szervezet elsődleges alakulatai. A grémiók helyhatósági körzetenként alakultak magánkezdeményezésre, feladataik megfeleltek a korporációs szervek feladatainak, illetve ezen kívül tagjaik eszközellátottságáról, terményeik eladásáról és elhelyezéséről gondoskodtak, együttműködve a Népházakkal. A körzethez tartozó községek gazdái külön tömörülést, Mezőgazdasági Házakat is alakíthattak, de csak a grémió keretein belül. A grémiók szociális és munkaügyekben a Nemzeti Munkaintézet, gazdasági ügyekben pedig a földművelésügyi minisztérium felügyelete alatt álltak, a mezőgazdasági termelés érdekeit képviselték a gazdasági összeegyeztető szervezetekben. A testületek tartományi föderációkba tömörülhettek, de regionális uniókat is alakíthattak. A vezető testületek megvá-

³²³ Uo., 90-94.o.

³²⁴ Uo., 95-99.o.

lasztása és annak jóváhagyása a már ismertetett módon zajlott. 1938-ban egy újabb szabályozás szerint a Népházakat is bevonták a korporatív szervezetbe mint a mezőgazdasági munkavállalók érdekképviselőit, amelyek kollektív szerződéseket hivatottak kötni a munkaadókat képviselő grémiókkal.³²⁵

A halászházakat 1937-től a Halászházak tömörítették, amelyek szintén jogi személynek számítottak, munkaadók és munkavállalók egyaránt tagjai voltak, azzal a különbséggel, hogy ebben a szervezetben kötelező volt a tagság, ellentétben a többi korporatív testülettel. A Halászházak feladatai megegyeztek a Népházéval, de kiterjedtek a korporatív szervezetek többi jogkörére is (szerződéskötés, érdekképviselés, stb.). Ezekben az intézményekben nem léteztek választott tisztségek, az illetékes révkapitány jelölte ki a vezetőséget a Nemzeti Munkaintézettel egyetértésben.³²⁶

Portugáliában nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi korporációkat is életre hívtak, konkrétan a szabadfoglalkozásúak „rend”-jeit. Ezek országos hatáskörű szervezeteknek számítottak, a belépés szintén önkéntes volt, ezért nem is épült ki minden foglalkozási területen, s funkciói nagyjából megfeleltek a kamarai szerveződésnek. A köztisztviselőknek és más állami alkalmazottaknak nem jött létre korporatív szervezetük, mivel ezt a Nemzeti Munkaszabályzat kifejezetten megtiltotta.³²⁷

A korporatív szervezet másodfokú szervei a föderációk lettek, ezekről nem történt általános intézkedés, hanem minden föderációról külön törvény rendelkezett. A föderációk termelési ágak szerint különültek el, s a gazdálkodás irányítását szolgálták, de nem alulról felfelé haladva épültek fel, hanem régebbi termelői kartellek alakultak át ilyen szerveződésbe, ezért lényegében a termelési és értékelési kartellek funkcióit gyakorolták. Sokkal szorosabb állami ellenőrzés alatt álltak, mint az eddig említett szervezetek: a kereskedelem- és iparügyi miniszter megbízottja részt vehetett a közgyűléseken és vezetőségi üléseken, vétójoggal élhetett a gazdaság és állam érdekében ütköző rendelkezések ellen, figyelemmel kísérte a tevékenységét, és négyhavonta jelentést küldött a miniszternek a föderáció működéséről. Föderációba tömörültek pl. a gabonatermelők, a malomiparosok, borvidékek szerint a bortermelők, a textiliparosok. Az uniók a rokon föderációkat fogták össze: pl.

³²⁵ Uo., 99-102.o.

³²⁶ Uo., 102-103.o.

³²⁷ Uo., 111-112.o.

ilyen unióba tömörültek a halkonzervgyárosok és –kiviteli kereskedők, illetve a Dao-vidéki bortermelők és borkereskedők.³²⁸

Az egész korporatív szervezet legfőbb irányító szerve a Korporatív Tanács volt, amely tanulmányozta a gazdasági és társadalmi reformra vonatkozó kérdéseket, és egységbe foglalta a korporatív szervezet kiépítésére irányuló tevékenységeket. Elnöke a miniszterelnök volt, állandó tagjai az igazságügyi, a közlekedés- és közmunkaügyi, a kereskedelem- és iparügyi, a földművelésügyi miniszter, a korporációs államtitkár, a korporációs jog két egyetemi professzora, de más miniszterek is részt vehettek az üléseken. A konkrét szervezeti kérdések és a szociálpolitikai ügyek a korporációs államtitkárság fennhatósága alá tartoztak, ennek adatszolgáltató és közigazgatási szerve a Nemzeti Munkaintézet lett, amely a korporációs szerveződés ügyeiben az ellenőrzést is gyakorolta, és értelmezte a törvényi szabályozásokat.³²⁹

A korporációk kiépítése – különösen amiatt, hogy az evolúciós, organikus fejlődésre épített a kormányzat – meglehetősen lassan haladt előre, a munkaadók és a munkavállalók közös szervezetben való tömörítése csak egyes föderációkban és uniókban történt meg, továbbá a nemzetgyűlés rendi kamarájában. Azonban a paritásos alapon történő képviselőlet itt csorbát szenvedett, ugyanis a 24 osztályban tevékenykedő 90 képviselő közül 1938-ban csak 13 tartozott a munkavállalói kategóriához. E kamara tagjait a már megszervezett föderációk, grémiók, nemzeti szindikátusok, Népházak, Halászházak, illetve erkölcsi rendek elnökei és igazgatói közül jelölte ki a Korporatív Tanács, tehát tulajdonképpen nem választás révén lettek szervezetük képviselői.³³⁰

Ami a munkavállalók helyzetét illeti, az „Új Állam”-ban elvileg a munkaadókkal egyenrangú feleknek számítottak a társadalmi javak előállításában,³³¹ gyakorlatilag azonban hátrányosabb helyzetbe kerültek 1933 után, mint a köztársaságban. Szervezkedési szabadságuk a korporatív testületeken kívül megszűnt, a sztrájkot és egyéb, a termelést akadályozó bűntetteket (szabotázs, egy cég vagy áru bojkottja, erőszak) börtön- vagy

³²⁸ Uo., 103-105.o.

³²⁹ Uo., 109-110.o.

³³⁰ Uo., 119-122.o.

³³¹ Uo., 163.o.

pénzbüntetéssel sújtották.³³² A szociálpolitika terén Salazar azt a nézetet képviselte, hogy előbb a pénzügyeket és a gazdaságot kell rendbe tenni, aztán jöhet a jólét és a bérek emelése, a szervezett biztosítási rendszer kiépítése, ez azonban csak a II. világháború után valósult csak meg, a munkabérek a rendszer bukásáig példátlanul alacsonyak maradtak.³³³ 1934 után a Nemzeti Munkaintézet ösztönzésére kezdett elterjedni a kollektív munkaszerződés formája, amely azonban már relatíve szabályszerű formával és tartalommal bírt: rögzítette a munkavállaló díjazását, a bérfizetés idejét, a fegyelmi rendszabályokat, a felmondás körülményeit, a szabadságok rendszerét, a nemzeti szindikátusnak fizetendő járulékokat, a próbaidő hosszát stb.³³⁴ A rendszer pozitívumaként értékelhető még, hogy az egyes korporatív szerveken belül megszervezték a munkaközvetítők szervezetét, illetve felállították a munkaügyi bíróságokat, amelyek a munkavállalók és munkaadók közötti nézeteltérésekben döntőbíráskodtak, különösen egyéni munkaszerződéseknél. A bíró csak pártatlan személy lehetett, az államügyész ügyelt a törvények betartására, ő képviselte a munkavállalót, és a szindikátusok egy-egy képviselője is jelen volt a tárgyalásoknál.³³⁵

A két korporatív szisztémát: az osztrák és a portugál szerveződést összehasonlítva több hasonló jellemző ötlük az ember szemébe, de némely vonásuk el is tért egymástól. A szervezetek feletti állami ellenőrzés Ausztriában szigorúbb volt, mint a portugáloknál: a korporációkat ebben az országban relatíve szabadon és önálló kezdeményezésre hívták életre az érintett ágazatban az organikus fejlődés parancsolatát szem előtt tartva, ezek a szervek viszonylagos autonómiát élvezhettek (bár itt is autoriter módon irányították őket), a tagság csak néhányban volt kötelező, és az elnökséget is szabadon választhatták. Ausztriában ellenben a hivatásrendi szisztéma felsőbb parancsra, állami kezdeményezésre és irányítással épült ki, a kamarák autonómiáját a törvényi szabályozások sorozatosan megsértették, az elnökség pedig javarészt kinevezett személyekből állt. Azonban a munkaadók és munkavállalók szervezeteinek egyesítésére Portugáliában sem került sor, a szerveződések feladatköre hasonló volt itt is, egy adott gazdasági terület

³³² Uo., 161-162.o.

³³³ Uo., 166.o., 178-179.o.; Bertényi, 249.o.; Baracs Dénes – Schütz István: Portugália szekfűvel. Kossuth, Bp., 1974. 40.o.

³³⁴ Mihelics, 167-168.o.; Bertényi, 249.o.

³³⁵ Mihelics, 183-184.o.

kizárólagos képviselőtét látták el, beleértve a kollektív munkaszerződések megkötésének jogkörét is. A munkásságot mindkét államban megosztották osztályérdekeik képviselőtétől, a sztrájk fegyveréhez sem nyúlhattak, ami pedig a szociálpolitikát illeti, Ausztriában és Portugáliában a munkaadók és az állam számára fontosabbnak bizonyult a kiadások és bérköltségek lefaragása, mint a munkások jóléte. A korporatív testületeket egyformán bevonták a parlamentáris rendszerbe, de mind az osztrák tanácsadó testületek, mind a portugál rendi kamara jogköre csupán a törvényjavaslatok véleményezésére szorítkozott, így túl nagy befolyással nem lehettek az államügyek menetére. Összefoglalóan elmondhatjuk tehát, hogy a két hivatásrendi szisztéma nyilvánvalóan egy töről fakadt (mindkettőt a „Quadragesimo anno” enciklika inspirálta, azonban ezt a befolyást jobban demonstrálják Salazar beszédei és írásai, ld. 7. fejezet), és bár a portugál rendszer autonómiája jóval nagyobb volt, szervezeti felépítésük és feladatkörük több hasonló vonással bírt.

6.8. Záró rendelkezések

Az alkotmány záró rendelkezései az alaptörvény 13. fejezetét képezték. A 181. § felsorolja azokat az alkotmányos érvényű törvényeket, amelyek az alkotmánnyal együtt és mellette érvényesek. Ezek a következők voltak: a St. Germain-i békeszerződés III. részének V. fejezete, amely a kisebbségvédelemről szól, valamint a pénzügyi alkotmánytörvény, amely 1931-ből származik (1931. II. 21., Bgbl., Nr. 61/1931). Azonban az 1920-as alkotmány záró rendelkezései ezeken kívül még 7 törvényt soroltak fel, amelyeket a hivatásrendi alkotmány betűje érvénytelennek nyilvánított. Ezek közül az 1867-es állami alaptörvény (1867. XII. 21., Rgbl., Nr. 142/1867), a személyi szabadságról szóló törvény (1862. X. 27., Rgbl., Nr. 87/1862), az otthon védelméről szóló törvény (1862. X. 27., Rgbl., Nr. 88/1862) érthető módon kimaradt a felsorolásból, tudniillik az állampolgári jogok katalógusa (15 – 31. §) mindezeket már tartalmazta, még ha a 6.2. fejezetben leírt megszorításokkal is, és az átmeneti törvény 9. §-a ezek érvényét meg is szüntette.

Hiányzik a felsorolásból a Habsburg – Lotharingiai – ház száműzéséről és vagyonelkobzásáról szóló 1919. IV. 3-i törvény is (1919. IV. 3., St.Gbl., Nr.

209/1919), de hogy mi okból, azt csak feltételezhetjük. Valószínűleg azért nem képezte az alkotmány részét ez a jogszabály, mert akkoriban még nem tisztázódott, hogy az új rendi állam milyen kapcsolatot tart majd fenn Ottó herceggel és családjával, és a kormány az esetleges engedményektől nem akart eleve elzárkózni. Főleg azért nem, mert a legitimista köröknek a kormányzatra való befolyása még mindig érezhető volt (maga Schuschnigg is királypártinak vallotta magát), és a Habsburg - törvény (1935. VII. 13., Nr. 299/1935) tényleg módosította valamelyest az 1919-es törvény cikkelyeit. Az új szabályozás értelmében az uralkodóház visszakaphatta családi ingó- és ingatlan vagyonát (kivéve az osztrák állam tulajdonába átment műkincseket), vagy pedig a család javára létrehozott alap gondozhatta az örökséget.

A nemesi rangok megszüntetését kimondó törvény (1919. IV. 3., St.Gbl., Nr. 211/1919) sem került be a felsorolásba, de ez a kormányzati körökben jelen lévő arisztokrata személyiségeket tekintve érthető is (lásd Starhemberg herceg és Hoyos gróf példáját). A címerrel és az állam pecsétjével foglalkozó törvény (1919. V. 8., St.Gbl., Nr. 257/1919.) is feleslegessé vált, az új alkotmány 3. §-a végtére is említést tett minderről. Magyarország bécsi követe ez utóbbi momentumokat mindenesetre úgy értékelte, hogy részben a leendő restauráció alkotmányos alapját teremti meg. Konkrétan a következő tényekre hivatkozik ez a jelentés:

1. Az alkotmányt az 1917-es hadigazdasági felhatalmazási törvény alapján bocsátották ki, amely a Monarchia idejében keletkezett, tehát így jogfolytonosság áll fenn a császárság és a hivatásrendi állam között.
2. A bevezető Istenre hivatkozik jogforrásként, mint hajdan az uralkodók.
3. Az új államforma nem köztársaság, hanem szövetségi állam, és így restauráció esetén nincs szükség alkotmánymódosításra.
4. Az új címer Ausztria régi császári címere, a kétfejű sas.
5. Az alkotmány a Habsburg - törvényt és a nemesi címek megszüntetéséről szóló törvényt nem tekinti alkotmányos érvényű törvénynek, következésképpen ezek a jogszabályok adott esetben könnyebben módosíthatók.³³⁶

Az a tény azonban már a kormány autoritásának megerősítéseként értékelhető, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1918. október 30-án kelt

³³⁶ MOL KÜM, Pol. O. ált., K 63, 169. cs., 1268/1934 (72/pol-1934)

határozata (1918. X. 30., St.Gbl., Nr. 3/1918) már nem szerepelt az alkotmányos érvényű törvények között: ez a törvény szüntette meg ugyanis a cenzúrát és állította helyre az egyesülési és gyülekezési jogot (1918. X. 30., Bgbl., Nr. 3/1918). Ezeket ugyan garantálta az új alaptörvény 24. és 26. §-a, a korlátozások kilátásba helyezése azonban ellentétes volt az 1918. X. 30-i határozat szellemével, ezért ezt a tételt is ki kellett hagyni az alkotmányos érvényű törvények felsorolásából.

A 182. § kilátásba helyezte egy átmeneti törvény meghozatalát, amely majd az új alkotmányra való áttérést könnyíti meg, meghatározta, hogy az alkotmány melyik része mikor lép életbe (lásd 6.3.2. fejezet), valamint ideiglenesen megállapította a törvényhozás személyi összetételét. Ezt az átmeneti törvényt alkotói ugyan provizórikusnak szánták, több fejezete azonban egészen az Anschlussig az osztrák alkotmányos berendezkedés részét képezte és azt szabályozta.

7. Az osztrák rendszer helye a két világháború közötti Európában

A legújabb kori osztrák történelem egyik legalapvetőbb kérdése a Dollfuss – Schuschnigg – rendszernek a korabeli diktatórikus és fasiszta rendszerekkel való összehasonlítása és besorolása, de valószínűleg még sokáig vita tárgyát fogja képezni a korszak kutatói számára. Hála a legújabb kutatási eredményeknek, ez a kísérlet már közel sem olyan kilátástalan, mint évtizedekkel ezelőtt, de vitás kérdés jócskán akad még e kérdéskörben. Munkámmal nem célom sem a szakma jeles képviselőinek eredményeit megkérdőjelezni, sem új elméletekkel előállni ebben az amúgy is problematikus kérdéskörben. Viszont az osztrák hivatásrendi államot nem lehet egyedi jelenségként függetleníteni a korszak politikai tendenciáitól és fejlődési jellegzetességeitől, hiszen a legtöbb közép- és kelet – európai államban diktatórikus rendszer vette át a hatalmat az 1920-as és 30-as években, véget vetve a (sok esetben még fiatal éveiben járó) parlamentáris kormányzásnak.

Az európai diktatúrák körüli homályt egy összefoglaló munka, az Erwin Oberländer által szerkesztett tanulmánykötet („Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa”) is megpróbálja eloszlatni. A mű behatóan foglalkozik az egyes államrendszerekkel, de közös vonásaikat is kiemeli, jellemezve és tipizálva a korabeli diktatúrákat. Ezeket lényegében autoriter kormányzatként értékeli, de különbséget tesz a délkelet – európai és a közép - kelet – európai autoriter berendezkedésű államok között.

Délkelet – Európa diktatúráit (Jugoszlávia, Románia, Bulgária, Albánia, Görögország) a történetírás királydiktatúráként tartja számon az uralkodók domináns szerepe miatt (leszámítva Görögországot, ahol Metaxasz tábornok 1936 után katonai rezsimet vezetett be), akinek kivételezett helyzetét már a parlamentáris rendszerben is alkotmány biztosította, ezért könnyen a politika főszereplőjévé válhatott a nyílt diktatúra létrehozása után. Ezeket a rendszereket gyakran nevezik a történészek modernizációs vagy „nevelő” diktatúrának is, éppen legfőbb céljuk, az intézményi, gazdasági és kulturális modernizálás megvalósításának szándéka miatt. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kitalált vagy tényleges tradíciók nem játszottak volna szerepet a hatalom ideológiaalkotásában, de a fejlődés felgyorsítása mellett ez a szempont relatíve

kisebb szerepet játszott.³³⁷ Ezek a diktatúrák külsődleges fasiszta elemeket is átvettek a német vagy olasz fasizmustól, ez azonban megmaradt a külsődleges imitáció szintjén. Új egységes kormánypártokat is életre hívtak (ilyen volt pl. a Jugoszláv Nemzeti Párt vagy a Nemzeti Újjászületés Pártja Romániában), de ezek mindvégig túl heterogének maradtak, minden tömegszerűség és átütőerő nélkül. A királydiktatúrák bázisa az eddigi hatalmi elit: a bürokrácia, a politikai vezető réteg, a hadsereg, a nagyvállalkozók maradtak, akik erős államot akartak a demokrácia által „meggyengített” jogállam helyett. Az új rezsimek legitimálásuk érdekében új alkotmányokat is bevezettek (Albánia – 1928, Jugoszlávia – 1931, Románia – 1938), Románia 1938-as alkotmányában a hivatásrendi berendezkedés mellett is hitet tett, és több államban tovább működhetett egyfajta csonka parlament. A diktatúra ellenőrzése mellett a legtöbb párt illegálisan tovább tevékenykedhetett, néhol korlátozottan ugyan, de még kormánykritikára is lehetőségük volt, bár a kommunisták mellett a szélsőjobboldali mozgalmakat sem mindig favorizálta a kormányzat (ld. a román diktatúrák viszonyát a Vasgárdához, vagy a bolgár légiósok példáját). Totális államról a Balkánon egyáltalán nem beszélhetünk, még ha határozott tendenciák is mutatkoztak a fasizmus imitációjára (mint pl. Görögországban).³³⁸ A fasiszta fejlődésben talán legmesszebbre Románia ment, ahol a királydiktatúrát 1940-ben egy totalitarizmusra törekvő, a vasgárdisták bevonásával egy fasisztoid pártmozgalmat magába integráló katonai diktatúra váltotta fel, de a fasiszta elem (a légionáriusok) már 1941-ben kiszorult a hatalomból, s Antonescu tábornok a hadseregre támaszkodva kormányzott tovább.³³⁹ A kormányzat e térségben „a nemzet nevelője” szerepét akarta játszani a társadalmi és politikai megújulás útját követve, de a modernizáció mellett fő célja a nemzetállamok konszolidálása, a nemzetté kovácsolódás lezárása, egy etnikailag – kulturálisan homogén társadalom létrehozása, az állam centralizálása volt, akár erőszakkal is meghaladva a társadalmi, politikai és a különösen Jugoszlávia és Románia esetében szembetűnő etnikai megosztottságot.³⁴⁰ A demokratikus kormányforma instabilitása (még ha jóval több autoriter vonást is mutat ez a demokrácia, mint Közép – Kelet –

³³⁷ Autoritäre Regime in Ostmittel – und Südosteuropa. Hrsg. von Erwin Oberländer. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2001.

³³⁸ Uo., 339.o.

³³⁹ Uo., 498.o.

³⁴⁰ Uo., 340.o.

Európában) ezekben az államokban több tényezőben gyökerezett, társadalmilag mindenekelőtt az 1918-20-as békeszerződések nyomán létrejött etnikai és vallási heterogenitásban, az újonnan integrált, a többségi nemzethez tartozó népcsoportok és területek eltérő társadalmi, kulturális háttérében és fejlettségében,³⁴¹ a fejletlen, elmaradott és zárt, mobilizálhatatlan, közönyös paraszti társadalomban,³⁴² az alacsony fokú urbanizációban, a polgári középosztállyal nem rendelkező fejletlen társadalmi struktúrában,³⁴³ amelyet a nép és az elit közötti szakadék is jellemzett,³⁴⁴ az elavult és permanens válsággal küszködő gazdasági szerkezetben,³⁴⁵ illetve a tömegek alacsony képzettségében (nagyarányú analfabetizmus!).³⁴⁶ A társadalom fragmentáltsága miatt a pártok csak elégtelenül tudták képviselni választóik érdekeit (a választójog meg ráadásul censzos típusú volt), állandósultak a parlamentáris válságok, s mivel a demokrácia, a pluralizmus, a konszenzuskeresés politikája nem volt képes a meglévő problémákat megoldani, a liberális eszmék sokak szemében váltak gyűlöltté. A bizonytalan külpolitikai helyzet, a térségbeli államok győztesekre és vesztesekre tagolódása miatti veszélyérzet tovább fokozta a diktatórikus kormányzás, az erős, onnipotens állam iránti rokonszenvet.³⁴⁷

A közép – kelet – európai diktatúrák és autoriter rendszerek (Magyarország, Lengyelország, Lettország, Észtország, Litvánia) sok tekintetben hasonlóak a balkáni típushoz, de több eltérés is jellemzi őket. Lengyelországot kivéve etnikai, vallási és kulturális összetételük homogénebb volt, mint a területnyerességüket megemészteni nehezen tudó balkáni államok³⁴⁸ (még ha tekintélyes számú orosz kisebbség élt is a balti államokban), társadalmuk is fejlettebb és polgáribb volt, az ipari munkásság is nagyobb számban volt jelen, az államok a nemzeti fejlődés magasabb fokán álltak (Magyarország és Lengyelország nemzeti múltjuk, a balti államok pedig társadalmuk és kulturális fejlettségük révén),³⁴⁹ az analfabetizmus is kevésbé

³⁴¹ Uo., 342-344.o.

³⁴² Uo., 340-341.o.

³⁴³ Uo., 345.o.

³⁴⁴ Uo., 346.o.

³⁴⁵ Uo., 344-345.o., 347.o.

³⁴⁶ Uo., 346.o.

³⁴⁷ Uo., 347-348.o.

³⁴⁸ Uo., 12.o.

³⁴⁹ Uo., 10.o.

sújtotta őket, viszont a Balti – tenger partján fekvő államokban a nemzet vezetésére hivatott társadalmi rétegek alkalmatlannak és gyengének bizonyultak a vezetésre, a demokrácia ügyének nem tudták az állampolgárokat megnyerni,³⁵⁰ és az instabil, túlnyomórészt agrár – ipari gazdaság eléggé érzékenyen reagált a nemzetközi konjunkturális változásokra, ami a gazdasági világválság bekövetkeztével meg is mutatkozott. Az új államokat ezenkívül gazdaságilag és katonailag erősebb szomszédok veszélyeztették (Németország, Oroszország), egymás között is voltak ellentétek (pl. a lengyel-litván konfliktus), külpolitikai szempontból ezért elég labilnak számítottak.³⁵¹ A viszonylag fejlett polgári társadalom megléte nem volt garancia a gazdaságban és a társadalomban felbukkanó ellentétek csillapítására, egységes társadalmi öntudat egyik balti államban sem alakult ki.³⁵² A társadalom eltérő rétegeinek érdekei aztán 1918 után a délkelet – európai államokhoz hasonlóan – bár merőben más okok miatt – egy rendkívül elaprózódott, szétszórt és instabil pártszerkezet létrejöttét eredményezték, amely nem volt képes szilárd parlamenti többséget és azon alapuló kormányzatot létrehozni. Az új demokráciák instabilak voltak, válságmenedzselésre és konszenzusra képtelenek, a pártok önérdeke felülemelkedett a nemzet érdekein, a parlamentarizmus nem rendelkezett tömegbázissal,³⁵³ így szinte törvényszerűen alakult ki az autoriter rendszer iránti szimpátia, egy erős, a gazdasági, társadalmi és politikai válságot kezelni, a külső veszélyt elhárítani képes állam és vezéregyéniség iránti igény megjelenése.³⁵⁴

A két világháború közti Magyarország azonban némiképp kilóg ebből a sorból: egyrészt a politikai elit határozottabb irányítása miatt, másrészt mivel itt az autoriter rendszer kiépítését közvetlenül nem egy nyugati mintájú parlamentáris demokrácia bevezetése előzte meg, hanem a kommunista vörösterror és a történelmi Magyarország megsemmisülése. Az uralkodó elit: a földbirtokosok, a hadsereg, a bürokrácia és a pénzügyi-ipari oligarchia világképét ezek a traumák határozták meg, valamint a háborút megelőző konzervatív korszak eszméi, amit a Horthy –rendszer a kontinuitás jegyében

³⁵⁰ Uo., 5.o., 10.o.

³⁵¹ Uo., 14.o.

³⁵² Uo., 12.o.

³⁵³ Uo., 5.o.

³⁵⁴ Uo., 5.o., 14.o.

„megörökölt”,³⁵⁵ így szó sem lehetett nyugati típusú demokratikus kormányzat kialakításáról. Horthy Magyarországra leginkább az „irányított demokrácia” elnevezés illene, a korlátozott parlamenti pluralizmus, a viszonylagos sajtószabadság, de a parlamentarizmusba épített autoriter fékek (korlátozott választójog és népképviselő, a felsőház és a kormányzó jogköre, a szélsőséges irányzatok kizárása a politikai életből) miatt is,³⁵⁶ és így nem beszélhetünk se „tisztá” diktatórikus rendszerről, se a vezérelv megvalósulásáról (Horthy körül nem alakult ki személyi kultusz).³⁵⁷

A közép - kelet – európai diktatúrák ideológiája és állami berendezkedése szintén hordozott közös vonásokat. Az egyes államok vezetői ideológia terén mindenekelőtt a demokratikus államberendezkedés és az osztályharcos pártok által aláásott morál meggyógyítását, az állam megmentését, egy erkölcsileg egészséges, nemzettudattal átitatott, a nemzeti célok érdekében egységesen fellépő, mozgósított és zárt társadalom kialakítását tűzték ki célul, bár ezek az eszmerendszerek többnyire nem rendelkeztek a fasiszta ideológiákéhoz hasonló átütőerővel.³⁵⁸ Az új államberendezkedések mindenhol ideiglenes jelleggel és valamilyen fenyegető politikai szélsőségre való hivatkozással (pl. Litvániában és Lengyelországban a baloldali kormánykoalíció, Észtországban viszont a jobboldali „Szabadságharcos Mozgalom” ellen) jöttek létre, állítván, ha a nemzet politikai erkölcsi megjavulnak, visszaállhat az eltörölt demokrácia.³⁵⁹ A diktátorok többnyire egy új alkotmány bevezetésével (Lengyelország – 1935, Észtország – 1937, Litvánia – 1928, 1938) és némi demokratizmussal: vagy némelyik párt működésének tolerálásával, vagy egy új, a kormányhoz hű erőket tömörítő pártmozgalom létrehozásával próbáltak legitim színezetet adni uralmuknak (kivéve Lettországon, Ulmanisz diktátor uralma alatt, ahol az államfő hatalma a legkorlátlanabb volt minden tárgyalt állam között, de a Baltikum többi államában és Lengyelországban is érvényben maradt a kivételes állapot az új alaptörvények bevezetéséig).³⁶⁰ Ezek az alkotmányok erősítették a végrehajtó hatalmat és a köztársasági elnök hatáskörét,³⁶¹ a balti államok megpróbálták

³⁵⁵ Uo., 36.o.

³⁵⁶ Uo., 49-56.o.

³⁵⁷ Uo., 57.o.

³⁵⁸ Uo., 6.o., 14-15.o., 17.o.

³⁵⁹ Uo., 7.o.

³⁶⁰ Uo., 13.o., 15-16.o.

³⁶¹ Uo., 5.o.

átvenni a korporatív társadalmi modellt is,³⁶² a szóban forgó pártmozgalmak viszont sosem váltak igazi tömegmozgalommá.³⁶³ Az autoriter rendszerek támaszát a konzervatív társadalmi erők: a hadsereg, a bürokrácia, az ipari és mezőgazdasági vállalkozók képezték, illetve Lengyelországban rajtuk kívül a légionáriusok, Magyarországon pedig az arisztokrácia, tömegtámogatásra nem sikerült szert tenniük,³⁶⁴ ellenben külpolitikailag egyik diktatúra sem fordult szembe a nyugati demokráciákkal,³⁶⁵ még ha egyes külsődleges vonásokat át is vettek a fasiszta Olaszországtól és Ausztriától.³⁶⁶

Mindent összevéve, a délkelet- és közép-kelet-európai diktatúrák egymással összehasonlítva több közös vonást mutatnak fel mind társadalmi és belpolitikai szerkezetük, mind politikai berendezkedésük tekintetében, azonban a diktatórikus rendszer fő funkcióiban némi eltérés mutatkozik, mindenekeelőtt a királydiktatúrák modernizációs törekvései és a közép-kelet-európai autoriter rendszerek konzervatív irányultsága miatt.³⁶⁷ Közös vonásként kell megemlítenünk ezekben a társadalmakban az autoriter kormányzat megteremtődésének előfeltételeit: a gazdasági és társadalmi fejletlenséget³⁶⁸, a nemzeti – nemzetiségi feszültségek meglétét,³⁶⁹ a fragmentált pártstruktúrát és a törékeny demokratikus berendezkedést,³⁷⁰ az etnikai kérdések megoldatlanságát, az elit részéről egy egységes nemzetállam kiépítésének igényét,³⁷¹ illetve politikai konszenzusra való képtelenségét és készségét a demokráciának egy esetleges antidemokratikus kormányformával való felváltására.³⁷² A diktatúrák politikai berendezkedésére a legtöbb esetben jellemző volt az egységes nemzetállam és nemzettudat kialakítására tett kísérlet, az állami ideológiák és pártmozgalmak mozgósító erejének hiánya, valamilyen alaptörvény bevezetése révén az uralom legalizálásának kísérlete, a végrehajtó hatalom erősítése, belpolitikailag a konzervatív elitre való

³⁶² Uo.,

³⁶³ Uo., 19.o.

³⁶⁴ Uo., 6.o., 15.o.

³⁶⁵ Uo., 13.o.

³⁶⁶ Uo., 14.o.

³⁶⁷ Uo., 339.o.

³⁶⁸ Püski Levente: Politikai rendszerek Kelet – Közép – Európában az I. világháború után. In: A híd túlsó oldalán. Tanulmányok Kelet – Közép – Európáról. Szerk.: Bán D. András. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 90-117.o. 113.o.

³⁶⁹ Uo., 93.o.

³⁷⁰ Uo., 95.o.

³⁷¹ Uo., 104.o.

³⁷² Uo., 104-105.o.

támaszkodás, valamint egyes minták külsődleges átvétele a fasiszta rendszerektől.

Ami Ausztriát illeti, Oberländer munkája az itteni államberendezkedést leginkább a közép – kelet – európai típushoz sorolja, bár hozzáteszi, hogy a Dollfuss – Schuschnigg – rendszer példája volt az, ami ezeknek az államoknak leginkább irányt mutatott a fordulat végrehajtásakor,³⁷³ mindemellett azonban felfedezhetünk néhány eltérést is a példaadó és követői között. Ezekkel a társadalmakkal ellentétben Ausztria társadalma kevésbé volt fragmentált, a népességre egyáltalán nem volt jellemző az írástudatlanság, ipari fejlettsége pedig a monarchiabeli idők óta egyedülálló volt ebben a térségben (leszámítva persze a demokratikus Csehszlovákiát), a nagy létszámú ipari munkásság politikailag szervezett volt, az itt élő állampolgároknak viszont még nem alakult ki önálló nemzettudata (ld. a 3. fejezet ide vonatkozó részeit!), hasonlóan több újonnan létrehozott balkáni államalakulathoz, és a társadalomban csak egy viszonylag szűk réteg aposztrofálta magát osztráknak. Gazdaságilag azonban az ország ugyanolyan instabil és konjunktúrafüggő volt, mint a szóban forgó kelet – európai államok, a háború utáni strukturális reform elmaradt. Ausztria szinte példaszerű demokráciának mondhatta magát az 1920-as alkotmány bevezetése után,³⁷⁴ a népesség két nagy politikai táborra való megoszlása viszont végzetesnek bizonyult, különösen ha figyelembe vesszük azt a tényezőt, hogy a pártküzdelmek során három választóvonal (munkásság – parasztság, város – vidék, vallásosság – antiklerikalizmus) is egybeesett a jobb- és baloldali konfliktusában.³⁷⁵ Az Anschluss – kérdés, a kisantant ellenszenve és (az állítólagos) restauráció kérdése sajnos az állam külkapcsolatait is meghatározta, labilissá tette, bár az osztrák kormányok 1936-ig (illetve részben azután is) tudatosan törekedtek a nyugati demokráciákkal való jó viszony fenntartására. A két nagy párt konszenzuskészsége és válságmenedzselési készsége sem volt erősebb, mint a többi államban, itt is megfigyelhető a demokrácia instabilitása, a parlamentarizmus gyakorlatában való járatlanság, a jobboldali elit autoriter tendenciák irányába való elmozdulása, és az erős, a válságot kezelni képes állam és vezető iránti igény.

³⁷³ Oberländer, 3.o.

³⁷⁴ Püski, 108.o.

³⁷⁵ Uo., 103.o.

A diktatúra kiépülése Ausztriában is hasonlóképpen ment végbe, mint a térség többi államában, különösen ha tekintetbe vesszük a rendszer mintaadó voltát. A hivatalos állami ideológia itt is a demokratikus államberendezkedés és az osztályharcos pártok által aláásott morál meggyógyítását, a társadalom egységesítését tűzte ki célul, párosulva a kulturális hegemoniát hangoztató és múltorientált Ausztria – eszmével. Az új államberendezkedés ideiglenes jelleggel (az „igazi demokrácia” megvalósításáig) és a baloldali veszélyre való hivatkozással jött létre. A kancellárok itt is egy új, a végrehajtó hatalmat erősítő alkotmány bevezetésére, egy, a kormányhoz hű erőket tömörítő, de tömegmozgósító erővé sosem vált pártmozgalom, valamint a hivatásrendi szisztéma létrehozására törekedtek, de más elemeket is „kölcsönvettek” a fasiszta rendszerektől. Az autoriter rendszer támaszát Ausztriában is a konzervatív társadalmi erők: a bürokrácia, az ipari és mezőgazdasági vállalkozók, az egyház, a hadsereg és a vidéki népesség képezték.

Ugyan Oberländer tanulmánykötete figyelmen kívül hagyja a Pireneusi-félsziget két autoriter államát, Spanyolországot és Portugáliát, mégis indokolt összehasonlítani őket az osztrák rendi állammal, számos közös vonásuk miatt. A három államban kialakult politikai és gazdasági válság okaiként a gazdaság strukturális jellegű problémáit, a nagy gazdasági világválságot, továbbá vagy a parlamentáris rendszer impotenciáját (Portugália, Ausztria), vagy a népfront – kormányzat baloldali diktatúráját és az abból fakadó politikai káoszt (Spanyolország) lehet megnevezni, amelyek arra ösztönözték a konzervatív elitet, hogy a politikai káoszra és a baloldali fenyegetésre való tekintettel autoriter fordulatot hajtson végre.³⁷⁶ A rendszerek bázisát a nemzeti konzervatív elit: a katolikus egyház, az államapparátus, a földbirtokosi réteg, az ipari és kereskedelmi nagyvállalkozók képezték, illetve a két mediterrán államban ehhez járult még a hadsereg aktív és passzív támogatása,³⁷⁷ ebből következően a fordulat quasi konzervatív pszeudoforradalmi színezetet kapott, amely egy darabig az államszervezet és gazdaság átfogó modernizációja ellen hatott,³⁷⁸ hiszen a rendszerváltás legfőbb célja éppen a politikai és gazdasági

³⁷⁶ Anderle Ádám: Spanyolország története. Pannonica kiadó, Bp., 1998. 116.o., 139-141.o.; Garcia de Cortázar – González Vesga: Spanyolország története. Osiris kiadó, Bp., 2001. 400.o.; Pándi Lajos: A Salazar – diktatúra évei 1926-62. In: Századok, 1987. 1061-1098.o. 1062-1063.o.

³⁷⁷ Pándi, 1061.o., 1075.o.; Anderle, 147.o. Cortázar – Vesga, 411.o.

³⁷⁸ David Birmingham: Portugália története. Pannonica kiadó, Bp., 1998. 32.o.

elitek hatalmának konzerválása volt. A rendszer különösen fontos támaszát képezte mindhárom államban a katolikus egyház, amelyet visszahelyeztek a liberális időkben elvesztett korábbi pozíciójába.³⁷⁹ Mindemellett a diktatúrának sem Spanyolországban, sem Portugáliában nem sikerült tömegtámogatást elnyernie állandó támogatóin kívül, az állampolgárok passzív toleranciával viseltettek a kormányzat lépései iránt, leszámítva a rendszer ellenzékét.³⁸⁰

Az autoriter kormányzatok szerkezete sem nélkülözte a közös vonásokat. A központi hatalomnak két államban létezett valamilyen paramilitáris szervezete: Ausztriában a Heimwehr és a Wehrverband-ok (fegyveres alakulatok), Portugáliában pedig a Portugál Légión.³⁸¹ Általános jelenség minden diktatórikus rendszerben a végrehajtó hatalom hatáskörének növelése, ami Spanyolországban a Caudillo, Franco szinte egyszemélyi hatalmának kiépítéséhez vezetett: nem volt felelős a parlamentnek, ő nevezte ki a kormány tagjait, a cortes számos tagját, a főbb állami tisztviselőket, ő volt a hadsereg főparancsnoka, illetve a cortes megkerülésével hatályos rendeleteket bocsáthatott ki.³⁸² A portugál köztársasági elnök sem volt felelős a parlamentnek, ő nevezte ki a miniszterelnököt és a kormányt, aki csak neki volt felelős, összehívta és feloszlatta a nemzetgyűlést, kihirdette a törvényeket, továbbá rendeleteket bocsáthatott ki, de a nemzetgyűlés utólagos jóváhagyásával, illetve az illetékes miniszter ellenjegyzésével, jogköre tehát szűkebb volt, mint a Caudillóé. A kormányfő és a kormány csak az államelnöknek tartozott politikai felelősséggel, az előbbi terjesztette be a törvényjavaslatokat a nemzetgyűlés elé (csak őt illette meg ez a jogkör), de rendeleteket is bocsáthatott ki. Elvileg kisebb hatáskörrel bírt, mint az államfő, de Salazar miniszterelnök hatalma a politikai gyakorlatban valójában nagyobb területre terjedt ki, hasonlóan osztrák kollégáihoz.³⁸³ A vezérelv maradéktalan érvényesülése inkább Spanyolország Caudillójára volt jellemző, Salazar és Carmona portugál elnök szinte alig élvezett személyi kultuszt.³⁸⁴

³⁷⁹ Pándi, 1070.o.; Anderle, 147.o.; Mihelics, 209-217.o.

³⁸⁰ Garcia, 392.o.; Pándi, 1074.o.

³⁸¹ Pándi, 1068.o.

³⁸² Spanien – Ploetz. Spanische und portugiesische Geschichte zum Nachschlagen. Hrsg. von Klaus – Jörg Ruhl. Verlag Ploetz, Freiburg – Würzburg, 1986. 136.o.

³⁸³ Mihelics, 114-116.o.

A.H. de Oliveira Marques: History of Portugal. Volume II. Columbia University Press, New York – London, 1972. 190.o.

³⁸⁴ Pándi, 1072.o.

A két pireneusi ország törvényhozása az egyik legfontosabb terület, ahol az Ausztriával való hasonlóság a leginkább tetten érhető. A spanyol Cortez egykamarás parlamentként működött, feladata a törvényjavaslatok véleményezése, előkészítése, tárgyalása és a törvényhozás volt. 438 – majd később 600 – tagjának egy részét Franco nevezte ki (600 főből 400-at), tagokat delegált a Nemzeti Mozgalom (azaz a falangista egységpárt) Tanácsa, a családok, a helyi önkormányzatok, az egyetemek és főiskolák, illetve a vertikális szakszervezetek, azaz a korporációk.³⁸⁵ A portugál törvényhozás két kamarája közül az egyik, a gazdasági élet, az önkormányzatok, az egyetemek és az egyházak küldötteiből álló 120 (később 150) tagú rendi kamara jogköre - csakúgy, mint Ausztriában - csupán a törvényjavaslatok megvitatására és véleményezésére terjedt ki, bár jogában állt elutasítani vagy módosítani a javaslatokat, a kormánypárt listájáról választott 150 tagú nemzetgyűlés viszont élhetett a törvénykezdeményezés jogával is, és a rendi kamarával való konzultáció után szavazott az adott javaslatról (mindkettő választott szerv). A nemzetgyűlés csak három hónapig, novembertől februárig ülésezett, a fennmaradó időben a végrehajtó hatalom reprezentánsai hozták a rendelkezéseket. A korporatív kamara ülései nem voltak nyilvánosak, ez a testület nem plénumban, hanem 24 osztályban tanácskozott. A kamara tagjait a korporatív testületek választották, illetve amelyik területen nem létezett korporatív szervezet, ott kinevezés útján töltötték be a képviselői helyet.³⁸⁶ Eltérést jelent viszont Spanyolország esetében, hogy ott nem létezett összefoglaló alkotmány, amely rendelkezett volna a politikai élet általános irányelveiről, ellentétben Ausztriával és Portugáliával, ahol az alkotmányt 1933-ban bocsátották ki, tehát korábban íródott, mint az osztrák, ezért nem kizárt, hogy a már létező példa is befolyásolhatta a hivatásrendi alkotmány megalkotóit. A Caudillo országában több különálló és időben sem egyszerre keletkezett rendelet szabályozta a politikai életet (mint pl. a Cortezről szóló törvény, a Spanyolok Chartája stb.).³⁸⁷

³⁸⁵ Anderle, 150.o.; Dietrich Bernecker: Spaniens Geschichte nach dem Bürgerkrieg. C.H. Beck, Frankfurt, 1984. 61-64.o.

³⁸⁶ Gonzague de Reynold: Portugal gestern und heute. Verlag O. Mueller, Salzburg – Leipzig, 1938. 297-298.o., 316-317.o.

Mihelics, 115-122.o.

³⁸⁷ Spanien – Ploetz, 136.o., 143-144.o.

Mint ahogy ez a törvényhozás elemzésekor kiderült, mindhárom diktatúra állami és gazdasági szervezetében fontos szerepet foglaltak el a hivatásrendek vagy másképpen a korporációk, ezt a kérdést azonban már taglaltam a 6.3. és 6.7. fejezetben. Az állampolgári jogokat mindegyik rendszerben korlátozták: Spanyolországban a Spanyolok Chartája (1945) rendkívül szűken szabta meg az állampolgárokat megillető jogok körét, a portugál alkotmány pedig az osztrák alkotmány rendelkezéseire hasonlóan a politikai jogokra nézve módosító hatályú törvények meghozatalát helyezte kilátásba, s a cenzúra is maradéktalanul érvényesült az 1960-as évekig.³⁸⁸ Mindhárom állam létrehozta saját pártmozgalmát: Ausztria a Hazafias Arcvonalat, Portugália a Nemzeti Unió pártalakulatát, amely minden, a kormányt támogató magánszemélyt tömörített, Spanyolországban pedig Franco a falangista mozgalmat egyesítette az összes, őt támogató jobboldali párttal az FET y de las JONS (később Nemzeti Mozgalom) keretében. Mindhárom pártalakulat meglehetősen heterogén, egyfajta koalíciós kormánypárt jelleggel bírt, amelyben a szélsőjobboldalt és a fasiszta eredetű mozgalmakat a konzervatív erők ellensúlyozták. Mindazonáltal az is tény, hogy egyik pártmozgalom sem volt képes mobilizálni a társadalmat és nem rendelkezett olyan forradalmi elánnal, mint pl. az NSDAP, éppen heterogenitásukból kifolyólag.³⁸⁹ Ami az állam ellenségeit üldöző terrort illeti, a mediterrán diktatúrákban meglehetősen hatékonyan és könyörtelenül jártak el az állam ellenségeivel szemben (katonai esküdtszékek, titkosrendőrség – a PIDE Portugáliában, a milícia Spanyolországban, internálótáborok, besúgórendszer), a diktatúra szigora csak az 1960-as években enyhült valamelyest a többpártrendszert követelők nyomására.³⁹⁰ A diktatúrák megpróbálták a mindennapi életet is ellenőrizni: Portugáliában a fiatalokat a „Mocidade Portuguesa” szervezetbe, Spanyolországban az Ifjúsági Frontba vonták be, Portugáliában a Népházak és a Mezőgazdasági Házak, továbbá a „Munkaöröm” nevű intézmény gondoskodtak tagjaik művelődéséről és

³⁸⁸ Juan García: Spanyolország a XX. században. Kossuth, Bp., 1973. 257.o.; Oliveira, 187.o., 191.o.; Anderle, 147.o.

³⁸⁹ Oliveira, 192.o.; Mihelics, 132-133.o.; Anderle, 150.o.

³⁹⁰ Pándi, 1067.o., 1084-1089.o.; Baracs Dénes – Schütz István: Portugália – székfűvel. Kossuth, Bp. 1974. 44-46.o.; García, 249-250.o.; Harsányi Iván: A Franco – diktatúra születése. Kossuth, Bp., 1988. 62-72.o.

szórakozásáról, mindkét államban szigorú ellenőrzés alá vonták a kulturális életet és a közoktatást.³⁹¹

A három diktatúra ideológiai rendszerében is jó néhány közös jellemzőt fedezhetünk fel: az alapvető eszmerendszer katolikus és konzervatív irányultságú, antimarxista, antiliberalis és parlamentellenes volt. Mindegyik állam kulturális misszióval bírt: Ausztria Közép – Kelet – Európában, Spanyolország a spanyol anyanyelvű államok között, Portugália a trópusi emberfajok emancipálásában és asszimilálásában (luzotropikalizmus) volt hivatott vezető szerepet betölteni a kultúra, a civilizáció és művelődés terjesztésével. Az államok ideológusai hittek a spanyol, illetve a portugál sorsközösségben, birodalmi küldetéstudatukban, a nyugati keresztény értékek védelmében, továbbá a nemzet megújulásának, egy szilárd társadalmi rend létrehozásának és az erkölcsi reform megvalósításának szükségességében a „lelkieket bomlasztó” liberális éra után.³⁹² Ezenkívül a keresztényszocialista mozgalom is sok hívet szerzett keresztény hitelveken alapuló, organikus, patriarchális – idealisztikus társadalomképével, amely a „Quadragesimo anno” enciklika propagáló hatása révén még inkább bekerült a köztudatba, különösen Portugáliában, ahol a Salazar kormányfő által vallott eszmerendszer is a pápai körlevél hatásáról tanúskodik, de Othmar Spann hatása is erőteljesen tetten érhető benne.

Salazar az új portugál állam („Estado Novo”) alapvető értékei közé sorolta a családot, az Istenben való hitet, a tekintély tiszteletét, a hazaszeretetet és az ahhoz kapcsolódó hűséget, továbbá az emberi életet.³⁹³ Mindezek között egyik legfontosabbnak a család szerepét tartotta, amelynek erkölcsi és nevelő tevékenysége az állam egyik legfontosabb fundamentuma. A diktátor több ízben hangsúlyozta, hogy a becsületes, tisztességes munka egyfajta társadalmi kötelességgként központi szerepet játszik nemcsak a gazdasági életben, hanem egyszersmind az erkölcsök nemesítésében, a közjó érdekében is, és az emberi méltóság lényeges összetevője. Mindazonáltal arra is felhívta a figyelmet, hogy a család a legelőbbrevaló érték, ezért nem szabad a vállalkozásoknak éhbérért

³⁹¹ Mihelics, 95-100.o., 140.o.; Harsányi, 142-146.o.; Cortázar – Vesga, 412.o.; Garcia, 254.o.

³⁹² Pándi, 1071-1072.o.; Birmingham, 135.o.; Harsányi 159-168.o.; Cortázar – Vesga, 406.o., 413.o.

³⁹³ Baracs – Schütz, 19.o.

dolgoztatni az embert, hanem lehetővé kell tenni a munkásnak, hogy egymaga el tudja tartani családját, s emellett némi kis vagyont és ingatlant szerezzen.³⁹⁴

Salazar élesen kritizálja a liberalizmust és a marxizmus ideológiáját is: szerinte ennek az eszmerendszernek a szemében nem számít sem erkölcs, sem emberi élet, sem család, nemzet, és vétkes abban is, hogy a termelő munkást osztályharcos szervezkedésbe, pl. munkásszakszervezetekbe rángatta bele.³⁹⁵ Ehelyett feltétlenül szükség lenne a munkást is bevonni a vállalkozásokba, illetve szorosabban a termeléshez kötni, ami neki ösztönzést adna munkája során.³⁹⁶ A munkaadók és a munkavállalók együttműködése akként valósulna meg, hogy bekapcsolnák őket a korporatív szerveződésbe, amely biztosítaná társadalmon belüli együttműködésüket, egybekapcsolná érdekeiket, alávetné a nemzet szükségleteinek és egyenrangúvá tenné őket mint termelési tényezőket.³⁹⁷ A korporációkat mint új erkölcsi és gazdasági testületeket bevonják az állami életbe, majd a korporációk az állam feladatköreit több tekintetben átvennék.³⁹⁸ A hivatásrendek legfőbb szerepköre a termelő munka és a munkások megszervezése lenne, kötelessége lenne a munkások szellemi – erkölcsi felemelése, művelése, a nemzetgazdaságba és az állami életbe történő betagolása.³⁹⁹ Az államra csupán a gazdasági élet ellenőrzésének és felügyeletének feladatköre hárulna, nem avatkozna be a gazdaság folyamataiba, hanem a társadalomban és gazdaságban fellépő csoportérdekeket hozná összhangba a közjó érdekeivel, biztosítaná a termelés külső feltételeit (nemzetvédelem, törvényhozás, igazságszolgáltatás), és a korporációk levonnák válláról a gazdasági adminisztráció terheit is. A gazdaságba történő állami beavatkozás így minimálisra csökkenne, ezen a területen nagy szerepet játszana az egyéni kezdeményezőkézség és

³⁹⁴ Oliveira Salazar: Békés forradalom. Athenaeum, Bp., 1940. 108.o., 166-168.o., 174-178.o., 237.o.; Szedlár Ferenc: Salazar állameszméje. Szerzői kiadás, Sárvár, 1941. 37.o.; Enciklikák, 78-83.o.

³⁹⁵ Salazar, 168.o.; Enciklikák, 97-98.o.

³⁹⁶ Salazar, 112.o.; Szedlár, 38.o.

³⁹⁷ Salazar, 111.o., 113.o., 210.o., 237.o.; Enciklikák, 76.o., 87-88.o.

Ifj. Bertényi Iván: Fasiszta diktatúra vagy a keresztény társadalmi tanítás megvalósulása? Salazar rendszerének megítélése a II. világháború előtt Mihelics Vid: Az új Portugália c. könyve alapján. In: Protestáns Szemle, 2000/4., 237-259.o. 244.o.

³⁹⁸ Salazar, 108-109.o., 200.o., 248.o.; Spann, 240-249.o.

³⁹⁹ Szedlár, 17.o.; Enciklikák, 88.o.; Spann, 179-180.o.

szabadság, egészséges konkurrenciaharc folya a termelés világában, ahol azonban az egyént védenék a hivatásrend védőszárnyai.⁴⁰⁰

A magántulajdonnak nemcsak jogai vannak, hanem kötelességei is, amit az állam előírhat neki: a közjó érdekében kell élnie az anyagi lehetőségekkel.⁴⁰¹ A munkát fel kell szabadítani a plutokrácia uralma alól: nem a vagyon a munka célja, hanem az élet fenntartása és erkölcsi felemelése. Az ember ne legyen a munka, e nemes és minket erkölcsi lénnyé formáló erő rabja, és ne legyen a pénzszerzés a legfőbb cél az életben.⁴⁰² A liberalizmus és az individualizmus legnagyobb hibája, hogy materialistává, anyagelvűvé tette az embert, miközben a haza, a család, a tulajdon és az erkölcs elvesztette fontosságát.⁴⁰³ Ehelyett az embernek arra kell törekednie, hogy az anyag, a materializmus elsődlegessége helyett a szellemi, erkölcsi javakra helyezze a hangsúlyt, ami hosszabb távon az üdvözülést és végeredményben az emberiség alapvető erkölcsi megújódását szolgálja a keresztény szellemiség révén.⁴⁰⁴

Az államrendszerről felvázolt gondolatok elég sok bizonyítékot szolgáltatnak az osztrák rendi állam, valamint a két pireneusi diktatúra közös vonásaira. Ha azonban mindenáron meg kell nevezni azt az államot, amely Ausztriával a legtöbb hasonlóságot mutatja fel, akkor leginkább Salazar Portugáliája jöhet szóba a végrehajtó hatalom és a törvényhozás rokon vonásai, a hivatásrendi struktúra megléte, az Estado Novo társadalmi bázisa és tömegmobilizációs gyengeségei, továbbá az államrend ideológiai alapja: a „Quadragesimo anno” hatásai miatt.

Mindezeken túl azonban még mindig adott a kérdés: Ausztriát a fasiszta vagy az autoriter államok közé lehet-e besorolni? Emmerich Tálos, aki az osztrák kormányzati rendszerről írt elemzést Oberländer tanulmánykötetébe, inkább az előbbi mellett teszi le a voksát. Az olasz és német fasizmussal közös vonásként értékeli a kormány monopolhelyzetét, a törvényhozó és végrehajtói hatalom általa megvalósított koncentrációját, a Hazafias Arcvonal mint az egységes és a vezérelvre épülő kormánypárt, ill. mozgalom létrehozásának

⁴⁰⁰ Salazar, 104.o., 128.o., 168.o., 181-183.o., 203.o., 205-206.o.245.o.; Enciklikák, 86.o., 89-90.o.; Spann, 240-249.o., 285-288.o.

⁴⁰¹ Bertényi, 243.o.; Enciklikák, 75.o., 96.o.

⁴⁰² Salazar, 37.o., 42.o., 172.o., 207-208.o.; Enciklikák, 105-107.o.

⁴⁰³ Salazar, 160.o., 253.o.; Szedlár, 25.o.; Enciklikák, 95-96.o., 101.o.; Spann, 23-51.o.

⁴⁰⁴ Salazar, 238-240.o., 253.o., 274.o.; Enciklikák, 92.o., 104.o., 108-110.o.

szándékát, a hivatásrendi érdekképviseltek olasz modellen alapuló megszervezését⁴⁰⁵ (tekintet nélkül arra, hogy ezt teljesen egyik országban sem sikerült kiépíteni), azok megfosztását autonómiájuktól és eredeti társadalmi funkciójuktól: a rendeken alapuló államberendezkedés megvalósításától. Hasonlóan a fasiszta államok SA-jához és squadristáihoz, Ausztriában is egy quasi parlamenten kívüli fegyveres erő, a Heimwehr segítségével történt meg a hatalomváltás, itt is megkíséreltek létrehozni ifjúsági szervezeteket és szabadidőszervező intézményeket („Új Élet”), kísérletek történtek a tömegek mobilizálására, militarizálására, politikai átnevelésére, a kultúra, oktatás és a sajtó gleichschaltolására,⁴⁰⁶ a gazdasági életben a sztrájktilalom, a kizárási tilalom és a kényszeregyeztetés bevezetésével, a munkás érdekképviseltek autonómiájának felszámolásával az osztályharc kiiktatására. Olasz és német mintára ünnepségeket, felvonulásokat, tömeggyűléseket tartottak,⁴⁰⁷ cenzúra érvényesült a kultúra minden területén és a sajtóban, az igazságszolgáltatást a kormányzat készséges instrumentumává tették (bár az eljárásrend bizonyos mértékig jogszerű volt, és a szankciók kiszámíthatósága enyhítette a jogsérelmeket),⁴⁰⁸ és a politikai ellenfelek elnyomása, a velük szemben alkalmazott terror is cáfolhatatlan tény (internálótáborok, megfigyelőhálózat kiépítése), bár ez utóbbi viszonylag enyhébb formában volt jelen.⁴⁰⁹

Több tényező miatt az osztrák rendszert inkább a fasiszmus olasz prototípusához lehetne hasonlítani, az állam és az egyház szoros (bár időnként problémáktól sem teljesen mentes) viszonya,⁴¹⁰ a párt és az állam összeolvadása során az állam domináns súlya miatt,⁴¹¹ illetve azon oknál fogva, hogy mindkét államban létezett olyan hatalmi tényező, az államfő (az olasz király, illetve Miklós szövetségi elnök), akiknek pusztán léte és alkotmányos szerepe is gátat vethetett az államszervezet monolitikus egységesítésének, bár az olasz király jóval gyakrabban élt törvények adta lehetőségeivel.⁴¹²

⁴⁰⁵ Emmerich Tólos: Zum Herrschaftssystem des Austrofaschismus 1934-38. In: Oberländer, 144-162.o. 155.o.

⁴⁰⁶ Oberländer, 156.o.

⁴⁰⁷ Uo., 157.o.

⁴⁰⁸ Uo., 158.o.

⁴⁰⁹ Uo., 158-159.o.

⁴¹⁰ Ormos Mária: Mussolini. Kossuth, Bp., 1987. 181.o., 240-244.o.

⁴¹¹ Uo., 207.o., 278.o.

⁴¹² Uo., 280-281.o.

A törvényhozás rendszere is hasonló volt a két államban: a fasiszta Olaszországban is a kormányfőt illette meg a törvénykezdeményezés joga, a mindenkori parlament csak megvitathatta, majd elfogadhatta vagy elutasíthatta azt, ha azonban egy-egy javaslat nem is került olykor elfogadásra, a Duce akkor is életbe léptethette azokat a nemzetgyűlés jóváhagyása nélkül, a törvényeket ellenjegyezte is, csorbítva ezzel a király felségjogait, és a korporációk funkciója is hasonló volt mind a törvényhozás szervezetében, mind a gazdasági életben.⁴¹³ Viszont lényeges eltérést jelent Ausztria esetében az a tény, hogy itt nem ún. „kiegészítő törvények” révén⁴¹⁴ próbálták megváltoztatni az államrendet, hanem egy új alkotmány életbe léptetésével kívánták legitimálni a diktatúrát (még ha egyes rendelkezések korlátozták is annak általános érvényét). Az olasz fasizmus intézményrendszere lényegében saját kútfőből fakadt, Ausztria viszont „tömegmozgalmát”, politikai intézményeinek java részét és több külsőséget déli vagy északi szomszédjától vett át, ezek nem sajátos önálló fejlődés eredményeként jelentek meg itt. Az 1930-as években Ausztria külpolitikai mozgástere is lényegesen szűkebb volt, mint déli szomszédjáé, kiváltképp a tőle (majd a Reichtől) való függés révén. Ezenkívül különbségként értékelendő, hogy a fasiszta Olaszország ideológiája és eszmevilága külpolitikailag offenzívebb, gazdaság- és belpolitikai vonatkozásait tekintve pedig voluntaristább, de egyszersmind heterogénebb is volt, mint az „Österreich – Idee”,⁴¹⁵ arról nem is szólva, hogy az osztrák államvezetők közül egy sem tett szert olyan karizmára és népszerűsége, mint a Duce, egyik sem lett nemzete szimbóluma és ikonja.⁴¹⁶

Mindent összevéve Tólos a Dollfuss – Schuschnigg – rendszert egyfajta átmenetként értékeli egyrészt a fasizmus prototípusai, másrészt pedig az autoriter uralmi módszerekkel kormányzott államok (pl. Lettország, Észtország) között, egy szóval „ausztrófasiszmusként” jellemezve,⁴¹⁷ bár tanulmányában több helyen is elismeri, hogy a totális állam és társadalom kiépítése ebben az államban nem történt meg teljesen, csupán kísérletek történtek erre.

⁴¹³ Kis Aladár: Olaszország története 1748-1968. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975. 180.o.

Uő: Az olasz fasizmus története. Kossuth, Bp., 188.o., 194-196.o.

⁴¹⁴ Ormos, 220.o.

⁴¹⁵ Uo., 253.o.; Kis Aladár: Az olasz fasizmus története. 206.o.

⁴¹⁶ Austrofaschismus, 84-85.o.

⁴¹⁷ Oberländer, 161.o.

Merőben más álláspontot foglal el azonban számos osztrák történész a diktatúra megítélésében. Bár a diktatúra keletkezéséhez szerintük is ugyanazon okok vezettek, mint a többi autoriter és fasiszta államban (a gazdaság strukturális válsága, a nagy világgazdasági válság, a parlamentáris demokrácia válsága),⁴¹⁸ de a polgári pártok bázisának szűkülése és a hatalmi pozíciójuk elvesztésétől való félelem inkább a konzervatív autoriter rendszerek létrehozásában játszik fontos szerepet.⁴¹⁹ Ebből következnek a rendi állam funkciói és céljai: a parlamentarizmus megszüntetése, erős végrehajtó hatalom létrehozása, az ellenzék kordába szorítása,⁴²⁰ a szociális konfliktusok eliminálása és ezáltal a tőke hasznának biztosítása.⁴²¹ Ez a két törekvés a fasiszta rendszerekben is fontos szerepet játszik, azonban a náci ellenzék megsemmisítésére és a politikai és gazdasági elit további egyeduralmának biztosítására való törekvés konzervatív jelleggel ruházta fel az osztrák rendszert.⁴²² Ebből fakad a rezsim kül- és belpolitikailag defenzív karaktere,⁴²³ illetve a modernizációs törekvések hiánya, a fennálló gazdasági és politikai struktúra konzerválásának igénye is.⁴²⁴

Lényeges szempont az autoriter fordulat és a rendszer bázisának kérdése is. A politikai változások hordozója a Heimwehr- mozgalom és a konzervatív pártok (keresztényszocialisták, Landbund) voltak, így a rezsim egyfajta, a Heimwehr – fasizmus és az autoriter katolicizmus közötti szövetséggént fogható fel, míg a fasiszta diktatúrákban a konzervatív elit nem hordozója, hanem inkább jóváhagyója a politikai fordulatnak.⁴²⁵ A rendszer támogatói közé számított a nagybirtokosság, a nagyipari vállalkozók, az egyház, vagyis a társadalom hagyományos elitje, valamint a konzervatív vidéki

⁴¹⁸ Krisenzonen, 219.o.; Ausztria hatvan éve 50-58.o.; Karl-Dietrich Bracher: Austrofaschismus und die Krise der Demokratien, 11-29.o. In: Joseph F. Desput: Österreich 1934-84. Erfahrungen, Erkenntnisse, Besinnung. Verlag Styria, Graz, 1990. 14.o.

⁴¹⁹ Kluge, 58-59.o.; Ludwig Jedlicka: Vom alten zum neuen Österreich. Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, St. Pölten – Wien, 1975. 226.o.

⁴²⁰ Kluge, 29-31.o.

⁴²¹ Dieter Stiefel: Die große Krise in einem kleinen Land. Böhlau Verlag, Wien, 1992. 109-121.o.

⁴²² Kluge, 32.o.; Francis L. Cartsten: Faschismus in Österreich. Fink Verlag, München, 1984. 221.o.; Bruce F. Pauley: Der Weg in den Nationalsozialismus. ÖBV, Wien, 1988. 155.o.

⁴²³ Ludwig Reichhold: Der Kampf um Österreich. ÖBV, Wien, 1984. 71.o.

⁴²⁴ Krisenzonen, 230.o.

⁴²⁵ Austrofaschismus, 72.o.; Krisenzonen, 228.o.; Internationaler Faschismus 1920-45. Hrsg. von Walter Laqueur und George L. Morse: Nymphenburg Verlag, Berlin, 1966. 177.o.

lakosság,⁴²⁶ a legszélesebb néptömegek viszont inkább passzívan viszonyultak a rendszerhez.⁴²⁷

A rendi állam szerkezetét és fenomenológiáját tekintve több kutató szerint is fasiszmustól eltérő jegyeket viselt magán:

a., A diktatúra nem volt képes nagy néptömegeket mozgósítani, hiányzott belőle az NSDAP és a PNF forradalmi dinamikája („demobilizációs diktatúra”).⁴²⁸

b., A Hazafias Arcvonal mozgalma nem volt más, mint a régebbi politikai pártok laza koalíciója, amely tényleges támogatottsággal és forradalmi karakterrel nem rendelkezett.⁴²⁹

c., A Heimwehr képezte az állam egyetlen fasiszta komponensét, de nem volt egységes, és különösebb vonzerőt sem gyakorolt a lakosságra.⁴³⁰

d., A kormányzat nem rendelkezett az SA-hoz vagy a squadristákhoz hasonló harci szervezettel, a Heimwehr nem eszköze, hanem autonóm koalíciós partnere volt a kancellároknak.⁴³¹

e., A rendi állam szoros viszonyt ápolt egyik hű támogatójával, az egyházzal (bár Olaszországra szintén jellemző volt ez!), az állami ideológiának sosem képezte részét az antiklerikalizmus, mint Németországban.⁴³²

f., Sem Dollfuss, sem Schuschnigg kancellár nem rendelkezett karizmával, nem illettek a fasiszta mintájú vezéri szerepkörbe.⁴³³

g., Bár a rendszer több külsődleges jellegzetességet átvett Olaszországtól és Németországtól (VF, felvonulások, üdvözlés, mankósskereszt a horogskereszt mintájára), ezek mindvégig imitációs jelleggel bírtak csupán.⁴³⁴

h., Ausztriában hite vagy faji hovatartozása miatt nem üldöztek senkit, ellentétben a nácizmussal vagy az 1938 utáni Olaszországgal.⁴³⁵

⁴²⁶ Krisenzonen, 213.o.

⁴²⁷ Kluge, 94-98.o.

⁴²⁸ Hopfgartner, 110.o.; Weissensteiner, 268.o.

⁴²⁹ Krisenzonen, 227.o., 232.o.

Gerhard Jagschitz: Der österreichische Ständestaat 1934-1938. In: Erika Weinzierl/Kurt Skalník, Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik. Band 1. Verlag Styria. Graz 1983. S 497-515. 501.o.

Carsten, 220.o.; Ludwig Reichhold: Der Kampf um Österreich. Die VF und der Widerstand gegen den Nationalsozialismus ÖBV, Wien, 1984. 372.o., 386.o.

⁴³⁰ Bracher, 12.o.

⁴³¹ Jagschitz, 500.o.

⁴³² Hanisch, 513.o.; Carsten, 221.o.

⁴³³ Hanisch, 314.o.; Bracher, 20.o.

⁴³⁴ Krisenzonen, 227.o.; Jagschitz, 501.o.

⁴³⁵ Jagschitz, 508.o. Weissensteiner, 268.o.; Pauley, 156.o.

i., Az „Österreich – Idee” nem követett imperialista és hódító törekvéseket, leszámítva némi kultúrimalista felhangot,⁴³⁶ a rendi állam ideológiájából teljességgel hiányzott a szociáldemagóg összetevő, bár az antiliberális, antimarxizmus és parlamentellenesség közös nevezőt képezett minden fasiszta és a legtöbb autoriter rendszerben.⁴³⁷

j., Az autoriter kormányzati rendszer ellenére a rendi államban még jelen voltak demokratizmusra jellemző vonások (pl. választások az üzemi közösségekben és a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendben).⁴³⁸

k., Az állam totális ellenőrzése a mindennapi élet fölött és a magánszférában nem vált átfogóvá, csak felszínes maradt, az ellenzék mozgásteret még illegalitásban is nagy volt.⁴³⁹

l., Az ellenzékkel szemben alkalmazott terrort nem fejlesztették olyan tökéletességre, mint a náci és az olasz fasizmus.⁴⁴⁰

m., Az állam külpolitikai függősége Olaszországtól, majd 1936-tól Németországtól erőteljesen rányomta bélyegét a belpolitika alakulására is.⁴⁴¹

Mint láthatjuk, a kérdés mindeddig nem dőlt el egyértelműen. A különböző fasizmus- és autoritarizmus-értelmezések alapján Ausztriát valahová az „irányított demokrácia” uralmi formája és a fasizmusok közé lehetne helyezni. Ha a Linz – féle definícióból indulunk ki, a rendi államra mind a VF-en belül fennálló korlátozott pluralizmus, mind az ideológia kidolgozatlansága, mind a rezsim csekély mobilizáló ereje jellemző volt, az pedig értelmezés kérdése, hogy a sok törvénymódosítást és ideiglenes jellegű szabályozást tekintetbe véve az alkotmányt a hatalom gyakorlását pontatlanul definiáló formai keretként fogjuk-e fel. Bracher definíciójából⁴⁴² kiindulva az osztrák hivatalos ideológia tényleg csekély szerepet játszott, a rendszer mobilizáló ereje kis határfokú volt, viszont a VF egységpártjának eredetileg nagyobb szerepet szántak, mint amilyen jutott neki. Nolte⁴⁴³ fasizmus – meghatározása alapján kijelenthetjük, hogy bár a rendi Ausztria kifejezetten kommunizmus- és

⁴³⁶ Hanisch, 313.o. Weissensteiner, 265.o.

⁴³⁷ Bracher, 11.o.; Jagschitz, 507.o.; Jedlicka, 220.o.

⁴³⁸ Holtmann, 11.o.; Jagschitz, 501.o.

⁴³⁹ Weissensteiner, 268.o.; Bracher, 14.o.; Reichhold, 387.o.

⁴⁴⁰ Krisenzonen, 215.o.; Jagschitz, 498.o.

⁴⁴¹ Austrofaschismus, 271 – 286.o.

⁴⁴² Oberländer. VIII-IX.o.

⁴⁴³ Nolte, 55.o.

marxizmusellenes volt, nacionalista töltés nemigen kapcsolódott hozzá a nemzeti érzület kialakulatlansága miatt, és az osztrák terrorgépezet sem érte el a náciizmus hatásfokát. Merkel meghatározásához igazodva⁴⁴⁴ megállapítható, hogy az állampolgárok korlátok között ugyan, de részt vehettek a választásokon (üzemi bizalmiak, Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend), az alkotmányos előírások korlátozták az elit hatalomgyakorlását és a terrort, az államnak nem sikerült az élet minden területére kiterjeszteni ellenőrzését (bár a szándék megvolt), a hatalom gyakorlásának módja kevésbé volt represszív és terrorisztikus, mint a fasizmus keretén belül, és a rendi állam nem rendelkezett egységes, zárt világnézeti rendszerrel. Az osztrák hivatásrendi rendszert valóban nehéz jellemezni, és talán Noltének van igaza, aki azt állítja, hogy Pilsudski rezsimjétől a falangista Spanyolországon át a Mussolini- és Hitler – féle totalitarizmusig a diktatórikus kormányzás többféle árnyalata kimutatható a korabeli Európában,⁴⁴⁵ és ilyen értelemben az osztrák diktatúra is egyik színárnyalatát képezi ennek a hatalmas színspektrumnak.

⁴⁴⁴ Oberländer, 496.o.

⁴⁴⁵ Nolte, 52.o.

8. Összegzés: hivatásrendi vagy tekintélyelvű Ausztria?

Az alkotmány részletes elemzése után érdemes összefoglalni mindazokat a főbb ismertetőjegyeket, amelyek az 1934-es alaptörvényt és az általa életre hívott rendszert jellemzik. Ennek során ajánlatos némi figyelmet szentelni az alkotmányozás előtörténetének és az alkotmány keletkezési körülményeinek, de a legfontosabb az, hogy megvizsgáljuk, az alaptörvényben milyen mértékben van képviseltetve a demokratikus, a föderalista, a rendi és a jogkorlátozó kormányzás alapelve, és hogy ezek hogyan, milyen mértékben csapódtak le az alkotmányszövegben, illetve a szövegtől függetlenül a kormányzás gyakorlatában.

Az osztrák politikai közgondolkodásban már a XIX. századtól, Vogelsang munkásságától kezdve jelen voltak a hivatásrendi gondolat és a szociálreformer irányzat alapelvei, s ez az ideológia a liberalizmusnak és az azt kísérő szabadversenyes kapitalizmus szellemének, valamint a marxista osztályharc-teóriának éles ellentétét képezte, leginkább arra kereste a választ, hogy miként lehetne a tőkés társadalomban és a parlamentarizmusban jelentkező problémákat kiküszöbölni. A katolikus gondolkodók a megoldást az osztályellentétek felszámolásában, a munkavállalói és munkaadói érdekek kibékítésében és a két csoportnak egy szervezetben: a hivatásrendi szisztémában való összefogásában látták. Othmar Spann lelki szemei előtt is ennek a megreformált társadalomnak, az „igazi államnak” a képe lebegett, amelyben a párturalom és a parlamentarizmus felszámolása után az állam gazdasági és politikai irányítását a hivatásrendek veszik át, s amelyet a szociális harmónia jellemez. XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” című enciklikája is a hivatásrendi megoldást helyezte előtérbe, mindazonáltal csupán általános irányelveket és tanácsokat tartalmazott az egyén önérdekét szolgáló tőkés társadalom megreformálására, és nem konkrét politikai programot.

Spann műve és a pápai enciklika azonnal termékeny talajra lelt az 1920-as évek Ausztriájában, amely 1918-as megalakulása óta gazdaságának rendbe hozatalával küszködött. Az osztrák nemzetgazdaság a Monarchia összeomlása után elveszítette nyersanyagforrásait, és az 1929-től kibontakozó gazdasági világválság a krízist még tovább súlyosbította. Ehhez járultak még az ebben az országban a parlamentarizmussal együtt járó problémák, a

keresztényszocialisták és a baloldal konszenzusra való képtelensége és a két tábor markáns szembenállása. A hivatásrendi gondolatot első ízben a Heimwehr és a Seipel ex-kancellár körül kialakult keresztényszocialista csoportosulás karolta fel: az előbbi párt egyértelműen elkötelezte magát a rendiség bevezetése és a politikai élet tekintélyelven alapuló átalakítása mellett, amiben az olasz diktátor, Mussolini is támogatta őket.

Az 1930-as években Ausztriában jelentős mértékben megerősödött a náci mozgalom, a „barna pestis”, és a jobboldali politikai elit a szociáldemokraták és a nemzetiszocialisták előretörésétől való félelme által vezérelve pozícióinak megtartása érdekében késznek mutatkozott olasz támogatással a háta mögött a tekintélyelvű kormányzás útjára lépni. Erre az idő 1933-ban érett meg: Dollfuss kancellár kormánya, amelyben részt vett a Keresztényszocialista Párt, a Landbund és a Heimwehr, az 1933. március 4-i „parlamentáris válságot” kihasználva szakított a demokratikus kormányzással, és egy új hivatásrendi alkotmány életbe léptetését tűzte ki célul maga elé. Az új alaptörvény kidolgozásával Otto Ender ex-kancellárt bízták meg, aki eleinte a hivatásrendi gondolatnak demokratikus elemekkel való kombinálására törekedett, a számos érdekcsoport között lavírozva azonban fokozatosan engedni kényszerült. Voltaképpen ennek a kompromisszumkeresésnek köszönhető, hogy a törvényhozás végleges formája inkább Odo Neustädter-Stürmer hárompilléres rendszerére hasonlított, mintsem a spanni modellre.

Tisztázásra vár még az a kérdés, hogy az alkotmányban mely alapelv képviselteti magát a legmarkánsabban: a demokratikus, a föderalista, a hivatásrendiség vagy az autoritarizmus. Érdekes összegzésképpen áttekinteni, hogy melyik elv milyen mértékben van jelen az alaptörvényben.

a., A demokratizmus elve

Spann és később az osztrák rendi állam propagálói több ízben hangsúlyozták, hogy a hivatásrendekben az ún. igazi demokrácia - azaz a legjobbak kiválasztása és vezető pozíciókba kerülése - fog meggyökerezni, ellentétben a tömegdemokráciával, amely csak pártokban képes gondolkodni, és amelynek a legfőbb jellemzője az „olcsó demagógia”. Tény, hogy az alkotmányszöveg és a hivatásrendekről szóló törvények több ízben említést tesznek a szövetségi gazdasági kamara, a szövetségi kulturális kamara és a

rendi önkormányzat szerveinek megválasztásáról, az átmeneti rendelkezések azonban ezen ígéretek érvényét lényegesen relativálták: az említett szervek képviselőit a végrehajtó hatalom reprezentánsai, vagyis a szövetségi elnök, a kancellár, a kormány miniszterei, a tartományfőnökök, illetve a hivatásrendi testületek legfelsőbb vezetői nevezték ki az alkotmány teljes életbe léptetéséig. Demokratizmusról tesznek tanúságot a személyi és kollektív szabadságjogokról szóló cikkelyek is, viszont az alkotmány lehetőséget biztosított az államhatalom számára, hogy ezeket szükség esetén korlátozhassa. Választásokat a hivatásrendi kormányzat fennállásának négy esztendeje alatt mindössze a szakszervezetek üzemi közösségeiben, illetve a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendben tartottak (1936-37), bár több ígélet elhangzott arra nézve, hogy az 1938-as évben minden szinten választásokra kerül majd sor. A demokrácia elve érvényesült továbbá - bizonyos korlátozásokkal - a szövetségi törvényszék alkotmányellenőrző jogköre terén, valamint a szövetségi számvevőszék esetében, még ha eme testületek bírái és hivatalnokai kinevezés útján töltötték is be állásukat. Ezenkívül a bírák függetlenségét kimondó cikkelyben is a demokratikus elv tükröződött, bár a végrehajtó hatalmat megillette az a jog, hogy áthelyezhessen vagy nyugállományba küldhessen bírákat. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a demokrácia elve csekély mértékben érvényesülhetett, mivel bizonyos megszorítások némileg korlátozták érvényre jutását.

b., A föderatív elv

A föderalizmus elve is lényeges mértékben csorbult az új alkotmányrendszerben, még ha valamivel kisebb mértékben is, mint a demokratizmus. Az 1920-as alkotmány által életre hívott tartományi tanács megmaradt ugyan az új törvényhozási struktúrában is, viszont csökkent a szerepe azáltal, hogy csak egy volt a négy tanácskozó szerv között, és csupán a törvényjavaslatok véleményezésére volt jogosult, csakúgy, mint az összes többi szerv. A szövetség és a tartományok közötti hatáskörmegoszlás szintén változatlan maradt, a tartományok autonómiáját azonban lényegesen csorbította az a tény, hogy a tartományfőnököket a kormány nevezte ki és ellenőrizte, valamint az, hogy a tartománygyűlések sem választott, hanem ideiglenesen kinevezett tagokból tevődtek össze. Ausztria föderatív szerkezete

viszont többé-kevésbé változatlan maradt, s erre utalt az állam új neve is: Ausztria szövetségi állam.

c., A hivatásrendiség elve

Az alkotmányról az osztrák államférfiak és a propaganda általában hivatásrendi alkotmányként beszélt, ezzel szemben az alkotmányszöveg maga csupán a rendi berendezkedés halvány kontúrait vázolja fel: megemlíti a hét hivatásrendet, és rendelkezik a két rendi jellegű tanácskozó testületről, amelyek képviselőit a kamarák delegálják, és amelyek részét képezik az osztrák törvényhozásnak. Ezeket a szervezeteket bevonták ugyan a legiszlatívába, de a négy tanácskozó kamara közül csak kettő mondható igazából olyan szervnek, amely a hivatásrendeket képviselte, méghozzá a szövetségi gazdasági és a szövetségi kulturális tanács, s az ő szerepük is csak a törvényjavaslatok véleményezésére, majd megszavazására korlátozódott, mindenfajta kezdeményező jogkör nélkül. Ez a spanni „Rendek háza” (amely az „igazi állam” egyetlen törvényhozó testülete) elképzeléséhez képest jelentős visszalépést jelent, ezért a „rendi törvényhozás” címkéje nem igazán érthető.

A hivatásrendi szervezetről már tisztább képet alkothatunk a rendi kamarákról szóló törvények alapján. Sajnos ez a kép elég felemás, ugyanis a szerveződés félbemaradt: csupán két hivatásrendet sikerült életre hívni, a maradék négyet vagy létre sem hozták (a szabadfoglakozásúak hivatásrendjére kell itt gondolni), vagy pedig külön munkaadói és munkavállalói szervezetekbe tömörült, helyett, hogy közösen hozták volna létre kamaráikat, mint ahogy ez a „hivatásrend” fogalmának definíciója alapján elvárható lett volna. Közös intézmények is csupán 1936-37-ben jöttek létre a hivatásrendi bizottságok formájában.

A hivatásrendek autonómiája jelentős csorbát szenvedett azáltal, hogy a kormány és az illetékes minisztériumok szoros ellenőrzésük alatt tartották a megalakult intézményeket, melyek vezetőségét a végrehajtó hatalom reprezentánsai nevezték ki. A meglévő kamarák sem fogták össze maradéktalanul, teljes létszámban a szóban forgó gazdasági részterületek képviselőit, és mivel a hivatásrendi testületeket „felülről”, állami irányítással szervezték meg, azok organikus kifejlődéséről sem igen beszélhetünk. Az osztályharc eliminálása és a célul kitűzött szociális harmónia elérése sem

sikerült, de erről talán még korai is lett volna beszélni, hiszen az egy foglalkozási ágban dolgozók és munkaadók összefogása sem történt meg. Ahol megvalósult az osztálybéke, ott eleve nem léteztek éles ellentétek a munkaadók és munkavállalók között, mint például a mező- és erdőgazdaságban, vagy pedig maga az állam volt a munkaadó, mint a Közalkalmazotti Hivatásrend esetében. A tényleges hatalommal rendelkező állami kormányzathoz képest sem a hivatásrendi szervezet, sem a rendiségen alapuló törvényhozási struktúra nem bírt számottevő befolyással a politikai életben, Kluge szerint a hivatásrendiség valójában csupán a kormányautoritás homlokzatát képezte.⁴⁴⁶

Mindezek alapján könnyű lenne kijelentenünk, hogy az alkotmány valójában nem rendelkezett hivatásrendi jelleggel. Azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a hivatásrendek kiépítése nem történt meg négy év alatt, a cél megvalósítása sem volt könnyű feladat. Ezért csupán egyfajta átmeneti állapotról mondhatunk bírálatot, amely azt tükrözi, hogy a hivatásrendi alapelveket csak tökéletlenül ültették át a gyakorlatba, azonban a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt a teljes megvalósítás komoly akadályokba ütközött. Természetesen fel lehetne vetni azt a kérdést is, hogy miért szenvedett késedelmet a hivatásrendek kiépülése: erre a kérdésre a válasz talán Ausztria ingatag belpolitikai helyzete és külső fenyegetettsége lehet, amely a tekintélyelvű kormányzat megerősítését igényelte. Mindezekben a kérdésekben túlmenően a tény tény marad: az osztrák hivatásrendi szerveződés csonka maradt, kiépítése során jelentős mértékű volt az állami szerepvállalás. Más államokban (Olaszország, Spanyolország, Portugália) is megpróbálkoztak a hivatásrendek életre hívásával és politikai életbe történő bekapcsolásával, azonban e három ország egyikében sem vált tartós berendezkedéssé a korporativizmus: Olaszország 1943-ban (illetve a Salói Köztársaság 1945-ben), Portugália és Spanyolország az 1970-es évek közepén szakított a rendi eszmékkel, diktatúrából demokráciává alakultak át.

Arra talán érdemes pár gondolat erejéig kitérni, hogy honnan meríthetett Ausztria ihletet a korporációs berendezkedéshez és az alkotmány életre hívásához. Valószínűleg Olaszország példája fontos szerepet játszhatott a hivatásrendek megalkotása során (lásd 6.7. fejezet, g/2. alfejezet, illetve 7.

⁴⁴⁶ Kluge, 91.o.

fejezet), és az olasz kormányzat és a Fasiszta Nagytanács jogköre is sok hasonló vonást mutat fel az osztrák kormányéval (törvénykezdeményezés, rendeletek kibocsátása, a kormány és a Fasiszta Nagytanács nem tartozik felelősséggel a törvényhozásnak).

d., A tekintélyi elv

A tekintélyi elv a demokratikus elvnél, a föderalizmusnál és a hivatásrendi eszménél is jobban tetten érhető mind az alkotmány szövegében, mind a politikai gyakorlatban, sőt domináns szerepet játszik az 1930-as évek Ausztriájában. Ez már azon a tényen is megfigyelhető, hogy az alkotmányban nem esik szó a törvényhozó és a végrehajtó hatalom szétválasztásáról, és a kormányzat kiemelkedő szerepet játszik a törvényhozásban. Ezenkívül a tekintélyelv az alkotmány különböző részeiben a következő pontokon nyilvánul meg:

1. A preambulumból hiányzik az egyértelmű hitvallás a demokrácia és a köztársasági államforma mellett („Bundesstaat”), lényeges hangsúlyt kap az alkotmány isteni eredete, a nemzet, mint jogforrás háttérbe szorul.

2. A személyi szabadságjogok ugyan szerepelnek az alaptörvényben, de érvényre jutásukat csorbítja az a tény, hogy az alkotmányszöveg is tartalmaz utalásokat ezek szűkítésének lehetőségére, másrészt már 1933 márciusától 1934 májusáig is számos olyan rendelet született, amelyek ellentétben álltak az alkotmány eme cikkelyeivel, és a szűkítés lehetőségének deklarálása voltaképpen utólag igazolta és legitimálta ezeket a rendeleteket. A kormányzat mindig gondosan ügyelt arra, hogy többé-kevésbé jogszerű módon járjon el, és szándékait mindig szentesítette egy meghozott törvény vagy rendelet, amivel úgymond „takarózhatott”, ami mögé bújhatott. Formai kifogások - néhány kivételtől eltekintve, mint pl. az alkotmány életbe léptetésének módja esetében - ritkán merülhettek fel a törvényhozó vagy a végrehajtó hatalom ellen, ettől függetlenül a törvényesség csorbát szenvedett, így a hivatásrendi Ausztria esetében semmiképpen sem beszélhetünk jogállamról.⁴⁴⁷

3. A tartományok és a szövetség közti hatalommegosztás lényegében változatlan maradt, de a tartományfőnököket és a tartományi kormányt a szövetségi elnök nevezte ki, ez pedig a szövetségi végrehajtó hatalomnak igen

⁴⁴⁷ Die österreichische Verfassung 1918-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980. 215.o.

jelentékeny beleszólási lehetőséget biztosított az egyes tartományok politikai életébe

4. A végrehajtó hatalom szerkezete centralisztikusan és jogkorlátozó módon épült fel: az alkotmány több ízben is említést tesz arról, hogy az egyes szervek a felsőbb szintű közigazgatási testületek utasításaihoz vannak kötve (mint ahogy ezt a tartományfőnökök és a kormány viszonyán láthattuk). Az alkotmány ugyan nem számolta fel a föderalizmust, a kinevezési gyakorlat alkalmazása révén azonban a mérleg nyelve inkább a szövetségi közigazgatás felé billent. Ami a parlamenti felelősséget illeti, a kormány és a szövetségi elnök felelőssége a törvényhozás intézményei irányában teljesen megszűnt: a kormány egyedül a szövetségi elnöknek tartozott elszámolással, így a szövetségi tanács sem ellenőrizhette.

5. A törvényhozó szervek létrehozásában az alkotmány betűje szerint jelentős szerepe van a demokratikus választásoknak, ez azonban csupán frázis maradt, és ténylegesen nem tükrözte a valóságot. A négy tanácskozó testület közül az államtanács eleve kinevezett tagokból tevődött össze, a tartományi tanács tagjai hivataluknak köszönhetően kerültek be ebbe a testületbe. Választásokat csupán a szövetségi gazdasági és a szövetségi kulturális tanács esetében tartottak volna, de az átmenetinek szánt időszakban erre egy ízben sem került sor, ehelyett ott is a kinevezés gyakorlata érvényesült.

A törvényalkotás módja sem nélkülözte a tekintélyelvi elemeket, mivel a kormány nagy befolyást gyakorolt erre a folyamatra: egyedül őt illette meg a törvénykezdeményezés joga, ezáltal tőle függött az ülések napirendje is, és nem volt számára kötelező szem előtt tartania a tanácskozó szervek véleményét. Szükség esetén a javaslatot bármikor visszavonhatta, hogy ehelyett a szövetségi elnökkel együtt az alkotmány, valamint a felhatalmazási törvény által biztosított szükségrendeleti jogkörrel élve rendeleti úton léptesse életbe (mint ahogy ezt ténylegesen meg is tette az esetek többségében). A szövetségi elnök az esetleg engedetlenkedő szövetségi törvényhozó testületeket is feloszlathatta, bár erre egyszer sem került sor, és ez kínos kérdésekre adott volna okot: végtére is a végrehajtó hatalom maga nevezte ki a törvényhozás képviselőit. A tartományi törvényhozásban is ezt a rendszert látjuk megismétlődni: ott a tartományfőnök rendelkezett a törvénykezdeményezés jogával, ő nevezte ki a tartományi gyűlés képviselőit is,

a tartományi hatáskörű törvények jóváhagyása viszont már a szövetségi kancellár illetékességébe tartozott. Mindezek ismeretében elmondható tehát az, hogy a törvényhozás szervei mind szövetségi, mind tartományi szinten függő helyzetbe kerültek a végrehajtó hatalomtól, és ez még akkor is szembeötlő, ha el is tekintünk az átmenetinek szánt kinevezési rendszertől.

6. A hivatásrendek teljes kiépülésére és a testületekben megrendezendő választásokra sajnos nem kerülhetett sor, ezért nem lehet megítélni, hogy a már kiépült rendekben milyen befolyással bírt volna a végrehajtó hatalom. Az átmeneti szerveződésekben viszont az állam nagy szerepet vállalt: a rendek és a kamarák állami kezdeményezésre jöttek létre, a kormány által kinevezett funkcionáriusok és kormánybiztosok irányították a szervezetek életét, és a rendek vezető testületeit is túlnyomórészt kinevezés útján hozták létre (eltekintve a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendtől és az üzemi közösségek bizalmijaitól). Az autonómiát ezekben a rendi kamarákban az állami ellenőrzés lényegesen csorbította, értvén ez alatt a határozatok jóváhagyásának és a funkcionáriusok kinevezésének jogát. Az organikus megszerveződés helyett egyes hivatásrendek kényszertagságot írtak elő a bennük tevékenykedő munkáltatók és munkavállalók számára, ahol pedig a belépés önkéntes volt, ott megrostálták a jelentkezőket, ami viszont a demokratikus szabadságjogok alapvető korlátozásának számít. Több hivatásrendi kamara esetében előfordult, hogy bizonyos foglalkozási ágakat, amelyek különböző jellemzőkkel bírtak, mégis egy elő-rendben egyesítettek (erre jó példa a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség vagy a Kisipari Szövetség). A Hazafias Arcvonal mint kormánypárt és egyúttal egyetlen legalizált párt is ellenőrzést gyakorolt a funkcionáriusok kinevezése és a tagfelvételi eljárás fölött, amivel a hivatásrendek önigazgatása még tovább szűkült. A kormányzat fennhatósága ezen a téren letagadhatatlan, még ha a törvényi szabályozás eredetileg nagyobb hatáskört és autonómiát is biztosított a rendi testületeknek, mint amekkora őket az 1934 és 1938 közti időszakban megillette.

Ha a felsorolt tényezőket figyelembe vesszük, okvetlenül felvetődik az indokolt kérdés, hogy vajon beszélhetünk-e egyáltalán hivatásrendi Ausztriáról az 1930-as években. Egyes kortárs jogi szakértők megkérdőjelezzik ezt: így pl. Adolf Merkl egy „kvázi-rendi és kvázi-föderalisztikus jellegű arisztokrata

köztársaságról” beszél, Adamovich professzor pedig „autoriter vezetésű elnöki köztársaságról”.⁴⁴⁸ Ezzel mindketten kiemelik ugyan egy-egy, az 1933 és 1938 közötti Ausztriára jellemző vonást, a kormányzatot azonban leginkább tekintélyelvi berendezkedésűnek lehetne felfogni, hasonlóan sok korabeli európai államhoz, ahol a demokratikus vagy kevésbé demokratikus államrendet tekintélyelvű kormányzás váltotta fel az 1920-as és 30-as években (mint pl. a balkáni királydiktatúrákban, a balti államokban, Lengyelországban, Portugáliában). A hivatásrendi intézmények korlátozott autonómiája, a tartományok öngazgatásának leszűkítése és a demokratikus intézmények funkciótlaná válása arra enged következtetni, hogy az osztrák államot alapvetően diktatórikus módon irányították. Az alkotmányszöveg és a rendekről szóló törvények látszólag hivatásrendi jellegűnek tüntették fel ugyan az államberendezkedést, de ez valójában csupán a Dollfuss – Schuschnigg – rendszer tekintélyelvű kormányzatának homlokzatát képezte. Azonban mielőtt ítélnénk, azt is tekintetbe kell vennünk, hogy a hivatásrendi szisztéma kibontakozásához csakugyan nem sok idő állt rendelkezésre. E nehéz időkben az államvezetés nem kockáztathatta meg, hogy a hivatásrendi provizórium elhúzódása miatt a gazdasági válság és a nácik bomlasztó tevékenysége közepette az állam irányíthatatlanná váljon, s hatalmi pozíciójának biztosítása mellett valószínűleg emiatt is kezdeményezte a tekintélyuralmi rendszer kiépítését. Így leginkább egy olyan kísérletként beszélhetünk az osztrák hivatásrendi államberendezkedésről, amelyet teljesen soha nem tudtak a gyakorlatba átültetni, s amely sosem tudott a maga valójában kibontakozni, és így a provizórikusnak szánt diktatórikus kormányzás egészen az Anschlussig fennmaradt.

⁴⁴⁸ Busek – Peterlik, 126.o.

Fontosabb rövidítések jegyzéke

- **BAG:** a hivatásrendi bizottságokról szóló törvény (berufständische Ausschüsse, Gesetz)
- **Bgbl.:** Szövetségi Közlöny (Bundesgesetzblatt)
- **BLuFWG:** a Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrendről szóló törvény (Berufstand Land- und Forstwirtschaft, Gesetz)
- **BÖDG:** a Közalkalmazotti Hivatásrendről szóló törvény (Berufstand Öffentlicher Dienst, Gesetz)
- **BVG:** szövetségi alkotmány (1920) (Bundesverfassungsgesetz)
- **EG:** felhatalmazási törvény (Ermächtigungsgesetz)
- **FBG:** a Pénzügyi Szövetségről szóló törvény (Finanzbundgesetz)
- **FBS:** a Pénzügyi Szövetség alapszabályzata (Finanzbund, Satzungen)
- **FG:** a személyi szabadságról szóló törvény, 1867) (Freiheit, Gesetz)
- **GBBAS:** a kisiparban létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzata (Gewerbebund, berufständische Ausschüsse, Satzungen)
- **GBG:** a Kisipari Szövetségről szóló törvény (Gewerbebundgesetz)
- **GBS:** a Kisipari Szövetség alapszabályzata (Gewerbebund, Satzungen)
- **GKG:** a Szakszervezeti Szövetségről szóló törvény (Gewerkschaftsbundgesetz)
- **HBBAS:** a kereskedelemben létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzata (Handels- und Verkehrsbund, berufständische Ausschüsse, Satzungen)
- **HKG:** a kereskedelmi kamarákról szóló törvény (Handelskammergesetz)
- **HKS:** a kereskedelmi kamarák alapszabályzata (Handelskammer, Satzungen)
- **HKS:** a kereskedelmi kamarák alapszabályzata (Handelskammer, Satzungen)
- **HVBG:** a Kereskedelmi és Közlekedési Szövetségről szóló törvény (Handels – und Verkehrsbundgesetz)
- **IBBAS:** az iparban létrehozott hivatásrendi bizottságok alapszabályzata (Industriellenbund, berufständische Ausschüsse, Satzungen)
- **IBG:** az Ipari Szövetségről szóló törvény (Industriellenbundgesetz)
- **IBS:** az Ipari Szövetség alapszabályzata (Industriellenbund, Satzungen)

- **K:** konkordátum
- **KÜM:** Külügyminisztérium
- **KWEG:** hadigazdasági felhatalmazási törvény (Kriegswirtschaftliches Ermächtigungsgesetz)
- **Pol. O.:** Politikai Osztály
- **Rgbl.:** Birodalmi Közlöny (Reichsgesetzblatt)
- **SGG:** állami alaptörvény (Staatsgrundgesetz)
- **Stgbl.:** Állami Közlöny (Staatsgesetzblatt)
- **VF:** Hazafias Arcvonal (Vaterländische Front)
- **VÜGG:** átmeneti alkotmánytörvény (Verfassungsübergangsgesetz)

Források jegyzéke

Alkotmánytörvények és rendeletek

- A hivatásrendi alkotmány: 1934. V. 1., Bgbl., Nr. 1/II./1934
- A konkordátum: 1934. V. 1., Bgbl., Nr. 2/II./1934
- Az 1920-as alkotmány: Die österreichische Bundesverfassung (nach dem Stand vom 1. Oktober 1948). Hrsg. und erklärt von Dr. Erich Machek. Hyppolit Verlag, Wien, 1948
- Az állami alaptörvény: 1867. XII. 21., Rgbl., Nr. 142/1867
- A személyi szabadságról és az otthon védelméről szóló törvények: 1862. X. 27., Rgbl., Nr. 87 és Nr. 88/1862
- Az átmeneti alkotmánytörvény: 1934. VI. 23., Bgbl., Nr. 75/II./1934
- A felhatalmazási törvény: 1934. IV. 30., Bgbl., Nr. 255/I./1934

A hivatásrendi testületekről megalkotott törvények és rendeletek

- Közalkalmazotti Hivatásrend: 1934. X. 26., Bgbl., Nr. 294/II./1934
- Mező- és Erdőgazdaság Hivatásrend: 1935. VII. 15., Bgbl., Nr. 304/1935
- Kereskedelmi és Közlekedési Szövetség: 1935. VII. 13., Bgbl., Nr. 302/1935
- Kisipari Szövetség: 1. változat: 1935. III. 12., Bgbl., Nr. 84/1935
2. változat: 1937. VIII. 5., Bgbl., Nr. 269/1937
- Szakszervezeti Szövetség: 1934. III. 6., Bgbl., Nr. 132/I./1934
- Pénzügyi Szövetség: 1935. IV. 25., Bgbl., Nr. 119/1935
- Ipari Szövetség: 1934. X. 20., Bgbl., Nr. 296/II./1934
- Kereskedelmi kamarák: 1920. II. 25., Stgbl., Nr. 98/1920
1937. VI. 30., Bgbl., Nr. 204/1937
- Hivatásrendi bizottságok: 1936. X. 24., Bgbl., Nr. 385/1936

A hivatásrendi testületek alapszabályzatai

- Szakszervezeti Szövetség: 1934. XII. 12., Bgbl., Nr. 394/II./1934
- Pénzügyi Szövetség: 1935. XII. 31., Bgbl., Nr. 531/1935

- Ipari Szövetség: 1935. I. 1., Bgbl., Nr. 1/1935
- Kereskedelmi kamarák: 1920. II. 25., St.gbl., Nr. 98/1920
1937. X. 30., Bgbl., Nr. 364/1937
- Hivatásrendi bizottságok: -kisipar: 1937. III. 26., Bgbl., Nr. 88/1937
-ipar és bányászat: 1937. IV. 30., Bgbl., Nr. 134/1937
-kereskedelem: 1937. IV. 30., Bgbl., Nr. 135/1937

Egyéb törvények és rendeletek

- A Nationalrat házszabályának megváltoztatása: 1934. IV. 27., Bgbl., Nr. 238/I./1934
- A hadigazdasági felhatalmazási törvény: 1917. VII. 24., Rgbl., Nr. 307/1917
- A Hazafias Arcvonalról szóló törvény:
 1. változat: 1934. V. 1., Bgbl., Nr. 4/II./1934
 2. változat: 1936. V. 20., Bgbl., Nr. 160/1936

Forrásmunkák

- XI. Pius: Quadragesimo anno. In: Politikai és szociális enciklikák XIX – XX. század. Szerk.: Zsigmond László. 2. kötet, Tankönyvkiadó, Bp., 1970. 55-115.o.
- Annuaire statistique international 1926. Genève, Société des Nations, 1927
- Berchtold, Klaus (Hrsg.): Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Oldenbourg Verlag, München, 1967
- Magyarország statisztikai évkönyve 1913. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1915
- Neustädter – Stürmer, Odo: Der Ständestaat Österreich. Graz, 1930
- Österreichs statistisches Jahrbuch für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. Hrsg. von der K.u.K. Statistischen Central-Comission, Wien, 1914
- Protokolle des Klubvorstandes der Christlich – Sozialen Partei. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980
- Salazar, Oliveira: Békés forradalom. Athenaeum, Bp., 1940.

- Schuschnigg, Kurt: Dreimal Österreich. Thomas – Verlag Jakob Hegner, Wien, 1937
- Schuschnigg, Kurt: Ein Requiem in Rot-Weiss-Rot. Verlag Amstutz, Herdeg & Co. Zürich, 1946
- Schuschnigg, Kurt: Im Kampf gegen Hitler. Die Überwindung der Anschlussidee. Verlag Fritz Molden, Wien – München – Zürich, 1969
- Spann, Othmar: Der wahre Staat. Verlag von Quelle und Mayer, Leipzig, 1923
- Statistisches Handbuch für die Republik Österreich 1923. Bundesamt für Statistik, Wien, 1924

Hírlapok és folyóiratok

- 8 órai újság
- Az Est
- Az Újság
- Budapesti Hírlap
- Esti Kurír
- Függetlenség
- Magyar Hírlap
- Magyar Kultúra
- Magyar Szemle
- Magyarország
- Magyarság
- Nemzeti Újság
- Népszava
- Neues Wiener Abendblatt
- Pester Lloyd
- Pesti Hírlap
- Pesti Napló
- Reichspost
- Új Nemzedék

Levéltári anyagok

Magyar Országos Levéltár, külügyminisztériumi levéltár:

- A Politikai Osztály általános iratai (K 63), a bécsi nagykövetség iratai
- A Politikai Osztály rezervált iratai (K 64)
- A Sajtóosztály iratai (K 66)

Felhasznált irodalom

- „Austrofaschismus”. Hrsg. von Emmerich Tálos, Wolfgang Neugebauer. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1988. 2., erweiterte Auflage.
- Anderle Ádám: Spanyolország története. Pannonica kiadó, Bp., 1998
- Anschluss 1938. R. Oldenbourg Verlag, München, 1981
- Autoritäre Regime in Ostmittel- und Südosteuropa 1919-44. Hrsg. von Erwin Oberländer. Ferdinand Schöningh, Paderborn, 2001
- Baracs Dénes – Schütz István: Portugália – szekfűvel. Kossuth, Bp. 1974
- Bariska István: Az osztrák nemzeti identitás és önállóság kérdéséről 1945 előtt és után. Doktori értekezés. Debreceni Egyetem, 2000
- Bärnthaler, Irmgard: Die Vaterländische Front. Europa Verlag, Wien, 1971
- Bernecker, Dietrich: Spaniens Geschichte nach dem Bürgerkrieg. C.H. Beck, Frankfurt, 1984
- Bertényi Iván, ifj.: Fasiszta diktatúra vagy a keresztény tanítás megvalósítása? Salazar rendszerének megítélése a II. világháború előtt Mihelics Vid: Az új Portugália c. könyve alapján. In: Protestáns Szemle, 2000/4, 237-259.o.
- Birmingham, David: Portugália története. Pannonica kiadó, Bp., 1998
- Botz, Gerhard: Gewalt in der Politik. Verlag Wilhelm Fink, München, 1983
- Botz, Gerhard: Krisenzonen einer Demokratie. Campus Verlag, Frankfurt a. M., 1987
- Bracher, Karl-Dietrich: Austrofaschismus und die Krise der Demokratien, In: Österreich 1934-84. Erfahrungen, Erkenntnisse, Besinnung. Hrsg. von Joseph F. Desput Verlag Styria, Graz, 1990. 11-29.o.
- Brauneder, Wilhelm – Lachmann, Friedrich: Österreichische Verfassungsgeschichte. Manzsche Verlag für Universitätsbuchhandlung, Wien, 1983
- Bruckmüller, Ernst: Sozialgeschichte Österreichs. Herold Verlag, Wien, 1988
- Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. Korporativizmus-elméletek. Medvetánc, 1983/4-1984/1. 83-112.o.
- Busshoff, Heinrich: Das Dollfuss – Regime in Österreich. Verlag Duncker & Humblot, Berlin, 1968

- Carsten, Francis L.: Faschismus in Österreich. Verlag Wilhelm Fink, München, 1984
- Chabod, Federico: Olaszország története 1918-48. Gondolat, Bp., 1967
- Cortázar, Garcia de – Vesga, González: Spanyolország története. Osiris Kiadó, Bp., 2001
- Das Jahr 1934. Der 25. Juli. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1975
- Das Juliabkommen von 1936. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1977
- Die Ereignisse des 15 Juli 1927. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984
- Die österreichische Verfassung 1918-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1980
- Die unvollendete Republik. Hrsg. von Erhard Busek, Meinrad Peterlik. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1969
- Diem, Peter: Die Symbole Österreichs. Kremayr & Scherau, Wien, 1995
- Drimmel, Heinrich: Vom Kanzlermord zum Anschluss. Amalthea, Wien, 1987
- Egyed István: Új irányok a modern alkotmányokban. A „Magyar Közigazgatás” kiadása, Bp., 1935
- Ellwood, Sheelagh: Franco. Akadémiai kiadó, Bp., 1997
- Frey András: Ausztria a német kiegyezés után. In: Magyar Szemle, 1936, XXVIII. kötet, 120-131.o.
- Garcia, Juan: Spanyolország a XX. században. Kossuth, Bp., 1973
- Gergely Jenő: A pápaság története. Kossuth, Bp., 1982
- Geschichte der Republik Österreich. Hrsg. von Heinrich Benedikt. Verlag R. Oldenbourg, München, 1954
- Goldinger, Walter: Geschichte der Republik Österreich. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1962
- Gömöri Endre: Franco bomló öröksége. Kossuth, Bp., 1975
- Gömöri Endre: Francótól Felipéig. Kossuth, Bp., 1986
- Gulick, Charles: Österreich von Habsburg zu Hitler. Forum Verlag, Wien, 1976
- Handbuch des politischen Systems von Österreich 1918-33. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1995
- Hanisch, Ernst: Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte 1890-1990. Ueberreuter, Wien, 1991

- Harkácsi Péter: Fasizmus vagy tekintélyuralmi rendszer? Az „ausztrofasizmus“. In: Műhely, 33. szám, 18-20.o. Heves, 2000
- Harkácsi Péter: A hivatásrendi gondolat fejlődése Ausztriában a XIX-XX. században. In: Műhely, 47. szám, 23-26.o. Heves, 2004
- Harkácsi Péter: A „Quadragesimo anno“ és az osztrák hivatásrendiség. In: Műhely, 48. Szám, 23-26.o. Heves, 2004
- Harsányi Iván: A Franco – diktatúra születése. Kossuth, Bp., 1988
- Heer, Friedrich: Kampf um die österreichische Identität. Böhlau Verlag, Wien, 1981
- Holtmann, Everhard: Zwischen Unterdrückung und Befriedung. Arbeiterbewegung und autoritärer Regime in Österreich 1933-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1978
- Hopfgartner, Anton: Schuschnigg. Verlag Styria, Graz, 1989
- Ijjas József: Ausztria kormányzati rendszere a dualizmus időszakában. In: Jogtörténeti előadások I. Szerk.: Mezey Barna. Tankönyvkiadó, Bp., 1990. 137-151.o.
- Internationaler Fachismus 1920-45. Hrsg. von Walter Laqueur, George I. Morse. Nymphenburg Verlag, Berlin, 1966
- Gerhard Jagschitz: Der österreichische Ständestaat 1934-1938. In: Erika Weinzierl/Kurt Skalik, Österreich 1918-1938. Geschichte der Ersten Republik. Band 1. Verlag Styria. Graz 1983. S 497-515.
- Jedlicka, Ludwig: Vom alten zum neuen Österreich. Verlag Niederösterreichisches Pressehaus, St. Pölten – Wien, 1975
- Karas, Othmar: Die Lehre: Österreich. Schicksalslinien einer europäischen Demokratie. Schriftenreihe Sicherheit und Demokratie, Wien, 1988
- Kovrig Béla: Új rendiség felé. In: Magyar Szemle, 1934, XXVI. kötet, 15-25.o.
- Kerekes Lajos: Anschluss. Ausztria és a nemzetközi diplomácia. Akadémiai kiadó, Bp., 1963
- Kerekes Lajos: Ausztria hatvan éve 1918-78. Gondolat, Bp., 1984
- Kerekes Lajos: Ausztria története 1918-55. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966
- Kerekes Lajos: Az első osztrák köztársaság alkonya. Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr. Akadémiai kiadó, Bp., 1973
- Kerekes Lajos: Az osztrák tragédia. Kossuth, Bp., 1975

- Kis Aladár: A Duce. Zrínyi, Bp., 1989
- Kis Aladár: Az olasz fasizmus története. Kossuth, Bp., 1970
- Kis Aladár: Olaszország története 1748 – 1968. Akadémiai kiadó, Bp., 1975
- Kisléghi Nagy Dénes: Univerzalizmus. Spann Othmár bölcséleti és gazdasági tanai. Közgazdasági könyvtár, Bp., 1938
- Kluge, Gerhard: Der österreichische Ständestaat. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1984
- König Antal: Ausztiria belső kérdései. In: Magyar Szemle, 1933, XVIII. kötet, 67-74.o.
- Kreissler, Felix: Der Österreicher und seine Nation. Böhlau Verlag, Wien, 1984.
- Kühnl, Reinhard: Faschismustheorien. Rowohlt Verlag, Hamburg, 1979
- Lengyel László: Korporatív vállalat korporatív államban. Az olasz korporatív irányítás. In: Medvetánc, 1983/4-1984/1. 115-141.o.
- Makai György: Válság Spanyolországban. Kossuth, Bp., 1962
- Mihelics Vid: Az új Portugália. Franklin Társulat, Bp., 1938
- Mikoletzky, Hanns Leo: Österreich im XX. Jahrhundert. Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, 1969
- Mikos Ferenc: Parlament és rendiség. In: Magyar Kultúra, 1935, II. félév, 449-454.o.
- Oliveira Marques, A.H. de: History of Portugal. Vol. II. Columbia University Press, New York – London, 1972
- Ormos Mária: Diktátorok, diktatúrák. Napvilág kiadó, Bp., 1997
- Ormos Mária: Mussolini. Kossuth, Bp., 1987
- Ormos Mária: Mussolini. 2., kieg. kiadás. PolgART, Bp., 2000
- Ormos Mária: Nácizmus – fasizmus. Magvető, Bp., 1987
- Ormos Mária – Incze Miklós: Európai fasizmusok 1919-39. Kossuth, Bp., 1976
- Ottlik György: Ausztiria problémája. In: Magyar Szemle, 1936, XXVI. kötet, 105-114.o.
- Österreich 1927 bis 1938. Protokoll des Symposions in Wien, 23.-28. Oktober 1972. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1973

- Österreich, Deutschland und die Mächte. Hrsg. von Gerald Stourzh, Brigitte Zaar. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1990
- Österreich. Die soziale und wirtschaftliche Struktur. Arbeitswissenschaftliche Institut der DAF, Berlin, 1938
- Patzelt, Julius: Österreichs Wirtschaft 1919-35. Österreichisches Bundespressedienst, Wien, 1935
- Pauley, Bruce F.: Der Weg in den Nationalsozialismus. ÖBV, 1988
- Pándi Lajos: A Salazar –diktatúra évei (1926-61). In: Századok, 1987. 1061-1098.o.
- Pelinka, Anton: Stand oder Klasse? Die christliche Arbeiterbewegung in Österreich 1933-38. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1972
- Portisch, Hugo: Österreich I. Die unterschätzte Republik. Kremayr & Scherau, Wien, 1989
- Putschek, Wolfgang: Ständische Verfassung und autoritäre Regierungspraxis in Österreich 1933-38. Mit Dokumentenanhang. Peter Lang, Frankfurt a. M., 1993
- Püski Levente: Politikai rendszerek Kelet-Közép-Európában az I. világháború után. In: A híd túlsó oldalán. Tanulmányok Kelet-Közép-Európáról. Szerk.: Bán D. András. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 90-117.o.
- Rehak, Günter: Austrofaschismus: Freiheitliches Bildungsverein im Eigenverlag, Wien, 1993
- Reynold, Gonzague de: Portugal gestern und heute. Verlag O. Mueller, Salzburg – Leipzig, 1938
- Reichhold, Ludwig: Kampf um Österreich. Die VF und der Widerstand gegen den Nationalsozialismus. ÖBV, Wien, 1984
- Rotschild, K. W.: Austria's economic development between the two wars. Frederick Muller, London, 1947
- Schausberger, Franz: Letzte Chance für die Demokratie. Böhlau Verlag, Wien, 1993
- Schillinger Ferenc: Ausztria útja. In: Magyar Kultúra, 1935. I. félév, 57-60.o.
- Siegfried, Klaus – Jörg: Klerikalfaschismus. P. D. Lang, Frankfurt a. M., 1979

- Spanien – Ploetz. Hrsg. von Klaus-Jörg Ruhl. Verlag Ploetz, Freiburg – Würzburg, 1986.
- Stiefel, Dieter: Die große Krise in einem kleinen Land. Österreichische Wirtschaftspolitik 1929-38. Böhlau Verlag, Wien, 1992
- Szedlár Ferenc: Salazar állameszméje. Szerzői kiadás, Sárvár, 1941
- Taylor, Alan J. P.: A Habsburg – Monarchia 1809-1918. Scolar kiadó, Bp., 1998
- Todero Frigyes: Spanyolország 1939-75. Magvető, Bp., 1976
- Villani Lajos: Az olasz korporációs rendszer. In: Magyar Szemle, 1934, XX. kötet, 298-304.o.
- Walter, Friedrich: Österreichische Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte 1500-1955. Böhlau Verlag, Wien, 1977
- Weissensteiner, Friedrich: Der ungeliebte Staat. ÖBV, Wien, 1990
- Wiltsegg, Walter: Die Heimwehr. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1985
- Wohnout, Helmut: Regierungsdiktatur oder Ständeparlament? Böhlau Verlag, Wien, 1993
- Zöllner, Erich: Ausztria története. Osiris kiadó, Bp., 2000
- Zöllner, Erich: Die Geschichte Österreichs. Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1990